Т. LXXIX. Р. 1907 кн. V. Рік XVI.

79

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСЬВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE.

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

B. LXXIX. 79 1907, V B. XVI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 18(31)/X

Т. LXXIX. Р. 1907 кн. V. Рік XVI.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСЬВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСЇМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяцї під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE.

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

B. LXXIX. 1907, V B. XVI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарнї Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

 Вийшло 18 (31)/X

Зміст LXXIX тому.

Inhalt des LXXIX Bandes.

Inhalt voriger Bände siehe den ersten Band jedes Jahrganges.

Львівська Русь в першій половині XVI віку.

Написав **Іван Крипякевич.**

VI.

(Русь в відносинах до иньших націй Львова. Жиди, Вірмени, Поляки і Німцї. Поспольство і патриціят. Обмеження Руси й її борба за права. Поголоска про руський заговір 1538 р.)

Пануючим народом у Львові були до початків XVI в. Німцї; з початком сього віку мусїли подїлити ся панованнєм з Поляками. Хоч обі нації не конче жили в згодї з собою (спори йшли нпр. про уживаннє польської чи німецької мови в костелї) [1], але супротив иньших народів ішли солїдарно і не забували показувати права сильнїйшого над слабшим. Лучила сї нації католицька віра; тому також приступали до них і одиницї з Італїянцїв і ин. націй, що осїдали у Львові. З далека від католиків стояли з одного боку Вірмени, колись дуже могучі, але тепер чим раз слабші, з другого Жиди — ледви толеровані. Руське міщанство також стояло окремо від усїх тих націй, жило своїм житєм; але очевидно не було відділене хінським муром від решти міщан, мусїло з ними сходити ся. Розглянемо відносини Руси до иньших націй зачинаючи від Жидів.

Жиди сусїдували з Русинами безпосередно, бо мешкали в вулицях, котрі лучили ся з руським кварталом; але се сусїдство було не дуже приємне нашим міщанам задля неохай-

[1]) Зубрицький Kronika стор. 137, 170.

ности Жидів і такого иньшого. Так нпр. Іван Бабич жалує ся на Жида Марка Йонасовича, що сей збудував ринву з заду за його домом і повів окап таким способом, що вся вода з дощу спливала на Бабичів дах. Бабич пробував сам зробити собі порядок і розкинув сї ринви і частину даху у Марка. Справа дісталась перед суд, і Бабичови дозволено „не терпіти такої води від Марка“, а Жидови наказано його водопроводи звернути в иньший бік (ч. 580). — Але Русини не дуже вважали на такі прикрости від „невірних“ і, як було потреба, то й сусїдів заступали перед судом, як се робив Олександер Ігнатович (ч. 700, 724), а навіть ручили за них перед кредиторами, хочби і в таких великих сумах, як 100 зол. (197). Мотивів до сього шукати треба не так в міщанськім братолюбстві, як в матеріяльних причинах: в потребі гроша. Жиди вже тоді мали поважні капітали і навіть такий богач як купець Ігнат, щоби роздобути готівку, віддав їм в застав свої дорогоцінности (ч. 397, 608). А дрібнїйші міщане то й просто занапащували ся, позичаючи гроші у Жидів: нпр. колодій Іван з Голоська позичив від Жида Шанька якусь суму, а за се має до означеного речинця вибудувати Шанькови і його жінцї дім (в актї: palacium!) з усім потрібним і при тім має робити день в день через усі будні днї з виїмком жидівських сьвят; якби не додержав умови, має віддати гроші і ще піде до вязниці (ч. 209). Непорозумінь між Русею й Жидами на релїґійнім тлї, — які стрічаємо пізнїйше дуже часто, — в сїм часї ще нема.

Вірмени як православні стояли досить близько до руського міщанства й руської церкви: є навіть вказівки, що в половинї XV в. львівські Вірмени підходили під присуд руських епископів[1]); Вірменин Петро Гамладинович мав 1443—55 р. патронат над руським монастирем св. Юра і ізза того поносив секатури від правительства[2]); ще 1516 р. Вірменин Андрій Стечкович купує разом з руськими братчиками оксаміт „зі

[1]) Akta grodzkie i ziem. XVI ч. 2400; пор. 2368, 2378, 2382, 2393.

[2]) В руки Вірмен Калениковичів дістав ся монастир разом з приналежним до нього селом Стронятином к. 1430 р. (наша збірка ч. 1; Akta gr. XIV ч. 894). а 1442 р. підчас загальних нагінок на православних пробували королївські урядники відібрати Вірменам патронат (Akta gr. XIV ч. 1711); в самій родинї були спори про монастир (ibid. ч. 1967 і ин.), також і шл. Андрій з Малехова хотів здобути собі Стронятин (ibid.) — див. Akty grodzkie XIV показчик s. v. Stroniatyn.

спільних грошей до своєї церкви" (ч. 187). Але пізнійше відносини зміняють ся. З одного боку Вірмени зачинають ґравітувати до католицької церкви, ходять навіть на латинські богослуженя і то без ніякого примусу по добрій волї (ч. 337), з другого боку Русини розростають ся територіяльно на некористь своїх сусїдів; відкупують від Вірмен доми і крамниці[1]). Обі сторони дивлять ся на себе з неохотою, а ся неохота переходить з часом в явну ненависть. 1539 р. жалує ся вірменська громада на Русинів, що вони „не лиш дома, але й їздячи на ярмарки по містах і місточках, на зневагу їх віри і обряду вірменського і на шкоду їх самих приписують їм непристойні річі і нівечать їх задля їх віри..." На се відповіли Русини, що й Вірмени також сказали їм неодно обидливе слово, котре могло попсувати сусїдські відносини; на закиди дали відповідь знов Вірмени і так „з одного й другого боку оскаржували ся в многих злочинах" перед урядом; маґістрат розсудив справу так само, як розсуджував і між приватними людьми: наложив на сю сторону, котра перше зачне знов сварки, кару 50 гривен „на потреби міста" (ч. 593).

Люде з пануючих націй, Нїмцї й Поляки, не всї стояли в однакових відносинах до руського міщанства. Між біднїйшими не знати ніякого ворогованя; заступають одні других перед урядом, позичають собі гроші, продають й купують доми, торгують з собою, навіть як Станїслав Берґер з Сеньком Гіркою (ч. 549, 562), ведуть спільно інтереси — взагалї живуть в згодї, як пристало сусїдам з сусїдами. Те саме видно в біднїйших цехах, в гарбарськім, шевськім, пекарськім: Русини належать тут мабуть без ніяких обежень і можуть користати з усїх цехових прав; їх вдови і сироти мають в цеху опіку[2]). Трохи гірші, але все таки ще розмірно добрі є відносини в цеху кушнїрів; правда, Русин не може тут бути цехмайстром, а взагалї кождий „нехристіянин", але принаймнї цех не мішає ся до релїґійних справ Русинів і лишає їм у тім повну свободу.[3])

---

[1]) Про доми була згадка вище гл. II, крамниці див. ч. 283, 426.

[2]) Див. гл. III.

[3]) Auch sollen die Reussen der czechen alle recht thuen und halden, als oben beschreben stet, zunder ausgeslossen die beygraft, also, das sy czu vnsir cristenlichen beigraft, vnd dy czeche czu erer

Инакше представляють ся відносини до богатших міщан, особливо серед мурів. Сї вищі верстви дивили ся на Русинів рівнодушно, поки ті не давали про себе знати, але як лиш Русь стала підносити ся, розростати ся на всї боки і проявляти живійше житє, — відразу зустріла перешкоди.

Ілюстрацією сього може служити епізод у історії купецького цеху, сього цеху, до котрого входили найбогатші міщане. Справа пішла від того, що руські купцї, як вже перше було сказано, стали відкупати від католиків крамницї і купецькі ятки. Підприємчивість Русинів дуже вражала иньших міщан, котрим тїкав з рук інтерес: в актї, в котрім описує ся справа, вони згадують про руських міщан з очевидною завистю. Католицькі купцї зачали шукати, де можна би допекти Руси; знайшли таку причину 1529 р. і се в тім, що Русини не ходять до латинських костелів. Ось як оповідають про се акти: „Прийшли до нашого радецького уряду славетні купцї римської віри, наші співгорожане і жалували ся на иньших своїх братів грецького обряду, що вони против давнього їх звичаю збороняють ся і не хотять ходити до нашого костела, коли відбувають ся похоронні обряди або служби за померших по цеховім звичаю, як вони самі (Русини) се завсїгди перед тим робили з своїми жінками по звичаю і по обовязку, не инакше, як се дотепер роблять купцї, що стоять під римським присудом...“ (ч. 337). Католицькі купцї висилають тут против Руси дві могутні сили: закон, котрий приказує членам цеху ходити до костела, і традицію, по котрій Русини давнїйше ходили до костела. Руські купцї дають на арґументи свої контр-арґументи: заявляють, „що не хочуть ходити на сї похоронні обряди і на служби по померших, тому, що не приналежать до римського присуду і що для них нема користи з тих божих служб, котрі відбувають ся в римськім костелї, особливо, що вони є иньшої релїґії і просто не знають, що тайного або сьвятого ті обряди римської віри в собі мають або представляють“. Як бачимо руські арґументи відмінні від католицьких, а не менш могучі від них; се — фактичні відносини: Русини не католики (як колись було, се не входить в рахунок), і мораль: Русини не будуть ходили до костела, бо не хочть як іновірцї зневажати чужої

---

reusechen beigraft nisnichten haben sullen. Auch sal man keynen Reussen weder keinen vnkristen czu czechmeister kyzen. Статут львівських кушнїрів з 1470 р. Akta gr. i ziem. VI ч. 97.

віри. Дуже інтересна і характеристична полєміка. Безправні і опозіціонери все беруть за вихідну точку фактичний стан річей, beati possidentes — історичні права; перші кладуть вагу на ідейний бік, другі на формальний, на букву закона. Католики хопили ся свого арґументу, що Русини колись ходили до костела — і більш про нїщо не хотїли чути; ще й закликали як сьвідків Вірмен і сї услужно потвердили, що руські купцї дійсно бували на католицьких богослуженнях. Рада „розглянувши пильно спір і документи сторін", очевидно також прихилила ся до думки католицьких купцїв і наказала всїм тим руським купцям, що купили крамницї від католиків, ходити разом з жінками до костела на цехові служби; хто б противив ся сьому, на того назначено кару в воску (ч. 339).

З сього акту видно, що міська рада, не вважаючи на справедливі протести Русинів, боронить інтересів католицького купецтва. Се й нїчо дивного: рада стала вже тодї монополем і синекурою найбогатших міщан¹), отже в першім рядї купцїв, і як вона боронила купецтва, то боронила передовсїм своїх власних інтересів. Її відносини до руського міщанства такі самі, як того купецтва: коли мова про річ малу, рівнодушну, то нема причини бути несправедливим; колиж загрожений інтерес, „пани" стають тверді як камінь. Так отже маґістрат опікує ся руськими сиротами (ч. 306, 625, 924), стає посередником між незгідними сторонами (ч. 12, 264), як впаде часом руський міщанин в вязницю, то й його поратує (ч. 271); далї дозваляє користуватись певними загально-міськими правами, як нпр. їздити по ярмарках (ч. 931), перевозити товари без мита (ч. 393) й навіть як митник не хоче сього міщанина пустити, то й заступить за покривдженим (ibid.); що більше, дарує часом Русинови зайвий кусень ґрунту (ч. 238), а на руську „синаґоґу" то й дасть дотацію на 26 ліктів здовж і 16 ліктів вширш (ч. 192). Але всї сї ласки мають вартість відпадків від стола, котрими зацитькує ся голодного і одертого з прав. Инакше лице показують пани-рада, як прийдуть на дневний порядок живі потреби Русинів й то не поодиноких осіб, але громади. Русинам за тїсно в їх улицї, пруть на сї сторони, жадібно кидають ся за землею — отже забороняють їм держати камяницї у ринку; беруть ся до нових ремесел, — не пускають їх до цехів; купують сукно — не дозваляють їм продавати його на

¹) Łoziński — Patrycyat i mieszczaństwo, 2 вид. стор. 60 і дальші.

лікті; купують крамниці — хай ходять за се до костела. Всіх тих заборон не можна складати на понятя XVI в., як се дехто робив [1]); тут видно сьвідоме і обмірковане стремліннє обезсилити і обмежити у всім Русь, що з початком XVI в. стала швидко підноситись з давного занепаду. Але й вини тут бачити не можна у цілім тодішнім міщанстві, бо воно ціле не мало голосу в сих справах: винувата тут ся верхня частина міщанства, що хотіла знівечити руське міщанство, так як потоптала права свого власного „посподьства.[2]) Обвинувачувати цілу католицьку суспільність можна лиш в релїґійних обмеженнях Русинів; й їх, правда, видавав той патриціят, але його в сім підпирало морально усе польсько-німецьке міщаньство; се зрештою зовсім природне для тодішних понять, по котрим руська „синаґоґа“ була чимсь безмірно низшим від католицького костела, а піп від ксьондза.[3])

Зачеплене було в літературі питаннє, відколи появились сї обмеження Русинів і який вплив на них мав факт, що в першій половині XVI в. Львів став польщитись, а разом з тим верховна власть в містї перейшла від Німців до Поляків. Так Зубрицький (досить обережно) давав до зрозуміння, що становище Русинів під Поляками значно погіршило ся,[4]) Лозїньский противно доказував, що від часів спольщення Львова доля Русинів полекшала.[5]) До розяснення сього польсько-руського національно антаґонїзму чи може порозуміння не маємо на жаль таких ясних звісток, котріб без сумнїву рішили, котра

---

[1]) W. Łoziński: Patrycyat i mieszczaństwo 2 вид, стор. 339 і ин.

[2]) Łoziński: Patrycyat i mieszczaństwo вид. 2, стор. 61—65. Борба патриціяту з міщанством з поважним підкладом соціяльним обговорена автором на жаль лиш по верху і навіть дещо гумористично як цікавий обичаєвий образець. Тимчасом справу можна було трохи поглубити, бо навіть односторонні в тім радецькі акти дають вказівки па визиск посподьства „панами“ — нпр. 1543 р. жалуєсь Русинка Феня Станківна на панів Віта й Альберта Мороссовичів, що забирають їй безправно огород і уживають його як дорогу до переїзду; рішення в сїй справі акти не подають нїякого (ч. 739).

[3]) Руські попи нїколи не титулують ся в актах „сьвященниками“ (sacerdotes) як латинські ксьондзи; про се сьвідчить драстично акт ч. 138. Тут писареви написало ся припадково про руського сьвященника „sacerdos“; се очевидно видало ся йому не абияким гріхом, бо перечеркнув старанно се слово й на се місце написав „popo“...

[4]) Зубрицький: Kronika m. Lwowa с. 142, 144—5.

[5]) Łoziński: Patrycyat i mieszczaństwo 2 вид., ст. 338.

народність польська чи німецька була більш нетолерантна для Руси. Але такі факти, що за німецького правлїння руські міщане мали доступ до ради, а за польського нї; що 1520 р. зникає уряд „руського писаря“ в маґістратї, що удержав ся цїлий час німецького правлїння;[1]) що в XV віцї Русини могли мати доми в ринку, а в XVI в. їм се зборонено; що в XV в. бували старшими цехів, в XVI в. нї, — такі факти сьвідчать скорше на некористь як користь Поляків.

Якби се й не було в дїйсности, то факт лишає ся фактом, що руські міщане мали на собі тяжкі обмеження і, що важнїйше ще, відчували їх дуже сильно. Вже з 1520 р., себто в часї, коли Русини що йно із економічного погляду проявляють більшу силу, маємо два протести до короля, оден з 1521 року про релїґійні зневаги, другий з 1524 р. про упослїдженнє в міськім житю. Релїґійні обмеження обіймають пять точок: 1) Русинам не дозваляють складати присягу перед урядом, лиш відсилають їх з нею до церкви; 2) в урядах сьвідоцтва Русина не приймають зовсїм; 3) коли руський сьвященник йде з сьв. тайнами до слабого, то не вільно йому переходити улицями або ринком з запаленими сьвічками; 4) маґістрат надуживає права патронату над руськими парохами; 5) не можна вести померших на цвинтар з відповідними церемонїями.[2]) Обмеження в міськім житю займають чотири точки: 1) Русини не мають права купувати домів поза своїми вулицями; 2) не вільно їм продавати вина, пива і иньших горячих напоїв анї брати в наєм шинки; 3) не вільно продавати сукно наліктї; 4) не вільно вступати до нових ремесел і цехів.[3])

Перший протест внесли як представителї руського міщанства „в містї і на передмістях“ звісний нам купець Ігнат, пізнїйший епископ Макарій Тучапський, тодї також купець, і тесть Макарія Ілля; в сїй справі вони їздили 1521 р. до короля, до Кракова.[4]) Другий протест вручено королеви підчас його побуту

[1]) В остатнє згаданий „писар руського письма“ 1518 р. (ч. 202 пор. ч. 151, 152); до давнїйших часів див. Pomniki dziejowe Lwowa, показчики s. v.

[2]) Архивъ Ю. З. Россіи часть I т. X ч. 6; в неповнім змістї надруковано сей акт також в Monum. confr. Staurop. I, стор. 2—4.

[3]) Supplementum ad hist. Russiae monumenta c. 457—8; текст в Monum confr. Staurop. т. I с. 8 попсований.

[4]) ... venientes huc ad nos nonnulli ex communitate civium nostrorum leopoliensium ritus graecanici, nominatim Helias, Ignatius Macareus suo et totius illius communitatis civitatis et auteurbi i leopo-

у Львові 1524 р. Сї скарги Русинів не дійшли до нас анї в ориґіналї анї в копії, дізнаєм ся про їх зміст лиш з королївської відповіди на них. Але з листу короля в декотрих місцях пробиває виразно стилїзація й руських листів; особливо цїнне се, як мотивують руські міщане потребу знесення обмежень. За знесеннем мають промовляти три обставини: перше — Русини сидять на тім самім праві, що й всї міщане,[1]) друге — руські міщане поносять всї тягари рівно з католиками,[2]) трете, Русинів у Львові предстквляють чисельно поважну силу.[3])

Одним словом львівська Русь старала ся як найлїпше мотивувати свої прошення — все очевидно в границях льояльности для міського уряду і правительства. Але прошення були майже безуспішні. Рада і католицькі міщане представляли у відповіди „обильно“ свої „правні причини і важкі приводи“ чому вони не можуть згодити ся на рівноправність Русинів. Король прихилив ся до бажань католицького міщанства і Русини дістали деякі полекші лиш в релїґійних обмеженнях: дозволено допускати їх як сьвідків у судах, вести померших і нести тайни всїми вулицями, але без запалених сьвічок; лиш на своїй вулиці могли Русини переводити в цїлости всї обряди. Уступки були отже невеличкі і се в справах, що фактично не могли принести якоїнебудь шкоди католикам, а спеціяльно радї. Зате лишено радї право патронату над церквами з доходами, які з нього виходили, заборонено й далї Русинам купувати камениці в ринку, не дозволено допускати їх до ремесел і цехів, держати шинки і продавати сукно на ліктї — отже в актуальних справах не поступлено Русинам нї кроку.

Безуспішність борби з урядом, викликувало між Русею сильне огірчення. Побачили, що чуже міське житє розросло ся вже так сильно і таким сильним ланцом обпутало Русь, що з нього вже не видобути ся. Молода енерґія і почутє покривдження не вистарчали до борби з тим ладом,

---

iensis nominibus... Королївська відповідь датована в Кракові 28. VI. 1521. Арх. Ю. З. Россіи I. т. X. ч. 6.

[1]) ... ipsa communitas... iure theutonico ciuili consvevit gaudere... (Mon. confr. Staur. I c. 2); ...in eodem iure residerent... (ibid. c. 8).

[2]) ...omnia et singula onera civitatis ferre pariter cum aliis civibus et suburbanis leopoliensibus fidei romanae .. (Monumenta I c. 2); ...aequaliter cum aliis civibus eandem civitatem incolentibus onera civilia ferant... (ibid. c. 8).

[3]) ...quorum ibi non exigua pars est... (Monumenta I) c. 8.

що вже мав за собою традиції й сими традиціями закривав ся перед найменшою уступкою. Чи Русини пробували ще в першій половині XVI в. виступити з якими жаданнями, про се звісток ніяких не маємо, хоч нпр. згаданий вже факт, що міський уряд чув себе примушеним 1544 р. заявити на ново, що Русини не мають права до камениць в ринку, міг би вказувати на якісь протести. А що був між Русинами в тих часах якийсь рух не конче приязний для міста і що навіть пробуджена думка руського міщанина зачала мріти неясно про якийсь нелеґальний виступ, про се маємо оден характеристичний натяк. Коло 1538 р. кушнір Курило з визначнійших й богатших представителів львівської Руси зачав розпускати між народом звістки, що декотрі з руських міщан „потайно роблять сходини і там вибирають з поміж себе бурмістрів і радних руських і много иньшого видумують против міського уряду“ (ч. 560). Сї поговори дійшли припадково (чи може були донесені самим Курилом) до відомости уряду. Оклеветані мусїли очистити ся. Отже прийшли перед уряд три найзначнійші тодї руські міщане кравець Омелян, купець Павлик та кушнір Давидко й своїм „та цїлої руської громади іменем“ обжалували Курила за несправедливу зневагу. Курило признав ся, що говорив все те на руську громаду, але говорив під гнїв і в розяренню, та що в дїйсности нїчого нечесного против міщан не знає, і відкликав свою клевету. З свого боку руська громада відпекала ся всяких заговорів — се ж було б нелеґально, „деспект для радецького уряду, легковаженнє радецького правлїння й поваги...“ Знов рада уважала кориснійшим не розбирати далї дїла, заявила, що вона пересьвідчена про „вірність й невинність“ Русинів. Справа скінчила тим, що Курила засаджено в холодну і приказано заплатити грошеву кару (ч. 560).

Показало ся отже, що не було ніякого заговору. Певно річ йшла про вибір братської старшини при міській церкві й нїчо більше. Але інтересне сьвідоцтво, яка душна була атмосфера на руській улиці, що в нїй так легко могли родити ся такі тяжкі підозріння! Може дїйсно ходили між нашим міщанством тихенькі говори про власних урядників, свій самосуд, свою самоуправу... Але се могли бути лиш мрії, побожні бажання, котрим не судило ся здійснити.

VII.

(Релїґійне житє. Церкви і духовенство. Братства.)

Всї змаганя до полекшання суспільних і полїтичних відносин, як ми бачили, не довели до нїчого; їх можна вважати лиш неґативним боком стремлїнь руського міщанства, роботою без успіху. Позитивні вислїди осягнула львівська Русь лиш в релїґійних справах, у внутрішній церковній орґанїзації в самім руськім кварталї: її вінцем були братства.

У Львові є в тих часах кільканацять церков: в самім містї Успенська, на галицькім передмістї Богоявлення й може теж Чесного Хреста, на краківськім Благовіщення, на замковій територїї св. Миколи, Федора, Пятниць, Воскресення, Вознесення, Спаса, Покрови; крім сього є два мужеські монастирі св. Юра і св. Онуфрія, і оден жіночий.[1]) Коло кождої сьвітської церкви є парох з родиною, дякон, дяк та проскурниця; часом є ще й другий піп знов з родиною і т. и. Так нпр. бачимо велику попівську кольонїю в 1460 р. коло Богоявленської церкви на галицькім: тут сидить на двох огородах стара попадя Вонька (ч. 10), знов на двох огородах попадя Олена (ч. 35), далї на двох домах піп Михно (ч. 48); на однім домі піп Прокіп, син помершого попа Івана Колодїя (ч. 8); також рад би тут примістити ся чоловік сестри Прокопа, піп Климко із Заскова (ч. 48, 99). Се духовенство жиє найбільше з собою; звичайно син стає по батькови наслїдником на парохїї, як нема сина — то парохом буде зять, або хтось з найблизшої родини; духовенство тримає ся солїдарно в своїм крузї. З міщанством, себто з своїми парохіянами, живуть попи добре; видно се з того, що нераз хтось запише на церкву чи на пароха то коня, то пасїку, то цїнний пояс, або принаймнї якусь одежину.[2]) Часом, хоч і рідше, міщане женять ся в попівських домах,[3]) а й міщанські сини стають попами.[4]) Таксамо чорне духовенство, монахи, не відокремлені від суспільности: в монастир ідуть не

---

[1]) Близші данї про церкви див. в додатку на кінци.

[2]) Див. ч. 220, 713, 848, 756, 764.

[3]) ч. 671—2, 733.

[4]) ч. 502 і ин. — Піп Яцько син Стецька Кушнїра; про нього буде мова далї.

рідко міщане на старість літ, тїкаючи перед житєм, проживати богоугодно останні днї. Та житє здоганяє їх й серед мурів: жалує ся чернець Омелян, колись багатий кравець з руської улицї, що зза сьвітських журб-турбот не може сповняти спокійно, як треба, своїх релїґійних обовязків, на спасеннє душі вважати і Пану Богу служити: на сьвітї лишив ся дім й майно і донечка Любка, іще не віддана... (ч. 847). Вони не можуть зірвати зносини зі сьвітом: як поважні особи мусять ходити як сьвідки й ручителї по урядах (ч. 467), журити ся спадщинами (ч. 1901, 221); навіть, як хто не має де дїти чи продати бочки вина, ставить її в манастир і тут вино кваснїє й марнує ся без користи (ч. 411). Відносини отже дуже щирі, фамілїярні; й коли монах Іван „з божої волї зложений тяжкою слабістю“ кінчить вже житє, ще радий бачити у себе міщан й перед ними зробити останню волю (ч. 310).

Про осьвіту духовенства я вже говорив: сьвященники тодї одинокі представники лїтературної творчости — яка вона й не була бідна; таксамо підпирало духовенство й штуку: пригадати Федора маляра з монастиря св. Онуфрія.

На чолї львівського духовенства стоїть „намісник над попами“ або „пропіп“. Про сей уряд маємо кілько звісток; 1450 року був пропопом піп Василь, котрий засїдав в львівськім судї в розводових справах з комісарською властю від митрополїта Якима [1]); 1456 р. як намісник виступає піп Осеїй, парох воскресенської церкви на краківськім; [2]) в 1490 р. намісниками стають архимандрити сьвятоюрського монастиря. [3])

Більшість руських церков стояла на замковій територіі, де Русь не підлягала таким обмеженням як під маґдебурським правом: тут також зачинає ся рух між духовенством, рух, котрий має на метї піднести з упадку руську церкву. Се змаганнє — обезпечити церковні маєтности, які є, увільнити їх від податків й добути ся де ще нове майно церквам. Вже 1471 р. дістає церква св. Миколи увільненнє від податків; 1524 р. за протекцією князя Константина Івановича Острожського (його заслуги для церкви були піднесені нами у вступі) король потвер-

---

[1]) Akta grodzkie XIV ч. 2269; стор. 292.

[2]) Akta grodzkie XIV c. 475; XV ч. 669.

[3]) Рудович: Коротка ист. гал-львôв. єпархіи стор. 26 (по рукописній лїтописи сьв Юрського монастиря).

джає сю привілеґію.[1]) 1536 р. обдаровує ту саму церкву староста Одровонж куснем підміського ліса й король 1544 р. знов потверджає се наданнє.[2]) Церква св. Федора дістає ся затвердженнє „старих“ привілеїв 1537 р.[3]) В місті між мурами, де відносини для Руси були сумнійші, також видно змагання прибільшити церкві землї: навіть скупий для Русинів маґістрат дає кусень землї для Богоявленського попа (ч. 192).

Всї ті надання (а певно їх було більше, як тут вичислено) значно збогатили руську людність. Тільки в привілеґіях була одна хиба: маєтности записували не на церкву як інституцію, лиш на пароха.[4]) Й тут виходило непорозуміннє: чи пароха розуміти як представителя церкви, котрий уживає церковного майна лиш довічно або як довго є парохом; чи може піп має тут таке саме право, як кождий иньший міщанин, що здобув маєтність своїм заходом і може з нею робити, що йому подобає ся: продати, заставити, записати родинї чи кому небудь. Нинїшні правні понятя безусловно виключають сю другу інтерпретацію: маєтність записана церкві не може бути приватною власністю пароха. Але тодїшня правна практика показує ся дуже хитка. Тодї було майже правилом, що по смерти пароха вступав на парохію син номершого, по тім знов внук і т. и. На однїй парохії сидїли цїлими столїтями члени того самого роду; церковне майно не виходило з рук одної родини. З сього легкий висновок, що церковне майно дїдичне в попівській родинї й що можна поступати з ним, як з кождим иньшим приватним майном. З точки погляду сьвященичих родин се було зовсїм природне; та церква й громада терпіла на тім велику страту.

1468 р. продає старий парох воскресенської церкви Оссїй (Ossyey) свій власний ґрунт попови Тарасови; але той ґрунт лежить при церкві;[5]) готове підозріннє: чи се не церковне

[1]) Przegląd archeologiczny III с. 101 = Akta gr. i ziem. VI с. 148—151.

[2]) Akta grodzkie X ч. 551, 695.

[3]) Monumenta confr. Staur. I ч. 6.

[4]) Пор. напр. стилїзацию грамоти для церкви св. Федора: „Zacharias pop... exposuit privilegium, quod antecessores habuerunt eius super aream, in qua ad praesens eadem synagoga s. Fedori constructa est (Monumenta confr. Staur. I ч. 6).

[5]) Akta grodz. i ziem. XV ч. 669.

майно? Тут справа неясна; але маємо виразні вказівки, що декотрі парохи забирають на свою власність церковне майно. Так коло 1545 р. умер Іван піп благовіщенської церкви на краківськім передмістю; його донька Христина, разом з своїм чоловіком попом Хомою виступила з претенсіями до сеї церкви, як до свого дідицтва: мовляв, ґрунт, на котрім стоїть церква, був власністю попа Івана. В обороні своєї церкви стала громада (communitas seu parochiani) і заявила, що Христина не має тут ніяких прав й противно не лиш ґрунт, на котрім стоїть церква, не належить до пароха, але навіть місце, де сам піп побудував ся, було взяте з церковного цвинтаря. Громада була готова ствердити се присягою і до неї виделеґувала сїмох відпоручників. Але сей новий парох піп Хома про таке не хотїв й чути і навіть не допустив парохіян до церкви складати присягу. Вмішав ся в се аж міський уряд, на котрого території стояла церква; громада зложила присягу й уряд признав правду по її боцї (ч. 823, 828). Та піп Хома бажав й далї удержати ся при тім нїби своїм майнї; справа пішла перед короля і Хомі збороночо рухати церковні ґрунти.[1])

Тут бачимо вже й відповідь громади на неправне поступованнє духовенства. Й се не була лиш хвилева елементарна реакція; треба завважити, що кілька років перед тим спором завело ся при благовіщенській церкві братсво;[2]) громада була зорґанізована й могла виступати сьвідомо в оборонї своєї церкви. Те саме бачимо й в иньших парохіях: піп Григорій побудував своїм коштом церкву „на Волї й Зарічу“; по його смерти його жінка попадя Маруся відпродає церкву своїм парохіянам.[3]) Те, про що йшов спір при благовіщенській церкві, тут полагоджує ся мирною дорогою.

Стоїмо перед новим рухом серед міщанства; сей рух не має метою боротьби на зверх, лиш стремить до впорядковання відносин в самій громадї. Першим характеристичним проявом сього нового братського руху було змаганнє взяти в опіку

---

[1]) Akta grodzkie i ziemskie X ч. 755, 762.

[2]) Вѣстникъ Ю. З. Россіи 1862 III т. 1.

[3]) Ч. 778, 826. Може ся церква ідентична з церквою Воскресення на краківськім; там був в тих часах парохом також піп Григорий а попадею Маруся (пор. Monum. confr. Staur. I ч. 8, 44). Церква продавала ся „в цїлости з усїми річами, що до неї приналежать і з шістьма книгами“ за 6 гривен (ч. 778, 826).

громади церкву і її майно, зробити церкву з пів приватної інституції публичною. Коли громада осягнула сей перший постулят, то за ним іде чимраз ширша діяльність.

Але перше громада мусіла зорґанізувати ся. Вже в старо-руських часах були при церквах товариства, котрі мали спеціяльне завданнє устроювати пири на парохіяльні празники; так нпр. в Полоцьку при церкві „старої“ Богородиці „братщина“ відбувала ся на Петрів день;[1]) як видно з пізнійшої практики на сї пири варено передовсїм меди; звідси пішла назва сих братств — медові.

Сї старі братства, хоч і були збірним місцем для громад, то не мали майже ніякої орґанїзації; до нових потреб треба було братство зреорґанізувати на иньшу форму. Сю форму знайшли братства в німецькім цеховім устрою.

Братство таке, як його стрічаємо на початку XVI в. се інституція зложеня зовсїм на подобу цехів[2]) з цеховими статутами. Діяльність цеху проявляє передовсїм в цехових сходинах, на котрих обовязані бути всї майстри; на сходини запрошувала старшина, посилаючи між членів цеху цеховий знак; те саме робить братство, так само „обсилає схажку“. Коли член цеху не явить ся на зборах або провинить ся в чім иньшім, платить кару воском; так само в братстві. Член цеху мусить піддавати ся в своїх справах судови старших, до уряду війта анї міської ради йому „тїкати“ не вільно;[3]) так само братчик не сьміє йти „до иньшого уряду“. Коли умре який майстер, всї члени цеху мають брати участь в похоронї;[4]) так само братство відводить померщого братчика до гробу. За померших відправляють ся в цеху обовязкові богослуження — те саме в братстві. Зрештою цех подібно як братства має в собі богато релїґійного характеру; члени мають дбати о прикрашеннє церкви, спеціяльно мають ходити коло сьвічок й навіть самі мають їх сьвітити підчас богослуження;[5]) що більше, латинські епископи

---

[1]) Лѣтопись по Ипатскому списку с. 340 — 1159 рік.

[2]) До порівнання беремо два найстарші львівські устави з 1542 (благовіщенський) і 1544 р. (миколинський). Вѣстникъ Ю. З. Р. 1862 на III ч. 1 і Monum. confr. Staur. I ч. 8.

[3]) Akta gr. i ziem. VI ч. 104, 130.

[4]) Akta gr. i ziem. III ч. 114, VI ч. 99, 130; Dodatek do Gazety lwowskiej 1861 ч. 21—22.

[5]) Akta gr. i ziem. III, 113, 114; VI, 97, 99, 130. Dod. do Gaz. lw. 1861 ч. 21—22.

дають цехам особливі відпусти, щоби цехи „помножили хвалу божу“;[1]) навіть деколи цехи звуть ся братствами.[2])

Так отже не може бути сумніву, що вже в першій половині XVI в. братства стоять під впливом цехового устрою. Але й давний „медовий“ характер братства не щезає зовсім: в братстві відбувають кілька разів в рік урочисті пири; сї пири відбувають ся в церкві, а в їх menu головну ролю грає мід[3]) — як за давних часів. Правда були і в цехах якісь пири, але на них не кладено такої ваги як в наших братствах; замісь ритуального меду там уживано пива.[4])

В цеховий шабльон мали руські міщане вложити своє житє. Й вкладають найріжнороднїйші його прояви. В Вильнї нпр., звідки маємо найдокладнїйші звістки з половини XVI віку, є братства ремісників (нпр. кушнїрів), братство купців, братство „панів“ с. є. старшини міста (бурмістрів, ради і лавників), братство троїцьке при церкві св. Тройцї, братство роське, де ґрупують ся передміщане передмістя Роси.[5]) Пять родів братств, а кожде братство з иньшим характером! У Львові такої ріжноманїтности нема. Братство „панське“ не могло істнувати, бо не було руських урядників; про руські братства ремісницькі й купецькі, котрі відповідали би католицьким цехам, не маємо звісток з сього часу; передмістя знов були за великі і руська людність на них за надто розвинена, щоби можна було її зорґанізувати в одно братство. Лишає ся отже лиш оден тип — братство при церкві. Певні звістки маємо про три такі братства: при міській церкві серед мурів, при благовіщенській на краківськім й при св. Миколи на підзамчу. З сього, що на галицькім передмістї коло церкви Богоявлення знаходить ся шпиталь,[6]) можна б думати, що й тут було братство — четверте; громади на Волї й Зарічу, котра купила собі церкву, могла також мати братство — пяте.

---

1) Akta gr. i ziem. VI. ч. 18, VII. ч. 67.

2) Dod. do Gaz. lw. 1861. ч. 21—22: „izbysmy onym dozwolili y dopuscili cech albo bractwo“.

3) Пор. Собраніе древнихъ грамотъ и актовъ г. Вильни т. II. ч. 17 (устав кушнїрського братства 1538 р.)

4) cervisia fraternalis: Akta grodz. i ziem. III. 76, VI. 99. 130.

5) Собраніе древныхъ грамотъ и актовъ г. Вильни II. ч. 1, 2, 16 17 і ин.

6) Ч. 569, 872.

Найважнійше з тих братств — міське при церкві Успення; про нього маємо найповнійші звістки й воно проявило широку діяльність вже в першій половині XVI в. Братство істнувало вже в часах Казимира Ягайловича й дістало від короля якийсь привілей; але сей привілей загинув і лишила ся по нїм лиш звістка з початку XVII в. з неможливою датою 1439 р.[1]) В радецьких актах стрічаємо першу виразну згадку аж з 1502 року: за успенського пароха в якійсь його справі поручають „vitrici ecclesie Rutonorum" (ч. 129). Але маємо й скорші звістки, в котрих можна б бачити діяльність братства, хоч братство не згадане виразно. Так 1472 р. „Русини" (Ruteni) заявляють права церкви до двох ґрунтів, котрі займала якась Добруша (ч. 18): під тим загальним іменем „Ruteni" можна вже підозрівати братство; знов 1498 р. виступають в обороні свого пароха чотири міщане (ч. 109) — ті самі, котрі виступають в дальших роках виразно як братчики.[2]) Початки діяльности братства зачинають ся отже кінцем XV в.

З назвою „vitrici ecclesiae" виступають братчики в міських актах й далї (ч. 138, seniores vitrici ч. 758), побіч неї є друге імя „provisores ecclesiae" (ч. 264, 748); імя „старші руські" (seniores rutheni) що в пізнійших часах уживає ся дуже часто, виринає вперше 1543 р. (ч. 748). І дійсно заким батчики стали представниками руської людности, були спершу завідателями церкви і особливого значіння не мали; міські акти іґнорують їх в тім дуже часто і не завважують, що вони носять на який небудь церковний уряд (ч. 18, 109, 130, 161, 187, 894)

Як було зорґанізоване се міське братство в першій половині XVI в. зовсїм певних звісток не маємо, бо не лишило ся нам устави братства з тих часів; таку уставу маємо аж з піз-

---

[1]) Дата неможлива, бо 1439 р. був королем Володислав не Казимир. Про грамоту подав звістку Зубрицький в розвідні Historyczne badania o drukarniach rusko-słowiańskich стор. 3.: „przywilej króla Kazimierza IV. z r. 1439, którego oryginał wprawdzie zaginął, wzmianka jednak że o nim w księdze bractwa litera C pod liczbą indexu 435 na karcie 3 w inwentarzu archiwalnym roku 1601 spisanym znayduje się." — Братські книги в старопіґіяльнім архиві тепер порядкують ся і може віднайде ся принайменше та згадка про той привілей.

[2]) Імена тих міщан: Андрій кушнїр, Борис кушнїр, Олександер Дамбович, Ванько Кушнїр (ч. 109). Андрій згадує ся між братчиками 1502 р. (ч. 130), Борис 1502 (ч. 129, 130), 1504 (ч. 138), 1516 (ч. 187); Ванько 1502 р. (ч. 130). — пор. реєстр братчиків в додатку.

нійших часів, по реформі братства патриярхом 1586 р.[1]) Зате маємо з першої пол. XVI в. устави двох передміських братств, при благовіщенській церкві з 1542 р. і при церкві св. Миколи 1544 р.[2]); замітна річ, що сї обі устави майже рівнозвучні,[3]) так якби представляли відпис з якогось иньшого уставу, — тим уставом по всякій правдоподібности був устав міського братства. Отже порівнуючи сї устави з 1542 і 1544 р. з уставом 1586 р. і доповняючи їх звістками з иньших актів можемо з досить великою певністю зреконструувати первісну форму уставу нашого братства.[4])

Членом братства міг бути кождий, хто записав ся, без ріжниці чи се був міщанин львівський чи нельвівський, селянин чи шляхтич. При вступі до братства платив „укуп“ чи „вступне“, — те, що нинї називає ся вписовим; було воно у всїх братствах в висотї 6 грошів. Попри се треба було платити постійно вкладку по $^1/_2$ гроша (в міськім і сьвято-микольськім братстві що чотири неділї, себто 6 гр. на рік, в благовіщенськім що дві неділї); замісцеві члени платили відразу за цілий рік 6 гр. Раз в рік відбував ся вибір старших братів; в братствах на передмістях було тих старших братів по двох, в міськім братстві з початку було мабуть також двох, пізнїйше число їх зростає до чотирох.[5]) Сї старші брати „обсилають схажку“ чи „схужку“ (се очевидно рутенїзоване польське schadzka) — визначають засїдання братства, на котрих всї братчики мають бути присутні під певною карою. Братство мало на цїли передовсїм добро своєї церкви, — се було щось так очевидне, що устави про се навіть не згадують; длятого також всї кари

[1]) Monum. confr. Staur. I, стор. 115—117.

[2]) Устав благовіщенський 1542 р.: Вѣстникъ Ю. З. Россіи 1862 кн. III. (с. 98—100); устав св. Миколи: Monum. confr. Staur. I ч. 3.

[3]) Все таки устав св. Миколи не був такою „точною копією благовіщенського уставу“, як сього хоче Криловский (Львов. ставроп. братство стор. 36.); в першім братстві платить ся вкладку що чотири неділї. (Вѣстн. Ю. З. Р. 1862, кн. III с. 99), в другім що дві неділї (Monum. confr. Staur. I с. 13).

[4]) Устав 1542 р. з уставом 1586 р. й з уставом братства в Вишнї порівнує (не конче зручно) Криловский — Львов. ставр. братство стор. 36—40.

[5]) Двох старших братів в міськім братстві бачимо 1502, трох 1504, 1521, 1530, 1538 рр.; чотирох 1540, 1544, 1547—8 рр. В иньших випадках годї розріжнити чи мова йде про старших братчиків — пор. катальоґ братчиків в додатку.

платились в воску, а віск йшов на церковне сьвітло. Але братство давало також значні користи своїм членам; коли хто слабував і через се попадав в біду, запомагали його грішми; як на кого „Бог припустив смертний час", братчики відводили його ґреміяльно до гробу. Щорічно відправляли ся братським коштом чотири служби за померших й одна за здорове; рівночасно відбував ся братський пир, як його звуть устави — „честь"; „а хтобы хотѣлъ изъ гостемъ быти на тои чти, мает дати на ден два грошѣ у братскую скринъку и тыж свѣчи справовати ку хвалѣ бозкои."[1]) Кождий член мав право вписати до братського помянника не лиш себе, але й свою родину: „отца своего и матку свою и дѣтій своихъ имена."

Зазначити треба оден характеристичний бік братств — змаганнє до сього, щоб виробити як найбільшу солїдарність і найтїснійший звязок і між членами братства й між цілою руською людністю. Про се стремлїннє сьвідчать дві точки уставу: перше — братчик посварившись з братчиком, не сьмів іти „до иньшого уряду", не пожалувавши ся передтим „братії", друге — хто вступив раз до братства, то так, якби з монастиря, не може вже з братства виступити: „которыи брат за своим упором хотѣльбы из братства выступити, таковыи мает быти каран церквою поты, поки ся зас наверьнет ку братству"[2]). Се таке строге ставленнє братських обовязків було очевидно викликане виїмковими, тяжкими відносинами, в яких жило наше міщанство; інтересне, що в статутї, 1586 р. тих двох точок вже нема, справа поставлена більш компромісово.[3])

Членом братства, як сказано висше, міг бути кождий православний; в дійсности, о скільки знаємо членів міського братства з припадкових звісток, до нього належали передовсїм люде, що мешкали на руській улиції, отже кушнїрі, кравцї й купцї.[4]) Але згадують ся і замісцеві члени як Лех з Белза (ч. 129, 130) й Мась з Комарна (ч. 129). Найбільше число братчиків, яке стрічаємо в однім актї — 13, се очевидно лиш minimum (ч. 130).

Так зорґанїзоване братство зачинає свою діяльність. З початку се діяльність льокальна на церковнім тлї. Вже в першій

---

[1]) Monum. confr. Staur. I c. 14.
[2]) Monum. confr. Staur. I c. 14.
[3]) Monum. confr. Staur. I c. 116.
[4]) Див. катальоґ членів братства в додатку.

звістці про братство в радецьких актах (1472 р.) братство має в своїй опіці церкву Успення в місті; журба про сю церкву й її майно — се зміст початкової історії братства. В першій братській справі, яку знаємо, йшла річ про се, що на Калічій горі був ґрунт, котрий хтось записав на церкву: „та пан Арнект, на котрого лані він простягає ся, не згодив ся, щоб він належав до церкви, — але, що огород дарований церкві тестаментарно, то треба його продати, а гроші підуть на церкву“ (ч. 18). Крім сього братство доказувало свої права до дому в місті, на котрім сиділа міщанка Добруша, але за посередництвом уряду зроблено таку „згоду“, що церква зрекла ся своїх претенсій (ibid.). Про сей дім забігало ся братство мабуть тому, що потреби було дому для пароха. Є, правда, 1500 р. згадка, що піп Сава мешкав коло церкви (ч. 116), але се був мабуть його приватний дім; церковний дім (чи „домик“) для пароха купило братство аж 1504 р. від міщанина Русина Лагоди (ч. 138). Пізнійше 1524 р. купують братчики від попаді Марусї Заболотовської дім в місті (ч. 264): може се той сам „церковний дім“, в котрім відбували ся засїдання братства й наради з шляхтою й духовенством.[1]) Братчики дбають не лиш про прибільшеннє братського майна, але й про прикрасу церкви. Так 1515 р. купують „із спільних грошей“ штуку золотого оксаміту підбитого червоним шовком (ч. 187); знов 1543 р. по смерти дяка Яцька ведуть процес в обороні євангелія і 12 образів мальованих на перґамені, котрі їм дарував покійник до церкви (ч. 748, 756).

Стара братська традиція говорить, що крім церкви Успення до братства належав також монастир св. Онуфрія: „манастиръ их братский лвовский святого Онофрия Ставропиионъ реченный посполитого их дедизного фундованъя“.[2]) Сей монастир фундував чи відновив львівский міщанин Стефан Дропан і віддав його опіці братства; фундацію затвердив 1463 р. староста Андрій Одровонж, а 1469 р. дав монастиреви привілеґії Казимир Ягайлович.[3])

---

[1]) Пор. Акты Зап. Россіи II ч. 205.

[2]) Monumenta confr. Staur. I. стор. 258 (1589 р.)

[3]) Зубрицького Лѣтопись львовскаго ставр. братства (відбитка з Журн. М. Н. Пр.) с. 4. Не знати чи Зубрицький мав сю грамоту в повнім тексті, чи лиш знайшов про неї звістки в старих братських списах грамот. Бо маємо ще другу версію братської традиції, що Дропан передав монастир юрисдикції унївського ігумена, „а вони (братство)

Сю традицію потверджають і деякі факти. Двох міщан, Стецько кушнїр і Андрій кравець купують 1518 р. город коло монастиря св. Онуфрія;[1]) в акті купна сказано, що вони купують се спільно „manu indivisa", а з иньших документів видно, що купили сей ґрунт не для себе, лиш для монастиря: 1521 р. бачимо той сам огород в руках монахів.[2]) Се не була приватна фундація обох міщан лиш фундація братська; як показує ся з иньших звісток, Стецько і Андрій були членами братства[3]) й акти купна переховались в братськім архиві. Коли братство так опікувало ся монастирем, то можна думати, що монастир був в його патронатї. Може впливам братства треба приписати, що князь Острожський вставляв ся за монастирем, щоб його увільнено від податків.[4])

Відповідно до свого уставу братство мало не лиш опікувати ся церквою, але й сповняти гуманїтарні діла, дбати за немічних і слабих. Свій обовязок братство сповняє прикладно: вже 1522 р. істнує на руській улиці шпиталь, поміщений в окремім домі.[5]) Другий руський шпиталь рівнож в осібнім домі є на галицькім передмістю коло церкви Богоявлення.[6])

З иньших братських справ досить вказівок маємо про відносини братства до міських попів, парохів „пречистських" „від Пречистої"[7]), котрі були зависимі від братства, хоч не знати в якій мірі. На переломі XV і XVI в. був парохом піп Сава. Особливими духовими прикметами він мабуть не визначав ся, був таксамо дбайливий за майно як кождий міщанин і хоч мав свій дім, то за гроші та скринку вмів вести процеси (ч. 105). Але довіре мав у всїх, бо давали йому переховувати срібло, а він його ховав вірно і віддавав в цїлости властителям (ч. 116), навіть тїшив ся такою популярністю, що як 1498 р. візвала його рада перед себе, то чотирох братчиків — всї чо-

---

не від кого иньшого, лиш від сього ігумена мають поручений заряд монастиря." (Monumenta I c. 185 1589 р.)

[1]) Monum. confr. Staur. I ч. 1.

[2]) Monum. confr. Staur. I ч. 3, пор. ч. 4.

[3]) Стецько ч. 130, 357; Андрій ч. 130, 187 — пор. катальоґ братчиків.

[4]) Monum. confr. Staur. I ч. 3, 4.

[5]) Ч. 228, 415, 467. [6]) Ч. 569, 872.

[7]) Ч. 129 (роро przeczyszky); Monum. confr. Staur. I c. 14 (пречестkии); Вѣстникъ Ю. З. Россіи 1862 кн. III с. 100 (отъ Пречистои).

тири кушнїрі — зложили за Саву поруку (ч. 109). Така сама історія повторила ся, ще двічи 1502 року; раз мусїв ставати Сава в якійсь справі з старостою Станїславом з Ходеча (ч. 129), другий раз з незвісних причин (ч. 130) — в обох випадках парохіяне знов „не примушені а власновільно“ заступили ся за своїм парохом і навіть, щоб його зовсїм забезпечити перед урядом, скинули ся на велику як на тодїшний час суму 80 гривен й сю суму мали зложити в маґістраті (ч. 130). Яка се справа була не знаємо, в кождім разї маємо гарний приклад солїдарности на руській улиці.

Менш удав ся громадї другий парох, наступник Сави, піп Олександер (згадує ся 1511—30 рр.). Перша звістка, яку про нього маємо , се — спір з парохіянами: пішло за якісь „церковні справи“ (pro ecclesiasticis rebus) — парохіяне наговорили йому „не дуже пристойних слів“ і справа пішла перед маґістрат. Рада примусила обі сторони погодити ся, але Олександер і далї не був в ласках у братства: навіть мусїв собі наймати на мешканє чужу хату (платив за неї 30 грошів річно — ч. 243), при церкві поміщення не дістав; се була очевидна неласка братства, бож для попа дім був вже від 1504 р. (ч. 138). Значить ся, він не зумів вхопити людей за серце. Пізнїйше пробував собі приєднувати поодиноких братчиків — так позичив кравцеви Омелянови, значній особі на руській вулиці, 50 зол. (при сїм почислив собі гарний процентик — 5 зол. себто 10% річно — ч. 344, 360); але чи його змагання мали який успіх, про се звісток нема.

Рівночасно з Олександром згадує ся при церкві инший піп, Василь (ч. 174); але більше як про нього, знаємо про його жінку шляхтичку Марґарету Заболотовську, котру акти звуть просто „попадею Марусею“. Вона по смерти чоловіка продала свій дім братству (ч. 264), а за те братчики Макар і Павлик опікували ся її дїтьми, Іваном і Олюхною (ч. 335, 384).

З пізнїйших парохів звертає на себе увагу піп Яцько (згадує ся в 1537—1540 рр.), передовсїм з сього погляду, що се був перший звісний нам піп міщанський син; сей факт мусїв вважати ся тодї чимось незвичайним, бо акти при кождій нагодї зазначують, що Яцько — син кушнїра Стецька.[1]) Яцько сидів при церкві тихо й більше займав ся своїми родинними

[1]) Ч. 502, 534, 627, 639.

справами, а не мішав ся в братські діла; видно, знав добре братію й умів з нею поводитись як треба. Зате не подобав ся братству иньший парох, Нимфант (згаданий 1548 р.), против нього піднесла ся опозиція: поважаний купець Давидко, пізнійший фундатор церковної вежі, що так нещасливо завалила ся,[1]) сказав йому публично в присутности руської громади „деякі слова против його доброї слави і чести“; перед радою мусїв сї слова відкликати (ч. 895). Але спокій в громаді не вернув ся скоро, бо ще 1552 р. бачимо Нимфанта й його приклонників ворожнечі з Давидом і иньшими визначнїйшими братчиками.[2])

Братство показує велику дбайливість про своїх попів; про се, що для попа був осібний дім, вже було згадано; є на се ще иньші докази. Церква хоч і була в опіці братства, мусїла ще підлягати патронатови маґістрату з сеї причини, що стояла на міській територіі[3]); парохи при вступі на парохію мусїли платити місту т. зв. рукавичне. Оплата була дуже висока: так нпр. 1510 р. заплатив парох за інтромісію до церкви 10 гривен[4]) — суму за яку можна було купити 6 гарних волоських волів! Надужитя такі мусїли трапляти ся частїйше[5]) й міщане як добрі опікуни своїх парохів жалували ся 1521 р. королеви на ті „не малі дарунки“, що платять їх попи; король визначив комісію до полагодження справи й на будучність парохи мали платити лиш по дві гривни.[6])

Але хоч братство дбає про попів, то відносини між обома сторонами бувають часом дуже напружені. Опіка братства хоч безперечно корисна для церкви, для духовенства стає невигідна і більш енерґічні одиниці між сьвященниками старають ся з неї видобутись. Таксамо стрічає братство опозицію й між сьвітським міщанством: за приклад сього може служити звісна вже нам денунціяпія Курила на тих руських „консулїв і бурмістрів“. Але се могла бути опозиція лиш одиниць ведена з особистих причин; громада стояла за братством. В самім

---

[1]) Зубрицький, Kronika с. 192. Лозїньский Patrycyat с. 314.

[2]) Monum confr. Staur. I ч. 15.

[3]) В наших актах є звістка про патронат над богоявленською (ч 192) і благовіщенською церквою (ч. 828); патронат над успенською церквою видно із звістки Зубрицького Kronika с. 138.

[4]) Зубрицький Kronika с. 138.

[5]) Ibid. с. 123: богоявленський парох платить 1 гривну до міської каси і 14 зол. — радцям в руку!

[6]) Архивъ Ю. З. Р. I т. X стор. 14--15.

братстві відносини взірцеві; на зверх братія виступає солідарно, братство зростає в силу й повагу. Малозначні з початку завідателї церкви стають чим раз більше „старшими“ руської нації у Львові.

Вкінци виходять й поза Львів, дають почин ширшому всенародному рухови, що обняв цїлу Галичину і спричинив відновленнє галицького епископства.

VIII.

(Упадок галицького епископства. Намісництво. Яцько Гдишицький. Макарій Тучапський. Відновленнє—епископства. Владича дїяльність Тучапського.)

З заведеннєм польського панування потерпіли землї львівська й галицька в релїгійній сфері більше як сусїдні; коли в Перемищинї й Холмщинї принаймнї лишила ся своя єрархія, то в галицькій вона вигасла з початком XV в. Останки опозиції руського духовенства знищено брутальними способами (галицьких крилошан „воджено в поворозї й плавлено через Днїстер“)[1], а сьвіжо перенесене до Львова латинське архиепископство дістало 1423 р. від Ягайла привілей карати православних як єретиків й ширити насильно католицтво.[2]) Галицького епископа мали заступати попи-намісники по головнїйших містах[3]); але хоч декотрі з них уживали навіть титулу „митрополитів[4])“, то в дійсности були залежні від сьвітської власти[5]) й через те не мали більшого значіння. Львівську єпархію пробували загор-

---

[1]) Акты Зап. Россіи II ч. 198.

[2]) Архивъ Ю. З. Р. I т. 1.

[3]) Намісників стрічаємо в Галичу, вглядно в Крилосї (Dod. do Gazety lwow. 1853 с. 48; Akta grodz. XII ч. 4286, с. 367), в Камінцї (Архивъ Ю. З. Р. I ч. 5) й у Львові (про се далї); пор. Supplementum ч. L.

[4]) Андрій Свистельницький крилоський намісник називає ся 1475 р. митрополїтом (Akta gr. XII с. с. 367); пор. стилїзацію грамоти 1458 р.: pro tutore monasterii Crylosiensis alias na m i t r o p o l i t a (Akta grodz. XII ч. 4286.)

[5]) Король дав „опекальництво“ над крилоським монастирем львівському старостї Станїславу з Ходча і той розпоряджає ся ним по своїй волї (Akta gr. XII ч. 4286).

нути в свої руки сусідні епископи: то перемиський то холмський[1]), накінець і латинські архиепископи. Серед сього замішання терпіли найбільше релїґійні потреби людности. „Епископія митрополіи галицкой отъ колка сотъ лѣтъ згибла была а заронена была, не маючи пастира своего епископа: въ тыхъ словутныхъ мѣстахъ въ Галичы, въ Львовѣ, въ Каменцы подолскомъ... хвала Божа непомалу оскудѣла а злаща люде, стадо Христове, без пастира своего были.“ Не було кому висьвячувати попів анї сьвятити церков: духовенство мусїло шукати рукоположення часто аж в Волощині. [2]) Міщанство у Львові відчувало ті недостачі таксамо як і всї православні, навіть ще більше, бо мало крім сього ще й ріжні надзвичайні обмеження. Тому воно, як тільки підійшло трохи більше в силу, зачало думати про переміну релїґійних відносин; сї змагання мали більші вигляди на здійсненнє через се, що за міщанством потягнула й руська шляхта. Зносини між шляхтою, ще тодї не зовсїм спольщеною,[3]) і міщанством були в тих часах дуже оживлені: міщанство певно давало шляхтї поміч в торговлї і т. и., шляхта за те знов льокувала свої, досить великі навіть, капітали між руським міщанством[4]); обі сторони входять з собою й в подружа.[5]) Сї зносини на матеріяльнім тлї зробили можливим зближеннє і союз на точцї духових інтересів в борбі за владицтво.

---

[1]) Акты Зап. Россіи II ч. 193; Гарасевич Annales c. 96—7 і ч. 756 нашої збірки; про холмского Acta Tomiciana I c. 146—7, 154—5.

[2]) Acta Tomiciana I c. 154—5; Supplementum ad hist. Russiae monum. ч. LV.

[3]) На скільки була тодї вже спольщена руська шляхта в Галичинї, сього спецїяльно не студіовано; на руськість тодїшньої руської шляхти показують її хресні імена, що нічим не ріжнять ся від імен селян або міщан.

[4]) Шл. Юрий Малецький (чи Малчицький) позичає Захаркови 20 грв. (ч. 45, 57), 50 зол. (ч. 49, 52); шл. Петро Шамницький Гринькови кравцеви 80 зол. (ч. 131), Андрійкови 30 зол. (ч. 135), Гарасимови 50 зол. (ч. 188); Ванько (Іваськo) Лагодовський Омелянови 60 зол. (ч. 230, 267), Васькови кушнїрови 78 зол. (ч. 836); шл. Іван Загнойський Прокопови кушнїру 190 зол. (ч. 282); шл. Тома Боришовський Ігнатови 11 зол. (ч. 291); шл. Іван Хилецький-Шумляньський Ігнатови 100 зол. (ч. 329 а); шл. Дмитро Чиркавський Сенькови кравцеви 100 гр. (ч. 510, 543); шл. Денис Чобіт-Горбачевський Яцькови Малецькому 210 зол. (ч. 582, пор. ч. 604, 620); шл. Марко Балабан Сенькови кравцеви 100 зол. (ч. 669).

[5]) Нпр. шляхтич Адам Мищовський, шляхтянка Маруся Заболотовська, Маруся Шамницька,

Ся борба йшла вже з давна; по словам листу Галичан 1539 р. „нашѣ прадѣдове и дѣдове и отци нашѣ много ѣздъ и накладовъ чинѣвали“ в справі галицького владицтва; їздили в сїй справі до київських митрополитів й перед Солтаном й за самого митр. Солтана й за митр. Йосифа, положили багато „працъ и накладовъ“ Але все безуспішно.[1]) З початком XVI в. дають новий товчок до боротьби змагання латинського архиепископа у Львові Бернардина, аби піддати православну людність латинській церкві.[2]) Бернардин роздобув вже 1509 р. у короля привілей іменувати своїх намісників, себто заступників в справах руського обряду; ціль сього була ясна: хотїли „улекшити схизматикам поворот до правдивої віри“.[3]) Але чи то задля нерішучости короля, котрий не важив ся піддати під власть намісника руського духовенства,[4]) чи з з яких инших причин, не відразу війшло в практику се нове намісництво. Аж дванайцять років пізнійше 1522 р. знайшов собі Бернардин відповідного кандидата в особі львівського підвоєводи шл. Яцька Гдашицького,[5]) котрому король дав також сьвятоюрську архимандрію з властию візитувати парохів і церкви та відбувати духовний суд. Але Гдашицький скоро еманципував ся з під впливу Бернардина і став рядити так, як вимагали сього потреби православної церкви. А тоді дійсно треба було дуже енерґічної руки, бо між львівськими Русинами, а певно й поза львівскою Русею, зачинають показувати ся „neofitae ex fide graeca“ (ч. 789), котрі „вихрещували ся“ на латинський обряд (ч. 216) й притім, — дуже характеристична річ, — зміняли свої хресні імена. Перший такий факт маємо в наших актах під 1492 р.: згадує ся неофітка Вонька, що прозвала ся Апольонією (ч. 81). Пізнійше знов перейшла на латинство Анна,

---

[1]) Акты Зап. Россіи II ч. 198.

[2]) Грушевський — Історія України-Руси т. V с. 433 і далї, Рудович Коротка история галицко-львôвской епархіи с. 26 і далї, Криловский — Архивъ Ю. З. Р. I т. X, Макарій — історія русской церкви т. IX.

[3]) Supplementum ad hist. Russiae mon. ч. L; пор. слова листу православних до митр. Макарія 1538 р.: „король его милость, панъ нашъ милостившій... далъ былъ на насъ свой привилей арцибискупу..., ажбыхмо тымъ рыхлѣй были принужени къ ихъ вѣрѣ...“ (Акты Зап. Россіи II ч. 198).

[4]) „In popones tamen ruthenos istud decretum extendi nolumus“ Suplementum ч. L.

[5]) Gdashyczski podvoyevodze підписаний на актї в Mon. confr. Staur. I ч. I.

жінка поважаного братчика, кравця Омеляна; Омелян не міг сього стерпіти, сепарував ся з жінкою і дав їй третю частину майна, як наказувало право, а сам оженив ся з иньшою (ч. 216, 235, 375, 540). Та сей перехід жінки на латинство мусїв бути для діяльного братчика тяжким ударом і мучив його ціле жите, бо під кінець свого віку Омелян пішов в монастир (ч. 847, 859). Крім сих двох женщин, що покинули свою віру, маємо ще згаданих, — правда аж в пізнїйших часах в 1540 р., — двох мущин-неофітів, Івана сина иньшого Омеляна, що титулує ся вже Ioannes (ч. 757, 762) і Якова, котрий змінив обряд мабуть для каріери, бо став міським возним; його жінка Унка з ним жити не хотїла і з дїтьми мешкала окремо (ч. 789).[1])

Між тими перекинчиками зачав Гдашицький свою діяльність; його надмірна ревність привела раз на нього немилу пригоду: в домі Миколи Ядїмірського зачав з ним колотнечу якийсь Криштоф, що перше звав ся Гринець і певно був колись православним і побив тяжко чи навіть поранив (vulnerauit) архимандрита (ч. 274).

Про відносини Гдашицького до братства не знаємо майже нїчого. Очевидно його змагання мусїли знайти у більшости симпатію, але були й такі, котрим Гдашицький чогось не подобав ся. Може причиною тут було се, що архимандрит був неконче в добрих відносинах до київського митрополита. Незгода з митрополитом зачалась зараз на вступі намісникування Яцька, очевидно длятого, що Яцько був зависимий від латинського архиепископа. Потім 1526 р. він погодив ся з метрополитом,[2]) але мабуть не щиро й митрополит завісив його к. 1535 р. в урядованню, а король, котрий знов з иньших причин вважав дїяльність архимандрита „не досить похвальною", се з свого боку потвердив.[3]) З одного акту нашої збірки видно, що Гда-

---

[1]) Ще оден факт перехрещування православних у Львові в давнїйших часах: 1426 р. Steczko, genant Andrzey, eyn getawter Reusse (Pomniki dziejowe Lwowa III 422 = Зубрицький Kronika c. 92); пор. з поза Львова 1466 р. справа pro baptissatione ancille ruthenicalis in fidem catholicam (Akta grodz. XV ч. 3372). Перехрещування в XVI в. діяли ся вже против папської буллї 1503 р., котра звороняла хрестити в друге православних, котрі б перейшли на католицтво; але се горрендальне надужите бувало десь на дневнім порядку в Польщі, бо ще 1537 р. писав Станїслав Ожеховский, звісний новатор в релїґійних справах, трактат de non baptissandis Rutenis.

[2]) Акты Зап. Россіи II ч. 241.

[3]) Suplementum ч. LIII.

шицький не хотів піддати ся приказам і старав ся юридично оборонити своє становище: він шукав за якимись документами, що його „вяймали з залежности від митрополита (litteras, quibus ipse a obediencia metropolitani fuisset exemptus — ч. 493).[1]) Гдашицький підозрівав, що ті документи в руках одного з братчиків, але сей братчик заявив перед судом, що таких листів йому намісник не давав ніколи, — на се був готов навіть зложити присягу. Гдашицький очевидно мусів взяти назад своє підозріннє (ч. 493).

Тим братчиком, що ставав перед урядом в такій важній церковній справі був Макарій Тучапський, пізнійший львівський владика. Перед принятєм владицтва він зве ся в міських записках все лиш самим іменем — Макар; призвище Рафаїлович, котре носив певно по батьку, в наших актах не стрічає ся, таксамо назвиско Тучапський приняв аж на владицтві. Назвиско се, уроблене від села Тучапи,[2]) дає вказівку, звідки прийшла до Львова Макарова родина; але Тучапські не були шляхтичами, ніяких звязків з родинним селом у них не видно. Противно вони вже засиділи ся добре у Львові і навіть посвоячили ся з міщанами: брат Макара Васько Тучапський (ч. 287) був кревняком Катрусї Жучкової (ч. 666), братаниця Анастазія вийшла за кушніра Івана з Перемишля (ч. 600). Сам Макар також оженив ся з міщанкою Оленою, донькою купця Іллї, і оженив ся зовсїм не лихо, бо жінка дістала як віно 137 зол. 15 гр.; сї гроші були обезпечені на камениці на руській улиці й на „богатій“ крамниці в ринку (ч. 414, 478). Жінка трапила ся дуже енерґічна і нераз в тяжкій хвилї ставала Тучапському в пригоді. Бо треба знати, що Макар, таксамо як й його тесть, був купцем і з сеї причини частенько не бував дома, — мусів їздити, як сам каже, „шукати поживи задля торгування“ (ч. 463). Нещастє хотїло, що все під його неприсутність находили на дім ріжні кредитори; тодї Олена мала нераз

[1]) З сього виходить, що слова королївського листу, що Гдашицьшицький „tam nostra, quam suorum superiorum authoritate suspensus fuerit“ (Suplementum ч. LIII) належать до митрополита, не до львівського арцибіскупа, як здогадував ся проф. Грушевський (Історія України - Руси т. V стор. 435—6 примітка). Дещо незвичайне імя metropolitanus значить стільки ж що митрополїт пор. Suplementum ч. LV, LVII.

[2]) В Галичинї є тепер три села свого імени коло Снятина, Яворова, Ярослава; Тучапи згадують і в наших актах (ч. 258, 666).

гірку годину, заким змогла дати собі раду нпр. з таким нетерпеливим купцем як пан Вежбіцкий, що роздобув на Макара аж королївський лист (ч. 351): в таких хвилях вона або обіцювала, що чоловік певно віддасть на найблизший ярмарок, або позичала дещо у сусідки, щоби здержати кредитора, або як вже була крайна потреба, то завзивала на поміч славнозвісного адвоката Матвія Селеса (ч. 474, 350, 351). Макар вів дуже широку торговлю, про се сьвідчить хочби реєстр його довгів, які був винен краківським купцям з 1535 року: Юриєви Ґутетеру 88 зол. 16 гр., Петрови Нискому 118 зол. 22½ гр., Станіславови Земянїну 93 зол., Миколї Резаєру 119 зол. 12½ гр., Серваціеви Пернусу 137 зол., Юриєви Ґляцу 14 зол., Аннї Тшиковій 65 зол. 9 гр. — разом 636 зол. (ч. 465). В торговлї, як і більшість тодїшнїх купців, не спеціялїзував ся, лиш торгував, чим попало: знаходили ся між його товарами такі дві ріжні річи, як тисове дерево і воли. Тисину купив за 300 зол. від сандомірського купця Бальтазара (ч. 338, 351), але інтерес пішов лихо, бо ще по пятьох роках се дерево лежало у нього дома (ч. 443). Воли купував в Волощинї, так 1533 р. замовив собі звідтам 100 волів, кождий по 3½ зол.; але, як воли прийшли на місце, показало ся не такі „elegantes et valentes“, як се водить ся між купцями, і Макар почислив їх собі дешевійше: 90 гарних волів по 3 зол. 12 гр., а 10 вибракованих по 2 зол. (ч. 401).[1]) Ведучи таку торговлю мав очевидно широкі зносини з ріжними людьми поза Львовом, був „добре відомий“ навіть київському митрополиту Макарію;[2]) таксамо був дуже цїнений і поважаний у Львові, й як видно з записок, покликувано його дуже часто як сьвідка, заступника або ручителя в ріжнородних справах (ч. 311, 317, 329, 335, 384). В братстві займав він значне становище, був мабуть старшим братом (ч. 357): 1521 р. він був одним з трох міщан, що як репрезентанти Руси возили скарги до короля. Всї сї його прикмети — богатство, широкі знакомости, прихильність до братства, — були причинами, що його міщанина-купця поставлено кандидатом на сьвятоюрського намісника.

По завішенню в урядї Гдашицького заіменував архиеп. Бернардин новим намісником якогось Яцька Сикору, котрий

[1]) Иньшим разом веде Макар 50 волів на перемиський ярмарок.
[2]) „Макарія мѣщанина лвовского, которого и ваше святителство добрѣ знаешъ“, пишуть Галичане до митрополита (Акты Зап. Россіи ч. 193).

викликав таку ненависть до себе у православних, що король мусив й його суспендувати[1]). Так само не удержав ся задля браку симпатії у людности кандидат київського митрополита сьвятоюрський архимандрит Йосиф, мабуть ідентичний з попом Гошовським[2]). Загальний „нерядъ і тяжкости“ примусили православних шукати собі свого кандидата. Був ним Макар, чоловік „годний“ й Богу й митрополиту й шляхті і „всему посполству закону греческого“[3]).

Православні удали ся рівночасно до митрополита і до короля, до першого по благословеннє, до другого по номінацію для Тучапського; просьби мали успіх, бо митрополит приняв кандидата, а король віддав йому покищо намісництво, а по смерти Гдашицького Яцька обіцяв сьвятоюрську архимандрію[4]).

Отже Макар став намісником і архимандритом „у сьв. Юра“ і що найцікавійше, сидить на своїм уряді разом з жінкою, звісною нам Оленою. В 1538 р. „відступаючи від свого духовного права і піддаючи ся в сїй справі присудови і урядови міста“, роблять обоє рахунки з краківським купцем Михайлом Альтенгофером: були винні Альтенгоферу за якісь товари 72 зол. 18 гр.; сю суму облзпечили на камениці Олени на руській вулиці (ч. 555, 573). Але ані жінка ані торговельні справи не перешкодили Макарови займати ся церквою. Як колись їздив „поживи шукати“ (ч. 463), так тепер багато „ѣздилъ и много працѣ подьялъ и всуды былъ гораздъ почалъ рядити и нарядил“.[5]) Православні висказують ся з великими похвалами про діяльність Макара й певно охотно постачили намісникови тих триста чи більше волів, котрими треба було оплачуватись королеви і королевій перед заходами архиеп. Бернардина, котрий конче хотів скинути Макара з намісництва.[6]) Щоби вже на завсїди забезпечити ся перед нападом на руську церкву, рішили ся міщане і шляхта понести ще більші жертви і здобути собі постійного епископа у Львові; перевели другий раз таку

---

[1]) Suplementum ч. LIV.

[2]) Акты Зап. Россіи т. II ч. 193 — про арх. Йосифа див. Zieliński Pamiętniki hist. c. 87.

[3]) Акты Зап. Россіи II ч. 193.

[4]) Що православні звертались до короля, про се натяки в Suplementum ч. LIII.

[5]) Акты Зап. Россіи II ч. 197.

[6]) Детальнїйше про се у проф. Грушевського Історія Укр.-Руси ч. V с. 438—440.

саму процедуру з прошеннями до короля, королевої і всїх маґнатів (певно також не без хабарів в формі десяток волів) виєднали дозвіл у митрополита, і Макарій Тучапський став львівським епископом; львівське владицтво обновлено.

Був се великий тріюмф для цїлої Руси. Але передовсїм могло тріюмфувати львівське міщанство. Рівночасно з Макарієм стремів до владицтва иньший кандидат піп Гошовський (може кандидат духовенства),[1]) але в рішаючій хвилї він найшов небагато приклонників; епископом став Тучапський — міщанин!

Борба за владицтво внесла небувалий фермент й оживленнє в цїлу Галичину. Акція набирає великої сили, рішучости і одушевлення. А центром всього руху стає Львів. Лишила ся нам щасливо з тих часів лїтературна память — листи писані галицькою Руссю до київського митрополита[2]); всї вони датовані у Львові, зложені мовою близькою до народньої — а з яким темпераментом, силою вислову лапідарністю! Прегарно вводять нас в сам вир сеї кампанїї.

На кождий зазив чи „обісланнє“ зі Львова, зїзджає до міста вся Русь руської й подільської землї[3]) — крилошане і ігумени і протопопи і все духовенство і шляхта і міщане і все поспольство. Тут відбувають ся явні і тайні наради чи в братськім домі чи в резиденції Тучапського в сьвяюрськім монастирі. Звідси пишуть ся листи і прошення до короля, до митрополита, до „князїв і панів“. Шляхта більше пробуває в містї як у своїх маєтностях, навіть зветь ся „шляхтою міста“[4]). Знов міщане безнастанно їздять по цїлій Галичинї й поза Галичину, то в Краків на королївський двір, то в Новгородок до митрополита. Займає ся борбою і князь Острожський, давний опікун львівських церков[5]); мішають ся до неї й декотрі „добрі

---

[1]) Harasiewicz Annales ecclesiae ruthenae c. 96—97; що Гошовський міг бути кандидатом духовенства, суджу по тім що частина духовенства не хоче признати Тучапського владикою — пор. Архивъ Ю. З. Р. I т. X ч. 12, 13.

[2]) Акты Зап. Россіи II ч. 193, 197, 198.

[3]) „а насъ обыслалъ (Макарій) всѣхъ руской й подолской землѣ; мы есьмо къ тому часу пріѣхали, колько насъ могло быти...“ Акты З. Р. II ч. 197.

[4]) Акты З. Р. II ч. 197.

[5]) Збираю тут звістки про зносини кн. Константина Івановича Острожського з львівською Русею: 1522 р. король зменшає за його просьбою податки монастиря св. Онуфрія (Monumenta confr.

люде“ з „Ляхів“[1]). Рух обіймає навіть камарилю на дворі короля Жиґмонта: одні панове обстають за Русею, инші за арцибіскупом; доходить аж до того, що дехто відбирає від канцлєра з рук готові королївські грамоти, віддирає від них печать і дре папір в кусні. При вогню, що обняв всї уми, хотять упечи для себе печеню ріжні амбітні одиниці з серед шляхти, міщан чи духовенства; являють ся самозванчі кандидати на владиків як Петро Крушилницький[2]), як піп Гошовський, що мав аж 52 приклонників[3]), або як Івасько, син львівського міщанина, кравця Клопота, що якимсь чудом здобув собі й шляхоцтво[4])... А против Руси боре ся завзято арцибіскуп Бернардин: „я того не лишу, доки живу“, — грозить, — „Русь менї підвластна!“ І додержує погроз; житє в містї стає небезпечне, приготовляють ся атентати на Тучапського; коли новий владика їде сьвятити ся до митрополита, відводить його уоружена сторожа аж до границї, за Буг, „стерегучи привілея і горла отця Макарія, боячи ся, аби арцибіскуп або котрий лядський пан його не дігнав і не казав його забити“...

В сій горячій атмосфері будить ся серед галицької суспільности давно загублена національна сьвідомість. Видобувають ся з архивів привілеї, читають ся старі записки, розбирає ся історія релїґійного переслїдування Руси. „Той стіл галицький загигинув був від кількасот лїт, на тім столї галицькім зроблене арцибіскупство латинське; котрі були міста і села до Галича, то все відібрали і на тім фундували арцибіскупство. А фундував їм тото Ягайло король і листами папськими потвердив; а наші прадїди і дїди і отцї наші много їзд і накладів робили і ми теж самі. Бо арцибіскуп львівський маючи такий привілей.... (пропуск). Крилошан галицьких у поворозї з Крилоса воджено і через Днїстер... їх правлено, примушаючи нас і їх в свою міць.“ Гіркі спомини! І в руських серцях повстає жаль і ненависть до тих всїх, що роблять ті утиски або помагають гнобителям, неохота до тих, що не виступають против кривди. Прочитати тільки різкі визови на „прокля-

---

Staur. I ч. 3); 1524 р. те саме (Monumenta I ч. 4); тогож 1524 р. дістала привілеґії церква св. Миколи (Akta gr. VI ч. 148—151). Про участь в боротьбі за львівське владицтво пор. Акты З. Р. II ч. 198.

1) Акты З. Р. II ч. 198. 2) Акты З. Р. II ч. 193.

3) Harasiewicz Annales ecclesiae Ruthenae стор. 96—97. Акты Зап. Россіи ч. 193.

4) Harasiewicz Annales с. 96—97.

того а злого чоловіка, нового єретика Сикору“, котрий зовсім був подав ся арцибіскупу „у моцъ“; або дипльоматичне остереженнє в сторону київського митрополіта: „колиб ваша милость тепер про нас підданих вашої сьвятости не зволив міцно стати до короля його ясности, — тоді трудно би було вашій милости писати ся галицьким митрополитом;“ або компліменти королеви його милости, що видав православних арцибіскупу і біскупам „у розсказованьє и у моцъ...“

І перед тим загальним піднесеннєм духа й сил мусить уступити й король й арцибіскуп, мусить згодити ся з ним митрополит. Галичина осягає свої горячі бажання — владицтво відновлене.

Владикою став Макарій Тучапський. А що-ж було з його жінкою? Ще як намісник або архимандрит Макар міг мати жінку, — для епископа се було неможливо. Очевидно вистарав ся розвід. Олену, котра все ще зве ся Макаровою, бачимо недовго на вільній стопі; вона сидить і далї на руській улиці. (ч. 649). Як пристоїть богатій міщанці купує собі срібні перстенї та нашийники з перел (ч. 797). Але ся розкіш не пішла їй на здорове: обдовжила ся очевидно, і якийсь пан Себастіян Зеленьский виточив їй процес якраз за сї перстенї та засадив Макарову до тюрми (ч. 790, 797); аж поручив за бідолашну пекар Онисько й обіцяв за неї заплатити довг, — довг був невеличкий 8 зол. (ч. 798) й Олену пущено на волю. Але зараз таки удала ся до неї з претенсіями спілка краківських купців (ч. 799); як собі дала Макарова раду, не знаємо бо звістки на сїм кінчать ся.

Кредитори не давали спокою й новому владицї. Якась Єлисавета з Коросна жадала заплатити їй 13 зол. і 19 гр. — ну, й дістала їх (ч. 683); краківський купець Микола Кошля процесував ся за 183 зол. 23 гр., але Макарій не мав чим заплатити й за нього ручив аж купець з Константинополя Грек Андрій Карканделя (ч. 789). З початку отже фінансові інтереси Тучапського стояли не сьвітло, але пізнійше поправили ся остільки, що 1548 р. міг назвати себе добре дотованим владикою (ч. 892).

Про церковну діяльність Тучапського знаємо досить богато. В ряді галицько-львівських епископів він займе одно з найважнійших місць; його десятьлїтні змагання загоїли богато ран в розбитій галицькій церкві. Зазначимо що найважнійше.

Передовсїм мусїв новий владика думати взагалї про забезпеченнє істновання львівського владицтва. Була небезпека, що воно знов загибне, бо латинські епископи на своїм синодї 1542 року протестували рішучо против відновлення владицтва і взагалї против толеровання руської церкви;[1]) знести владицтва що правда не удало ся, але пізнїйше львівський арцибіскуп застеріг собі право іменувати православних епископів.[2]) Супротив сього Тучапський не міг і думати про те, щоби його епископія була самостійна; мусїв згодити ся на жаданнє київського митрополита й лишити ся „дворним епископом з рамени митрополита".[3]) Для зміцнення становища руської церкви Макарій публїкує старі привілеї — навіть такі, як привілей Владислава III з 1443 р., призначений для уніятів, не для православних;[4]) щоби дати епископству й матеріяльну підставу, викупає давно запропащені епископські добра, як Перегинсько.[5]) У Львові відновляє крилос: крилошанами стають всї парохи львівських церков.[6]) Переводить орґанїзації між сїльським духовенством, завиває його щорічно на синоди радити „про загальні потреби грецької релїґії";[7]) візитує монастирі,[8]) привозить до Львова церковні книги.[9])

На початку свого владицтва він мусить бороти ся ще против насильств з боку польської шляхти: не дають йому від-

---

[1]) Пор. Decreta et constitutiones synodales tempore felicis praesidentiae Petri Dei gratia archiepiscopi Gnesnensis — Piotrkoviae 1542. „Judaei et scismatici ex auctoritate et admissione dominorum temporalium in plerisque locis publica gerunt officia,.. Ruteni etiam in fidem romanae ecclesiae conversi ad ritum suum veterem impune redeunt..., matrimonia cum orthodoxis contrahunt et cum illis cohabitant, dum interdictum ecclesiasticum ab illis, uti merito debet, servetur, illi campanas pulsant, processiones suas et ceremonias publice faciunt et exercent, vladica leopoliensis, qui antea non erat, de novo est restitutus... Agendum erit apud maiestatem sacram regiam, ut... huic rei edicto suo regio caveat." (Цитую за Шараневичом Rzut oka na beneficya c. 26—27).

[2]) Supplementum ad hist. Russiae mon. ч. 58.

[3]) ibidem ч. 57 і Акты З. Россіи II ч. 201.

[4]) Pociej O przywilejach kościoła ruskiego. пор. також Шараневича Rzut oka c. 30.

[5]) Архивъ Ю. З. Россіи I т. X ч. 16.

[6]) Акты Ю. З. Россіи II ч. 103, 118.

[7]) Архивъ Ю. З. Россіи I. т. X ч. 13, 14.

[8]) Акты Зап. Россіи II ч. 205; Akta grodzkie X ч. 627.

[9]) Акты Зап. Россіи II ч. 205.

правляти богослуження, збороняють судити попів, порпвають підданих в його маєтностях.[1]) Опозицію стрічає також у частини православних — може приклонників инших кандидатур; навіть відмовляють йому послуху деякі пароxи і монастирі.[2]) Великої енерґії було потреба, щоби в таких відпосинах впорядкувати церковні справи.

Дещо з діяльности Тучапського належить просто до Львова. Так передовсім згадане установленнє крилоса 1539 р. Крилос відновлено з причини „великого знищення в престольній церкві сьвятого великомученика Христова Георгія у Львові перед мурами“ й ще більше ізза „попівського убожества“. Львівські пароxи-крилошане мали бути помічниками владики а в неприсутности його заступати; за се брали половину епископських доходів з висьвячування церков і сьвячення нових попів. Крім сього мали ще виїмкові привілеї: коли крилошанинський син захотів бути попом, владика мав його рукоположити безплатно; коли треба сьвятити крилошанську церкву, владика також не бере за се нічого, тільки крилошанин „повиненъ будетъ про него обѣдъ справити“. Отже матеріяльні відносини львівського духовенства пішли в гору; навіть королївські урядники зачали стягати з попів більші податки й ті ледви оборонили ся перед тим.[3])

Крилос був від владики майже незалежний; крилошане самі вибирають собі намісника, й владика має його лиш поблагословити; судити крилошанина владика не може, — на се є церковний суд. По евентуальній смерти епископа крилошане держать цілий рік епископство в своїх руках, але не самі, лиш — „съ паны земляни закона греческаго якъ зъ малимъ такъ зъ великимъ и съ паны мѣщани лвовскими“. Найлїпший доказ, скільки заслужило ся міщанство коло відновлення владицтва.

До Львова належить також оден казус з церковної практики Макарія — заряджений ним розвід. Справа розводів серед тодішньої суспільности була дуже пекуча; й шляхта й міщане брали часто розводи, а поки не було епископа, давав „роз-

---

[1]) Akta grodzkie X ч. 610, 645; Monumenta I ч. 6, Архивъ Ю. З. Россіи I т. X ч. 10, 14.

[2]) Архивъ Ю. З. Россіи I т. X ч. 12, 13, 14, 15; Акты Зап. Россіи ч. 205; Akta grodzkie i ziem. X ч. 652, 653, 659, 666, 681, 704, 740, 744.

[3]) Архивъ Ю. З. Р. I т. X ч. 166 (стор. 426—7).

пуст" староста.[1]) Се ображало релїґійні почування людности й навіть послужило одним з мотивів до утворення епископства у Львові: мовляв, нема кому „дати розводів й сепарацій подружій, котрі, як кажуть, виходять з справедливих причин".[2])

Причини розводів були або релїґійні, — як ми се бачили у кравця Омеляна й у міщанки Унки, що розвели ся з своїми дружинами, ізза того, що вони перейшли на католицтво,[3]) — або чисто родинні. Ся друга причина була в нашій справі. Кравець Наум Сокіл поводив ся дуже лихо з своєю жінкою Вівдею і з причини його „тиранства" епископ мусїв їх сепарувати. Але Соколови мабуть зле було жити без жінки і він, якби нїчого не було, став жалувати ся перед маґістратом, що Вівдя не хоче з ним мешкати і доказував, що хоч вона з ним сепарована, все таки як жінка повинна разом з ним сидїти. У відповідь на таке строго льоґічне міркованнє казав маґістрат адвокатови Вівдї, Олександрови Ігнатовичу, відчитати сепараційну грамоту Макарія; в сїй грамотї були такі точки: 1) Наум може собі, як лиш схоче, зараз взяти иньшу жінку, 2) Вівдї не можна виходити замуж аж до смерти чоловіка, 3) дїти мають лишити ся при Вівдї, як при матері. Перечитавши грамоту і розглянувши блище справу, уряд заявив, що владика розсудив спір несправедливо: прецїнь винуватий був лиш Наум, а тимчасом йому вільно кинути жінку і взяти собі иньшу; тимчасом Вівдя, зовсїм невинна, має жити „в целїбатї" й ще виховувати двоє дїтей. Щоби отже направити похибку церковної власти і покарати Наума, маґістрат видав вирок, що Вівдя має собі взяти Наумів дім і огород і крім сього може вийти замуж (ч. 772). Се було очевидно безправна інґеренція ся уряду в присуд владики як за добрих часів владичого interregnum; чи Тучапський реаґував на се, не знаємо.

Трета звісна нам справа з часів Тучапського, се орґанізованнє нових церковних братств. Тучапський як давний братчик, котрий завдячував братству своє владицтво, найлїпше розумів, яку вагу в тодїшнїм житю мали такі братства. Маємо

---

[1]) Див. нпр. Akta grodzkie XI ч. 1882, XII ч. 610, XV ч. 2513.

[2]) Supplementum ч. LV.

[3]) Противний випадок, що жінка-католичка не хоче жити з чоловіком православним див. Akta grodzkie XV ч. 2513.

ввістки про два такі сьвіжо заложені братства при благовіщенській церкві в 1542 р.[1]) і при церкві св. Миколи в 1544 р.[2]) Братство закладало ся таким чином, що громада одної або і кількох церквей укладали собі самі устав і разом з своїм парохом приходили до епископа під благословенне; епископ очевидно давав благословенне і прикладав печать і підпис на уставі. З сього, що ті братства повстають оба в однім часї, і що їх устави майже рівнозвучні, видно, що ся орґанїзація переводила ся з гори одним чоловіком і під одним кличем — се також діло Макарія. Макарій не зірвав зносин і з міським братством, котрого був колись членом. За його часів стає резиденція братства церковний дім „у Панны Маріи Внебовзятья" місцем сходин шляхти з міщанами; тут в присутности старших братів розсуджували ся справи між владикою і унївськими монахами.[3]) Коли 1547 р. міська церква „роспала ся на полы", Макарій орґанїзував складку на церкву, видаючи зазив до вірних в в. кн. литовськім та в землях руській і подільській.[4]) За Макарієм те саме зробили київський митрополит Макарій[5]) і Арсеній епископ самбірський й перемиський;[6]) збирати складки поїхали Михайло парох від „Пречистої" і міщане Яків та Павло.

Але братство не віддячилося владицї за все те, як належить; на старости лїт Макарій мав навіть великі прикрости від братчиків. Десь к. 1547 р. Макарій заслаб тяжко, був в такій хоробі, що „вже не надіяв ся довше жити": тодї передав одному зі старших братів (котрому саме, сього в слабости не знав) скринку з листами і документами. Поздоровівши зажадав від братства, щоби звернуло йому сю його скринку; але братія зробити сього не хотїла. Справа пішла до короля, а потім перед маґістрат. Прикликані братчики Волос, Филип, Іван та Демян Красовський заявили зимнокровно, що Тучапський не передавав їм ніякої скринки; оден з них, Волос, додав притім з нехотя, що владика дав скринку братчикови Давидкови; Давидко поставив її в захристії й вона там стоїть дотепер: як Давидко хоче її віддати нехай віддає; вони не боронять,

[1]) Вѣстн. Ю. З. Р. 1862 р. III, ч. 1.
[2]) Monum. confr. I ч. 8.
[3]) Акты Зап. Россіи II ч. 205.
[4]) Mon. confr. Staur. I с. 15—17.
[5]) Акты Зап. Россіи III ч. 6, Monum. confr. Staur. I ч. XI.
[6]) Юбил. изданіе I ч. 82.

але також не беруть за се відвічальности на себе. Маґістрат задивований певно трохи такою бюрократією братчиків, мав вже видати наказ, щоби братство віддало Макаріеви його скринку, але нараз спротивили ся тому два присутні на салї шляхтичі Марко Балабан і Івасько Замойський; „в імени своїм і иньшої руської шляхти“ зажадали, щоби не віддавати скринки Макаріеви, бо гроші і иньші річи, що є в скринцї, не були власністю Макарія, але приналежать до церкви, ті гроші прислали як милостиню „добрі люде“ з великого князївства литовського на потреби церкви; казали, що справа повинна бути передана найблизшому соймови. На те заявив рішучо обурений Макарій, що ся скринка його й що братство має її йому зараз звернути; а як хто має до нього які претенсії, то він готов окремо оправдати ся; він є добре дотований владика і на чужі гроші не ласий. Маґістрат прихилив ся до жадання Макарія і наказав братчикам звернути скринку (ч. 892).

Сей епізод кидає цікаве сьвітло на відносини між тодїшньою львівською Русею: вже зачали ся між досить солїдарними православними роздор і незгода. В сїй справі найбільша вина була здаєть ся по сторонї Марка Балабана. Сей амбітний шляхтич колись дуже енерґічно підпирав кандидатуру Макарія на намісництво і на епископство та взагалї обертав ся часто в кругах братства і брав діяльну участь в церковних справах.[1] Але 1548 р. маючи вже сам пляни на владицтво, зачав киринити під старим Макарієм, й як иньші звістки кажуть, мішати ся навіть до спеціяльно епископських справ.[2] З другого боку Макарій не мав вже такої популярности, як з початку, бо вже був над гробом і не міг повнити обовязків, як належить. Се що не міг точно вирахувати ся з грошей, присланих на церкву треба приписати хиба лиш старости; посуджувати його в дефравдації не маємо причини, занадто чиста була вся його діяльність. Братство, хоч не мало особливих приводів до ворогування з Макарієм, ставало до нього все більш рівнодушне і мимохіть піддало ся під вплив Балабана. Нїхто мабуть не перечував тодї, що Балабан засївши на епископськім столї зачне з тим самим братством гостру боротьбу.

---

[1]) Акты Зап. Россіи ч. 193, 198.
[2]) Ч. 892; те саме Архивъ Ю. З. Россіи ч. I том X ч. CLXVII.

IX.

(Огляд житя львівської Руси.)

Так представляє ся житє львівської Руси першої половини XVI в.

Досліди над тим житєм можуть мати поки що характер тільки передвступних студій. Матеріял до історії руського міщанства не зібраний ще цілий, історія инших націй Львова і відносини самого міста тих часів майже зовсім не прослїджені, таксамо історія Галичини в XVI віцї. Треба що йно віднаходити і уставляти факти, що найбільше аналїзувати їх; синтезу треба відложити на пізнїйше. Але й при неповности звісток і вже по перших студіях можна ствердити одно: безперечний поступ в цїлім руськім житю в порівнанню з XIV—XV вв.[1])

За княжих часів не плило у Львові нїколи руське житє так інтензивно, як в иньших галицьких столах, Галичі і Перемишли. Город заложений пізно (в XIII в.) не зміг розвинути в собі ширшого житя. Німецький устрій принесений тут польською окупацією XIV в. міг поступати собі тут ще більш безцеремонно, як де иньше; і дійсно не входячи в ніякі компроміси з старою культурою, нехтував безоглядно все, що було руське. Русь, котрій віддано одну вулицю в новім містї, мусїла зате приняти цїлий новий устрій. З давнього культурного житя лишили ся їй лиш дві річи: мова і віра. Мову затримало наше міщанство в повній чистоті, як се видно по назвисках і іменах; разом з мовою зістало й руське письмо, хоч туть деколи уживала ся вже латина і польщина. Віра була далї православна; впливи католицтва хоч і були, то невеликі, переходи на латинство трапляли ся рідко. Також штука звязана з обрядом (передовсїм малярство), затримала певно багато з давнього характеру. Зрештою все було під перевагою чужини й то не лиш в своїй формі, але часом і в змістї. Технїка ремісел, торговельні операції, будова домів, штука в певній мірі, цїлий політичний устрій, — все було переняте з заходу, а принайменше стояло під західнїм впливом. Чуже житє придушило місцеве ру-

[1]) Ствердженнє сього факту важне особливо супротив думок Діонізія Зубрицького; сей найстарший жерельний дослїдник Львова клав розвій львівської Руси на XIV—XV в. (часи німецького правлїння в містї), в XVI в. бачив повільний упадок руського міщанства. Справа стоїть якраз противно.

ське; місце рідної творчости заняла рецепція чужої культури. А який тяжкий і болючий був хід сеї рецепції, видно з сього, що через півтора віку по упадку самостійности Галичини не видно у Львові ніякого руського житя! Але сильний є руський орґанізм; перейшов не одну крізу, вийшов побідно й з сього історичного експерименту. При кінці XV в. львівська Русь вже була передягнена в нову культурну одежу; хоч ся одежа була некомплетна (руського міщанства не допущено до всіх сфер житя), мусїла вистарчити на три дальші столїтя. Повстав новий тип в житю України — міщанин: матеріяльним житєм подібний до заходу, вірою і мовою звязаний з руським Сходом.

В той час обставини змінили ся о стільки корисно, що не дозволили загибнути молодому руському міщанству, дали йому розпочати інтензивнїйше житє. Під напором Турків падуть на Чорноморю християнські кольонії, разом приходить на Львів економічна кріза: німецькі роди, котрі жили торговлею з тими кольоніями, підупадають сильно. Їх місця може заняти хоч в части туземна людність. Рівночасно дістає руське міщанство сильну підмогу з поза Львова: із сіл тїкає в місто всякий енерґічнїйший елємент, що не хоче покорити ся панови; руські міста і місточка посилають у Львів, як в центр торговлї, свої найзаможнїйші одиниці. Се житє силою відносин прибирає на початку характер боротьби; боротьба йде всюди і за все: за землю, ремісла і торговлю, церкву. Боротьба ще слаба, успіхи не великі; Русь стягнула на себе нові секатури й обмеження (заборона мати доми в ринку, приказ ходити купцям до костела). Боротьба важна не здобутками, важнїйша як сам факт, як доказ зросту сили міщанства. Позитивна творчість могла показати ся лиш там, де міський устрій не зміг війти з своїм погубним впливом, де лишив розмірну свободу — в релїґійнім житю. Повстають братства. Братства се синтеза тодїшнього руського житя: своїм змістом лучать ся з старим культурним житєм, форму мають нову, західню; своїм буйним розвоєм показують, як гарно могли розвинути ся у нашого міщанства і иньші боки культурного житя, коли б не той гнет з гори. При тім братства доповняють і сю сферу житя, з котрої Русь була зовсім виключена — політичну орґанїзацію; дають Руси внутрішню самоуправу, стають репрезентацією руського міщанства на зверх.

Зростаючи в економічну і культурну силу, Русь мусїла здобути собі більше значіннє й в житю міста. Правда, зміни в правнім становищі руського міщанства не видно; разом з Жи-

дами і Вірменами Русь числила ся до посполитства, не мала приступу до міських урядів. Але тепер Русь представляла значно більшу силу як в XV в.; скільки та сила давала себе відчувати в місті, поки що означити не можна.[1]) Таксамо не знати, чи і скільки зросло моральне значіннє руського міщанства в очах иньших безправних націй Львова: Русь прецїнь була найбільш опозицийна між ними.

Велике значіннє здобуло руське міщанство в житю Галичини. Городи в старій Руси були центрами житя; але головна сила в них була не при міщанстві (не сформованім зрештою в окремий стан), лиш при боярстві. Тепер бере міщанство культурне жите міста неподільно в свої руки; тимсамим виступає на чоло нації. Львівське міщанство, живучи в рухливім осередку, далеко більш просьвічене, як шляхта засиділа по селах. При всїх своїх привілеях шляхта мусить йти під руку ненобілїтованих міщан. Найлїпший примір — відновленнє владицтва: цїлий сей рух концентрує не по панських дворах, лиш у Львові; міщанство веде перед і перепирає на владику свого кандидата, міщанина. Таксамо випереджає львівське міщанство міщан всїх иньших галицьких міст. В XV в. перейшло верховодство (культурне, не полїтичне) в Галичинї від Галича на Перемишль: тут було одиноке галицьке епископство і коло нього ґрупували ся змагання Руси. Тут наперед відзискало духовенство привілеї на церковні маєтности (1469 р.), тут і руське міщанство вперше зачало борбу за права в містї (1491 р.). Львів зіставав довго з заду за Перемишлем; анальоґічні визвольні змагання зачав чверть столїтя пізнїйше: в 1520 рр. боротьбу з містом і в тімсамім часї обезпечуваннє церковного майна, — все за взірцем Перемишля. Аж в 1540 рр. з відновленнєм владицтва переходить на Львів геґемонія в культурних справах Руси. Треба признати, що львівське міщанство заслужило собі се, бо само подало руку решті Галичан: братський устав допускає до братств і шляхту і міщан иньших міст, навіть против всїх поглядів тодїшньої суспільности також селянина.

---

[1]) Можна буде се означити, як буде переведена докладна статистика відносин міста; матеріял до сього знайде ся в міськім архиві Львова. Треба пригадати, що торговля волами дає для Руси 3·8—18·5% — більше навіть як для Вірмен; число руських справ в міських актах дає менші цифри: 4·5—8·4%.

У Львові сходять ся всї нитки житя Галичини; жива переписка з київським владикою (що, правда, резидує в Новгородку) і зносини з кн. Острожським, навязують зірвану лучність й з рештою України. Що більше, Львів не забуває вести зносини і з не-українським Сходом — з Волощиною. Зносини переважно торговельні і взагалї на матеріяльнім тлї (пригадати Сенька поповича); але є й духові, на полї церковної лїтератури. Против гноблення з Заходу шукає наше міщанство підпори і підкріплення на Сходї. Супротив Поляків і Нїмцїв руське міщанство з притиском підносить свою приналежність до Сходу: вони „иньшої релїґії і просто не знають, що тайного або сьвятого обряди римської віри в собі мають...“ Яка ріжниця від часів коли князь Василько радив братови Данилови йти на поміч угорському королеви, „яко крестьянъ есть!“

Але минули ся вже часи ідентифікованнє всього східнього і православного з руським; постійні незгоди з Вірменами, котрі мали не лиш спільну віру з Русею[1]), але й руські імена, показують, що національні ріжницї стають чимраз яснїйші. Але національний сьвітогляд міщанина в першій половинї XVI в. ще не впорядкований до кінця. В протестах 1530 рр. Русь зовсїм не домагає ся, щоби її допустити до правлїння в містї; доказ, що не вважає себе рівною з пануючими нацїями. Руськість нашого міщанства радше елементарна, інстинктова, як усьвідомлена; пливе з етноґрафічної окремішности, з потреб щоденного житя, не стала ще вповнї ідеєю.

Також не народило ся ще на руській вулицї індівідуум. Правда, не був час на се. Середновічне житє відносило ся все ворожо до одиницї, силувало ся піддати її під беззглядне верховодство громади. Крім сього для Руси були се часи рецепції і перетворювання чужої культури; вони забирали всю енерґію, не лишили сили на діференціяцію громади. Кождий чоловік такий подібний до другого, що можна його вважати типом; нїхто не має в звичаю робити що небудь понад звичайну, „міщанську“ міру. А працї житє йшло вперед; так, але посуває його в тих часах не одиниця, лиш громада. Дарма питали би ми, хто уложив устав братства, хто писав протести 1520 рр., хто проводив в боротьбі за відновленнє владицтва, — се робила громада. Навіть Макарій Тучапський найвизначнїй чоловік на руській

---

[1]) Мусимо зазначити, що вірменської віри на Руси нїколи, скільки знаємо, не ідентіфіковано з православною. *Ред.*

вулиці, не індівідуум в повнім значінню; се радше носитель ідей громади, як самостійний піонер їх; радше збирає овочі, як сіє новий посів. Здаєть ся, Ігнат або Кость могли б його заступити.

Не видно ніякої діференціяції в руській громаді. Навіть маєткові ріжниці не доводять до поділу громади. Покривджені суспільно певно відчувають своє положеннє, але не знаходять сили упімнути ся за свої права. Противно, або добровільно вступають ся сильнїйшим з дороги і опускають Львів, або таки вірно служать старшим братам. Такі на перший погляд неприродні відносини природні для тодїшньої руської громади. Великі руські маєтки не дідичать ся: діти богача Ігната живуть в крайній нуждї; не утворила ся кляса маючих, не може бути й опозиції против них. Діференціяція громади приходить пізнїйше і аж в тій сфері, котру наше міщанство здобуло цїлу для себе — в церковній орґанїзації. Спори de ecclesiasticis rebus трапляють ся чимраз частїйше; знати, що тут приходить до розділу думок і поглядів.

Житє першої половини XVI в. показує поступ, великий поступ в порівнанню з попереднїми часами; але в дійсности се лиш початки. Здобуто що йно основи, до верхів ще далекий шлях. Тут бачимо лиш корінне того всього, що зацвите пишним цьвітом на переломі XVI і XVII вв. Побіч камениць з „викованими“ вікнами стане величава ренесансова церква; побіч посудини з моноґрамами видасть руське золотництво твори Андрія Кассіяновича. Братська школа перемінить ся в огнище просьвіти, котре дасть захист сьвітлим грецьким „дидаскалам“ і виведе не менш сьвітлих „спудеїв“; книга перестане бути рідкістю, братська друкарня засипати-ме своїми виданнями цїлу східну Европу. На місце недоладного писання попа Антона прийдуть високі думки Пересторóги; львівська лїтопись на місце сухих фактів покаже живі картини з житя — не лиш над Полтвою але й над Дніпром. На місце Ігната, Костя, Сенька станують небуденні статї Красовських і Рогатинців — міщан з поривами і сумнївами, з прикметами і хибами людей відродження і реформації... Може зайдемо коли і в ті часи.

ДОДАТОК.

I. Катальоґ членів міського братства.

1498. Андрій кушнїр, Борис кушнїр, Олександер Дамбович, Ванько кушнїр (ч. 169).

1502. а) Марко крамар, Борис кушнїр „vitrici ecclesie Rutenorum“, Лех з Белза, Мась (Maysz) з Комарна (ч. 129). б) Лех з Белза, Бориско кушнїр, Андрійко кушнїр, Мелецький крамар, Ванько кушнїр, Андрійко кравець, Андрійко крамар, Боннер, Стецько кушнїр, Ігнатко (ч. 130).

1504. Андрій Лисий, Борис, Кость кушнїр „vitrici ecclesie Rhutenorum“ (ч. 138).

1516. Кость, Борис, Андрій Клопіт, Андрій Стецькович Вірменин (ч. 187).

1518. Стецько кушнїр, Андрій кравець (Mon. confr. Staur. I ч.I.

1521. Ілїя, Ігнат, Макар (Архивъ Ю. З. Р. ч. т. X ч. VI, Mon. confr. Staur. I ч. II).

1530. Макар, Омелян, Стецько „electi de communitate ipsorum ruthenicali tanquam provisorum et patronorum ecclesie...“ (ч. 357).

1538. Омелян, Павлик, Давидко (ч. 538)

1540. „Ѳедко Галичанинъ, Матѳей Ивановои зять, Давыдъ Андрѣювъ сынъ, Павелъ крамаръ Павловичь“ (Акты Зап. Россіи т. II ч. 205).

1544. Давидко, Омелян, Матїй, Іван „seniores Ruteni“, „seniores vitrici“, „nomine suo et aliorum confratrum et vicinorum suorum patronorum ecclesie.“ (ч. 756).

1547. Яків, Павло (Mon. confr. Staur. I ч. 10, 11. Юбил. изд. т. I ч. LXXXII; Акты З. Р. III ч. 6).

1547—8. Волос, Филип, Іван Бабич, Красовський (ч. 892).

II. Катальоґ львівських церков і парохів до середини XVI в.[1])

а) Сьвітські церкви.

I. Міська церква Успення Богор. Вперше згадує ся 1399 р. (Зубрицький Kronika Lwowa с. 63); була мурована (ibid. с. 138); 1527 р. згоріла, на відбудову зачали збиратись складки 1547 р. (Мо-

[1]) Огляд львівських церков дає Петрушевич: Краткая ист. роспись русс. церквамъ и монастырямъ въ г. Львовѣ (Гал. ист. сборникъ 1853 р.); наш огляд значно розширений.

confr. Staur. I ч. 10, 11; Акты З. Р. III ч. 6; Юбил. изд. ч. 828; наша збірка ч. 892). Майно: 1472 р. тестаментом не названої особи записаний ґрунт на Калічій горі і дім в місті (збірка ч. 18), 1488 р. віддане рухоме й нерухоме майно міщанина Гальки (ч. 65); 1504 р. куплений дім для попа (ч. 138); 1524 р. куплений дім від попаді Заболотовської (ч. 264); 1516 р. куплено золототканого оксаміту (ч. 187); 1542 р. спадкоємці дяка Яцька дарували евангеліє і 12 перґамінових образів (ч. 748, 756). Принагідні згадки про церкву: Зубрицький op. cit. c. 108, 138); Akta grodz. i ziem. IV 107, V 128, VI 79, 86, XV ч. 3017; наша збірка ч. 50, 116, 131, 161, 276, 352—3, 357, 502, 567, 627, 639, 895, 938. Парохи — попи „пречистські", „від Пречистої":

1. 1496—1502. Сава (ч. 105, 109, 116, 129, 130).

2. 1511—1530. Олександер (ч. 161, 243, 344, 360).

3. 1513—1524. Василь (ч. 174, 264, 335, 384).

4. 1525. Хома (ч. 276).

5. 1536—1540. Яцько (ч. 502, 534, 627, 639).

6. 1542—1547. Михайло (ч. Вѣстн. Ю. З. Р. 1862 р. III ч. 6; Юбил. изд. ч. 82).

7. 1544. Нестор. (Mon. confr. Stanr. I ч. 8).

8. 1548—1552. Нимфант (збірка ч. 895, 897; Mon. confr. Staur. I ч. 15).

2. Ц. Богоявлення, на гал. передмістю (нині ріг ул. Панської і Кохановського). Перша згадка 1387 р.) Pomniki m. Lwowa I. ч. 333); від 1539 р. крилошанська церква. Майно: 1517 р. міська рада дарувала для попа 26 ліктів ґрунту (збірка ч. 192); 1544 р. міщ. Федько дав коня і дві одіжи (ч. 764). Згадки ч. 3, 4, 22, 32, 64, 78, 99, 190, 192, 249, 596, 716, 754, 764, 872, 884; Зубрицький Kron. c. 108, 123, Pomniki Lwowa II 149. Парохи „богоявленські" або „галицького передмістя":

1. 1443. Ходько (Akty gr. i ziem. XIV ч. 581).

2. 1462. Іван Колодій (ч. 6)

3. 1462—1494. Яцько Засковський? (ч. 6, 10, 48, 99).

4. 1515—1538. Федір Білинський (ч. 183, 190, 193, 240, 249, 275, 566).

5. 1539—1544. Антін Іринкович (ч. 704, 764; Акты Ю. З. Р. т. I ч. 103; Вѣстн. Ю. З. Р. 1862 III ч. 1; Monumenta ч. 8; Шараневич Черты с. 360—1).

3. Ц. Благовіщення на краківськім передмістю (в околиці нинішного карного заведення т. зв. Бріґідок); найдавнійша згадка 1453 р. (Зубрицький Kronika c. 108); від 1539 р. крилошанська; 1542 заве-

дене братство (Вѣстн. Ю. З. Р. 1862 III ч. 1); 1545—7 спір пароха в громадою (Akta grodz. X ч. 755, 762; збірка ч. 823). Пароxи:

1. 1513. Іван (ч. 179, 823, 828).

2. 1539. Яків (Акты Ю. З. Р. I ч. 103),

3. 1543—147. Хома (ч. 823; Вѣстн. Ю. З. Р. 1862, III; Monumenta I ч. 8; Akta grodz. X ч. 755, 762).

4. Ц. Спаса (на нин. жовківськім передмістю, в місци близше невідомім). Від 1539 р. крилошанська; парох:

1539. Автоном (Акты Ю. З. Р. I ч. 103)

5. Ц. св. Миколи, згадана вперше 1445 р. (Akta gr. XIV ч. 1324) й в потверджeню 1448 р. фальсифікату грамоти Льва, датованою 1291 р. (Галич. ист. сборн. 1853 р.). Згадка 1453 р. (Зубрицький Kronika Lwowa с. 108); 1471 р. увільнене від податків (Akta gr. i ziem. VI с. 148 = Przegląd archeol. III с. 101); 1524 р. затверджeнне увільнения (ibid.); 1536 р. львівський староста надає парохови ліс коло Львова (A. gr. X ч. 551); 1544 р. Жигмонт I потверджає наданнe (ibid. ч. 695); 1539 р. церква стає крилошанською; 1543 р. Жиґмонт I виймає пароха з замкового присуду і піддає його присудови духовному й земському (Przegląd arch. III 104); 1544 р. розділ парохії від церкви св. Федора (Архивъ Ю. З. Р. т. X ч. 194) і заведенне братства (Monum. confr. I ч. 8). Пароxи „микулинські":

1. 1445—1471. Семен (A. gr. i ziem. XIV ч. 1324, VI с. 148).

2. 1524. Афанасій (A. gr. i ziem. VI с. 149).

3. 1533. Стецько (ч. 425).

4. 1536—1544. Степан (ч. 639; A. gr. i ziem. X ч. 551, 695; Monum. I ч. 8; Арх. Ю. З. Р. I т. X ч. 194; Акты Ю. З. Р. ч. 103; Вѣстникъ Ю. Зап. Россіи 1862 III, Przegląd archeol. III стор. 101 104).

6. Ц. св. Федора, на кракiв. передмістю (на місци нинішньої площі св. Теодора), згадана вперше 1453 р. (Зубрицький Kronika стор. 108) і 1456 р. (Akta gr. i ziem. XIV с. 475); 1537 р. одержала затверджeнне старих привілеїв на маєтности (Monum. confr. Staur. I ч. 6); 1539 стала крилошанською і намісничою церквою; 1544 р. розділено її від парохії св. Миколи (Арх. Ю. З. Р. I т. X ч. 194. „Федорівські" пароxи:

1. 1504. Михайло (Akta gr. X ч. 197).

2. 1537—1568. Захарія (Mon. confr. Staur. I ч. 6, 8, 15, 44; Акты Ю. Зап. Россіи I ч. 103; Вѣстникъ Ю. Зап. Россіи 1862 III ч. I).

7. Ц. св. Пятниці. Безіменний парох згаданий в рр. 1443, 1445, 1456 (Akty gr. XIV с. 77, 163, 475, ч. 1324); церква 1544 р. (Архивъ Ю. З. Р. I т. X ч. 193)

8. Ц. Воскресення на крак. передмістю (недалеко церкви св Пятниці), згадана вперше 1443 р. (Зубрицький Kronika с. 108); 1456 р. намісничa (Akta gr. XIV с. 475); від 1539 р. крилошанська; 1521 р. міщ. Яцько записав їй тестаментом свою пасіку (ч. 220). Воскресенські парохи:

1. 1456—1468. Оссій (Akta grodzkie XIV стор. 475, XV ч. 669).

2. 1468. Тарас (Akta gr. XV ч. 669).

3. 1539—1544. Григорій (Harasiewicz Annales ecal. Ruth. стор. 102 [1]); Вѣстн. Ю. З. Р. 1862-III; Monum. I ч. 8, 44) [2]).

9. Ц. Покрови (положене близше незвісне); 1539 р. стала крилошанською; парох:

1539. Іван (Акты Ю. З. Р. I ч. 103).

10. Ц. Вознесення мб. церква на Знесінню, нині село під Львовом; 1539 р. крилошанська; парох:

1539. Григорій (Акты Ю. З. Р. I ч. 103).

11. Ц. св. Тройці незвісна положеннєм (але не ідентична з Богоявленською)[3]). Парох „троєнський“:

1443. Павло (Akta grodz. XIV ч. 581).

12. Ц. Чесного Хреста на нин. личаківській вулиці (за кост. св. Антонія)[4]).

б) *Монастирі.*

1. Монастир св. Юра в традиції звісний ще з руських часів; 1341 р. має дзвін „писаний“ Яковом Скорою; монастир спалений по традиції Казимиром, був відбудований в частиці 1363 р.; будова докінчена 1437 р. архітектом Доре[5]) (Przegląd archeol. II с. 128—133). Коло 1430 р. дістав ся монастир разом з приналежним до нього селом Стронятином під патронат вірменської родини Калениковичів (наша збірка ч. 1; Akta gr. XIV ч. 894); против тих Вірмен виступав з одного боку шл. Андрій з Малехова, з другого королївські урядники (Akta gr. XIV

---

[1]) Актах Ю. З. Р. I ч. 103 в тім самім документї імя Григорія пропущене.

[2]) Можливо, що Григорій ідентичний з попом того самого імени, згаданим в нашій збірці (ч. 77, 826), а церква Воскресення ідентична з церквою на Волї і Зарічю; на се вказує й імя жінки попа Григорія, Марґарети (пор. Monum. I. ч. 44) — попадя продає по смерти чоловіка церкву парохіянам — див. вище в розвідці.

[3]) Ц. св. Тройці не ідентична з ц. Богоявлення, бо в звістці 1443 р. згаданий побіч „троєнського“ попа також богоявленський.

[4]) Згадка у Петрушевича (Краткая роспись).

[5]) Властиво не Доре лиш Дорінґ (Łoziński Sztuka lwowska с. 3).

ч. 1867, 1711); Вірменин Петро Гамлядович de Iurgyow monastirio Leopoliensi s. Georgii згадує ся в 144—55 рр. (Akta gr. XIV ч. 1541, 2966 й стор. 438 — також диви в показчику s. v.). Згадки ще: Akty gr. IV 118 XV ч. 613; Зубрицький Kronika с. 108. Архимандрити: [1])

1341—1368. Евфимій (Przegląd arch. II с. 128).

1389. Парфеміи.

1400. Гедеон.

1437. Лаврентій.

1493. Йоасаф.

? Атанавій.

1522—35. Яцько Гдашицький.

1535. Йосиф (піп Гошовський?), його контркандидат Яцько Сикора.

1538. Макарій Тучапський.[2])

1539. Гіякинт Клишко.

2. Мон. св. Онуфрія згаданий вперше 1453 р. (Зубрицький Kronika с. 108); обдарований міщ. Дропаном в 1460 рр. В 1518 р. куплений братством город для монастиря: сей город увільнений королем від податків 1522 і 1524 р. (Monum. I ч. 1, 3, 4). Монахи:

1528. Іван (ч. 310, 333).

1546. Омелян (ч. 847).

3. Мон. св. Івана згаданий 1544 р. (Архивъ Ю. З. Р. т. X ч. 194).

4. Жіночий монастир не згаданий ні разу; але згадує ся 1521 р. черниця Устіяна (ч. 221).[3])

[1]) Реєстр архимандритів подаю за історією монастиря в 1729 р. п. з. Księga dziejów czyli historya (Zieliński Pamiątki hist. krajowe с. 80 і слід.); лиш декотрі імена можна провірити.

[2]) В катальозї Księgi dziejów нема імени Тучапського.

[3]) Мон. св. Михайла згаданий у Петрушевича (Краткая роспись) був не у Львові, лиш в с. Сороках над Полтвою (пор. Петрушевич: Лингвистическо-ист. изсл. о г. Львовѣ с. 15).

Огляд українського язикознавства.

Написав **Іван Огієнко.**

Року 1904 появила ся велика праця професора С. К. Буліча: „Очерки исторіи языкознанія въ Россіи“. Книжка в 1228 сторінок (з їх на 148 ст. містить ся „Введеніе въ изученіе языка“ Б. Дельбрюка) становить тілько І том його праці і охоплює собою часи з XIII століття по 1825 рік. В сїй праці не одведено, звичайно, окремого місця історії українського язикознавства, навіть навпаки, йому Буліч уділяє вже занадто мало місця і здебільшого тілько зазначує питання, не силкуючись розвязати їх. Проте в його книжці є багато бібліоґрафічних вказівок і деяких цінних уваг до історії українського язикознавства. Се навело нас на думку зібрати сї уваги до купи і доповнити їх иншими працями так, аби наша розвідка мала по змозї суцільний вид. Праця проф. Буліча була для нас тілько канвою, особливо що до давньої історії; а огляд українського язикознавства з початку XIX ст. нам здебільшого приходилось писати самостійно, бо окрім бібліоґрафічних вказівок у проф. Буліча на сю річ ми сливе нїчого не знаходимо.

Мета нашої розвідки — по змозї проложити шлях тим, що працюватимуть над історією розвитку рідної мови. Через се ми пильнували зібрати по змозї більше бібліоґрафічного матеріялу, котрий торкає ся українського язикознавства.

Перше всього зазначуємо ті праці, котрими ми користувались задля своєї розвідки.

I. С. К. Буличъ, Очерки исторіи языкознанія в Россіи. СПб. 1904 р. Про хиби книжки Буліча подамо далї. На книжку Буліча див. рецензію А. Соболевського у „Русск. Филологич.

Вѣсти“ за р. 1905, N. 2, ст. 317—320. Був і одвіт Буліча окремою книжечкою.

II. К. Харламповичъ, Западнорусскія православныя школы XVI и начала XVII вѣка. Казань, 1898. Се найкоштовнійше джерело до характеристики просьвіти на Україні, братськпх шкіл і викладання по їх наук. Тут же зібрані і всї звістки про українсьні граматики, словники і букварі (ст. 409—476).

III. Н. Засадкевич, Мелетій Смотрицкій какъ филологъ. Одесса, 1883. Заголовок сеї книжки мало відповідає змісту її, бо в неї про М. Смотрицького вже занадто мало, а більше писано про иньші фільольоґічні питання. Хоч книжка подекуди й хибна і погляди автора трохи перестаріли, проте в нїй знаходимо багато коштовних заміток. Доладню рецензію на неї подав А. Будилович (Журн. М. Н. П. за 1883 р., ст. 144—151). Див. також: „Адельфотес“ Студинського, ст. 34, 35 і 42.

IV. „Адельфотес“, граматика видана у Львові в р. 1591. Студія лїтературно-наукова д-ра Кирила Студинського (Зап. Наук. Тов. ім. Шевченка, т. VII). Тут окрім дуже гарної розвідки про самий Адельфотес знаходимо багато цінних уваг взагалї про перші українські граматики, а також і про розвій мови України (ст. 23—26).

V. Проф. В. Н. Перетцъ, Историко-литературныя изслѣдованія и матеріалы. Т. I. Исторія русской пѣсни. СПб. 1900. Для нас особливо цікаві перші дві глави (ст. 1—35), де знаходимо багато цікавих уваг про просодію перших українських граматик.

VI. Сахаровъ, Сказанія русскаго народа. Т. II. Тут передруковані: словник Памви Беринди (ст. 1—118), „Лексисъ“ Зизанія (ст. 118—134) і азбуковники, але передруковані зовсїм недбало. До словників додана передмова: „О составленіи россійскихъ словарей“ (I—XX).

VII. Архангельскій, Очерки изъ исторіи западно-русской литературы. Москва, 1888. Книга містить в собі багато заміток про перші українські граматики.

VIII. Борис Грінченко, Огляд української лексикоґрафії. Зап. Наук. Тов. іт. Шевченка. (За 1905 р., кн. IV, т. LXVI). Що до давнїх часів, то сей огляд занадто коротенький (ст. 1—5), писаний здебільшого по Житецькому. Ш. автор не скористував ся такими коштовними працями, як от Харламповича, Буліча і инш., де можна було б найти чимало цінного. Перші словники тілько зазначені, а не описані. Головніша хиба — автор не

зазначив великого українського словника 1823 р. — Войцеховича. Окрім сього найпершим словником автор лічить словник в додатку до 1 вид. Енеїди (1798 р.), а тим часом се зовсім не перший словник.

IX. П. Житецкій, Очеркъ литературной исторіи малорусскаго нарѣчія въ XVII вѣкѣ. Кіевъ. 1889. Перше була надрукована у „Кіевск. Стар." за 1888 рік. Се коштовна праця для всякого, хто працює над історією українського язикознавства давніх часів. Тут гарно виложена характеристика славяноросийської та книжної української мови XVII в. Але що до розвідок про граматики, то тут помічаєть ся неповність і деякі хиби.

X. П. Житецкій, Энеида Котляревскаго и древнѣйшій списокъ ея въ связи съ обзоромъ малорусской литературы XVIII в. Кіев, 1900. З боку історії язика праця цікава тим, що досить гарно рисує мову XVIII ст. і зазначує ту долю, яка їй випала в сьому столітті.

XI. Проф. Голубевъ, Исторія Кіевской Духовной Академіи. Вып. I. Періодъ до-Могилянскій. Кіевъ, 1886. В розділї III (ст. 176—222) подано звістки про вченнє язиків по братських школах, особливо у Київській, про підручники і внутрішнє життє шкіл. На жаль не скрізь зазначені джерела.

XII. Проф. Н. И. Петровъ, Кіевская Академія во второй половинѣ XVII вѣка. Кіевъ, 1895. Розділ II (ст. 58—126) характеризує школи, особливо Могилянську.

XIII. Д. Вишневскій, Кіевская Академія въ первой половинѣ XVIII ст. Кіевъ, 1903. На ст. 89—329 описуєть ся внутрішнє життє К. Академії, де знаходимо чимало уваг що до викладання мов.

XIV. Н. Петровъ, Очерки изъ исторіи украинской литературы XVIII вѣка. Кіевъ, 1880. На ст. 1—13 даєть ся коротенька характеристика української мови XVIII в., зазначуєть ся як впливав на неї язик московський і доволї подрібно описуєть ся народня мова, що йшла на місце книжної; зазначають ся і причини, котрі помагали сьому процесу.

XV. М. Марковскій, Антоній Радивиловскій, южно-русскій проповѣдникъ XVII вѣка. Кіевъ, 1894. На ст. 119—124 коротенько показано, як розвивали ся ц. слав. і книжний український язики, і як до їх вривалась течія народньої мови.

XVI. П. К. Симони, Русскій языкъ въ его нарѣчіяхъ и говорахъ (Изв. Отдѣл. Росс. яз. и слов. Имп. Акад. Н., за 1896 г., кн. I, стр. 117—178; 400—437). Се дуже корисний бібліоґра-

фічний покажчик. Хоча тут містить ся покажчик до язика великоросийського, проте в йому знаходимо багато вказівок до українського язикознавства. Сею працею багато користував ся і Буліч. В передмові до своєї праці Сімоні каже, що незабаром подасть такі ж покажчики білоруської та української мов, але от уже десять років пройшло, а обіцяних покажчиків на жаль ще й досі нема.

XVII. Проф. Н. П. Дашкевичъ, Отзывъ о сочиненіи г. Петрова „Очерки ист. укр. лит. XIX ст." (Отчетъ о XXIX присужденіи наградъ графа Уварова.). Праця дуже цінна для історії укр. літератури, особливо через силу бібліографічних вказівок; своєю науковістю вона далеко переважує таку-ж працю Петрова.

XVIII. Пыпинъ, Исторія русской этнографіи. Томъ III. Этнографія малорусская. Для нас особливо цікава глава: „Споръ между южанами и сѣверянами" (ст. 301—338).

Про инші джерела, котрими нам приходилось користувати ся, подамо в самому тексті нашої розвідки.

Рукописна граматична література XIII—XVI віків. Знайомість з чужоземними мовами.

На перших порах історичного життя аж до XIV віку, се б то в так званий домонгольський період, південь та північ Росії мали багато спільного; в літературних памятках тих часів, виключаючи деякі особливости в мові[1]), ми сливе нічого не знаходимо, що можна було б лічити за специфічно українське. Через се часом буває не легко розібратись, що однести до української історії, а що до „русскої". Се ж саме треба сказати і про історію язикознавства в давні часи.

---

[1]) Зазначуємо тут дуже цікаву статю проф. Кримського „Древнекіевскій говоръ" („Извѣстія отдѣленія русск. яз. и словесности Императ. Академіи Наукъ" за 1906 р. кн. 3). Ся статя написана проти такої ж статї відомого українофоба проф. Соболевського (Ibidem, 1905 р., кн. I), в якій той вважає „древне-кіевскій говоръ" ближчим до великоросійського, ніж до українського язика. В зазначеній статї проф. Кримський пише от що: „Главный признакъ старокіевской малорусскости XI в. — смѣшеніе буквъ **ѣ** и **и**, одновременное со смѣшеніемъ **и** и **ы**. Это есть maximum спеціально-малорусской фонетики, какого мы смѣемъ ждать отъ мал. рѣчи XI в. Она проявляется въ Кіевск. Изборн. Свят. 1073 и 1076 г... Кромѣ этого было смѣшеніе звуковъ **в** и **у**; растяженіе звука **е** въ **я** передъ

Язикознавство в давній Руси, як і треба було сподівати ся, мало зовсім запозичений характер. Праці граматичного змісту, що обертались у нас і головно мали на увазї церковно-славянський язик, се були сливе тільки рабські переймання византійських зразків, що йшли до нас перше з південно-славянських земель — Сербії та Болгарії, а потім виникали і на руському ґрунті[1]).

Першим джерелом граматичних трактатів, що обертали ся в давній Руси, була увага Йоана екзарха болгарського про славянську мову; вона стрічаєть ся в відписах XII і особливо часто XVI та XVII віків, і обміркову деякі ріжниці язика славянського від грецького.

Окрім сього була дуже поширена розвідка „О осьми частяхъ слова", складена, як то показали Горський та Невоструєв[2]), а за ними і Яґіч[3]), в першій половині XIV віку в Сербії по грецьким зразкам. Року 1586 ся розвідка була навіть надрукована у Вільні під назвою: „Кграматыка словеньска языка" (про неї див. нижче). Але особливого практичного значіння ся розвідка „О осьми частяхъ слова" не мала.

Окрім сих граматичних праць в рукописних збірниках XVI—XVII віків деколи стрічають ся: „Словеса вкратцѣ избранна отъ книги Константина" — вибірка з граматичного трактату Константина Философа, що жив при кінці XIV в. при дворі сербського короля Ст. Лазаревича.

В XVI стол. до сих граматичних трактатів прилучились ще праці Максима Грека, котрий зіставив по собі доволї значний слід. Хоча властиво він працював на півночи Росії, проте доволї впливав і на розвиток українського язикознавства. Одержавши на

мягкими слогами". Так в Изб. 1073 р. читаємо: кажанина, поямлють-ся, Елисавять, як і тепер у Київщині кажуть: кришаник, ямлю і т. д. Як і теперішнї Кіяни кажуть: чоловік, жона, так і в Изб. читаємо: чоловѣка, жона і т. и. „По Изборникамъ XI в. видимъ огромное совпаденіе съ фактами нынѣшней кіевской рѣчи"... „Я поражаюсь замѣчательной совокупной близостью старокіевской рѣчи къ современной рѣчи... Множество предметовъ и понятій тутъ и до сихъ поръ сохранили свое старинное названіе, какое они имѣли въ лѣтописи XII—XIII вѣковъ" (ст. 392). Зо всього сказаного проф. Кримський робить такий вивод: „Старокіевскій говоръ есть прямой предокъ малорусской рѣчи сѣверной и средней Кіевщины и Черниговщины съ прилегающими частями Полѣсья" (ст. 411).

[1]) Булїч, ст. 149.

[2]) Описаніе слав. рукоп. Синод. библ., II, 2, 311.

[3]) Разсужденія южно-славянской и русской старины о церковно-славянскомъ языкѣ. 1895.

Заході гарну фільольоїічну осьвіту (є звістки, що він був учнем відомого фільольоїа Йоана Ласкаріса), він став практично прикладати свої знання, як його року 1515 прикликали в Москву виправляти богослужебні книги. Максим Грек вперше дав нам зразки фільольоїічної критики тексту, які стояли на рівні з тодішньою европейською наукою. Він не лишив по собі цілої граматики, але дав багато статей, де пише про особливости грецького і славянського язиків, про їх красоти, пояснює всякі слова, синтактичні питання і т. и. Максим Грек по заслузі придбав собі славу найкращого знавця граматичної науки, і авторітет його ще високо стояв навіть у XVII віці. В московськім виданні (1648 р.) граматики Мелетія Смотрицького, в початку і в кінці її, містять ся статі Максима Грека і сама граматика навіть називалась Максимовою. Про вплив М. Грека на українських учених сьвідчить і те, що Лаврентій Зизаній додав до своєї граматики поясненнє Молитви Господньої, яке вперше стрічаємо у Максима Грека. А видавці словника Памви Беринди у передмові писали: „Памво Беринда... многимъ трудомъ и працою... з многихъ святыхъ письмъ и языковъ, набарзѣй отъ толкованія препод. Максима Святогорца... назвиска рѣчій и имена власныи людей, горъ... вкоротцѣ вкупу згромадившы, ричивисто, нашимъ языкомъ Русскимъ объяснилъ“ [1]).

Починаючи з XVI століття по наших збірниках статї граматичного змісту трапляють ся все частійш та частійш. Здебільшого їх автори невідомі і тілько в пізнійших рукописах стрічають ся йменнє українських учених Лаврентія Зизанія, Мелетія Смотрицького та инших. Змістом сих статей являють ся питання про прозодію, правопис, клясифікацію звуків і т. и.[2]). Крітерієм задля розвязки сих питань служить здебільшого граматика грецька; деколи помічаєть ся вплив і граматики латинської, котра з XIV століття стала відомою на Україні з переробленої граматики Доната (жив у IV в.). Ся остання мала в Европі велику славу і йменнє її автора зробилось родовим для всякої латинської граматики взагалї.

Раніше, ніж перейти до так званих азбуковників, я мушу сказати декілько слів про знайомість з язиками в давній Руси-Україні. Ся знайомість звичайно була дуже мало розвинена. Проте все таки обовязок мати зносини з чужоземними послами приму-

---

[1]) Засадкевич, ст. 74.

[2]) Ягичъ, Разсужденія... о ц. слав. яз., ст. 325—328.

шував наших князїв попильнувати про практичне язикознавство і заводити в себе товмачів. З князїв, що балакали на чужосторонніх мовах, знаємо Всеволода Юрєвича, батька Володимира Мономаха, котрий „дома седя, изумѣяше пять языкъ“ („Поученіє“); онук Володимира, князь Михайло Юрєвич (XII ст.), як кажуть, „съ греки и латины говорилъ ихъ языкомъ, яко русскимъ“[1]). Звичайно, що сїй звістці треба няти не багато віри. Висше духовенство, як що й працювало над язиками, то здебільшого робило переклади з грецького язика на славянський. І пізнїйше, навіть в XVI ст. таких людий, як от відомий оборонець православія князь Андрій Курбський, котрий знав латинський, грецький і польський язики, знаходимо тілько одинцями[2]).

Давні „глоссарії-азбуковники“. Перші українські словники.

Окрім висше зазначених зразків язикознавства, ще задовго до перших друкованих граматик і словників, скрізь були дуже поширені так звані „азбуковники или алфавиты иностранныхъ рѣчей“, — себ то словнички чужих і взагалї мало зрозумілих слів. Пізнїйше, в XVII віцї під „азбуковниками“ стали розуміти всякі шкільні книжки і граматичні підручники. Назва „азбуковник“, на думку Срезневського („Матерьялы“) почала вживатись для словників не ранїш XVI віка, але для зазначення всяких збірників, складених по алфавиту, стрічалась і ранїш. Потім уже появив ся і термін „Лексикон“. Метою своєю ті азбуковники мали поясненнє незрозумілих слів, „понеже въ святыхъ книгахъ Словенскаго языка мнози рѣчи неудобь разумѣваеми обрѣтаются“[3]). Частенько в початку азбуковника містились всякі граматичні статї; проте особливого фільольоґічного значіння вони не мали; здебільшого, особливо з половини XVI віка, се були енциклопедичні словники.

Більше відомі азбуковники — новгородські словнички 1282 та 1431 років[4]). Вони стали джерелами задля пізнїйших словникових праць як московських, так і українських.

---

[1]) Звістка апокрифічна (Татїщівська). *Ред.*

[2]) Булїч, ст. 184.

[3]) Засадкевич, ст. 80.

[4]) І. „Рѣчь жидовскаго язика преложена на рускую“ (Новгородская Кормчая, 1282 р.). В сьому словничку знаходимо здебільшого йменя біблейські, стрічають ся подекуди і грецькі йменя і навіть славянські слова; пояснюють ся слова здебільшого одним словом, напр.: Адам — земля во-

В південно-західній частині Росії дуже рано почали розроблювати своє рідне слово, неначе б то боялись за своє коштовне добро, котре з кожним днем все більше та більше заглушалось чужоїдними ростинами[1]).

Року 1596 появив ся перший друкований словник українського вченого сьвященника Лаврентія Зизанія Тустановського[2]), як додаток до його відомої граматики[3]). Словник містить в собі 1061 слів, улаштованих в алфавитному порядку. В корнесловіє Лаврентій Зизаній не пускаєть ся, а тільки поясняє „руські“ та здебільшого славянські слова простою мовою, яку тоді уживали на Україні; слова, котрими поясняє Зизаній, частенько зовсім ідентичні з теперішніми українськими словами; от декілько слів з його „Лексиса“: юноша — парубок, месть — помста, рака — труна, абіе — зараз, баня — лазня, вериги — пута і т. и. Джерела сього словника не відомі; з новгородського словника 1431 року тут стрічають ся тілько деякі слова; можливе, що Зизаній складав свій словник самостійно[4]). Короткі пояснення слів енциклопедичного характеру роблять сей словник як би перехідним щаблем від простих ґлосаріїв до пізнійших енциклопедичних азбуковників.

площена, Андрей — сила, черещa — куща. Перше в словнику було 174 слів, потім їх стало 344.

II. „Тлъкованіе неудобь познаваемомъ въ писаныхъ речемъ...“ (1431). Спершу було всього 61 слів, потім їх стало до 200. Імен тут вже нема, нема й алфавіту.

Обидва азбуковники видані Калайдовичем в його розвідці: „Іоаннъ, Ексархъ Болгарскій“, М. 1824 р., а також і Сахаровим, „Сказанія русск. нар.“ т. II. Про азбуковники див. Буслаевъ, „Дополненія и прибавленія ко 2-му т. „Сказаній Сахарова“.

1) Аскоченскій, Кіевъ съ его древностями уч. I, ст. 146.

2) „Лексисъ, сирѣчь реченія, въ кратоцѣ събранны и из словенскаго языка на просты Русскій діялектъ истолкованы“, у Вільні, р. 1596. Про його див. Буліч ст. 164; Харлампович ст. 447; передрукований Сахаровим, т. II, але дуже недбало. Огоновський, Ист. литер. рус.. I, 183.

3) По Харламповичу (ст. 446) се окреме видання р. 1596, в початку котрого (ст. 1—5) був букварь.

4) В „Чтеніяхъ въ Имп. Общ. Исторіи и древн. росс. при Моск. Ун.“ за 1884 р. кн. II. архимандрит Амфилохій надрукував: „Лексисъ съ толкованіемъ словенскихъ мовъ просто“, котрий він знайшов при Острожській Біблії р. 1581. Словник рукописний, містить ся наприкінці Біблії на 7 листках. Славянські слова поясняють ся тут простою мовою, напр. адъ — пекло, бреніе — калъ, благодать — ласка, милоть — кожух і т. и. Словник не має нічого спільного з словником Лаврентія Зизанія.

„Лексисъ“ Лаврентія Зизанія став джерелом для багатьох рукописних азбуковників XVII та XVIII віків, а також і для словника Памви Беринди († 1632). Памво Беринда, родом молдаванин, був досить ученим фільольоґом того часу. Вчив ся він у братській львівській школї. Львівський епископ Гедеон Балабан покликав його потім до себе і доручив йому виправляти книжки й доглядати за друкарнею. По смерти Балабана друкарню його купила Київо-Печерська Лавра і доглядати за нею запрохала Памву Беринду. Року 1627 у Київі вийшов його словник, над складаннєм котрого він працював більше тридцяти років: „Лексиконъ славенороссскій“ [1]). Джерелом для нього був словник Зизанія, котрого він часто списував, доповняючи і дещо міняючи, а також і два вище зазначені новгородські азбуковники, Йоан екзарх болгарський і инші; ті джерела подекуди зазначені самим Бериндою нотками на полях коло слів. Але на свої джерела Беринда дивив ся критично, поправляв і доповнював їх. Появу своєї працї в передмові до словника він поясняє тим, що через незрозумілість деяких слів славянських і сама церква російська багатьом „власнымъ сынамъ своимъ въ огиду приходить“, а також і через недостачу тодї словників: „Аки не у сущу тогда лексикону, развѣ любомудра Кѵръ Лаврентіа Зизанія“. Слова в словнику поясняють ся тодїшньою українською мовою і частенько вже влучно розмежовуєть ся церковно-славянський елємент від народнього, напр. мзда — нагорода, милоть — кожухъ, гуня; ризошвецъ — кравецъ, баснь — казка, зижду — будую і т. и. В словнику даєть ся переклад багатьох власних імен; імя Памво перекладено: Нитріи житель. Словник багато раз більший від словника Зизанія, містить в собі 475 шпальт in 4°. Року 1653, вже по смерти Беринди, сей словник „яко потребный и пожитечный многимъ“ був надрукований у друге у Кутеїнському манастирі.

Всї сї словники стали джерелами для багатьох компіляцій і нових словників. Напр. „Синонима славенороссская“, рукописний словник невідомого автора другої половини XVII стол. виявляє великий вплив словника Памви Беринди. Словник сей не оброблений, алфавіт в йому не додержано. Знайшов його Житецький

[1]) „Лексиконъ славенороссскій,именъ толкованіе, всечестнымъ отцемъ киръ Памвою Берындою, Протосиггеломъ ѳрону іерусалимскаго, згромаженый“ і т. д. Про його див. Булич ст. 165, Харламп. — ст. 449, Житецький, Очерк, ст. 37—51. Сахаров теж передрукував його (т. II, Сказанія), але також недбало і багато дечого повикидав, див. Огоновський, Історія лит. р., I, ст. 187.

у книгозбірні Київо-Печерської Лаври, в одній оправі з граматикою Мелетія Смотрицького 1619 р.[1]). В словнику слова польські та книжні поясняють ся церковно-славянською мовою.

Причина для складання всїх таких словників була цїлком практична — поясняти незрозумілі слова, котрих чимало було в сьвященних книжках. Разом з сим автори заносили в свої словники і всякі инші слова, котрі викликали сумнїв, і таким чином по троху складались уже справжнї словники[2]).

Перші українські граматики XVI—XVII віків. Перші букварі. Українські вчені в Москві.

1. Граматики. Теоретичне вивченнє язика і фільольоґічні студії його в Росії раніше всього почались на Україні, де було більше приводів до наукових інтересів і де мав велику силу приклад західної осьвіти й науки. І сливе разом із словниками на Україні появляють ся перші друковані граматики.

На чолї сих граматик мусить бути поставлена „Кграматика словеньска языка“[3]), надрукована р. 1586 у Вільнї,

---

[1]) Житецкій, Очерки, додаток.

[2]) Булїч, ст. 160—170. З пізнїйших словників нам відомий: „Лексиконъ сирѣчъ Словесникъ Славенскій имѣющъ въ себѣ словеса первѣе славенскія, азбучныя, посемже полскія. Благопотребный къ виразумѣнію словесъ славенскихъ, обрѣтающыхъся въ книгахъ церковныхъ“. Він мав два видання р. 1722 та 1804. Ми бачили виданнє р. 1804, „типомъ монастыря Почаевскаго“. Перше видання (р. 1722) мало 32 картки in 4⁰, а р. 1804 88 in 8⁰. Се словник не український, а славяно-польський; славянська річ в йому скрізь дуже додержана, хиб на бік української мови не помічаєть ся ніде. Про сей словник споминаєть ся в передмові до „Приручного словаря славено-польскаго“, виданого „типомъ и иждивеніемъ Института Ставропигіанскаго“ Львигородъ, 1830. Цїкава передмова до сього словника. Причину занедбання язика славянського автор передмови (... їй) бачить „въ презираніи власнаго ѩзыка, а отданіи сѧ совсѣмъ чужестраннымъ ѩзыкамъ. Но извергъ естества есть стыдѧщійся ѩзыка Дѣдовъ своихъ!“ (ст. 5). Про словник 1722 р. (виданий у Супраслї) див. статю Калужняцкаго в „Сборникѣ“ Акад. Н. т. XLII, 1886 р. А. Соболевскій (Русск. Фил. Вѣстн., 1905, № 2, ст. 318) каже, що у Почаєві були ще видання років 1751 та 1756.

[3]) Кграматыка словеньска языка з газоѳилакіи славнаго града Острога власне отчизны яснѣ вельможнаго княжати и пана Константина Константиновича на Острогу“. Булїч, ст. 150. Харлампович, ст. 444—446.

в друкарні Мамоничів. Се невеличка книжечка, всього 14 карток, тепер дуже рідка. Змістом її являєть ся граматика, відома нам по відписах XVI—XVII віків під назвою: „О восьми частяхъ слова“ (див. вище) і приписувалась нібито Йоанну Дамаскину. Подекуди в ній видно і спостереження над тодішнім церковно-славянським язиком перекладачів Острожської Біблії[1]). Вона цікава як перший зразок граматичного міркування, де вперше знаходимо славянську граматичну термінольоґію. Тут стрічаємо терміни: имя, причастіе, различіе, паденія, числа і т. п. Але вона була ненаручна, щоб по ній учитись славянській мові, бо була і коротенька і недбало впорядкована[2]). Тут подано тілько частину граматики, тай і то без фонетики.

Через пять років після сеї граматики Львівським братством р. 1591[3]) був виданий *Αδελφότης*[4]). Ся граматика була „сложена отъ различныхъ грамматикъ“ студентами львівської школи під доглядом митрополита еласонського Арсенія, котрий року 1586 прибув до Львова і два роки учив у братській школї. Граматика мала на меті головно грецький язик, але разом з тим була й граматичною теорією славянського язика. Надрукований на двох мовах — грецькій і славянській, *'Αδελφότης* цікавий своєю термінольоґією, вже доволї близькою до теперішньої російської. Але Арсенїй не був творцем сеї термінольоґії, він узяв її з граматики Дамаскина. Головною підвалиною для *'Αδελφότης*-а була граматика Ляскаріса[5]), а також і граматики Мелянхтона, Крузія, Кленарда[6]).

Граматика тут уже зветь ся не грамматикія, як ранїйше, а просто грамматика, і означуєть ся як „художествó учащее насъ умная писати“. Звуки поділяють ся на гласныя та согласныя. Частин мови вісім: различіе (членъ), имя́, мѣстоимя, глаголъ, причастіе, предлогъ, нарѣчіе, союзъ.

---

[1]) Житецкій, Очерки, 16.

[2]) Харлампович, 445.

[3]) Деякі вчені, як от Головацький, А. Соболевський та инші дають дату 1588. Але Голубев, Харлампович і Студинський показали, що се не так: до 1588 р. належить тілько початок Αδελφότης-а.

[4]) „ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ. Грамматика доброглаголиваго еллинословенскаго языка. Совершеннаго искуства осми частей слова“ і т. д. 128 ненумерованих карток; в заголовку помішані букви грецькі з славянськими. Про граматику див. Булїч ст. 170; Харламп. 450; є спеціальна розвідка Студинського (див. Бібліоґрафію, № IV).

[5]) Konstantini Lascaris Byzantini grammaticae compendium. Basileae, 1557.

[6]) Студинський, 12.

Іменники мають виды: первоо́бразный (напр. небо) і произво́дный (напр. небесный). Родів пять: му́жескій, женскій, средній, общій (напр. чоловік) і прѐобщій (орелъ). Числъ три; падежів пять: именовный, родный, дателный, виновный і звателный і т. д. Як бачимо, сї терміни здебільшого похожі на сучасні российські мови, що сьвідчить про великий вплив українських граматик. *Ἀδελφότης* зробив ся учебником не тілько у Львові, але і по инших братських школах того часу. Для граматик, що являли ся потім, термінольоґія *Ἀδελφότης*-а була зразком, якого держались в своїх працях навіть Лаврентій Зизаній і Мелетій Смотрицький[1]).

Року 1596 у Вільнї вийшла ще одна славянська граматика — львівського ученого Лаврентія Зизанія: „Грамматика Словенска“[2]). Ся граматика (95 карток) ще має на собі сліди вище зазначеної византійської теорії „О восьми частяхъ слова“, але разом з тим вона являєть ся пробою систематичного викладу славянської граматики в такій формі, яка вже склалась тодї на заходї. Вона має діальоґічну форму і вже далеко повнїйша від *Ἀδελφότης*-а; деякі місця пояснюють ся навіть тогочасною мовою. Граматична термінольоґія тут мало чим відрізняєть ся від термінольоґії *Ἀδελφότης*-а. Мета граматики чисто практична: „жеби ми добре мовили и писали“. Як і *Ἀδελφότης*, граматика Зизанія ділить ся на 4 части: орѳографію, просодію або припѣло, етимологію і синтаксіс. Під просодією розуміють ся правила про наголос у словах і про компонуваннє віршів по грецьким зразкам[3]). Хоч синтаксіс і зазначаєть ся, але про його в граматиці нїчого нема. Письмена ділять ся також, як і в *Ἀδελφότης*-ї, але у Зизанія гласныя розділяють ся на долгія і краткія, а звуки а, ї, ѧ, ѵ „произволеніемъ Творца“ можуть бути і довгими і короткими. Глава „О просодіи“ цїлком списана з грецької граматики і силоміць приноровлена до славянської. Частини мови тіж, що і в *Ἀδελφότης*-ї, полишено і член иже, яже, еже. Із відмінків виновний вже зветь ся вини-

[1]) Засадкевич ст. 90 пише, нїбито Ἀδελφότης не мав ніякого впливу на дальші граматики. Але такий погляд, як показав Студинський і инші, невірний.

[2]) „Грамматика Словенска, съвершенаго искуства осьми частей слова̀ и иныхъ нуждныхъ, ново съставлена Λ. Ζ.“ Про неї Булїч, ст. 172; Голубев, 191; Харламп. 446.

[3]) Треба зауважити, що зміст давнїх граматик був ширший від теперішнїх. Статя про складаннє віршів була сливе при кожнїй граматиці.

тельнымъ, додано ще й новий відмінок — творительный. Родів 4, — нема преобщаго; деклінацій десять. Дієслов мало чим відрізняєть'ся від дієслова *'Αδελφότης*-а, проте єсть нові назви — виды: желателный, непредѣлный; супружеств (= конюґацій) двоє, а не 13, як у *'Αδελφότης*-і. Значна хиба граматики та, що Лаврентій Зизаній пильнує славянські форми пристосувати до грецьких.

Року 1619 була надрукована нова граматика, що на довго зробилась головним граматичним зразком і мала декілька переробок та видань. Се було „Грамматики Славенския правилное Сvнтагма"... „многогрѣшного мниха" Мелетія Смотрицького[1]). Мелетій Смотрицький (1577—1633) був одним із найславнійших людей XVII віку; спершу горячий оборонець православія, перейшов потім на унію і зробив ся таким же завзятим уніятом. Він одержав осьвіту у віленській єзуїтській колеґії коштом відомого оборонця православія князя Констянтина Острожського, потім (коло 1610 року) поїхав за кордон з дітьми литовського князя Соломерецького і побував у декількох університетах, що тоді часто робили сливе всї заможні люди. Повернувшись до дому, Мелетій почав учителювати і мабуть для учнїв і склав свою граматику. Мета сеї граматики — навчити „читать по словенску и чтомое выразумѣвати". Чистої славянської мови у Смотрицького, як і у Зизанія, не було, — вона розбавлена формами давніми, а також „руською" і польською мовами. Виклад носить характер доґматичний, „описательний", історичної методи нема й сліду. В літературі держить ся думка, ніби то зразком для Смотрицького була граматика грецька, що він „пильнував, як і Лаврентій Зизаній, надати славянській мові правила та закони язика грецького" (Засадкевич, 88), і разом з тим зазначав ся і вплив граматики латинської (ibidem, 94). Але „грамматика перваго русскаго филолога такая же мозаика, какъ и *'Αδελφότης*"[2]). Особливо багато Смотрицький брав із граматики латинського язика єзуїта Альвара, росповсюдженої скрізь по польських та українських школах[3]); пізнійше, в XVII ст. граматика Альвара перейшла

---

[1]) Надрукована в Евю, коло Вільни, має 248 карток. Про неї див. Булїч ст. 174; Харламп. 447; Житецький, Очерки, 17—27. Спеціальна праця — Засадкевича, див. Бібліоґрафію № III.

[2]) Проф. Перетцъ, Изслѣдованія, т. I, ст. 25.

[3]) Ibidem, ст. 27.

і в Москву, де Семен Полоцький р. 1664 навчав по нїй латинському язику[1]).

Термінольоґія Смотрицького вже далеко більше похожа на теперішню руську, але все таки має багато спільного з термінольоґією *'Αδελφότης*-а і Зизанїя. Граматика дїлить ся на 4 части, але під просодією вже більше розуміеть ся наука про компонуваннє віршів, нїж про наголос; викладено й сінтаксіс. Частин мови вісїм, — есть імя (се іменник і прикметник вкупі) і вперше — междометіє, различіє, котре знаходимо у Зизанїя і в *'Αδελφότης*-ї, вже нема. Родів сїм, — крім Зизанїєвих додано два нові — всякій і недоумѣнный і поновлено преобщій з *'Αδελφότης*-а. Додано і новий відмінок — сказательный, себ то locativus; а що до назв відмінків, то вони вже однакові з теперішнїми. В дієслові Смотрицький зазначує деякі особливости славянської мови, як ось виды — совершенный, начинательный і учащательный. Назви заголовъ та наклонєній похожі на сучасні. Смотрицький вперше вводить дѣєпричастіє, котре держить ся і до наших часів. Окрім сього він ввів у славянський язик, на взір грецького, знаки наголосу, придихи і инші надстрочні знаки, котрих доси в рукописах не було[2]).

[З пізнїйших граматик XVII в. важна й цікава граматика Івана Ужевича, відома доси в двох рукописних відписах, із яких один містить ся в парижській Національній бібліотецї і був відомий уже батькови нової славянської фільольоґії, Йосифу Добровскому (Institutiones linguae palaeoslovenicae, ст. LXII) і недавно був описаний проф. Соболевским у „Чтеніяхъ въ обществѣ Нестора лѣтописца", а другий віднайдений проф. Яґічем у міській бібліотецї північно-француського міста Арра (Arras у Фляндрії) і описаний ним у остатнїй книжцї Archiv für slavische Philologie (Bd. XXIX, erstes Heft, 1907, стор. 154—160). Парижський відпис має титул: Граматыка словенская написана презъ Іоанна Ужевича словянина, славной Академіи Паризской в теологіи студента в Парижу отъ нарожéніа Сына Божого АХМГ — далї латинський титул. Арраський відпис має дату: Лєта ѿ наро-

[1]) Ibidem, ст. 34. Про вплив Альвара Булїч не згадує.

[2]) Житєпис Смотрицького див. Пекарскій, Представители Кіевской учености („От. Зап." 1862 г., том CXL, ст. 566—573).

жена сна бо^ж^ ҂а҃х҃м҃е. і титул: **Грамматика словен'ская зложе́на и написана тр8домъ и прилежанїе^м^ Їѡанна Ужевича словянина.** Відсилаючи цікавих до докладного опису рукопису в статї проф. Яґіча, наводжу з нього як язикову пробу віршу поміщену на другій картї:

На гербъ пано^в^ Брыгаллѣровъ.

Сл8шне ся в' гербѣ мѣсецы знайд8ють,
Гдыжъ Бригаллѣровъ цнотъ ясность знак8ю^т^.
И звѣръ который ѿ всюл' ся боро́нить,
Цноты и славы ѿныхъ же хоро́нить;
Кто зась гол8ба добре 8важаетъ,
Людскость и щирость латво имъ призна́еть.
Іѡанъ Ужевини словянинъ рок8 ҂а҃.х҃.м҃.е҃.

На картках 6 і 7 іде азбука стовпцями: в першім назви кирильських унціалів, у другім скоропись, у третїм латинки, в четвертім самі букви унціяльні і скорописні а в пятім відповідні латинські. На картках 7б—11б маємо Compositio syllabica з пробами читання. На к. 12 подано глагольську азбуку хорватського гранчастого типу, а обік них для поясненя курсивні кирильські букви. На обороті тої самої картки подано „Молитву Господню" Отче нашъ, на иншім місцї ся сама молитва глаголицею, а на к. 17 „Азб8кидарь босе́ньскій". Від к. 20 починаєть ся De partibus orationis, а власне „De declinationibus Nominum" (4 взірцї: 1) староста, 2) панъ, слово 3) камень, г8лтай, 4) сталь, лазня). Далї йде склоненє прикметників, на к. 34 De pronominibus, на к. 40 De generibus nominum. На к. 44 починаєть ся De conjugationibus verborum (1. кую, малюю, 3. вар8, пиш8), про формації часів минулого і будущого, про дієпричасники і т. д. Від к. 71 йдуть ще уваги De participiis та De genere verborum, далї De adverbiis, De praepositionibus, De coniunctionibus, De interiectionibus. На к. 75 починаєть ся сінтаксіс, де автор подає численні зразки ріжних конструкцій, а на кінцї неминуче поученє Carminum compositio, де подано всего два двостихи, один церковно-славянський (**Благословенный чловѣкъ котрый сл8жи^т^ бог8 | и през цноты тор8еть до неба дорог8**) і один польський. На кінцї подано числові вартости кирильських букв з дописколо: Atque haec de rebus grammaticis abunde dicta sufficiant. Рукопис обіймає 91 карток, із яких остатнї 6 не записані.

Порівнюючи арраський рукопис із париським, старшим двома роками, проф. Яґіч зазначує, що невважаючи на основну схожість арраський рукопис значно перероблений і поправлений. *І. Ф.*]

Таким робом бачимо, що граматична наука в південно-західній Росії ще в першу чверть XVII ст. була доволї розвинена. Граматика Смотрицького сливе на два столїття зробилась джерелом для всяких граматичних переробок і мала великий вплив на граматичну науку не тілько в Росії, але навіть і в Болгарії, Сербії і у глаголїтів[1]). „Врата учености", як називав сю граматику Ломоносов, мав на увазї навіть і він складаючи свою славетну „Россійскую грамматику" (1755 р.)[2]).

2. Букварі. Звичайно, що всї вище зазначені працї про

[1]) Ось хрональоґічний показчик сього впливу. Року 1629 граматика Смотрицького видана у Вільнї вдруге; 1638 видана у Кременцї. В Москві видавалась два рази: в 1648 і 1721 роках; при виданнї 1648 р. імя Смотрицького не було згадане, мабуть через релїґійні переконання, бо См. перейшов до унії; видання 1721 року — перерібка Поликарпова; 1723 р. — перерібка Фед. Максимова для новгородської греко-славянської школи. Граматика студента Ададурова (1731 р.) перерібка См. В 1755 роцї граматика Смотрицького була видана в Валахії для Сербів і Болгар. Року 1782 в Москві А. Сиромятников видав передмову з граматики Смотрицького. З граматики См. багато взяли для своїх граматик: 1) Ломоносов (поділ граматики), 2) Академія Наук для своєї „Грамматики Россійской" (1802 р.), 3) Розанов, „Сокращеніе славянской этимологіи" Москва, 1810, і 4) І. Пенинскій, „Славянская грамматика", 1825, Спб. — Смотрицький впливав на працї Барсова, Фатера і инших, а також і на Лудольфа (Grammatica Russica, 1696, Оксфорд) і Копієвича („Руковеденіе въ грамматыку во Славяно-Россійскую", 1706, Голландія).

Першим критиком граматики Смотрицького був Юрій Крижанич, заїзжий Серб, котрий жив у Москві (потім був засланий у Сібір) за царя Олексія Михайловича. Він писав: „Мелетиь Смотритскиь... достојенъ јестъ памети і вногије хвали; и бил би доспил вещи народу пособније, даби се не бил соблазнилъ по обзору на греческије преводи, и даби не бил захотил нашего језика на греческије и на латинскије узори претварјат" (Архангельскій, ст. 108). Треба зазначити, що Крижанич був придумав загально-славянський язик. Другим критиком Смотрицького був Тредьяковскій, котрий в своїм „Разговорѣ о правописаніи" (1748) зазначає деякі хиби граматики Смотрицького.

[2]) З пізнїйших граматик XVIII в. треба зазначити ще дві граматики церковно-славянського ясика — Іакова Блоницького та Іустина Вишневського. Про їх див. статю Чистовича, „Извѣстія" Акад. Н., т. VII, 1858 р.

язик були приступні не широкій народній масї, а тілько більш-менш обмеженій купцї вчених та їх учнів. До народа ж початкові граматичні знання доходили дякуючи букварям. Букварі се були дитячі енцикльопедичні читанки. Починались вони здебільшого славянською азбукою, далї йшли склади, слова і цілі речення. Тут же були додані молитви щоденні і коротенький катехизис[1]). В самому букварі містилось багато поучаючих виразів та приказок і між ними чимало про користь „тѣлеснаго наказанія“; а на першому листку одного букваря (1621 р.) була намальована школа, коло столу засїдають учителї, а перед ними учень, „піющій памятную чашу школьную“[2]). Перший букварь, як і перша граматика, появив ся на українській землї. Се була: „Наука ку читаню і розумѣню писма словянского: ту тежъ о святой Троицы, и о въчловеченіи Господни“, надрукована з острозької рукописи у Вільнї р. 1596. Букварь містить ся із початку відомого словника Лаврентія Зизанія[3]). Року 1621 теж у Вільнї появилась: „Грамматика албо сложеніе письмэна хотящимся учити словеньского языка... Младолѣтнимъ отрочатомъ“[4]). У Москві р. 1634 вийшла азбука Василія Бурцева, — се сливе цїлком переклад віленського букваря 1621 р.[5]). З пізнійших букварів варто зазначити: „Букварь славенороссійскихъ писмен“ (р. 1694) Каріона Істоміна[6]). Всї вище зазначені граматики і букварі були дуже поширені по всїх школах України. Братства не рідко навіть обмінювались своїми виданнями підручників і вони деколи посилались цїлими сотнями[7]).

3. Українські вчені в Москві. В другій половинї XVI в. у Москві стали з'являти ся українські вчені. В Москві в той час здебільшого задовольнялись всякими азбуковниками, а фільольоґічними розвідками і не цікавились, бо вони не давали „душі спасенія“. „Аще кто ти речетъ“ читаємо в однїй рукописній прописи 1643 року „вѣси ли всю философію? И ты ему рцы: еллинскихъ борзостей не текохъ, ни риторскихъ астрономъ не читахъ, ни съ мудрыми философы не бывахъ — учуся кни-

---

1) Голубевъ, Ист. Акад. 193—198. 2) Ibidem, 210.

3) Харлампович, 446. Голубев вважає сей букварь твором Стефана Зизанїя.

4) 68 карток. Харл. вважає його автором Смотрицького.

5) Харлампович, 449.

6) Булїч, 184. Про букварі у Булїча, як се не чудно, всього тілько 8 рядків. Про букварі тих часів див. Пекарскій, Наука и лит. при Петрѣ Вел., I, ст. 167 і далї.

7) Акты З. Р., т. IV, № 4. Голубев, 192.

гамъ благодатнаго закона, аще бо мощно моя грѣшная душа очистити отъ грѣхъ". І тільки пізнїйше, у XVII ст. явились компіляції з византійських граматик та перерібка граматики Смотрицького. Нїчого хоч крихту самостійного в Москві тодї не було.

А в Европі в той час (XVI вік) уже була цїла низка значних праць по фільольоґії — Скалїгера, Санкція, Генриха Стефана, Роберта Стефана і инших. У нас сї працї стали відомі сливе через сто років, та й то тільки на Українї та Білоруси, де вони зробились зразками для наших граматиків, як от Мелетія Смотрицького та инших. Українські письменники, являючись на північ, приносили з собою і нові, західні ідеї, і по троху будили сонну Москву. Але на дорозї їх найкращих бажань часто ставав перешкодою московський уряд, котрий ще з давна підозрив їх „в єдности з папою та римським костьолом" і кликав до себе вчених Греків, аби тільки зменьшити вплив Українцїв; так були прикликані брати Лихуди і инші (XVII вік).

Піонером української просьвіти в Москві, одним з головнїйших виходцїв-Українцїв був відомий Епіфаній Славинецький († р. 1676), „изящный дидаскалъ, искуснѣйшій въ еллиногреческомъ и словенскомъ діалектахъ", як його називає митрополит Філаретъ[1]). Діяльність Славинецького на шляху фільольоґії була дуже широка; він був головним діячем при друкуванню книжок за патріарха Никона, відомого заступника Українцїв. В ті часи відчуто велику потребу словників для перекладів з латинського та грецького, і Славинецький уложив три рукописні словники[2]). — З часів приєднання України до Москви число вчених виходцїв-Українцїв у Москві все зростало та зростало. В їх руках були сливе всї школи, друкарнї; учителї і начальники московської академії здебільшого були Українцї, як от Стефан Яворський, Феофілакт Лопатинський, Гавриїл Бужинський і инші.

---

[1]) Обзоръ русской дух. лит., ст. 234.

[2]) Ще бувши у Київі він пробував перекласти словник ученого монаха Амвросія Калепіна (1435—1511) на латино-славянську мову. Се був його „Лексиконъ латинскій з Калепина преложенный на славенский" (1642 р.). Друга праця Славинецького — переклад словника Іоанна Скопули. В третьому словнику „Филологическій лексиконъ" поясняють ся незрозумілі слова Свящ. Писанія. — Див. Булїч, ст. 181.

Наслідки приєднання України до Москви. Характеристика тогочасної української мови.

Дальші часи, від другої половини XVII віку, сливе нічим особливим не зазначились в історії українського язикознавства. В ті часи в історії України трапилась сумна подія, котра поставила чорний хрест над її дальшим культурним розвитком. Приєднаннє України до Москви дуже скоро виявило себе по всіх кутках її духового життя. Заступники культури — вище духовенство та верства більш-менш осьвічених горожан, притомлені довголітньою боротьбою, котру вела Україна за своє істнуваннє, самостійність і віру, були вже тим самим підготовлені до з'єднання з Москвою. І дальша політика московського уряду „во славу обрусѣнія“ дуже скоро знайшла в них послушних слуг. І сини України замісь праці на користь зруйнованому рідному краю понесли свої сили на чужу їм північ, до московського царства, де їм дуже часто чорною невдячністю платили за їх осьвітну працю. Наука підупала, національна культура почала замітно зменшатись. І фільольоґічна наука, котра так пишно розквітчалась (звичайно, з погляду своїх часів) на межі XVI і XVII віків, заниділа, завяла і не пішла далї граматики Смотрицького. Самі обставини життя примушували українських учених звернутись до чужої, латинської мови, а не своєї рідної.

Граматична наука від тоді була перенесена до Москви. І вплив Українців тут був до того великий, що в протязї більше століття в Москві панував Смотрицький, граматика котрого стала головною підвалиною численних компіляцій. Українські вчені панували у всій тодішній науці. „І навіть за Петра Великого західноевропейська наука все ще попадала до Москви дякуючи Україні та Польщі“ [1]).

На жаль проф. Буліч у своїй книжці зовсїм не торкаєть ся причин, що повели до упадку язикознавства на Україні. Взагалї треба зауважити, що Буліч частенько просто дає факти, зовсїм не обясняючи їх. Читаєш його книжку і почуваєш щось недоговорене. З початку книжки він багато розказує про фільольоґічні праці на Україні і Білоруси, подрібно малює розцьвіт граматичної науки, а потім раптово перескакує до Москви, зовсїм залишаючи південні й західні

---

[1]) Буліч, ст. 200.

краї. На жаль треба взагалї завважити, що такіж самі відносини до України бачимо і в багатьох инших московських учених, в багатьох працях по різним наукам; питаннє що до України то випливає у їх на верх і панує над иншими, то знову ховаєть ся в якусь безодню. На історії українського язикознавства Булїч доволї довго зупиняєть ся, як я сказав, тілько з початку, а далї споминає про неї тілько подеколи, зупиняючись лиш на важнїйших явах фільольоґічної науки. Нам здаєть ся, що по тому впливу, який мала українська граматична наука на руську, вона має право на детальнїйше обслїдування, нїж удїляє їй проф. Булїч. Та власне кажучи, все те, що д. Булїч дає про українське язикознавство, не розроблено їм самостійно, а взято здебільшого з відомої працї Житецького „Очерки лит. ист. мал. нар. XVII вѣка“, і инших; не видно навіть, щоб він користував ся иньшими працями з сього боку, як от Харлампович, розвідка Студинського про Адельфотес і т. и. Друга половина XVII віку і сливе ввесь XVIII вік зістались великими порожнїми прогалинами в книжцї Булїча що до історії українського язикознавства.

Поки перейдемо до розвідок про українську мову в кінцї XVIII віку, поглянемо спершу, яким робом склалась і що собою виявляла та мова, котрою писали українські письменники XVII і XVIII віків. У своїй книжцї проф. Булїч теж зовсім не торкаєть ся сього питання.

Той церковно-славянський язик, що панував в нашій лїтературі від самих давнїх часів, як на заходї латинський, протягом віків багато змінив ся і ставав все більше та більше незрозумілим для широких верств читачів. Ще з XIV в. його почали забувати, а в XVI уже й трудно було знайти людий, щоб доладно знали його; навіть само духовенство більше знало польський язик, нїж славянський. В „славяно-російськім“ язицї, як стали називать свою лїтературну мову Українцї ще з кінця XVI ст., письменники бачили готовий лїтературний орґан для висловлювання своїх думок[1]), а народ підтримував його через релїґійні переконання. Але сей язик дуже відрізняв ся від живої народньої мови, його вже мало хто розумів. Новий славянський язик, котрий склав ся з давнього через всякі примішки, частенько не українські, був теж мало зрозумілий народу. Навіть букви церковно-славянські не відповідали звукам живої української мови. І хоч як пильнували письменники, щоб переймати лїтературні форми сього язика, вони

[1]) Житецкій, Очерк, ст. 36.

не спромогли зовсім увільнитись „від стіхійного впливу народньої мови, котра завше вривалась у славянську мову мов блискучий сонячний промінь в темну, спорохнілу будівлю“ [1]). Сей стихійний вплив завше підтримував ся потребою звертатись з живою мовою до людей різних громадянських становищ. А в літературі в першу половину XVII віку панували т. з. „Учительныя Евангелія“, в другу — казання, в яких народня мова пробивала ся вже широкою струєю.

Ще при кінці XV віку складаєть ся той язик, що зветь ся актовим західно-руським язиком; в ньому в перше ми знаходимо вже народню мову. Досить рано, ще в XVI віці появились переклади сьвященних книжок на „простую мову“, як от Біблія першого Франціішка Скорини, Пересопницьке Євангеліє, Євангеліє В. Тяпинського і т. и.

Таким робом вже самими обставинами мусіло скластись щось середнє між славяно-російською мовою і живою народньою. Процес сього єднання почав ся ще з другої половини XVI століття, але більш менш міцним се єднаннє стало тілько в XVII столітті. І от наслідком сього обопільного впливу славяно-російської та народньої мов і була „книжкова українська мова“, що задовольняла людий письменних своєю граматичною правильністю, а людий менше книжних своєю загальною приступністю. Українські письменники називали сю мову „русскою мовою“, „россійскимъ языкомъ“, або просто „языкомъ рускимъ“ [2]). Білоруський елємент в тім язиці теж займав велике місце.

Треба ще зазначити, що з досить ранніх часів на українську мову дуже впливав польський язик. „Уже въ концѣ XVI вѣка“, — пише Костомаров [3]), — „самые ревностные русскіе говорили и писали по польски больше и охотнѣе, чим на своемъ языкѣ.“

Таким робом склались дві відміни літературної української мови тих часів: мова „славяно-українська“ та „книжно-українська“. Що до XVIII віку, то перша мова, „славяно-українська“, як і ранійше, містила в собі багато особливостий языка церковно-славянського, але до неї увійшло вже дуже багато народніх елєментів, та й саму сю славяноруську мову Українці вимовляли по свойому, по народньому. Занадто обруситедьна політика Петра Великого вже зовсім добила сю славяноросійську мову; по троху

---

1) Житецкій, Очерки, ст. 5.
2) Житецкій, Очерки, ст. 40.
3) Историч. моногр., III, ст. 201.

приймаючи великоруські елементи, вона в другій половині XVIII стол. мусіла вийти з літературного уживання і відступити своє місце літературній мові московській[1]). І учителї київської академії, головного осередка просьвіти південного краю, одержали суворий наказ стежити за чистотою московської мови своїх вихованців...

А що до книжної української мови, то їй випала така сама доля. Вона стала сливе загальною мовою осьвічених верстов громадянства XVII та XVIII віків. Приватне листуваннє, офіціяльні бумаги місцевих інституцій, літературні твори історичного змісту, все те писалось здебільшого на тій мові[2]). Проте й їй була не сила бороти ся з московським язиком, що став панувати на Українї від приєднання її до Москви, коли з півночи пішли нові подуви і коли з України почали ходити до Москви вже не стілько вчити, як самим навчатись. І Українцї ходили на північ, працювали там і забували свій рідний язик, як от напр. Димитрій Ростовський, і вже з 60-х років XVIII століття нема анї одного історичного твору, щоб був написаний книжною українською мовою[3])... Духовне начальство дозволяло тілько ті київські видання, котрі були написані великоросійською мовою[4]). І в протязї сливе всього XVIII ст. вже нїчого не друкувалось на славяно-російській і книжній українській мові, бо вони з своїми особливостями правопису не годились для загально-російського уживання[5])... Уживаннє українського язика почало навіть викликати глузуваннє...

Треба завважити, що в Галичинї ті відміни української мови не були знищені, як у нас, і йшли своїм шляхом аж до нових часів; в один час у львівському унїверситетї навіть лекції викладались на славяно-російській мові. Через те галицька мова трохи більше відрізняєть ся від народньої, нїж наша, але вона має свою далеко довшу історію.

Але на місце страчених лїтературних відмін української мови того часу появилась нова течія. Серед мішанини польської, латинської, славянської мов, з яких тодї складав ся язик український,

---

[1]) Житецкій, Энеида, ст. 55.

[2]) Ibidem, ст. 70. [3]) Ibidem, ст. 84.

[4]) Житецкій, Къ исторіи литературной русской рѣчи въ XVIII вѣкѣ, ст. 21.

[5]) Житецкій, Энеида, ст. 56.

почав значно виділятись елемент народній. Гуманістичні прінціпи пори ренесансу жили в українській літературі сливе ввесь XVIII вік і нахиляли її до розвитку національного почуття[1]). По правилам тодішньої піїтики[2]) „слогомъ простымъ, деревенскимъ, мужицкимъ“ могли писатись тільки комедії та карикатурні сцени. Але сей „мужицький“ язик був предтечою нашого теперішнього язика[3]).

О скілько зникала книжна українська мова, о стілько в літературу все більше та більше уперто почала пробивати ся чиста, жива народня мова[4]). Уряд швидко знищив українську літературну мову, але не здолав мови народньої; оборонці культури, себ то висше духовенство та горожани легко забули свою мову, легко проміняли її на другу; та не забув своєї рідної мови сам український народ. Дяки та бакаляри, що блукали по Україні і розповсюджували осьвіту по селах і хуторах, своїми віршами протерли за для сеї мови шлях до літератури, аж поки Котляревський не вивів українську літературу на певну стежку і не визначив у ній почесного місця задля народньої мови.

Викладаннє мов по українських школах.

Подивимось тепер, як викладались язики по тодішнїх українських школах. На жаль проф. Буліч подрібно розказуючи, як ся справа велась у Московщинї, зовсїм промовчує про неї на Україні. Але ми мусимо зазначити, що хоч як прімітивні були ті виклади по школах південно-західнього краю, проте тут склались деякі загальні прінціпи і навчання і мови, котрі потім були перенесені українськими вченими до Москви і стали головною підвалиною фільольоґічної науки.

Про те, який характер мали братські школи в часи до-могилянські, себто від 80-х років XVI століття до р. 1633, вчені поділяють ся на два табори: одні кажуть, що греко-славянський, а другі — латинський; але є багато доказів, котрі сьвідчать про греко-славянський характер наших шкіл. В період по-могилянський ті школи мали вже латинський характер.

---

[1]) Н. Петровъ, Оч. изъ ист. укр. л. XVIII в., ст. 10.
[2]) Піитика Митрофана Довгалевського, 1736 р.
[3]) Н. Петровъ, op. cit.
[4]) Житецкій, Энеида, ст. 92, 104—105.

Перше місце між науками по братських школах в їх початках займав славянський язик, на який ще з 1586 р. були перекладені головні підручники; виклади лекцій вели ся також по йому. Було багато причин, через що він ліг в основу навчання. Перша з їх, котру ми вище зазначили, було забуття його і незрозумілість не тілько серед народньої маси, а навіть і серед духовенства. А про те се був язик тодішньої науки, тодішньої культури; на йому писались з давнїх давен богословські трактати, знайомости з котрими вимагала в наших тодішних учених релігійна полеміка з католиками.

Але навчання славянської мови по школах було дуже недбале. Ми не маємо богатших, певних джерел, котрі виявляли б нам, як викладалась по школам славянська мова, але те, що дійшло до нас, сьвідчить про велику прімітивність. Із львівського уставу 1586 р. та передмови до граматики Смотрицького (1619 р.) видно, що спершу вчили азбуки, потім складів, часослова, псалтирі і нарештї — граматики. Смотрицький вимагає, щоб граматики вчили практично, але здебільшого по школах вона присвоялась ненауково, бо ніде було дістати доладних учителів. На учителів попадали навіть люди, що „граматичного худозства не учили"; вони привикли примушувати учнів виучувати на память лекції, сподіваючись, що вони зрозуміють їх у вищих клясах...

Нема нїчого дивного, що ще 1577 року відомий єзуїт Петро Скарга в своїм творі: „O iedności Kościoła Bożego" насьмішкувато писав, що Греки „wielce oszukali" руських, передавши їм свою віру не на грецькому, а на славянському язиці, що вони нїколи „до першого розуміння і наук не дійдуть", бо славянський язик не здатний до викладу богословських та фільософських розумінь. „Не було на сьвітї та й не буде анї одної академії чи колєгії, де б богословіє, фільософія і инші науки викладались на тій мові, котра не має анї правил, анї граматики, анї словника"... Взагалї треба зазначити, що оборонцї католицтва дуже пильнували підірвати авторітет славянського язика. „Суть нѣцыи глаголюще", скаржить ся автор віленського букваря 1621 р. — „иже бѣ титъла написана на крестѣ Господни еврѣйски и гречески и латински, а славеньски нѣсть ту. И того ради глаголють не суть словеньскіи книги отъ Бога"... Наслїдком сих нападів було те, що оборонцї православія жваво взялись за вивчення славянської мови. Перше всього треба було закрепити захитаний авторітет її і завзятим оборонцем виступив Іван Вищенський, хоч що правда, дуже невдало.

„Нѣкоторіе наши на словенскій языкъ хулятъ и не любятъ“, писав він — але то роблять „дѣйствомъ и рыганіємъ“ діавола — той через те на нього воює, занеже єсть плодоноснѣйшій отъ всѣхъ языковъ и Богу любимѣйшій, понеже безъ поганскихъ хитростей и руководствъ, се же єсть кграматикъ, риторикъ, діалектикъ — къ Богу приводитъ“ [1])... Більш науковим оборонцем славянської мови виступав тодїж князь Андрій Курбський.

А в часи по-могилянські і потім у XVIII ст. славянський язик мусїв уступити своє перше місце язику латинському. Виклади його (по граматиці Смотрицького) у могилянській школї стали зовсїм занедбані; уживати його дозволялось тільки в перших клясах.

Друге місце після славянського язика займав грецький, котрий теж спершу мав велике значіннє в школї і викладав ся разом із славянською мовою. З практичного боку знаннє грецької мови зробилось неминучим, коли в кінці XVI в. поширились зносини з Грецією. Окрім того релїгійна полєміка з католиками теж вимагала того, щоб звертатись до творів грецьких отцїв церкви. Самі школи тодї називались греко-славянськими. Про мову, якою мусїли балакати між собою учнї в домогилянські часи, читаємо в львівській шкільній уставі р. 1587: „Также учатъ на кождый день, абы дѣти єдинъ другого питалъ по грецку, абы ему отповѣдалъ по словенску, и тижъ пытаются по словенску, абы имъ отповѣдано по простой мовѣ. И тыжъ не мають зъ собою мовити простою мовою, єно словенскою и грецкою“. Викладалась грецька мова здебільшого по *Ἀδελφότης*-у, але є звістки, що вживали ся і инші підручники [2]).

Що до пізнїйших часів, то грецький язик так само занидів, як і славянський. Уже до року 1649 виклади його геть підупали [3]), а потім і зовсїм припинились, і тілько від р. 1738 його знову почали викладати, але він на рівнї з нїмецьким та єврейським уже став не обовязковим для учнїв могилянської Академії.

Дуже рано наші учителї завважили, що з одним славянським язиком далеко не зайдеш, бо тут же під боком був инший вплив — польсько-латинський і „щобъ нашу Русь не прозывали глупою Русью“, дуже рано по братських школах почали викладатись і сї язики [4]). Латинський язик в домогилянській школї не мав такої великої ваги, як в по-могилянській. Звичайно консерватори узброювались проти його, як і проти всього нового. „Не ходи, люби-

[1]) Акты Ю. и З. Россіи, т. II, 210.
[2]) Харлампович, ст. 452.
[3]) Петровъ, Исторія Академіи, ст. 79.
[4]) Харлампович, ст. 414.

мый брате, до латинское хитрословное лжи, бо вѣру згубишь", — писав відомий оборонець старини, Іван Вишенський. Але латинський язик був тоді всесьвітним науковим язиком і се разом з практичними потребами Українців, як належних до королївства Польського, примусило їх викладати його по школах. Bez łaciny płaci winy, писав у свойому Exegesis-ї ще Сильвестр Коссов. Проте треба зазначити, що латинський язик викладав ся спершу дуже недбало, та й учителїв доладних для сього тоді не було.

Але зовсїм не те помічаємо в період по-могилянський: латинський язик став головним язиком і заступив місце славянського; всї инші язики мусїли вкорятись латинському. На йому у могилянській колеґії здебільшого викладались усї науки, на йому були сливе всї підручники. Підручником для латинської мови була граматика єзуїта Емануїла Альвара — Institutiones linguae latinae, котра панувала тоді як шкільна книжка не тілько у нас, але навіть і в західній Европі. Вже в сінтаксімі — другому граматичному клясї — учнї балакали латинською мовою, мов своєю рідною. Сьому помагало й те, що учнї не мали права балакати поміж собою як у школї, так і дома на инший мові крім латинської[1].

Польский язик в пору відкритя братських шкіл панував у литовсько-польських краях, через те зрозуміло, що практичні потреби вимагали завести виклади сього язика по школах ще від самого їх заснування. Лїтература, що оберталась тоді по південно-західному краю, здебільшого була написана польською мовою. Вплив польського язика до того був великий, що навіть оборонцї православія здебільшого писали свої релїгійно-полємічні твори тілько польською мовою[2]. Один час київська академія навіть називала ся „Полоно-Славяно-Латинскою"[3]. Але се було знаннє поза школою; в школї-ж, як от у Могилянській колеґії, наука сього язика не була особливо розвинена.

Нам ще зістаєть ся сказати декілька слів про „русскій языкъ", „просту мову", як його тоді називали, себ то про той язик, яким тоді балакали на Україні. Він був прапором української народности, котру завзято нищили Поляки.

---

[1]) Див. Аскоченскій, т. II, ст. 104: „Правила Рафаила Зборовскаго († 1747) для Кіев. Акад." пункт 7.

[2]) Голубев, ст. 187.

[3]) Вишневскій, ст. 122.

Подекуди на Україні його уживали на суді і в адміністраційних зносинах. Через те він зробив ся предметом шкільної науки (але не скрізь)[1]. Та про те, як по школах викладали сей язик, до нас не дійшло ніяких звісток. Скоріше всього, що його вчились практично, бо ми не знаємо ані одної граматики сеї мови[2]. Ігнат Євлевич повідомляє, що в Київі руської мови навчав „Moskal rodem“[3]. Але пізнїйше, коли запанував латинський язик, руський, як і польський зовсім підупав. Про те, як у Київській Академії знали руську і польську мову, сьвідчить хоча б отсей факт. Року 1749 київський ґен. ґуб. Леонтієв просив академію прислати йому студента, котрий би міг перекладати з польського на руське. Префект, єромонах Г. Кониський, відповів, що такого в Академії нема. „Хотя бо многыи суть полскій языкъ гораздо вѣдающіи, однакъ тіи русскаго язика совершенно не знаютъ; а напротивъ, которіи на русскомъ языкѣ, какъ и породившіися зде, искусны, тіи полскаго... не вѣдаютъ“...[4])

Таким робом із сеї коротенької розвідки бачимо, що вивчення мов тоді мало здебільшого прімітивний характер, — звичайно, з погляду наших часів. З початку на перше місце був поставлений славянський язик, але він скоро уступив латинському, котрий панував у Київській Академії аж до нових часів[5].

Розвідки про український язик (друга половина XVIII і початок XIX ст.).

1. Коли почала розвиватись діалєктольоґія руської мови, себ то ще в XVIII ст., явилось і питаннє, що таке українська мова або „малорусское нарѣчіе“, як її тоді називали. Ще Тредьяковський писав про особливости вимови Українцями звуків ф і ѣ[6]. Потім Ломоносов в увагах до статї: „О множественномъ окончаніи прилагательныхъ именъ“ писав про українську мову: „Сей

[1]) Харламповичъ, ст. 425.

[2]) Ibidem, 423.

[3]) Братський монастир „miał magistrow: w ruskey szcole — ustawnika Theodora, moscala rodem“ (Голубевъ, Ист. К. А., Приложенія, ст. 75).

[4]) Вишневскій, ст. 123. [Тут мова йде, очевидно, про мову російську. *Ред.*].

[5]) Про виклади мов по школах див. працю Харламповича.

[6]) Див. Симоні (див. в початку нашу Бібліоґрафію № XVI) № 1, наведена виписка з „Разговора объ Ортографіи“ (1748 р.).

діалектъ съ нашимъ очень сходенъ, однако его ударенія, произношенія и окончанія реченій отъ сосѣдства съ Поляками и отъ долговременной бытности подъ ихъ властію много отмѣнились или прямо сказать попортились". Через те Ломоносов думав, що від „малороссійскаго діалекта для установленія великороссійскихъ окончаній ничего не слѣдуетъ". Навпаки, як що йти за українською мовою, „то великороссійскій языкъ тѣмъ больше испортится, нежели исправится"[1]). Сумароков у статї[2]) написаній проти Ломоносова зазначує український вплив на великоросійський язик і поясняє його тим, що колись всї московські школи були переповнені Українцями. Він обурюєть ся на Ломоносова за те, що той уживає деяких місцевих слів, а се, на його думку, дуже псує российський язик. „Так сіе провинціяльное произношеніе и вкоренилося", — пише Сумароков у зазначеній статї: „яко Всигды, Теби, Мья, и протчія Малороссійскія испорченныя выговоры: а особливо пѣвчія многое преобразили, какъ многое преображаютъ и Великороссійскія дьячки, подьячія и бабы. Малороссіянцы вмѣсто Тебѣ Гóсподи: Теби Госпóды и вмѣсто Гóсподи помúлуй, поютъ иногда Госпóды помилýй: и такъ далѣе. Но есть-ли намъ писать по выговору Малороссійскому, такъ должны мы вмѣсто лѣта говорить литá, а вмѣсто Только — тилько и протч. или вмѣсто однако, однакъ, и протч., изъ чево многое уже и воспріято". Шлецер, що жив разом з сими трома вченими — Тредьяковським, Ломоносовим та Сумароковим, теж звертав увагу на ріжниці мов руського язика[3]); так напр. він, правда трохи кумедно, зазначав, що Українцї нібито вимовляють особливо звук ѳ, не схоже зі звуком ф, а більш похоже на гречеську ϑ; він же зазначав, що звуки е і ѣ вимовляють ся різно.

Погляд Ломоносова на „малороссійскій" діалект, як на попсований польонізмами руський, дуже довго панував у фільольоґічній літературі. В „Сравнительныхъ словаряхъ всѣхъ нарѣчій" (1787—1789) Катерини II знаходимо теж саме: „малороссійское нарѣчіе" се не що инше, як російське, на польський зразок перекручене[4]).

З початку XIX століття цікавість до народнїх мов, а разом з тим і до української, ширшає все більше та більше. На ті роки

---

[1]) Булїч, ст. 1101.
[2]) „Разсужденіе о правописаніи"; див. Симонї № 4.
[3]) Нескінчена статя „Russische Sprachlehre", Булїч, ст. 1102.
[4]) Про се див. низше.

припадає і перша редакція першої української граматики А. Павловського, котру він року 1805 подав в рукописи до російської Академії. В сїж роки вийшли три видання Енеїди Котляревського з додатками українських словників, і кілька статей що дотикали української мови.

Так на 1810 — 1812-й роки припадає ряд статей у журналї „Вѣстникъ Европы", котрі підіймають питання про відносини української мови до великоросійської, про час початку української мови, про звязок її з польською і т. и. Всї ті статї появились через книжечку невідомого автора: „Изслѣдованіе банного строенія, о которомъ повѣствуетъ лѣтописецъ Несторъ"[1]). Зза сеї книжечки виникли суперечки поміж ученими, а власне про те, як розуміти слова лїтописця Нестора під 1089 роком: „банное строеніе". Ті суперечки цікаві для нас тим, що для їх розвязання вчені звернулись до української мови і в своїх працях взагалї зворушили питання про українську мову. Невідомий автор під „баннымъ строеніемъ" розумів камняні церковні „куполи", бо українське слово б а н я означає „высокой сводъ надъ церковнымъ зданіемъ"[2]). М. Т. Каченовський, проф. славянських мов (Моск. ун.) і редактор і видавець „Вѣстника Европы", обурив ся проти такого міркування. „Извѣстно, — писав він у 1809 роцї — что малороссійское нарѣчіе занимаетъ середину между нашимъ русскимъ языкомъ и польскимъ, изъ послѣдняго вошло въ него множество словъ и оборотовъ въ продолженіе того времени, когда Малороссія находилась подъ польскимъ господствомъ"[3]). Слово б а н я Каченовський виводив від польського b a n i a = тиква, пузир, і під „баннымъ строеніемъ" він розумів „мѣсто для омовенія", або „купель для крещенія"[4]). Далї року 1811 та 1812 суперечники ще раз обмінялись статями[5]), і що цікаво, вже торкнули й питаннє про перший початок української мови. Сього ж таки питання М. Каченовський торкнув ся і в своїй статї: „Взгляды на успѣхи россійскаго вітійства въ первой половинѣ истекшаго столѣтія"[6]). На думку Каченовського в Україні через пануваннє польського

---

[1]) СПБ. 1809, 8⁰, 35 ст. [2]) Б у л ї ч, ст. 1108.
[3]) В. Е., 1810 р., Ч. 49, № 1, ст. 60—70. [4]) Б у л ї ч, ст. 1108.
[5]) „Изложеніе споровъ о банномъ строеніи, о которомъ повѣствуетъ Лѣтописецъ Несторъ" (В. Е., 1811 р., Ч. 60, ст. 116—139, а також: В. Е., 1812 р., Ч. 61, ст. 25—52), невідомого автора; Каченовський відповів у В. Е., 1812 р., Д. 65, № 17. ст. 38—56: „Еще нѣсколько словъ о банномъ строеніи".
[6]) Труды Моск. Общ. Люб. Росс. Слов., 1812 р., І ч.

язика попсував ся руський язик, котрий „мало по малу принималъ окончанія, обороты въ словахъ и цѣлыя слова отъ польскаго, между тѣмъ какъ языкъ славянскій оставался въ церковныхъ книгахъ". Вчені монахи, аби зберегти на далї славянський язик від забуття, „сочиняли грекославенскія и особо славенскія грамматики" (розуміють ся „Адельфотес" та граматики Зизанія і Смотрицького). Як зразок попсованого південно-західного язика Каченовський подає повні польонїзмів виривки з казань Іоанїкія Ґалятовського.

На суперечку про „банное строеніе" відгукнув ся і відомий ієрарх Евгеній Болховітинов, тодї архієпископ калужський. Року 1814 він між иншим писав: „Не вѣрю, чтобы Несторъ писалъ на малороссійскомъ языкѣ, котораго при немъ не было, а что у Малороссіянъ осталось больше нежели у насъ словъ его, это не доказательство" [1]).

Свої погляди на український язик Каченовський виявив теж в примітках до перекладу статї польского вченого Бандтке: „Замѣчанія о языкахъ" [2]). Тут Каченовський вперше зворухнув і до нашого часу пекуче питаннє про давність української мови в порівняннї до великоросійської; окрім сього Каченовський перший з российських учених і публїцистів заперечав можливість і резонність самостійної української лїтератури. В своїй статї Бандтке каже ось що: „Языкъ малороссійскій (котораго столица есть Кіевъ), какъ не уступающій въ старшинствѣ великороссійскому, не можетъ быть нарѣчіемъ сего послѣдняго... И хотя Нѣмцы увѣряютъ, якобы малороссійское нарѣчіе есть нечто иное какъ русской языкъ, испорченный примѣсью къ нему польскаго, не смотря на то малороссійское нарѣчіе старѣе многихъ другихъ; ибо Кіевъ процвѣталъ уже въ то время, когда Москва не существовала, а словянскіе Поляне еще прежде Рурика говорили не иначе какъ своимъ словянскимъ языкомъ". Каченовський не згожував ся з сим і так розбивав ті докази Бандтке: „Ни славянскіе Поляне... ни жители Княжества Кіевскаго .. не могли говорить нынѣшнимъ малороссійскимъ нарѣчіемъ, потому что и самое названіе Малороссіи тогда не существовало. А что польскій языкъ имѣлъ весьма сильное вліяніе на составъ малороссійскаго нарѣчія, въ томъ никто изъ свѣдущихъ не сомнѣвается".

---

[1]) „Древняя и Новая Россія", 1880, октябрь, ст. 355 і 361.

[2]) „Замѣчанія о языкахъ Богемскомъ, Польскомъ и нынѣшнемъ Россійскомъ", В. Е., 1815 р., Ч. 84, ст, 23—35, 118—124.

В зазначеній статї Бандтке є таке побажаннє: „Дай Боже, чтобы и малороссійскій языкъ сталъ въряду ученыхъ славянскихъ языковъ!“ На се Каченовський насьмішливо відповідає: „Г. Бандтке предполагаетъ въ мал. языкѣ, повидимому, богатую литературу; между тѣмъ какъ онъ никогда не былъ подведенъ подъ грамматическія правила, и при нынѣшнемъ своемъ состояніи способенъ только къ шуточнымъ сочиненіямъ, какова Энеида и двѣ или три извѣстныя оды. Великороссійскій языкъ... еще далекъ отъ совершенства; когда же догонитъ его малороссійскій почти съ одною своею Энеидою, и къ чему бы послужило его возвышеніе на степень ученаго языка, сопряженное съ непреодолимыми трудами?“[1])

Питання про українську мову торкнув ся і О. Левшин. Левшин (1799—1879), вихованець харківського унів., був товаришем міністра внутр. справ (1854—1859) і одним з діячів знищення панщини. В своїх „Письмахъ изъ Малороссіи“ (1816 р.) молодий автор — йому тодї було всього 17 років — пише, що український язик „происходитъ отъ древняго славянскаго, но смѣшанъ съ нѣмецкими, латинскими, польскими перековерканными словами; отъ чего дѣлается почти непонятнымъ Великороссіянину. По множеству иностранныхъ выраженій и особенныхъ оборотовъ составляетъ самое отдаленнѣйшее нарѣчіе языка россійскаго. Онъ хотя и не имѣетъ правилъ, однакожъ немногіе ученые Малороссіяне употребляютъ его въ сочиненіяхъ. Перелицованная Энеида, прекраснѣйшее въ своемъ родѣ произведеніе, служитъ тому доказательствомъ. При всемъ томъ до сего времени онъ составляетъ языкъ народа. Но ежели геніи здѣшней стороны обратятъ на него вниманіе и образуютъ оный, ограничивъ положительными правилами грамматики, тогда Малороссіяне въ славѣ ученыхъ произведеній своихъ можетъ быть будутъ состязаться съ просвѣщеннѣйшими народами Европы!“[2]) Так пророче думав молодий автор, не звертаючи уваги на міркуваннє відомого вченого, професора славянських мов Каченовського!...

Року 1818 появилась перша друкована граматика українського язика. На нїй зупинимось докладнїше.

---

[1]) Булїч, ст. 1111.

[2]) „Письма изъ Малороссіи, писанныя Алексѣемъ Левшинымъ“. Харьковъ, 1816, 8⁰, 4+206 ст. Булїч, ст. 1112. Лазаревский в „Указателѣ источниковъ“, вип. I, теж зазначає.

2. Граматика А. П. Павловського. Ще року 1805 до російської Академії був поданий рукопис: „Обозрѣніе малороссійскаго нарѣчія или грамматическое показаніе существеннѣйшихъ отличій, отдалившихъ сіе нарѣчіе отъ чистаго россійскаго языка, сопровождаемое разными по сему предмету замѣчаніями и сочиненіями“ [1]). Але в Академії не дуже поспішали; надрукована граматика була тілько через 13 років, року 1818 [2]).

Хто такий був Павловський, нам не звісно; дещо про його знаходимо тілько в його граматиці. Що він не був Українець, се відомо з його передмови та й сама граматика частенько виявляє, що її написав „Великоросіянин“.

Граматика Павловського починаєть ся цікавою передмовою: „Вмѣсто предисловія“ (ст. I—VI), де автор зазначає ті причини, що заставили його, Великоросіянина, вивчитись української мови. „Если бы я предпринялъ описать все то, что можно найти любопытнаго въ Малой Россіи“, так починає свою книжку Павловський, „то предпріятіе мое требовало бы не одного года“ і „составило бы превеликую книгу“. Зазначивши потім, що „Малороссіяне“ зберегли дуже багато своїх особливостей, Павловський каже: „Довольно будетъ для меня положить на бумагу одну слабую тѣнь исчезающаго нарѣчія сего близкаго по сосѣдству со мною народа, сихъ любезныхъ моихъ соотчичей, сихъ отъ единыя со мною отрасли происходящихъ моихъ собратьевъ“. Далї Павловський описує приємний характер Українців, котрий він добре зазнав, „нѣсколько

---

1) У „Сѣв. Вѣстн.“ за 1805 р. (ч. V, ст. 351—352) знаходимо таку замітку: „Россійская Академія. Засѣданіе 11 марта 1805 года. Членъ Академіи г. Ст. Сов. и кавалеръ Н. Я. Озерецковскій сообщилъ собранію письменную книгу подъ названіемъ: Обозрѣніе..., при письмѣ отъ трудившагося надъ симъ сочиненіемъ г. Павловскаго къ господамъ членамъ Академіи, которое имъ однако же не подписано. Книга сія принята отъ собранія съ удовольствіемъ и г. Президентъ Академіи препоручилъ членамъ оныя Д. М. Соколову, И. А. Дмитревскому, П. Соколову и прочимъ господамъ членамъ, кому будетъ угодно, разсмотрѣвъ сіе сочиненіе, доставить въ Академію свое объ ономъ сужденіе“.

2) Назва: „Грамматика | Малороссійскаго нарѣчія, | или | Грамматическое показаніе... и. т. д. (як і в рукописї 1805 р.). Сочин. Ал. Павловскій. Эпіґраф: Ego pro sententia mea hoc censeo. — Pedibus in hanc sententiam itum sit! — Senec. Apocoloxint. Въ Санктпетербургѣ. Въ типографіи В. Плавильщикова. 1818 года.“ В бібліограф. замітцї „Сына От.“ — „продается по 2 р. 50 к.“ Другий листок граматики з посьвятою: „Любителямъ | Соотечественниковъ | и | словесности | усерднѣйше посвящаетъ | Сочинитель“. Ст. 13+114, in 8⁰.

лѣтъ живучи въ малой Россіи". (На ст. 110 зазначаєть ся „деревня Вырей, что въ Слободской Украинской губерніи"). „Прельстившись моими чувствованіями я желалъ проникнуть сущность ихъ нарѣчія и успѣлъ въ своемъ желаніи столько, сколько мнѣ было возможно. Видя же, что небезполезно иногда заняться симъ, такъ сказать, ни мертвымъ, ни живымъ языкомъ, я собралъ существеннѣйшія его правила и расположилъ оныя по грамматическому порядку". Зазначивши далї, що дрібних особливостий він не подає, Павловський каже, що „все сіе сдѣлалъ я какъ для удовольствія любопытныхъ... такъ и для показанія... той разности, которая малороссійскую рѣчь сдѣлала столь непохожою на всеобщій нашъ языкъ". Кінчаєть ся передмова і для наших часів дуже цїкавою заявою: „Ежели разбираніе Архангельскаго, Новгородскаго, Полоцскаго, Стародубскаго, Муромскаго и другихъ нарѣчій (не говорю Финскихъ, Ордынскихъ, Югорскихъ, Сибирскихъ, Камчатскихъ языковъ)... занимаетъ иногда любомудріе и время многихъ знающихъ справедливую цѣну вещи людей, и даже тѣхъ самыхъ, которые поставили себѣ за предметъ обогатить и вычистить Россійскій лексиконъ; то для чего жъ не заняться сколько нибудь и такимъ нарѣчіемъ, которое составляетъ почти настоящій языкъ?"... Отсї слова, сказані 90 років тому назад, на жаль ще й тепер можна з сумом сказати багатьом з наших дїпломованих офіціяльних славістів...

Після сеї передмови починаєть ся вже сама граматика. Вся книжка дїлить ся на дві далеко нерівні части: перша (ст. 1—21) „о буквахъ и о произведеніи словъ", і друга (ст. 22—114) „о сочиненіи по стихотворствѣ малороссійскомъ". В першій части всього на 21 сторінцї містить ся сама українська граматика. Подаємо головнїйші місця її.

„Малороссіяне не знаютъ особаго щота своимъ буквамъ; ибо всѣ онѣ суть либо славянскія церковныя, либо россійскія гражданскія". Так починає свою граматику Павловський і переходить до роздїлу: „о произношеніи буквъ". Сей роздїл сьвідчить, як докладно Павловський вивчив ся української мови; тут зазначено головнїйші прикмети української фонетики, як от мнягкість **ц** на кінцї слова, тверде і мнягке **г** (= g, h), діфтонґи **дж** і **дз**; про **и** сказано, що воно здебільшого вимовляєть ся як **ы**; **л** міняєть ся на **в** (вовкъ, повковникъ(?); **о** вимовляєть ся, як **і** (піп), **ѣ** — як **і**, **ф** — як **хв**, **ѳ** — як **хвт**(?), напр. Хвтеодоръ, зазначені і діфтонґи — пуіпъ, руідъ. Отсе і вся фонетика; практично вона уживаєть ся і в прикладах в граматицї, і в словнику, що творить

другу частину книжки. В увазї, котрою кінчаєть ся ся фонетика, П. між иншим каже: „Въ Малороссіи весьма мало существеннаго отличія въ произношеніи отъ чистаго россійскаго языка, и главнѣйшее есть ощущаемая ухомъ грубость“.

Морфольоґія вже дуже прімітивна. Починаєть ся з деклїнацій, котрих автор зазначує пять: 1) ж. р. на **-а, -я**; 2) слова м. р. на **-ъ, -й, -ь**; сер. р. на **-е, -о, -ѣ**; 3) сер. р. на **-я**; 4) ж. р. на **-ь**, і 5) ж. р. на **-і**. На кожну з пяти деклїнацій даєть ся слово з перекладом на руський язик. Таблички деклїнацій скрізь вірні, хиб не видно. Зазначено змнякшеннє **к, г, х** в **ц, з, с** у Dat. і Locat. Про окінченнє **-ові** в Dat. простодушно додано: „сіе окончаніе означаетъ умягченіе грубости нарѣчія“... Про слова середн. р. на **-е, -о, -ѣ** (насіньнѣ) неправдиво сказано, що вони не уживають ся у numer. plural.

Що до „прилагательныхъ“ (ст. 10), то тут зазначають ся і „степени уравненія“; між иншим „превосх. ст.“ складаєть ся через доданнє до першого ступня слів дуже, сильнé; окрім сього „грубѣйшіе въ сильномъ движеніи души говорятъ еще изъ сына, изъ чорта, изъ чортóвого, изъ бісового сына“...[1]) Що до відмінків, то Dat. і Locat. ж. р. кінчаєть ся на **-ый**, а не на **-ій**, як тра було б.

Далї йдуть (ст. 11—12) „Увеличительныя и уменьшительныя имена“. Приводять ся приклади здрібнїлих слів навіть з утроєним суфіксом, напр. кусокъ, кусочекъ, кусóчечокъ, кусóчечечокъ, що автор навряд чи чув поміж народом. Взагалї про здрібнїлі слова автор пише: „Изобильное сіе уменьшеніе уже слишкомъ нѣжно, отчасти смѣшно, и больше самопроизвольно“...

Заіменники нїчого особливого не мають; тільки замісць genetivus'а від слів **я, ты** поставлені чогось чортки: — —; вживаєть ся форма **ма** = моя.

В дієслові автор з початку дає конюґацію „помагающаго глагола“ бути. Потім ідуть перша і друга конюґація дієсловів співать і ворушить. Треба зазначити, що конюґація тут цїлком українська, помилок сливе що й нема. Минулий час буває „однократный“, як от заспівавъ або співнувъ, і „многократный“ — співавъ. З особливих форм зазначаєть ся „давно-

[1]) У вірші „Вакула Чмыръ“ читаємо: Въ тымъ берлозї руцї й нозї тепленько изъ сына.

прошедшее" — співувавъ, ворушувавъ. Будущий час (Futurum), як і минулий буває „однократный" — заспіваю або співну, і „многократный" — буду співать або співатиму. З imperativ. цікава форма співны, ворухны. Infinitiv нїби то має два часи: теперішнїй — співать або співаты, і минулий („однократный") — співнуть. заспівать, заспіваты. Про participium автор пише (очевидячки, маючи на увазї те part., котре починає скорочане придаточне реченнє): „Причастій ни настоящаго, ни прошедшаго временъ у Малороссіянъ совсѣмъ нѣтъ; а замѣняютъ оныя мѣстоимѣнія, первое той-що, тотъ-который и глаголъ въ настоящемъ времени, а послѣднее тѣже мѣстоимѣнія и глаголъ въ прошедшемъ времени, на пр.: Тымушъ[1]) я не чувъ теі ќазані, що въ церкві дякъ читавъ".

Що до числівників і „прочихъ частей рѣчи", то П. каже, що вони нїчим особливим не відрізняють ся від тих форм язика російського.

Отсими невеличкими вказівками і вичерпуєть ся вся граматика Павловського. Як бачимо, вона дуже поверхова, часами й не вільна від помилок; проте вона цікава для нас тим, що вперше зазначує особливости української мови, і зазначує, треба сказати, иноді доволї правдиво і близько до народньої мови. А дієслова тут викладено зовсім гарно, чого від тих часів і сподіватись не можна було б.

Друга частина книжки (ст. 22—114) поділяєть ся на дві главі: 1) „Краткій малороссійскій словарь"; 2) „Примѣры на малороссійское сочиненіе". Що до першої глави, то зміст її подамо низче, в розділї про словники. Тут тільки коротенько зазначимо передмову до сеї глави. — „Нужно ли предлагать правила малороссійскаго сочиненія?" питає Павловський з початку глави і відповідає, що ні, бо вони мало чим відрізняють ся від язика руського. „Кто знаетъ языкъ, тотъ знаетъ и его нарѣчіе. Всѣ грамматики, сколько ихъ есть на свѣтѣ, суть не что иное, какъ повтореніе всеобщей, всѣмъ языкамъ принадлежащей грамматики. Ни одной изъ нихъ нѣтъ такой, которая заключала бы въ себѣ одинъ только идіотизмъ, или самыя отличительныя свойства языка". Через все се автор каже, що „О малоросс. сочиненіи нѣчего... сказать важнаго". Про складаннє віршів можна сказати теж саме, хоча „природа, „изливающая духъ стихотворенія всѣмъ народамъ, правда, Малороссіян надѣлила онымъ съ избыткомъ".

---

[1]) В словнику Войцеховича тымушъ = будто, какъ бы.

В главі II другої части книжки містять ся українські приклади, балачка, пісня: „Гомінъ, гомінъ по діброві“, потім уривок: „Изъ исторіи нѣкотораго Малороссіяна“, котрий можна лїчить за прототип „Пана Халявського“ Кв.-Основяненка, і на кінці жартовлива велика вірша „Вакула Чмыръ“ (ст. 93—106). Останнї дві речи, „Изъ исторіи“ та „В. Чмыръ“, як раз підходять під характеристику української лїтератури, яку подає на ст. 111 Павловський (див. низше). У всїх сих статях більш меньш незрозумілі слова, а „Вакула Чмыръ“ і цїлком, перекладені на російську мову.

Кінчаєть ся граматика Павловського дуже цікавими, подекуди, правда, кумедними „Общими замѣчаніями“ (всїх VII, ст. 106—104). Зазначивши, що в українській мові є досить слів чужоземного пня, а також і слів місцевих, автор каже, що „почти повѣрить не можно, сколь легко на малороссійскомъ нарѣчіи изъяснять особливо простоту и невѣжество, сколь естественно изображать страсти, и сколь пріятно шутить“. В українській мові є чимало слів, котрі навіть риториці великоросійській „могли бы придать не мало важности, силы и хорошаго изображенія вещи“. Авторъ зазначує українські слова недогорокъ, ослонъ, кресать, погоничъ, котрі „лучше или короче именуютъ вещь“, нїж руські слова огарокъ, скамья, огонь вырубать, кучеръ. Особливо се треба сказати про слово весільлѣ, котре „съ перваго раза даетъ понятіе, что свадьба есть такая минута въ человѣческой жизни, которая всеконечно должна быть сопровождаема веселіемъ“. Через се „таковыя слова стоило бы только обработать и ввесть въ употребленіе“. Але в українській мові, на думку автора, є чимало і таких слів, котрі „составляютъ однѣ только погрѣшности человѣческаго разума“; такі нїби то слова: упыръ, зъ уздромъ, а також і всї „бранныя“ слова, котрі (лайки) „означаютъ твердый характеръ сего народа; и онѣ столько сильны, что не только естеству, но даже слуху нетерпимы. Таковыя слова и рѣчи щастливъ бы человѣкъ былъ, если бы Провидѣніе со всѣмъ изгладило въ словарѣ душевныхъ понятій“.

Автор не зовсїм згожуєть ся з поглядом, що український язик „нѣженъ“. „Кто не знаетъ напротивъ того, сколь многія, и сколь сильныя выраженія употребляетъ Малороссіянинъ противу кого либо раздраженный? „Ніжъ твоѣму бáтькові въ сердце; стонáдцять чортывъ твоій матері“, и еще горшія брани ужасное понятіе представляютъ о его характерѣ“. Зазначивши, що самі Українцї дуже приємний, гарний народ, автор каже, що і мова їх не скрізь

однаково „груба“. „Вообще, люди живущіе въ городахъ, имѣющіе благородное обращеніе со своими начальниками, угощающіе своихъ друзей, ведущіе съ другими народами тѣсныя связи, натурально изобилують въ рѣчахъ своихъ множествомъ ласкавыхъ, вѣжливыхъ, пріятныхъ словъ“. Але зовсім не те знаходимо по селах, де мова вже занадто „груба“. Зі всього сього автор заключає, що треба невідмінно вичистити українську мову, і тільки тоді буде можливо судити про неї без помилок.

Далї Павловський порелїчує відомі йому українські твори того часу, і каже, що всї вони „кажется, заключають одну шутку; и всѣ онѣ Малороссіянъ представляютъ народомъ грубымъ, ретивымъ, суевѣрнымъ, и слѣдственно не заслуживающимъ почтеннаго мѣста въ бытописаніяхъ“ (ст. 111). Автор не згожуєть ся з таким поглядом, бо в сих творах „описывается во всей своей простотѣ Малороссіянинъ такой, до котораго не долетѣлъ еще лучь нималѣйшаго просвѣщенія; а какой же народъ не былъ грубъ, суевѣренъ, варваръ, пока свѣтъ наукъ не осіялъ его душу? И не видимъ ли мы уже великихъ пастырей, министровъ, полководцевъ, сочинителей, произшедшихъ изъ Малороссіянъ?“...

Зазначивши далї важність знання української мови, особливо для того, щоб більше збагнути історію давнїх народів, автор каже: „Просвѣщеніе, до нашихъ временъ въ неподвижномъ почти состояніи въ Малороссіи бывшее, производитъ нынѣ удивительно успѣшныя дѣйствія. Вселенная скоро увидитъ ее членомъ получившимъ бытіе свое въ одно и тоже мгновеніе вѣковъ со всѣми другими членами великаго тѣла Всероссійской Имперіи: кто же намъ тогда покажетъ истинный образъ нашихъ предковъ въ прошедшихъ временахъ, если мы не сохранимъ настоящаго образа ихъ мыслей и нарѣчія?“ Після сього П. ставить цікаве питаннє: „Нужно ли сохранять различныя нарѣчія, которыхъ во всякомъ языкѣ находится не малое количество? или предать всѣ оныя забвенію?“ і рішуче відповідає: „нужно сохранять всѣ нарѣчія, сколько бы ихъ не нашлось, въ какомъ бы ни было, а тѣмъ болѣе въ нашемъ отечественномъ языкѣ“.

Сим і кінчить ся книжка Павловського. Не дивлючись на те, що вона здебільшого складена поверхово і в багатьох місцях навіть і хибить, ми все таки повинні зазначити її велику вагу, як першої граматики української мови. Вона писалась в ті часи, коли про українську мову більше нїчого не знали окрім загальної чутки, що се великоросійський язик попсований польонїзмами. А таке зазначення важности знання говорів, яке

ми тілько що бачили, можна поставити Павловському тілько в заслугу[1]).

На граматику Павловського в тім же 1818 роцї появилась рецензія кн. Цертельова[2]) першого етноґрафа, що звернув увагу на народну українську поезію. „Отъ того ли, что на всѣ предметы, напоминающіе намъ о родинѣ, смотримъ мы особыми глазами, или отъ того, что книга сія подлинно занимательна, я прочелъ ее безостановочно и съ удовольствіемъ“, — так починає кн. Цертельов свою рецензію. „Кажется, однакож, что она дѣйствительно заслуживаетъ вниманіе любителей отечественной словесности“. Зазначивши потім, що як би очистити український язик от сили чужоземних слів, то ми б мали мову, котрою балакали за часи Володимира, Цертельов каже, що український язик міг би збогатити навіть русский язик. „Въ нарѣчіи семъ находится много словъ, помогающихъ объясненію этимологіи словъ русскихъ“ (приводить ся невдалий приклад: роска = розга і доказує ся, що розга творить ся від слова ростка!). Потім Цертельов переходить до критики книжки Павловського. Критика дуже невдала і тілько показує, як мало знав українську мову сам рецензент. „Первоначальные опыты никогда не могутъ быть совершенны“, правдиво каже Ц., приступаючи до розгляду книжки. Він зазначує ось які ніби то хиби в книжцї Павловського. Спершу лїчить помилкою правило П., що третїй ступінь прикметників складаєть ся через прибавку до першого „слога пре, а иногда и слога наи“, бо се, на думку рецензента, „бываеть совершенно наоборотъ“. (В українській мові префікс наи прилучаєть ся не до першого, як невірно каже Павловський, а до другого ступня прикметників; може се мав на думцї Цертельов?). А що до третього ступня з словами изъ чорта і т. д. (див. вище), то Цертельов на се

---

[1]) Про граматику П. знаходимо замітки у отсих авторів: 1) Булїч, ст. 1115—1119; тут викладена передмова і „общія замѣчанія“, але про саму граматику сказано вже занадто мало. На жаль, як і скрізь у своїй книжцї, Булїч не подає бібліоґрафії. 2) Пыпинъ, Споръ между южанами и сѣверянами, В. Евр. за 1886 р. кн. 4, ст. 745—747; тут цїлком передрукована передмова до граматики Павловського; теж сама в його „Исторія р. этнографіи“, т. III, ст. 310—312. 3) Багато заміток знаходимо у Дашкевича (див. нашу Бібл., № XVII) на ст.: 1, 12, 26, 78, 80—82, 97. Тут передрукована більша частина „общ. зам.“ 4) А. Лазаревскій. „Указатель источниковъ для изученія малороссійскаго края“, вып. I, № 56 — коротенько подаєть ся зміст книжки.

[2]) „Сынъ Отеч.“, 1818 р., ч. 46, № 23, стр. 147—151.

насьмішкувато каже: „Єсть ли хотя одинъ языкъ, въ которомъ бы превосходство одной вещи передъ другою означалось прибавленіемъ слова чортъ или чортовъ сынъ“... 2) Павловський через щось не зазначає genitivus-а від заіменників я, ты. 3) Слово ма не заіменник, а 3 л. praes. від слова маю. 4) Дієслови співать і ворушить не мають „давнопрошедшаго времени“ (Павловський дає: співувавъ, ворушувавъ). 5) Цертельов не згожуєть ся з Павловським, що в українській мові нема particip. часів минулого та теперішнього, навпаки „Малороссіяне имѣють слова: писаный, украденый, стоячій, лежачій“. 6) Деякі слова ніби то невірно написані, як от вечера, найматка, ныдіть, хвостыкъ, Бисъ дерево замісць: вечеря, паниматка, нудить(?), хвастыкъ(?), Божь-дерево. 7) Цертельов вірно зазначає, що деякі слова невірно перекладені, як от вадно — тошно, а треба — вредно, несмачный — „сваренный безъ мяса, сала и масла“, а треба — невкусный і т. д. 8) Український язик має свої говірки і Павловському варто було б користуватись найкращою — полтавською. 9) На думку Ц. и вимовляєть ся ы не здебільшого, як каже Павловський, а тілько в декількох випадках. 10) Не подобаєть ся Цертельову і правопис Павловського, як от уживаннє кг замісць г, ї замісць ѣ, бо такий правопис тілько „безъ нужды затрудняетъ читателя“. Кінчить ся критика заявою, що „содержаніе книги не совсѣмъ удовлетворяетъ названію“. Все таки Ц. признає, що „книга сія, какъ первая въ своемъ родѣ, заслуживаетъ всякое уваженіе“. Як бачимо, Цертельов мало знав українській язик і здебільшого його придирки викликані незнаннєм діла та непорозумінням; в деяких місцях Цертельову подобаєть ся в книжці Павловського як раз те, що варто було б осудити[1]).

Року 1822 появив ся одвіт Павловського на рецензію кн. Цертельова: „Прибавленіе къ грамматикѣ Малороссійскаго нарѣчія. Или отвѣтъ на рецензію, здѣланную на оную грамматику“[2]). Павловський поправляє чудну замітку Цертельова про слово роска і каже, що така форма неможлива в українській мові, де кажуть різка, а иноді („у грубѣйшихъ, ближайшихъ къ Литвѣ и къ Галиціи“) руізка. Далї вияснюють ся форма ж. р. ма = моя,

---

[1]) Буліч, ст. 1121.

[2]) СПБ. печатано въ тип. И. Байкова; 1822, 8°, 34 ст. На жаль, нам не довелось мати в руках сеї книжки і прийшлось дати тілько те, що подає Буліч, ст. 1136—7.

котре Цертельов приняв за дієслов; оборонюють ся форми співувавъ, ворушувавъ. Тут Павловський знову обороняє своє правило про participium в українській мові, але вже добавляє, що форми писаный, украденый, стоячій, лежачій не можуть уживатись в ролї particip. при скорочених придаткових реченнях. Обороняє Павловський також і свій правопис. Взагалї про „Прибавленіе“ треба сказати, що здебільшого замітки Павловського цїлком справедливі.

Щоб покінчити з Цертельовим, треба ще сказати про його: „Опытъ собранія старинныхъ малороссійскихъ пѣсней“ (р. 1819)[1]. І тут, як і в рецензії на граматику Павловського, Цертельов виявляє малу сьвідомість в тих питаннях, котрі розбірає. З початку книжки (ст. 1 – 17) містить ся „Разсужденіе о старинныхъ малороссійскихъ пѣсняхъ“[2]. Тут знаходимо таку характеристику українського язика: „Языкъ старинныхъ малороссійскихъ пѣсней конечно далеко отошелъ отъ своего корня и еще далѣе отъ языка россійскаго, но слово не есть одежда мыслей, оно измѣняется и временемъ и политическими переворотами и самымъ образованіемъ народа... Нарѣчіе упомянутыхъ стихотвореній для большей части рускихъ покажется можетъ быть страннымъ и непріятнымъ (оно устарѣло для самихъ Малороссіянъ)... Нарѣчіе Малороссійское бывшее нѣкогда такъ сказать языкомъ отдѣльнымъ и господствующимъ въ южныхъ странахъ отечества нашего, неменѣе другихъ языковъ способно къ поэзіи“.

Після сього йдуть „Предварительныя замѣчанія“, котрі „читатель не знающій Малороссійскаго нарѣчія, долженъ замѣтить“. Тут Цертельов викладає головнїйші особливости української мови, але викладені вони ще менше науково, ніж в граматицї Павловського. Ось сї особливости: 1) Замісць **и** в деяких випадках (а не здебільшого, як каже Павл.) уживають Малоросіяне **ы**. 2) Замісць **ѣ** скрізь треба уживати **и**. 3) 3 л. praes. кінчить ся на **іе**, **ае**, або скорочено на **а**, **я**: богатіє, алїє(?), гуля, чита. 4) Минулий час 3 л. кінчить ся на **-въ**: поспитавъ, ходывъ. 2—6) Infinitivus кінчить ся на **-тьця** або **-ты**: бытьця, читаты і туж же зараз, як і скрізь в книжцї — хвалытця, боятця. 7) Замѣсць **я** заіменників

[1]) СПБ., 64 ст. in 8°; книжка присвячена Д. П. Трощинскому, котрий „живя на покоѣ въ Малороссіи, былъ своего рода центромъ для любителей малорусской старины“ (Пыпинъ, Этн., III, ст. 12).

[2]) Спершу було надруковано в „С. От.“ за 1818 р., ч. 45, № 16, ст. 122—136.

руських тебя, меня, себя в укр. мові уживаєть ся закінченнє — **е**: тебе, мене, себе. 8—11) Замісць руських приіменників **изъ, съ, со, отъ, въ, къ** уживаєть ся **зъ, зо, одъ, у, до.** Отсе і всї правила українського язика! Треба зазначити, що в самій книжцї Цертельова вони не скрізь додержують ся. Цїлком справедливо Павловський в своїм „Прибавленіи“ каже про правопис „Опыта“, що Цертельов писав „не зная во 1-хъ ударенія онаго, во 2-хъ... произнося слова его не тѣми самыми буквами, какими они произносятся въ Малороссіи“ (ст. 31—32)[1].

На сю працю Цертельова в „Сынѣ Отечества“[2]) появилась невеличка рецензія, під котрою підписано: Е. Т—ій. „Вчера прочиталъ я книжку: „Опытъ“... и скажу откровенно, прочиталъ съ удовольствіемъ“, так починаєть ся та рецензія. „Одно не понравилось мнѣ въ ней: правописаніе. Г. издатель вездѣ слѣдовалъ въ ономъ произношенію, а не этимологіи, напр. вмѣсто: „Изъ низу Днипра тихій витеръ віе повивае“. На думку рецензента краще було б „удержать правописаніе, принятое въ Малороссійской Энеидѣ“, се б то зберегти і **ѣ**, бо навіть „въ самыхъ старинныхъ малороссійскихъ бумагахъ не употреблялось **и** вмѣсто **ѣ**, хотя сія послѣдняя въ произнршеніи всегда выговаривалась какъ **и**“. Що до того, як вимовляти **и**, то автор рецензіи вперше дає справедливе поясненнє: „Звукъ малороссійскаго **и** есть средній между россійскимъ **ы** и **и**, и точно такой же, какъ нѣмецкаго **i** въ словахъ Hirten, Dienstag, Himmel“. Кінчить ся рецензія бажаннєм, щоб автор „Опытовъ“ зібрав ще більше таких українських пісень; „Малороссія богата ими, стоитъ прислушаться и писать“.

В фільольоґічних працях инших учених, як от митр. Євгенїя, Греча, Калайдовича і инш., ми теж знаходимо вказівки що до української мови, але вони не йдуть далї звичайних тодї думок про сю мову. Греч напр. лїчив її навіть „областнымъ польскимъ“[3]); теж саме писав і Лїнде в примітках до перекладу працї Греча на польський язик[4]). Відомий язикознавець, перший основатель діалєктольоґії Кеппен теж, правда принагідно, дещо зазначує про український язик. Року 1821 він їздив (що тодї вчені робили

[1]) Про Цертельова див. Пипін, III, ст. 11—15; короткий житєпис — „В. Евр.“, 1870, іюнь, ст. 867; дещо знаходимо і в зазначеній низше книжцї Дашкевича.
[2]) 1820 р., ч. 90, ст. 218—219.
[3]) Опытъ краткой исторіи русск. литературы. СПБ, 1822.
[4]) Буліч, ст. 1137.

частенько) по південно-західному краю і робив спостереження над українським язиком і його говірками. В „Свѣдѣніяхъ о русскихъ нарѣчіяхъ“ [1]) Кеппена знаходимо дві замітки: про язик „задунайскихъ Малороссовъ“ (Некрасовців і Липован) і „Низовыхъ казаковъ“ на Дону [2]). В першій з їх читаємо, що Некрасовці і Липовани говорять „языкомъ русскимъ или малороссійскимъ“, а в другій, що „низовые казаки говорятъ... смѣсью великороссійскаго, малороссійскаго и татарскаго“ [3]).

Приходить ся зазначать і такі кришки, як отсї, бо нїчого кращого з діалектольоґічних розвідок тодї ще не було.

(*Конець буде.*)

---

[1]) Т. I, № 376 і 215.

[2]) Див. „Сѣверный Архивъ“ за 1825 р., ч. 16, № 15, ст. 191—234, про Липован і Некрасовців ст. 201—204; ч. 17, ст. 26—49, ст. 38

[3]) Див. ще „Соревнователь просвѣщенія и благотворенія“ за 1820 р., ч. IX, ст. 137—139, де знаходимо замітки про мову Слободсько-Української ґуб.

Матеріали до історії Коліївщини

IV. Оповіданнє очевидця про смерть Гонти.

Подав **Мих. Грушевський.**

Кілька років тому, видаючи василиянські записки про Коліївщину[1], я згадав про оповіданнє очевидця про кару смерти над Гонтою, наведене Л. Зелїнським в його виданню тих василиянських записок, приладженім ним до друку, але не випущенім цензурою і тепер з архиву цензури переданім до бібліотеки львівського унїверситету (с. 47). Я заповів тодїж виданнє сеї записки, в серії иньших матеріалів, але иньші зайнятя забрали мій час і увагу тодї, і я тепер, користаючи з кількох свобідних сторінок в сїй книжцї „Записок", хочу сповнити свою обіцянку.

Записка Зелїньского (в примітцї до споминів о. Сорочиньского) звучить так:

Naoczny swiadek stracenia Gonty wny Adam Koniuszkowski ieszcze w roku 1824 opowiadał w pewném zgromadzeniu rzecz następuiącą. Przeięty strachem okropnéj rzezi na Ukrainie, zabrałem się z moją zoną i niemowlęciem, oraz z iednem sługą, któremu także nie dowierzałem, i uchodziłem z Ukrainy chcąc się dostać do Lwowa. Aż tu na raz wieść gruchnęła, że wkroczyły wojska rosyjskie, że Gonta schwytany. Na drugi dzień ziechałem się z woiskiem rossyjskim, a że mi żona zasłabła, musiałem przeto uczepić się poczciwego kapitana i z wojskiem maszerować. Wyprzedzał nas oddział jazdy rossyiskiej uprowadzający z sobą rozbójników. Nie wiedziałem, dokąd jadą, lecz nie chciałem się popuszczać zbrojnych opiekunów, i tak razem z niemi stanąłem w Ser-

---

[1]) Записки т. LVII, с. 4 і 17 нотка.

bach, niby na noclegu. Nazajutrz rano kapitan oswiadczył mi, że nastąpi exekucya Gonty i jego wspolników, iakož nie ociągając sie wyszedłem oglądac, co to będzie. M[n]oztwo ludzi zbiegło się na to widowisko. Rozbójnicy stali — jedni powiązani, a drudzy okuci, do naga rozebrani. Woisko otaczało ich z nabitą bronią, a ksiądz słuchał spowiedzi. Przygotowanie do okropnéj smierci nie trwało długo — i zaraz kapitan przeczytał im wyrok, ogłaszający, że za morderstwa, palenie, bunty będą wszyscy cwiertowani. Widziałem, jak tych rozbójników jednego po drugim do drzewa przywiązywano. Jednego Gontę obnażonego i skrępowanego na zakonczenie widowiska zostawiono, a resztę wszystkich po jednemu w pozdlóż siekirami i pałaszami od glowy do nóg rębano, czląki w koło wplatano, albo na pal wbijano. Nieborak Gonta żałosnym spojrzeniem żegnał konających wspólników zbrodni, a gdy na niego koléj przyszła, drżał, posiniał, wyrzekł kilka słów, oczy mu słupem stanęły, pianę z gęby wyrzucił j jękał tak przerazliwie, że aż sobie uszy zatkałem. Jeden z oprawców najpierw wyjął mu oko, zastromił na szpilę i pokazywał ludowi, ażeby poznawali, czy to jest straszne oko hajdamaki Gonty. Potém odciął mu rękę i pokazywał ludowi, pytając, czyli ta ręka wymordowała mieszkanców Ukrainy, niemowląt, kobiet, starców i duchownych w Humaniu, a gdy odpowiedziano, że ta ręka mordowała niewinnych, oprawca zatkał ją na pal, a tém czasem przedrwiwał z Gonty, pytając go po rusku, gdzie się rodził, czyli ma żonę, ojca, matkę, dzieci? Gonta w okropnych bolach klał nielitościwego oprawcę, a gdy mu drugą rękę ucięto i obiedwie nogi, dostał nadzwyczajnych konwulsyi, zaczął zębami zgrzytać, krwią pluć, jęczać przerazliwie, strasznie. Oprawca rozpruł mu brzuch i snuł kiszki, wreście wyrwał serce. Krew strumieniem trysknęła. Gonta typnął kilka razy białkami, lecz juz nie żył. Odcięto mu głowę, wywleczono język i za język do pala przybito długim brytnalem, i tak do góry podniesiono. Serce także na pal wbito, tolub na kole położono i na każdem palu przylepieno napis: Gonta, Gonta, kilkanaście razy. Kapitan zaraz wysłał sztafetę do Warszawy i kazał po wszystkich miastach ogłaszać, ze Gonta iuż stracony.

Powieść tą w dosłownie wypisałem i w oryginale do wiadomości powszechnej przedrukowane podaję.

Оповіданнє, як бачимо, значно ріжнить ся від загально принятої версії, пущеної в курс виданнєм Рачиньского і канонїзованою, так би сказати, звістною біоґрафією Гонти, написаною Антоновичом [1]). В тій версії з Гонти живого деруть

[1]) Иванъ Гонта — Кіевская Старина 1882, XI, с. 275, переклад в Рус. Істор. Бібліотеці, т. XIX.

шкуру, він терпеливо зносить сї муки з початку, але нарештї терпець його уриваєть ся, і він починає кричати про наказ короля чи грамоту цариці. Се дертє пасів і терпеливість Гонти при сих муках становить характеристичну прикмету, що лучить в одну ґрупу ріжні оповідання, досить відмінні в подробицях. Вони покликують ся на очевидців, але ріжні варіації сих оповідань показують, скільки белєтристики внесено було в сї подробиці. Сорочинський і Мошиньский в своїх мемуарах не згадують про дертє шкіри, говорять тільки про четвертованнє. Наш оповідач, говорячи, як наочний сьвідок, не згадує про дертє шкіри теж, а від оповідачів першої ґрупи ріжнить ся тим, що замість стоіцізму Гонти з яким він прийняв кару, описує дуже драстично страшенну депресію його в момент кари.

Коли маємо перед собою оповіданнє, записане не більше не меньше як 56 лїт по епізодї, хоч би від самовидця, трудно дуже велику цїну привязувати до ріжних детайлїв. Але й всї иньші оповідання походять з переказів, і записані з виразною белєтристичною закраскою. Помирити їх в основних моментах з оповіданнєм нашого оповідача можна б, прийнявши, що екзекуція над Гонтою тягнула ся справдї кілька день, як оповідають деякі з першої ґрупи[1]), і що в перших днях Гонта, коли дерли з нього паси, показував великий стоіцізм, але по кількох днях екзекуції він був зломаний, і при останнїх стадиях нелюдських мук справдї проявляв такий упадок духа, як описує наш очевидець, що міг попасти як раз уже на останню стадию сеї екзекуції.

Тільки й се оповіданнє, як і всї иньші нам звістні, треба приймати, як півбелєтристичні, cum grano salis.

[1]) Ліпоман каже, що ся екзекуція була розложена на цїлих 14 день, і тільки через те, що Гонта став згадувати про накази короля, Браніцкий, занепокоєний тим, казав його на третїй день зарізати і дальшу екзекуцію робити вже на його трупі.

До біоґрафії Івана Вагилевича.

Подав **др. Іван Франко.**

I.

В р. 1883 у липневій книжці „Кіевской Старины“ надрукував Яків Головацький статю „Судьба одного галицко-русскаго ученаго — Къ біографіи Ивана Николаевича Вагилевича“ (ст. 453—472), де між иньшим оповідано той епізод із житя Вагилевича, коли сей укінчивши теольоґічний факультет і не дбаючи про т. зв. titulum mensae, попав у товариство польських панів і літератів і зробив ся героєм любовної драми, яка на думку Головацького була від початку до кінця фарсою видуманою ґр. Осипом Борковским і відіграною з Вагилевичем з незвичайним майстерством і майже з неподібною до віри перфідією. „Ґраф Осип Борковский, — пише Головацький, — один із передових львівських літератів того часу, взяв Вагилевича до себе як компаньона, дав йому у себе кватиру, стіл, прислугу і все удержанє, велів пошити йому модну елеґантну одежу, позволив говорити до себе „ти“, водив його в театр, на балї, на літературні вечерки, в аристократичні товариства, рекомендував його вченим, місцевим і приїздним як свого друга і чоловіка незвичайно талановитого. Все те підлещувало самолюбство Вагилевича; при нім дивували ся його знаню і високим ідеям, а по за очи певно сьміяли ся та кепкували з недосьвідного та наівного провінціяла. Борковский своїм поводженем збив Вагилевича зовсїм з пантелику, закрутив йому голову, запевнив несьмілого семінариста набалакавши йому всякої всячини, що він ґеніяльний чоловік, сьвіточ над сьвіточі, а в додатку красун із красунів, у якого закохані всї аристократки. Борковский настроїв

усїх своїх знайомих мужчин і дам, так що Вагилевич нї від кого не почув слова правди. У всїх товариствах ним забавляли ся як блазнем“ (ст. 459—460).

Як оправдане на такий острий осуд Головацький оповідає хід і конець тої фікційної романїчної історії, яку при помочи так хитро наведеної суґестії відіграв з Вагилевичем Борковский і якої зміст Головацький характеризує ось якими гіркими та докірливими словами: „Примховатий польський арістократ і нежонатий пестїй великого сьвіта, ґраф Борковский, зопсував і здеморалїзував невинну душу молодого чоловіка, дав йому закоштувати принадних пристрастий зопсутя, затроїв його простий, наївний обичай, підбив його зарозумілість до неправдоподібної висоти, звів його уяву на брудні бездорожа, — одним словом, убив морально-непорочного робітника науки і зробив його забавкою своєї панської примхи“ (ст. 160—161).

Навіть не входячи близше в розбір деталїв дальшого оповіданя Головацького, що займають 4 сторони друку і виглядають дуже неправдоподібно, цїлість того оповіданя будила несмак своєю бруднотою тим більше, чим острійше Головацький стилїзував свої докори Полякам. Ненависть Головацького до Поляків була загально відома, а що до самого Вагилевича якось не хотїло ся вірити, щоб він при здоровім розумі до тої міри дав засліпити себе Борковскому. Не входячи в деталї тої „анекдоти“ Ом. Огоновський відсунув її на бік з жестом обуреня на Головацького, який, мовляв, сим оповіданем „споганив память колишнього свого товариша й приятеля“ [1]). Не входячи в те, чи справдї можна так ставити питане, далеко близше насував ся иньший сумнїв: чи не пробрехав ся Головацький? Чи не оповідає він справдї „скверної анекдоти“, яка може й кружила по Львові, але якій не відповідала дїйсність? Головацький на доказ правди свого оповіданя не наводить ніяких документів, не покликає ніяких сьвідків, що найбільше одного Ізмаіла Срезневського, який „тодї“, себто 1839—40 року [2]) „зупинивши ся у Львові був сьвідком ріжних безумних оповідань і анекдот про Вагилевича, які в ту пору ходили по всьому містї“. Міг

[1]) Омелянъ Огоновский, Исторія литературы русской, часть IV. Львôвъ 1894, стор. 126.

[2]) Срезневський був у Львові лише раз у липнї 1842 р. і прожив тут 10 днїв. У своїм листї до матери він пише: „Вагилевичъ помѣшался на томъ, что въ него влюбляются“. (Путевыя письма И. И. Срезневскаго къ матери его Еленѣ Ивановнѣ Срезневской 1839—1842, Живая Старина 1893 р. ст. 475.)

і Срезневський чути анекдоти про Вагилевича, та й се ще не доказ їх правдивости; от як би Срезневський „був сьвідком“ не „нелѣпыхъ разсказовъ“, як каже Головацький, а якихось фактів, то се була б иньша річ. А таких фактів і сам Головацький не був сьвідком; що правда, він оповідає: „Даремно ми, старі приятелї, старали ся переконати його, що все те ошуканство і знущанє над його недосьвідністю та наівністю. Борковский до тої міри опанував його душу, що одним словом розсіяв усї сумнїви Вагилевича. На наші упімненя він відповідав: „Ви не маєте понятя про те, що робить ся в аристократичнім сьвітї. Ви виховані в кругах буржуазії або простолюдя“. І нічим не можна було переконати його“ (ст. 460).

Зі смертю Головацького замовк, як могло здавати ся, остатнїй сьвідок тих часів, і справа про любовну авантуру Вагилевича, бачилось, так і лишить ся невиясненою. Та ось несподївано промовив найкомпетентнїйший, клясичний сьвідок, сам Вагилевич. У львівського антікварія Томасіка, що закупив і иньші папери по братах ґр. Борковских, купив я 1905 р. ось які документи, які тут передаю дословно, пробуючи з них і з оповіданя Головацького утворити одну цїлість.

1. Зошит грубого синьоватого паперу, звичайного канцелярійного формату, зошитий у 4°, 6 карток ненумерованих, із яких перша й остатня в подовж понаддирані, так що пропали не лише бокові марґінеси, але також значні части писаного тексту. Записані всї сторінки крім остатньої, що лишила ся зовсім чиста, і першої, що має титул: W y j ą t e k z A u t o b i o g r a f i i, r o k 1841 i 1842. На обороті тої самої картки біля віддертого марґінесу титулик: Rozdział IV, біля нього, на серединї сторінки на горі перечеркнений титулик: Wyjątek z Autobiografii, а під ним знов титулик: Lato 1839 r. З записок під сим титуликом значна часть віддерта разом з половиною картки (дерто поздовжно, нерівно), на якій записки з того лїта мабуть і кінчили ся, бо зараз на слїдуючій сторонї на горі маємо знов титул: Wyjątek z Autobografii, а під ним: Rok 1841 i 1842. Сї записки йдуть аж до кінця зошиту; хоч остатня картка потерпіла знов дещо від дертя, але тут страта менша, як при першій картцї і в значній мірі може бути доповнена здогадами. Весь зошит писаний по польськи, рукою Вагилевича, тим його тонким, виразним, а незмірно компактним почерком, який від разу можна розпізнати між сотнями иньших і який на довшім просторі майже неможливо наслїдувати.

2. Аркуш елеґантного (негладкого) листового паперу, записаний на всїх чотирьох сторінках по польськи рукою Вагилевича, з датою на горі в правім розї: Ożydow 12 Kwietnia 1840. Также на лївім розї написано якоюсь иньшою рукою, мабуть адресата: Wagilewicz. Се лист наукового змісту.

3. Аркушик досить ординарного листового паперу (без філїґрану), записаний на всїх 4 сторінках ординарним почерком і безграмотною польщиною, з датою на горі в правім розї: Dnia 10 Sierp. 1840, підпис на остатнїй стор. Schönwalder а починаєть ся словами:

Naydrosza Julio. Nie wiem cy wy tam po trochu się wszyscy popili cy co że wy na zadnego Lista nie odpisuiecie co nas bardzo zasmuca od ciebie luba Julko przenaymy byłbym się spodziwał List. Ale może moim pismem nudzę albo w Innych Interessach przeskadzam kiedy tak przepraszam za móy błąd. U nas zabawy nima chiba ze mozna zadarmo w ogrodzie póblicznym muzykę słyszyc. Jedno wazne zdazenie chciałem tobie lubo Julio zachowac asz do mego powrotu ali niedało mie pokóy musiałem tobie choc trocha pisac. dnia 7 mego tego miesiąca wiecor o 7mey godziney wyszedłem sobie bom cały dzien w domu siedział do poplicznego Ogrodu abym się trocho musiki przysluchal i rozerwał. Znalazłem kolegę z Lwowa z którym długi czas rozmawiałem, wtym nadchodzo 3 tęgi paniczy wystroiony tęgo. Jeden z nich wcząz się kołomie kręcił iakby chciał cos odemie, wtym przybliżaiąc się domnie powiada, i móy Boze iak sie masz Schönwaldrze co tu porabiaz w Wiedniu i t. dali. Ja się w patruię i poznaię Pana .... twego narzeczonego. Zaraz opuscilem mego tamtego kamrata i zaprowadziłem go na Wino, bo tu wino iak woda tanie, wypiwszy 2 quart Wina zaprowadził mie na Pącz do kawiarni. tak my się zabawiały do 10 potym się pozegnali. Co my z sobą gadali i o czym to się potym dowisz tyle tobi teraz piszę że on je u komornika pana Raphaela Mozart. 600 R. w srybrze miesięcznie, on naydali do karnawału będzie we Lwowie on chce zdać Examin na Komornika do Cyrkułowego Miasta Sandec. Mówił ze chce ten honor miec ciebie w Lwowie całowac sciskac. Nowego to mamy w Widniu ze niedaleko nasz bo my tylko 2 kamienicy od zyku iezdesmy iedna Ladna pana się utopic chciała, ali jo szczęsliwie uratowali była blada, ładna, zaymuiąca iak Anioł ali wiele cierpiąca. My tylko to wesoło mamy, isz z nasze Oberzy widzic mozna iak co dzien mnostwo Okrętow przybywa i odpływa to z kamieniami, cielętami, z drzewem, owocami, mozes sobi wystawic iaka to woda ie kiedy na ieden okręt 400 lub 500 Sągow drzewa ładuią i co za woda kiedy okręt tak długi iak ratus w Lwowie

wielgi i wysoki, a wysoki tak iak wasza kaminica ładowany co rzyka tak szyroka iak od Borkowskiego kaminice asz do odwachu Halickiego a iaki szum od tey wody to asz strach ona tak 5 razy szyrsza nisz dniester w grudki.

На марґінесї в низу на першій і на другій сторонї підчеркнено текст листа, а під лїнїєю дописано: Droga Julio nie pisz do nas bo my iusz w sobotę wyiechali z widnia a za 5 dni się nas spodziewaycie [dodatek: Nasz jusz tu ten pobyt w widniu 187 ryski kostuie. nic niemów mamie iak mi kochasz tak drogo wszysko tu ie].

Під такою лїнїйкою на остатнїй сторонї з верха підпис: zostaie twoy Schönwalder.

З того листу виходить, що Шенвальдер був братом якоїсь Юлїї, що та Юлїя жила у Львові в власній, чи материній каменицї, отже мусїла належати до висшої міщанської верстви, що була вже в половинї 1840 р. заручена за якогось правника. Який звязок має сей лист з паперами Вагилевича, між якими він знайшов ся, і на скілько адресатка листу Юлїя Шенвальдерівна може бути тою Юлїєю, в якій пізнїйше закохав ся Вагилевич (він титулує її Julia W.), лишаєть ся поки що загадкою.

4. Аркушик сїрого листового паперу, зігнений у двоє і на нїм півперек написано мабуть не рукою Вагилевича ось що: Zobowiązuję się będąc w Głuchowicach nigdy nie wspominać o Julii żądając nawzajem aby o niej nie wspominano — bo jeśli bym wspomniał moje dzieło Symbolika zostaje własnością mojego przyjaciela. Lwów dnia 28 Stycznia 1842. Dalibor Jan Wagilewicz. Так дословно, без інтерпункції — очевидно документ якоїсь інтриґи робленої з Вагилевичем по за його плечима.

5. Піваркуш листового паперу in 4-to, з філїґраном I. Whatman, без дати й адресу, з надписом сою самою рукою, що й ч. 2: Wagilewicz, писано по обох боках рукою Вагилевича, наукового змісту.

6. Одна картка (піваркушик більшого 8⁰) тонкого листового паперу, записано лиш пів сторінки recto, без дати й апострофи. Картка була також зложена в невеличкий листик і на обороті має адрес: Wielmożna Julia W. odbierze tu. Ось текст сього листа:

Najpierwiej przepraszam za moją niegrzeczność. Postanowiłem wyjechać na wieś, jeśli nie zajdzie jaka nieprzewidziana przeszkoda, do Państwa Magnuszewskich. Główną przyczyną do tego rzeka Prut. Prócz tego jest tam rękopis staro-bólgarski kronika halicka, nader

ważne odkrycie do dziejow przezemnie r. 1839. Teraz najlepsza pora widzieć go, a jeśli nie nabyć, przynajmiej wypisy porobić i dać wiadomość. Nie możesz mi Pani mieć za źle że się chcę widzieć z P. Silwią, osobą wykształconą, najlepszego serca, przy której zawsze czułem niewypowiedzianą spokojność w duszy. Pani sama kiedyś się oświadczała że nie tylko że nie będziesz mi przeszkadzać ale owszem pomożesz mi jeśli się będę starał o żonę. Właśnie czas nastąpił dotrzymać słowa. Bo jedna Silwia jest z którą byłbym najszczęśliwszy z ludzi.

Do Ożydowa wcale nie mogę wyjechać z przyczyny że tam potrzeba by się dłużej zabawić a ja nie mogę, tylko najwięcej na cztery tygodni się wydalać ze Lwowa. Jest jeszcze druga ważniejsza nie chciałbym sobie przypominać modremi oczami mojej uczennicy byłej, trocha obłudne oczy pewnej osoby, która mi wiele nieprzyjemności narobiła i którą chcę na zawsze zapomnąć. Zostaję życzliwy przyjaciel

Dalibor.

Порівнюючи сей лист Вагилевича з його автобіоґрафією бачимо, що його треба датувати десь на половину 1842 р., коли Вагилевич освідчив ся о руку Сільвії. Сам він додає тамже, що Юлїя розбила той плян його подружя.

7. Аркуш тонесенького листового паперу зложений також так, щоб як лист міг іти без коверти, на остатнїй сторонї решта лякової печатки з буквами (ґотицькими) DW й адрес: Wielmożnej Julii W... tu. Подаємо його повний текст.

Lwów dnia 1 sierpnia 1842.

Moja droga Julcio! nazywam Cię tak raz pierwszy i ostatni. Upokorzony staję przed Tobą z szczerością lat dzieciństwa.

Dzień 16 kwiecień r. prz. zostanie wiecznie w mej pamięci. Tyś była wówczas aniołem, z nieba pożyczyłaś błękitu na oczy, brzasku na lica, z ziemi pereł rosy na ząbki. I Tyś była moim aniołem.

Co się dalej stało, wszystko wiesz bardzo dobrze. Poczuwam się do winy i nie śmiem prosić o przebaczenie.

Tylko uważaj na moje położenie. Straciłem marnie tyle lat oddając się tej nauce, która mi się teraz na nic nie przyda; zaniedbałem się w naukach przygotowawczych, które się same nasuwają, rozumię tu kilka języków romańskich, które posiadają i ludzie, których umysł drzémie bez przebudzenia. A to com się nauczył, jest tylko mieszanina wielu nauk. A tu wiosna życia minęła, a z nią bujność wyobraźni, rzecz znikoma, ale która uzdalnia do nauczenia się młodzieńca. Jakkolwiek moje[1]) położenie jest złe, ale za pięć, sześć miesięcy zupełnie się

[1]) В рукоп. mój.

odmieni, potrzebuję tylko spokoju, aby się oddać tym naukom przygotowawczym, a wtedy będę miał przyzwoite utrzymanie pod względem materialnym, a jeszcze więcej moralnym. I będę miał sobie za największe szczęście wszystko podzielić z kobietą, której los z moim połączy [się] do śmierci. Ty jesteś pierwszą, pominąwszy kilka innych, do Ciebie odzywam się z tem mojem życzeniem. Jestem człowiekiem, czuję w głębi duszy twoje cierpienia i wszelkie urazy Ci przebaczam. Pamiętaj dzień 1 sierpnia r. b. że dumny, nieugięty góral, htóry wszelką prosbę uważa za słabość umysłu, szczerze i otwarcie mówił do Ciebie, i to z swojego natchnienia, a mówił to, od czego się wymówić nie można: że Ci daję słowo, a nim się wiążę, bo imię swoje daję w zastaw.

Wiesz, kto ja jestem, nawet więcej jak kobieta wiedzieć powinna. A i ja wiem, kto Ty jesteś, i ja chcę być Twoim niewolnikiem do śmierci, należyć do Ciebie jak rzecz. Pochować w Tobie cały świat swoich pięknych marzeń, umrzyć dla świata i żyć tylko dla Ciebie wyłącznie. Dla Ciebie jednej!! — —

To co było, nie wspominam, i jeśli Ty mnie do tego nie przymusisz, nigdy nie wspomnę, biorę Boga na świadka. Jednak uważnym [sic!] Cię robię, że wiem wszystko, co się działo u ciebie, a jest to coś takiego, co umysł ludzki przeraża. Mnie samego żal bierze wspominać i nie radzę Ci dać powód do tego. Pióro straszniejsze w zemście, jak wszelkie inne środki, a ja umię użyć pióra i to wtedy, kiedy się najmniej będziesz spodziewać.

Zostawiam Twojej woli: chcesz mieć we mnie przyjaciela, będę nim i jako taki użyję wrzelkich środków, które dusza ludzka ma do rozporządzenia, aby Cię przymierzyć z sobą i światem. Chcesz mieć we mnie nieprzyjaciela, dobrze; tylko Cię uważnym robię, że walczymy nierównemi siłami. Twoje oparcie się są ludzie nieuczciwi, którzy Cię zdradzają i gadają, żeś dla nich nawet za nadto względna, a to i listy Twoje pisane o mnie jest najsilniejsza broń w moim ręku przeciw Tobie.

Zostaję Twój szczery przyjaciel Dalibor.

Се найпізнїйший лист Вагилевича до Юлїї і найменше сподїваний; обговоримо його на свойому місцї докладнїйше.

Подаю тут далї в точних копіях оба листи Вагилевича, писані до якогось невідомого нам любителя науки, а особливо славянської старовини. Сї листи в данім разї обік листів писаних Вагилевичем у тім самім часї до Погодина можуть бути важним сьвідоцтвом у допитах про психічний стан Вагилевича.

N. 1. Ożydow 12 Kwietnia 1840. Wielmożny Panie! Na żądanie WPana Dobr. wzmiankowaną byl-niebylicę posyłam.

Ja do uzupełnienia Symboliki i Demonologii potrzebuję się obznajomić z religijnemi systematami Chin i Japonii. Oprócz tego także owa reformacya Budhy, która tworzy związek indo-europejskich religii z azjackiemi, jest dla mnie najważniejsza. O Arabach, Persach i Turkach chciał bym się nieco dowiedzieć, zwłaszcza ostatnich Demonologia wcale mi nieznana. Dzieła w tym względzie pouczające, Kirchera Oedipus (fol.) i China illustrata (fol.), Auszland 1837 i 1838, C. Rittera Tope's oder Stupas; jest jeszcze jedno dzieło T. Broughtona Histor. Lexicon aller Relig. Dresd. u. Leipz. 1756 (8) T. z. Co się tycze ziół, jeszcze bym sobie życzył dowiedzić się, jak się zowią po polsku: batea frondosa i asclepias gigantea.

Augusta rosprawę przeczytałem, wcale mi się podobała; zgodziliśmy się z Władysławem, że iest pod każdym względem najdokładniej rozwinięta.

M. Wiszniewskiego Histor. Liter. pol. także przeczytałem z wielkiem upodobaniem. Jest to prawdziwa Historya literatury, w ktorej pilnie przejrzany stan owczesnej oświaty zachodnio-europejskiej, i wschodnio-europejska dotknięta. Dopiéro następują zastanowienia się nad kulturą w Polsce. Co się tycze literatury słowiańsko-polskiej, mimo źródeł mętnych, wnioski trafne. Kolęda wcale nie znajoma, chociaż był blisko koło niej str. 211 i 413. Co się tycze literatury łacińsko-polskiej wszystko dokładnie rozwiniętém. Co pisze o Owidiuszu na str. 178 nie wiem jak to brać, za prawdę, czy za żart? I Nestor znajomy, lecz źle zrozumiany na str. 226 i 437. Zresztą mam za słabość wielką cześć do wziętych pisarzów. Zasyłam pozdrowienie, także i Władysław Augustowi. Zostaję z głębokim szacunkiem Wielmożnego Pana Dobr. najniższy sługa Dalibor.

На сьому кінчить ся лист, поміщений на першій сторінцї. Подаю до нього деякі поясненя. Ожидів, село нинї золочівського пов. недалеко історичних Підгорець, належало в р. 1840 до Анелї Сєраковскої. До кого був адресований отсей і дальший, також із Ожидова писаний лист — невідомо. Август, про котрого в них згадуєть ся, без сумнїву Август Бєльовский, пізнїйший історик і видавець Monumenta Poloniae historica. Його розвідка, що її читав Вагилевич у Ожидові, се очевидно перша наукова праця Бєльовского, поміщена в новій серії часописи „Biblioteka zakładu im. Ossolińskich“ у першім зошитї 1841 р. п. з. Początek Polski. Що до Вішнєвского, то як видно з цитатів, Вагилевич мав у руках том I, виданий у Кракові

1840 р.; серед шабльонових похвал бачимо тут одну несьмілу критичну вилазку: на стор. 178—180 Вішневский доказує, що Овідій писав польські вірші; Вагилевич, хоч і сам не дуже критичний ум, таки мусїв покрутити носом читаючи таку нїсенїтницю: „не знаю, чи се брати за правду, чи за жарт“.

Далї в листї йде оповіданє списане нїби з уст народа, назване самим Вагилевичем „był-niebylica“. Подаю його в повнім текстї:

Był brat i siostra bliznięta, oboje cud piękności; a co najdziwniejsza, że obojgóm na czole jaśniały gwiazdy. Ot i oboje wychowali się, wzrośli i rozwinęli się w całej pełni rozkwitnięcia młodości, zawsze sobą bawiąc się. Igrające dzieciństwo płoche, puste w młodzienczym wieku rozwinęło się w namiętność miłości u chłopca. Tak dalece, że gdy rodzice nalegali nań aby się ożenił, oświadczył się, że jeśli nie znajdzie takiej pięknej dziewki z gwiazdą na czole jak siostra, to się ze siostrą ożeni. Szukał, nie szukał podobnej do swojej siostry dziewki z gwiazdą, lecz daremnie. Brat i siostra oboje w smutku; aż swata brat[1]) swoją siostrę. Przedstawiają mu, on odpowiada: „Ojcze, matko, dwie dla mnie dróg [sic!] stoją otworem: pod wieniec ze siostrą przy korowaju, lub ciasny dom bezokienny pod łopatą“; i rodzice bali się, aby sobie życie nie odebrał i zezwolili. Ot i brat ze siostrą się zaręczyli — uczta, na końcu już oblubieniec i oblubienica mają iść do ślubu. Ubrał się brat-oblubieniec i czeka z bojarami i drużyną. I siostra-oblubienica ubiera się w komnacie i płacze przeklinając że się urodziła. Już ma wychodzić, wtedy przemówiła: „Rozstąp się szara ziemio, brat z siostrą do ślubu idzie“. I ziemia się rozstąpiła i wielki głęboki otwór rozwarł się. Siostra oblubienica upadła w bezdnię; tonęła tonęła, aż kiedy pamięć odzyskała, ujrzała blade światło jak przez siatkę, blask słońca zimnego. A w świetle ścieżka. Tak idzie tą ścieżką, idzie i zaszła gdzieś do jakiś chałupy. Weszła; siedzi baba u pieca, a wedle niej kot ogromny siedmio-głowy, a na ławie prządka-dziewka[2]) baby ze wszystkiem do niej podobna. „Pomagaj-bóg!“ rzekła przybysz-dziewka. „Daj Boże dobre zdrowie“, odpowiedziała prządka-dziewka, a baba pojrzała na przybysza. Dziewka przybysz po niejakiem milczeniu przedstawiła babie, że życzy sobie nająć się u niej w służbę; i baba przyjęła ją dla roboty, a raczej dla towarzystwa swojej córki pod ten czas, kiedy baba wychadzała na powierzchni ziemi hulać. Służy dziewka już jakiś czas, i ujęła sobie domachę pochlebstwami uprzedmiemi grzecznościami; ot i jak przyjaciółce opowiedziała swoje dzieje nie szczędząc pochwał dla swego brata, namawiając ją, aby uciekła

[1]) В рукоп. brata. [2]) В рукоп. dziewki.

i została żoną jej brata. Po długiem wahaniu się dała się namówić domacha, właśnie kiedy baba wyprawiła się na długie hulanie po powierzchni ziemi, obie wybrały się i sobie uciekać. Domacha-dziewka wzięła kota, uspiła go ziołami, zawiązała wszystkie siedem szczęk i wrzuciła do siedem worów. Potem obwinąwszy w ręcznik grzebień i kawał mydła wzięła pod pachę. Idą obie; dziewka domacha naprzód, a dziewka-przybysz za nią pospiesza. Tymczasem kot w domu ocknął się z uspienia, rozdarł zawiązki ze siedem głów i roskąsił siedem worów i wyskoczył na strop i ze wszystkich siedem garł zaczął miauczyc. Miauczenie to słyszały obie dziewki, i rzekła domacha: „Pespieszajmy, zaraz będzie pogoń!" I baba usłyszała to miauczenie na powierzchni ziemi; w mgnieniu powróciła do swojego domu. Kot na stropie z rozdartemi siedmioma szczękami rzekł do niej: „Przybysz-dziewka ze ziemi wzięła twoją córkę, i obie uciekły". Baba w pogoń za niemi. Już blisko szumi, wtedy obejrzała się dziewka-domacha i rozwinąwszy ręcznik rzuciła. Wiatr porwał ręcznik i zaniosł daleko; z ręcznika rozpłynął się strumień szerząc się w ogromną rzekę. Baba dobiega do rzeki, tak niema sposobu na drugą stronę się dostać; a nim obeszła rzékę, to zbiegi były daleko. Baba znowu goni; już blisko szumi, obejrzała się dziewka-domacha i rzuciła grzebień. Wiatr porwał grzebień i zaniósł daleko. Z grzebienia rozrosła się széroko gęsta tarnina. Baba dobiega do tarniny; drze się, nie można, a nim sobie powydzierawszy krzaki urobiła ścieżkę, obie zbiegi były daleko. Baba znowu goni, obie zbiegi już dochodzą powierzchni ziemi — znowu obejrzała się dziewka-domacha i rzuciła mydło. I mydło porwał [wiatr] i zaniósł daleko. Z mydła wyrosła skała széroko-wysoko. Baba dobiega do skały, ani ją obejść ani wydrzeć się, i z wrzaskiem przeraźliwym rzuca się o skałę bez odetchnienia. Tym czasem wyszły obie zbiegi na powierzchnie ziemi; idą-idą, i na koniec doszły do pomieszkania brata-oblubieńca. Po przywitaniu[1]) kiedy usiadły obie wedle siebie, tak nikt nie może odgadnąć, która przybysz, a która domacha. Przyszedł i brat-oblubieniec; jednę miał siostrę, a tu dwie jednakie. Wtedy brat padł na fortel; wyszedł i zarznął na ustroniu barana: nikt o tém w domu nie wiedział, tem mniej przybyłe niedawno goście. Po zarznięciu wyczyścił kiszki i krwią ponadziewał, a potem obmatał swoje piersi krwawemi kiszkami. Weszedł do komnaty, wbił nóż pod serce i zaczął jęczyć niby pasując się z śmiercią. Na jęk wybiegli rodzice, wchodzą do komnaty i widzą syna we krwi; płacz, narzekanie. I obie goście przychodzą z czeladzią służebną. Tak biedna siostra upadła u głowy brata i cału-

[1]) В рукоп. przywitania.

jąc usta jego zaczęła głosić: „Och braciszku mój drogi, ja wyswatała dla ciebie żonę, a ty się zabił. Dolo moja niedobra!“ Wtém brat się zerwał, wszyscy się rozstąpili w zadziwieniu: rozwinął z siebie kiszki i rzucił je; a potem, kiedy go rodzice objęli ściskając go, rzekł do swojej siostry: „Ja żyje, kochana siostro!“ a do przybysza-dziewki: „Ty moja luba żona!“

Про се оповіданє скажемо лише те, що манєрований польський стиль і брак згадки, де, коли й від кого чув його Вагилевич, відбирають йому головну часть його вартости. Де з яких деталів можна догадувати ся, що воно було оповідане по руськи (zaczęła głosić = почала голосити, назва дївчини домаха в значіню „домашня“ і т. и.); та не менше певне й те, що недотепні, в псевдоромантичнім стилю держані описи та характеристики, а навіть деякі деталї в родї семиголового кота Вагилевич видумав сам. Ще дивнїйше робить ся, коли отсе оповіданє порівняємо з двома казками, поміщеними в збірцї К. Вл. Войціцкого „Klechdy, starożytne podania i powieści ludu polskiego i Rusi“, виданій 1837 р. в Варшаві. Перше з тих оповідань „Brat i siostra“ поміщене під ч. 8 (стор. 62—65) представляє історію брата, що наважив ся оженити ся з сестрою, перед шлюбом справляє їй дорогі суки́ї, та вона перед виходом до шлюбу, повторяючи слова „Rozstąp się ziemio! Brat siostrę za żonę bierze, To wielki grzech!“ — западаєть ся в землю, а тільки її слина ще якийсь час дурить брата-молодого, що вона вдягаєть ся. Оповіданє кінчить ся тим, що сестра-невіста гине під землею. Друге оповіданє подане тамже під ч. 10 п. з. Ucieczka (стор. 76—81) дає казку про те, як молода царівна за порадою чарівницї тїкає з замку, де її берегла иньша чарівниця, і в часї втеки спиняє погоню своєї гонительки, кидаючи раз по разу гребінь, щітку, яблоко і простирало: з гребеня робить ся ріка, зі щітки лїс, із яблока гора, а з простирала море, в якім тоне чарівниця, що плила по нїм на великім півнї. Оба сї мотиви, як бачимо, входять у склад Вагилевичевої небилицї, а що й у Войціцкого вони ще сильнїйше перероблені і обставлені ріжними зайвими деталями, як і у Вагилевича, то годї зміркувати, чи є між ними який ґенетичний звязок, зглядно чи не покористував ся Войціцкий записом Вагилевича. Правда, у Вагилевича сї мотиви досить недоладно скомбіновані ще з деякими иньшими, як ось мотив підземного царства, де сидять жінки-пряхи, і кінцевий мотив жениха мерця. Але мотив підземного царства, розвинений дуже слабо і склеєний з мотивом загибелї

сестри-невісти якось механїчно, тай кінцевий мотив притулений до цїлости механїчно, без відповідного мотивованя, яке в піснях і оповіданях на сю тему буває іноді дуже влучне і поетичне[1]).

Кінчить ся лист ось якою припискою: „Rosprawę Augusta odsyłam. Także posyłam ustęp z T. Syncella z Chronografii z prośbą, abyś mi był Pan łaskaw przetłumaczyć po polsku; potrzebuję do objaśnienia Kroniki“. Знаючи, що ґр. Осип Борковский був чоловік широко очитаний і добрий знавець старих язиків, в тім числї й грецького, можна би догадувати ся, що сей і слїдуючий лист були писані власне до него. Ми знаємо з иньших жерел, що Борковский інтересував ся також фольклььором і славістикою в найширшім обємі. Другий лист Вагилевича, писаний, як виходить із приписки, також у Ожидові, занятий знов тими самими темами.

Wielmożny Panie! Czyniąc zadość żądaniom Wielmożnego Pana Dobr., proszę mi przebaczyć że tak późno, jak dalece moje dość skąpe wiadomości siągają, udzielam przegląd Demonologii słowiańskiej.

Z oddziału Demonologii ludzkiej: Upior i Widma (Upiorzyca), Wilkołak, Topielcy i Topielicy: siedziba zatonia wodna, obrotnia baran, kaczka, prześcieradło. Stradczata siedziba powietrze, obrotnia łełek (aluco).

Z oddziału Demonologii żywiołowej: Rusałki siedziba wodna zatonia, obrotnia kot. Majki, siedziba wnętrze ziemi, obrotnia kot. Są miernego wzrostu, długo-włose, zawodzą kołowe tańce nigdy nie kończąc kręgów po pagórkach (ihrowiszczach). Strzygi, Dziwożony (Boginki), Kokezy i Kokeznicy stoją pośrodku między Majkami i Did'kami, siedziba wodna zatonia, wnętrze ziemi, są wysokie z wielkiemi po za plece wiszącemi cyckami, tańczą, porywają dziéwki i parobki i wymieniają dzieci. Obrotnią: kot, żaba. Did'ki, siedziba bagna, u domowych piecysko, są niskie, pękate, z niemiecka ustrojone w czerwonych spodniach, obrotnie: kot, żaba, mysz, człowiek. Rodzaje Did'ków: Chochliki, Łełeki strzegące skarby podziemne, Bobaki i Raraszki duchy domowe w czesko-słowiańsk. Pikulik nie wiem jakowe ma znaczenie, znajomy powszechnie w czesko słow. Wij naczelnik gnomów, wysoki, żelazny, powieki do ziemi sięgają, obrotnia wilk. Gnomy (ziemiaky) dziwolągi ludzko-zwierzęce. Did naczelnik Didków niski na piędź, z siwą brodą, z batogiem w ręku, siedziba bez lub podziemne pałacy ze złotemi owocowemi sadami. Jędza baba (w jednej niebylice zowie się

[1]) Матеріяли славянські й иньші належні до сього мотива обробив проф. Сумцов (Н. Θ. Сумцовъ, Пѣсни и сказки о живомъ мертвецѣ, Кіевская Старина 1894, кн. III, ст. 440—458).

siostrą Dida) siedziba skały, stara baba w dziewięciu kożuchach, obrotnia płaz wielu-głowy. Leszy—siedziba lasy, obrotnia drzewa (Dobrochoczy i Turosik Leszy naczelne na Białej-rusi). Zmora w poł. rus. Kikimora także należą do Majek. Żmij ognisty Latawiec Prelestnik (incubus), Latawica, Prelestnica (succubus) siedziba powietrze, obrotnia meteor ognisty. Wily w illyrsko-słow. i w czesko-słow. identyczne z Majkami. Ogniany: obrotnia koń. Morowa dziewica z ognistym wiankiem na głowie. Złe-dni dzieci wielko-głowe i brzydkie niszczące gospodarskie domy. Z oddziału Demonologii symbolicznej: Czart, rogaty, wielko oki z ogonem, obrotnia: kruk, gad biały i przystęp (bryonia alba). Anioł, obrotnia: gołąb, łabędź

Zioła przeciw złym duchom, pół czartom: Pyłakun, Paproć, Neczujwiter, Toja, Trojan, Delan, Czosnek, Czartopłoch.

Więcej nic, chyba na przyszłość jeśli będę tak szczęśliwy nieco się dowiedzić.

Tu byle demonologiczne z kroniki ludu południowo-ruskiego, moja obietnica dla Augusta.

I. Parobek hoży i młody nie mógł się ożenić, tak dalece, że gdzie się udał, blisko lub daleko, albo mu rodzice dziewkę odmówili, albo dziéwka go nie chciała, lub jaki inny przepadek przed samym ślubem niweczeł [sic!] jego zamiar. W takiém niedobrém położeniu jego rodzina rozbiegła się po baiłach, radzić się co tu robić; lecz oprócz okadzania i zażegania [sic!] nikt nie umiał zaradzić. Aż jedna baiła rozwiązała czary wyczytawszy z gwiazd przyszłość parobka, i powiedziała: „Ty nie chodź i nie szukaj sobie żonę, bo wszystko nadaremnie — twoja sądzona Majka. Jeszcze ci poradzę, jak je ułowić. Kup na targu parę czerwonych botów i zejdź na ich igrzysko w nocnej porze, lecz dla bezpieczeństwa aby ciebie nie porwały, namaść sobie piersi i policzki czosnkiem, i schowaj trzy główki czosnku w pazuchę. Kiedy się zejdą koła pląsać, połóż opodal jeden bót". — Tak się stało — parobek kupił na targu czerwone bóty, zabezpieczywszy się czosnkiem poszedł po sądzonę Majkę na igrzysko. Ot i zawiał wiatr dźwięcznie, mile i Majki spłynęły z obłoków i koła jęły pląsać. Parobek długo, długo patrzał się w zadziwieniu, w radości i prawie mechanicznie postawił bót na drodze. Majki po pląsaniu pierzchały po błoniu, ot jedna ujrzała bót i pobiegła. Uzuje na jednę nogę, druga bosa, zdejmi, uzuje na drugą, to znowu tamta bosa. Więc na obie nogi bót naciągnęła. Parobek krzyknął i kiedy Majki przelęknione pirzchnęły, li Majka z czerwonym bótem nie mogła powstać. Parobek je porwał i rzekł: „Ty moja sądzona". Majka nie opierała się, tylko rzekła: „Ja będę twoją żoną, tylko strzeż się, abyś mię nie nazywał nigdy Majką". Wzięli ślub;

żyli z sobą już przez kilka lat. Bóg im błogosławił dziatkami. Aż jednego razu mąż podpił sobie i dalej swarzyć, i w swarze wymówił się: „Ty Majko!“ — Majka płacząc zniknęła w powietrzu.

Маємо тут досить недотепно з постатю Мавки сплетену середньовікову леґенду про Мелюзину, пор. L. Desaivre, La légende de Melusine, Niort 1885; Reinhold Köhler, Kleinere Schriften III, 265.

II. Gospodarz znachor z swoją czeladzią gromadził siano. Była pogoda, w południe zaczęły się chmury gromadzić. Wiatr zawiał, grzmoty, błyskawice. Gospodarz znachor roskazuje swojej czeladzi szybko się zwijać, i sam stoży. Chmury się zbiły nad nimi, ciągle grzmi i szumi, wichry świszczą, błyskawice krzyżują się; lecz ani rosy nie kropleje. Wtem nadjeżdża pan na białym koniu. Kóń był wysoki i ogon mu się po ziemi włóczył; jezdziec oczy spuścił. Pan jechał prosto na gospodarza znachora, i kiedy się z nim spotkał, nie podnosząc ócz rzekł: „Puszczaj ludzie, bo mi się pomordowali“. Gospodarz znachor odparł: „Czemuś nie przybył do mnie w gości na Kupało?“ — Ot t z tem słowem gospodarz znachor odszedł w leszczynę, a za nim pojechał pan; oba coś z sobą rozprawiali, lecz nie można było zasłyszeć. Po niejakim czasie gospodarz znachor wrócił z latoroską laskową w ręku. Wichry zawyły, potem głęboka cisza i lunął grad. Wypogodziło się; łąka sąsiednia należąca do gospodarza nieprzyjaciela znachora, była uścielona na dwa palce gradem, a na sianożęci gospodarza znachora li drobny deszcz porosił.

III. Była noc cicha i pogodna zimową porą, szyldwach na czatach chodził szybko zacierając ręce. Nagle w dali zamajaczał jezdziec na białym koniu. Szeldwach stał, jezdziec jedzie coraz bliżej, a szeldwachowi sam nie wie dla czego włosy się na głowie jeżą, i dreszcz go przejmuje. Kiedy jezdziec przejeżdżał, zaledwie szeldwach mógł przemówić: „Kto idzie!“ Na to jezdziec odpowiedział: „Zaraz będziesz wiedział.“ — Po niejakim czasie browar sąsiedni stał w płomieniach, tam gdzie jezdziec zajechał.

IV. Jechał gospodarz wozem ze sąsiedniego miasta do domu. Było późno pod wieczór. Ujechał kawał od miasta, patrzy się, biegnie chłopiec z olszyny; gospodarzowi dziwno było, skąd się tu chłopiec wziął i co by tak późno robił. Ot i dobiegł chłopiec do woza i rzecze niby na przywitanie: „Dobra noc!“ i wszystko[1]) skacząc to chwyci za koło to puści. Gospodarz był[2]) trochę podpity, więc bez bojaźni pyta się Did'ka: „Czy są tu pieniądze?“ — Did'ko rzecze: „Bardzo mało,

[1]) Дословний переклад з руського „все“; по польськи сказати б: ciągle. [2]) В рукоп. była.

i to moje. Dawniej było tu pieniędzy bez liku, lecz car pogański zabrał, kiedy siedmioma powozami tędy na Węgry uciekał. Jest pogłoska, że car pogański gdzieś w tych okolicach swoje skarby zakopał, ale ja wówczas był jeszcze mały, ta li tyle dobrze pamiętam, jak się konie u jego powozu urwały, a pojazd z góry stoczył się i oś się złamała. I ja wówczas serdecznie uśmiał się!" — To opowiedziawszy Did'ko świszcząc poszedł w las czarny.

V. Rybak w nocnej porze łowił ryby. Uszedł przeszło ćwierć mili po nad rzékę, połów był obfity, zaciągnął sieć w łęgu pod lesistą wierzchowiną, i słyszy jakaś nadpowietrzna muzyka zabrzmiała. Przysłuchuje się, muzyka zdaje się jeden raz zbliżać a drugi oddalać. Dziwno mu to było; aż gdzieś skądeś wziął się pan i spotkawszy się z rybakiem rzecze: „Nie bój się nic, jeden z naszych ożenił się na Węgrzech, a teraz wesele idzie!" Muzyka się zbliżyła, dźwięki pełno, słodko rozległy się łamiąc się po lasach, i wszystkie drzewa i krzaki ścieliły się, kędy muzyka przechodziła.

VI. Gospodarz na połoninie ukrywał kolibę. Co ukryje, silny wiatr powieje i łub zerwie. Trwało to jakiś czas. Ot i w gniewie gospodarz cisnął nożem na przeciw wiatru, złorzecząc wiatrowi. Wkrótce i wiatr ucichł; gospodarz ukrył kolibę, ogień rozdął, nałożył i wieczerzę zgotował. Właśnie przy zachodzie słońca wieczerzał, aż idzie człowiek taki pokaléczony, że mu ni ócz ni twarzy nie widać. I rzecze do gospodarza: „Dobry wieczór!" Gospodarz odpowiedział: „Daj Boże dobre zdrowie! Zasiadaj do wieczerzy!" A człowiek odpowiedział: „Wieczerzaj zdrów!" A potem po niejakiém milczeniu popatrzywszy się na gospodarza rzekł: „Masz szczęście! jak byś mię był nie przyjął uczciwie, był by ja cię nauczył, jak rzucać naprzeciw wiatru nożem. Widzisz, jakés mię pokaléczył, a drugi [raz] strzeż się, nie rzucaj nożem na wiater!"

Co się tyczy mojej podróży, bardzo mały co mógłem uzbierać, jeszcze tylko zostaje nadzieja przy lepszej pogodzie.

Mam kilka kolędnych pieśni z Ożydowa, w niedzielę resztę wykolęduje Bereza, t. j. spiewca. Będę miał i nóty. W tych dniach pojedziemy na ekskursyę. Między innemi dowiedziałem się, że w Busku spiéwa lud pieśń o Szełudywym Buniaku, co będzie najdawniejsza, a tém samém najważniejsza duma historyczna naszego ludu. Mam także kilka świeżych szczegółow do Demonologii.

Polecając się łaskawym względom W. Pana Dobr. zostaję z głębokim szacunkiem najniższym sługą D. I. W.

Augusta pozdrawiam i Karola Władysława Zapa.

Отсї листи крім чисто наукового інтересу поміщених у них фолькльорних записів цікаві для Вагилевичевого біоґрафа своїми

хоч скупими, але важними даними. Поздоровлене дописане на кінці другого листу для Августа, себто Бельовского і Запа сьвідчить про близькі і постійні зносини між обома поздоровленими і адресатом і потверджує думку про те, що тим адресатом був не хто иньший, як Осип Борковский. А коли так, то щиротовариський і наскрізь достойний тон листів Вагилевича, без тиканя, без зайвих інтімностий і без брудних натяків дає нехибне сьвідоцтво, що бодай у першій половині 1840 року, з якої походять оба ті листи, відносини між Вагилевичем і Борковским зовсїм не були такі погані, як оповідає Головацький. Навпаки, Вагилевич ділить ся з адресатом своїх листів своїми науковими здобутками і поглядами, дає йому інформації в наукових питанях і сам від нього просить послуг досить не маловажних (переклад грецьких цитатів). Що більше, можемо догадувати ся, що саму поїздку до Ожидова, довший побут у тім селї і екскурсії в близше та дальше сусїдство (Буськ досить віддалений від Ожидова) Вагилевич завдячував чи то впливам і зносинам, чи й матеріяльній підмозї Борковского. Без того в тих часах подібні подорожі були дуже марудні і коштовні. І подорож Вагилевича являєть ся перед нами правдивою екскурзією з етноґрафічною та загалом науковою метою.

Се мусимо сконстатувати для самої точности в хрональоґії подій. Коли вірити Головацькому, то скандальний характер відносин Вагилевича почав ся від разу, від самого 1839 р., коли Вагилевич вийшов із дух. семінарії. Оба наші листи доказують, що ще коло половини 1840 р. ті відносини були наскрізь децентні і для Вагилевича корисні. Се ще не значить, що вони пізнїйше не погіршили ся, бож сам Вагилевич у своїй Автобіоґрафії, до якої перейдемо зараз, кладе свій роман з Юлією на р. 1841—42. Але наші листи насувають нам на очи ще одну обставину, що не зовсїм корисно сьвідчить про щирість та безкорисність польських панів у їх зносинах з Вагилевичем. Уже Головацький з натиском підносить, що для польських аристократів-літератів Вагилевич був цінним набутком, бо се була ходяча енциклопедія всякого знаня, особливо в обсягу найціннїйшім для польських аристократів, в обсягу польської історії та ґенеальоґії (op. cit. 459). Та на скілько се богацтво Вагилевичевого знаня служило йому чи то до брильованя в панських сальонах, чи навіть до інформованя менше очитаних паничів при їх наукових чи беллетристичних працях, у тім не можна би ще бачити нїчого злого. Знане нагромаджене в живій голові тим

ціннійше від мертвої бібліотеки, що лекше комунікуєть ся. Тай усі тодішні видні славісти мали похвальний звичай у своїх переписках обмінювати ся своїми знахідками, відкритями та висновками в біжучих наукових справах. Але отсї листи Вагилевича показують нам справу в троха иньшім, для адресата і його приятелів менше кориснім сьвітлї. Річ ось у чім.

У р. 1845 видав Люціян Сєменьский, пізнійше славний польський критик та біоґраф, одну з перших своїх книжечок Podania i legendy polskie, ruskie, litewskie, zebrał Łucian Siemieński. Poznań 1845, 8⁰, 164 стор. Ся книжечка тепер велика рідкість, бо кажуть, що котрась із польських маґнатських родин, Потоцкі чи Чарторийскі, знайшовши в ній щось образливе для себе, протягом кількох десятків літ скуповували всї її примірники, які могли дістати до рук, навіть при помочи своїх аґентів викрадали їх з публичних бібліотек і палили[1]). Так само в збірнім виданю творів Сєменьского, що вийшло по його смерти, сеї збірочки не передруковано. Крім гарної і тепло написаної передмови п. з. Kilka słów o ważności podań ludowych (стор. I—XX), де між иньшим висловлено догад про походженє наших казок із арабської збірки „Тисяча і одна ніч“, книжочка — 158 коротких оповідань, головно місцевих та історичних традицій або демонольоґічних переказів. Майже виємком у польській науковій лїтературі треба вважати те, що редактор книжки в реєстрі змісту (стор. 159—163) вважав потрібним подати при кождім оповіданю жерело, з якого воно взяте. Він цитує там і хроніки і старих письменників і новійших етноґрафів, спеціяльно для українських тем Ізопольского та Войціцкого. Та крім тих нумерів означених цитатами маємо в збірцї ще невеличке число нумерів, при яких дописано редактором: Z podań ustnych. Можна би догадувати ся, що вони записані самим Сєменьским і я допускаю, що справдї ним записані власне ті оповіданя, що торкають ся польських околиць, спеціяльно Татрів. Але в числї тих нумерів, яких жерело означено сим терміном, маємо досить значне число (15) записаних з уст галицько-руських селян, розумієть ся, поданих тут польською мовою. Можна було всяко догадувати ся про походженє тих оповідань, та висше подані листи Вагилевича розвязують сю загадку: оповіданя записані в другім листї під цифрами II і VI майже слово в слово передруковані у Сєменьского під н-рами 121 і 122. Під

---

[1]) Ще 1885 р. я не міг знайти її в жаднїй львівській бібліотецї.

н-ром 123 подано два оповіданя п. з. Latawice, а під н-ром 124 оповіданє Łełeki з таким же загальним означенєм жерела „Z pod. ustn.“. З поданого у нас листу бачимо, що Вагилевич мав матеріяли й про ті роди демонів, про які тодї мабуть нїхто з польських етноґрафів не знав. Отже й сї оповіданя мусимо вважати за Вагилевичеві записи. Ідучи далї за сим слїдом і виділюючи оповіданя записані з уст східно-галицького руського люду, які надто визначають ся рутенїзмами в польськім вислові, а яких жерело зазначено тим самим загальним терміном, можемо поставити здогад, що крім згаданих уже 4 нумерів Вагилевичеви належать у сїй збірцї ще ось які записи: 54 Krzywoprzysiężna Pani (з Шляхтинець), 57 Zamek Jazłowiecki, 80 Kamień w Podkamieniu, 83 Ludzie obróceni w kamień, уступи III і IV, 88 Upior i dżuma, 97 Lipa, 128 Miawki (Вагилевич називає їх Майками, одна й друга назва, як відомо, невірна; властива назва Навки або Мавки). Отже се затаєнє Вагилевичевої назви при зібраних ним матеріялах нї в якім разї не можна назвати похвальним і товариським вчинком, навіть коли б Вагилевич сам під якимись впливами чи пресіями (на які натякає „цироґраф“ наведений висше під ч. 4) зрік ся сього права до покладеня свого підпису під ними. Чи і на скілько користував ся Вагилевичевими записами другий польський етноґраф, Казимір Войцїцкий, що в 30-их і 40-их роках із Варшави часто навідував ся до Галичини, належав також до кружка О. Борковского і був особисто знайомий з Вагилевичем, — годї сказати. Висше вже ми звернули увагу на цікаву схожість записаної Вагилевичем „билї-небилицї“ з одним а властиво з двома оповіданями поміщеними у „Klechdach“ Войцїцкого. Хто в сьому випадку був взірцем, а хто перерібником, се ще річ сумнївна з огляду на те, що Войцїцкий ще свобіднїйше поводив ся зі своїм матеріялом, як Вагилевич. В дописках до другого тома можна би вважати за Вагилевичеві записки такі віруваня, як подане на стор. 148 з Перемищини про силу проклятя і стор. 152 (§ 4) оповіданє про Гуцулку, якій чарівниця наслала жабу і яка за се помстила ся на чарівницї висушивши ту жабу, через що й сама чарівниця вмерла (передруковано у Семеньского під ч. 96). Та певність тут менша вже хоч би тому, що Klechdy Войцїцкого вийшли з друку 1837 р., а були готові, як показує дата передмови, вже в груднї 1835 р. і можна сумнївати ся, чи вже тодї Войцїцкий, посередно чи безпосередно, був знайомий з Вагилевичем.

II.

А тепер приступимо до „Уривка з автобіографії“ Вагилевича, документу одинокого в своїм роді в нашім письменстві, якого публікація могла б видавати ся безцільною наругою над память чоловіка здібного і нещасливого, але оправдує ся тим, що про ті факти опублікував Головацький на основі устних оповідань і пльоток. Про події, про які Головацький говорить лише загальними рисами, спльовуючи з обуреня, маємо тут холодну, простодушну і щиро наівну реляцію самого Вагилевича, обставлену масою деталів, реляцію або в головному правдиву, або подіктовану маніяцтвом і високо розвиненим божевіллєм. Уже хоч би з того чисто психольоґічного становища уривок Вагилевича заслугує на пильну увагу; з його тексту побачимо, що він заслугує на увагу і з многих иньших причин.

Поглянько поперед усього на рукопис. Се немов окрема цілість для себе. Чільна сторона чиста, на ній рукою Вагилевича написано титул „Wyjątek z Autobiografii, rok 1841 i 1842“, отже видно, що сам автор трактує сей уривок як цілість. Можливо навіть, що він сам потім віддер частину першої картки, де на обороті були записки з літа 1839 р. затитуловані „Rozdział IV. Wyjątek z Autobiografii“, щоб сконцентрувати увагу тілько на дальшім уступі, що під окремим титулом спеціяльно оповідає події літ 1841 і 1842. Ті події двох літ описані як цілість, не в формі дневника, а в формі суцільного оповіданя по сьвіжим слідам подій. Коли був писаний сей уривок, не знати, але з його закінченя, де подає ся як позитивно правдиву звістку, що правительство згодило ся дати Вагилевичу дозвіл ординувати ся, і не оговорено тої звістки нічим, мусимо догадувати ся, що уривок писаний був тодіж, при кінці 1842 або в початку 1843 р., бо звістка про дозвіл намісництва швидко показала ся неправдивою і Вагилевич дістав такий дозвіл аж в початку 1844, а ординував ся, як відомо, аж в осени 1846 р.[1]) Так само нічогісінько не довідуємо ся, що склонило Вагилевича написати сей уривок; ніякого відтінка сердитости чи то на ґр. Борковского, чи на головну героїню авантури, яку змальовано тут більше нещасною жертвою, ніж

[1]) Див. Ф. И. Свистунъ, Любовное приключеніе Ивана Вагилевича (Вѣстникъ „Народного Дома“ 1906, ч. 1, стор. 11).

героїнею, — тай у загалї нїякого слїду якоїсь рефлексії над тим, що се таке дїєть ся і до чого воно веде. Автор оповідає коротко, безбарвно, без риторики, стилем хронїки, наївно як дитина. Написавши цїле оповіданє одним тягом він троха пізнїйше взяв його знов на варстат і поробив масу поправок та доповнень поміщених на марґінесах. Із поправок важне особливо те, що автор, який зразу називав своїх знайомих повними іменами і прозвищами, потім поперечеркував прозвища, лишаючи хиба початкові букви. Декуди можна ще ті перемазані назви відчитати і ми транскрібуючи текст будемо робити се не зазначуючи окремо, що тут текст замазаний. Так само без особливих зазначень включаємо в текст усї Вагилевичеві марґінальні дописки, роблені швидко по написаню першого нарису. Зазначимо ще, що на початковій сторонї оповіданя про 1841—42 р. якась чужа рука, мб. котрийсь із ґр. Борковских, у яких володїню був рукопис, у двох місцях ножиком вишкрябала назви, але так незручно, що в однім місцї зовсїм виразно лишило ся hr. Du... Bo..., а в марґінальній приписцї ряд знайомих Вагилевича лиш троха потерпів.

Rozdział IV. Wyjątek z Autobiografii. Lato 1839 r.

[Ukończywszy] studium teologiczne spodziewałem się bardzo wiele na moje związki literackie [. . . . . .] P. i Pawłem Józefem T. i pełen tych nadziej pożegnałem się pocałunkiem [. . . . . .] Jasiem (współuczniem — перечеркнено). Oba byliśmy smutni, tęskni, że się rozstajemy . . . . . . o sobie mieli jedną obawę, żebyśmy nie zobojętnieli dla siebie, nie zapomnieli na siebie.

. . . . . . w nocy i stanąłem drugiego wieczora w Haliczu u mojego współucznia . . . . . . zasiągnąłem różne wiadomości o tej starożytnej stolicy . . . .żąt, królów, biskupów i metropolitów . . . . bie spadającej, gubiącej się w sadach Lecz wieść była gługa [sic!] oprócz kilka drobno . . . . kilka ulic i kilka kamienic . . . . jakimsi xięciu o kurzych nogach. Bo z jej życia martwych pamiątek jednej . . . . . pięknemi obrazami szczególnie ikonostasem greckiego stylu jam nie umiał ożywić . . . . . z zbitego żwiru, a na nim rozwalin zamku z otworem do lochów nie mogłem . . . . . ułamków muru rozrzuconych. Tak wprowadził mię mój współuczeń do Abrahama Leonowicza rabina Karaitów . . . . .ści z Krymu z r. 1247, który przechował nawet język tatarski . . . . położenie bardzo światłego, i odtąd Halicz miał dla mnie tę samą wielką świetność . . . . .asku. Jam go ujrzał w słońcu owego życia z tysiącem wieżyc, z sokołami mołojcami . . . . . z pro-

porcami . . . . . nawet i bożyszcza stare przedchrześciańskie wstąpiły w życia . . . . . którym prócz wieście że był miastem, nic nie znalazłem, nawet odłamku muru. Jednak i Tustań . . . . . miał prawo magdeburskie.

. . . . . owsa, a ztamtąd miernemi wzgórkami do Sarnek średnich . . . . . w wzniosłej skale gipsowej, gdzie nie znalazłem nic wcale . . . . . sprawie z mandateryuszem na przeprosiny przyjęła mię pani . . . . . drodze po lasach i górach na słocie przyjechałem do Monastyr. . . . . . lecony od jego i mego przyjaciela pana K. W. Z. . . . . w Czechowie. Ztamtąd oba wyjechaliśmy . . . . . . do siostry mojego współucznia. Tu ujrzałem dwie siostre . . . . . blada z czarnym włosem, czarnooka Zofia, starsza w latach . . . . . z mojej pierwszej młodości wkrótce . . . . . bardzo często i z wielką przy . . . . . tyle malowniczych . . . . . na wzgórze zadniestrskie . . . . . obnie snuje się obraz wszyst. . . . współucznia pana Juliana . . . . . Bukowinę: gdzie . . . . . X. Stefana H . . . . .ego X. dowiedziałem . . . . .

Отсе і все, що полишило ся в записок про літо 1839 року. Із тих уривків важне для нас головно те, що вже тоді, зараз по виході з дух. семінарії, Вагилевич покладав великі надії на свої літературні звязки з неназваними панами П. (може Павлїковским) і Павлом-Йосифом (отже очевидно Поляком) Т. Про Борковского нема згадки, хоч можливо, що була на першім місцї і видерта. Для біоґрафа не безінтересна буде згадка про побут Вагилевича в Галичі, про його пошукуваня за памятками, хід до Тустаня та візиту у караітського рабіна Авраама Леоновича, що тїшив ся тоді серед польських і руських літературних сфер славою великої вчености.

Wyjątek z Autobiografii. Rok 1841 i 1842.

Zamieszkawszy we Lwowie u Józefa (hr. Dunina Borkowskiego — в рукоп. вишкрябано) chciałem ile możności skorzystać do moich prac literackich szczególnie z konwersacii z moimi kolegami (доп. на марґ. co się tyczy literatury PP. A. Bielowski, A. hr. D.... B[orkowski], K. W[ojcicki] Z. D. Z.). A że będąc jeszcze ciągle zajętym panną Marią Zarzycką [1]) — zgłosiłem się listownie do H. Wł. Zapa, prosząc go aby się dowiedział od X. Birwina (?), jak panna Maria przyjęła moje oświadczenie, na co odpisał mi, że państwo Zarzyccy nie życzą sobie mieć we mnie zięcia.

(Rok 1841 zaczął się u mnie bardzo miłem wrażeniem: był to

[1]) Назва Zarzycką крім початкової букви замазана, рукою автора.

list od pana Emeryka K. mojego dawnego przyjaciela — се дописано на марґ.).

Do Ożydowa[1]), gdziem mieszkał tak długo, obiecałem był dla wyjaśnienia plotek Pana Krzysztofa J. starającego się o Panny Jozefy B. dowiedzieć od pana Józefa, trzy listy do .... rozpisałem[2]); spotkał się istotnie z p. Krzyst. Janowiczem (назва крім J. замазана автором), z ktorym się zna z widzenia; że go zapytał, jak tam stoi z jego miłością w Ożydowie. „Kto to panu mówił, zapewne Wagilewicz". Nawiasowo wspominając o mojej miłości. To doniosłem do panny Ernestyny Bartkowskiej. Wtedy przedstawił mnie p. Józef pannie Antoninie P (решта назви щільно замазана автором); była to osoba młoda, nieładna brunetka ale przytem bardzo wykształcona, literatka. Mnie zaś najwięcej była przyjemna z głosu, który mi bardzo żywo przypominał Marię Zarzycką moją kochankę.

Około połowy stycznia [ті слова перечеркнені автором і додано відсилач, але дописки нема ніякої] pojechałem w interesie p. Maurycego Ci....skiego mojego przyjaciela, męża w całem znaczeniu tego słowa zacnego do Ożydowa. Około połowy stycznia przybyła do Lwowa pani Bratkowska i doręczyła od swojej córki [початок сього речення первісно виглядав так: Było to właśnie wtedy, kiedy panna — сї слова потім перечеркнено] Ernestyny do mnie list napisała donosząc mi o skutku mojego listu z Derewlan i Lwowa. Gdzie były także zapewnienia jej szacunku. I prośba od panny Anieli Sierakowskiej o xiążki do czytania. Naco dałem odpis i posłałem pod adresem panny Anieli xiążkę pod tytułem pierwiosnek z 1829 r. [Доп. на марґ. Wtedy przyszedł do mnie na przeprosiny P. Krz. Janowicz, przyjąłem go bardzo zimno i z pogardą.] Tego samego dnia stanąłem na noc w Ożydowie; list i xiążka nie doszła do Ożydowa. Przyjęcie moje było bardzo miłe, poznałem, że mnie państwo Sierakowscy mimo nieprzyjemności które zrobiłem obu kochankom, kochają jak syna. I ja rzeczywiście czułem się tam jak w domu. List mój z Derewlan bardzo wiele ubliżył pannie Józefie — ona się mnie przelękła sądząc że mnie uraził jej kochanek tak że się będę ciągle mścił; były tam i spazmy, nawet wzywała xiędza do spowiedzi, zapomniawszy że jest druga zemsta straszniejsza — wzgarda. Pan Sierakowski oświadczył, że ja mam słuszność jeno w tem zrobiłem pomyłkę, żem mu nie opowiedział owe plotki, które mię zra-

[1]) В рукоп. Ożydowem kochanka i na moje pytanie odpowiedział mi Józef, że spotkał się i т. д. Слова від plotkę до że перемазані автором.

[2]) В тексті було первісно: plotkę.

żają i żem nie zaciągnął [sic!] jego radę. To samo sądziła i panna Aniela. Wszystko to mi opowiedziała panna Ernestyna.

Bawiłem w Ożydowie 1½ dnia bardzo przyjemnie, doświadczając wszystko co może dać życzliwość żeńska człowiekowi uczciwemu, łącznie z szacunkiem męskim, rozumię tu państwo Sierakowskich, panię Bartkowskę i jej córkę. Zato panna Józefa zachowała się obojętnie, równie jak ja dla niej. Powróciłem do Lwowa z Sierakowskim. We Lwowie żyłem jak przedtem. Bywałem u panny Antoniny bardzo często, lubiałem ją słuchać mówiącą, chociaż mnie często nudziła wspomnieniem o swoim kochanku p. Chmielewskim[1]) uwięzionym z przyczyn politycznych. Zresztą i to ustało, rozmowa krążyła koło literatury. Na końcu, kiedyśmy się lepiej zaznajomili, na jej żądanie pożyczyłem jej do czytania moje prace literackie, lekkie poezye, rozprawy historyczno-etnologiczne, szczególnie o pogrzebach u Słowian i tłumaczoną nowelę z rosyjskiego pod tytułem uśmiech umarłego, która otrzymała od censury dwa ocenienia: typum non meretur i non admittitur. Wszystko to było przyjęto z wielką radością. Jednakowo ona nie ośmieliła się udzielić [mi] swoje wyroby umysłowe do przeczytania. Jedno to, drugie zaś że wtedy od moich kolegów, którzy właśnie wtedy zjechali się byli na 1 termin roku 1841 do święcenia, dowiedziałem się, że panna Maria Zarzycka mnie kocha i odpisała sobie moje fantazie do niej — odstręczyło mię od niej; jednakowo nie przestałem bywać u niej i zawsze byłem przyjmywany z wielkim szacunkiem od jej domowników, a od niej nawet z nadspodzianym uczuciem dla mnie. Prawda żem siadał przy niej i w chwilach extasy brałem ją za rękę i całował, ale to było chwilowem. Czyniąc zadość jej życzeniu byłem z Józefem u Pani O.

(На марґ. дописано: Nie mogę zamilczyć, że na moje żądanie przedstawił mnie Pan Józef bogatej Pannie 40-letniej Julii Boratyńskiej, lecz nie byłem u niej tylko jeden raz).

W lutym chorowałem, wtedy przybył do Lwowa D. Magnuszewski[2]) i miło mi było przy nim dla przypomnień z Załucza. Wtedy przybyła do Lwowa z panną Józefą Bystrzanowską i moja przyjaciółka panna Ernestyna i widziałem się z nią ostatni raz. Dowiedziałem się od niej, że p. Krz. Janowicz odpieczętował xiążkę i posłał pod adresem swojej kochanki, a list do Ernestyny zatrzymał u siebie dodając,

---

[1]) Назва, як звичайно, замазана. Роберт Хмелевский, арестований 1841 р., а 1845 засуджений на смерть і помилуваний на 15 літ вязниці в фортеці. Амнестія 1848 р. увільнила його разом з иньшими, пор. J. Krajewski, Tajne związki polityczne w Galicyi, стор. 98, 125, 127.

[2]) Домінік Маґнушевский, талановитий польський поет-романтик.

że się zgubił. Spędziliśmy z sobą kilka godzin u pani Guzykowej bardzo przyjemnie na rozmowie; między innemi ubawiła mnie wiadomość, że jest powszechne mniemanie w Ożydowie i w okolicach, że jam się kochał w pannie Józefie, i pożegnaliśmy się z zapewnieniem wzajemnej czci i szacunku.

(На марґ. дописано: Wtedy zacząłem pisać rozprawę o języku południowo-ruskim. W lutym także miałem przyjemność i nieprzyjemność z przyczyny uwiadomienia o literaturzy [sic!] galicyjskiej w Aussland, gdzie także o mnie była wzmianka).

Postanowiłem był wyjechać na wiosnę do Zarwanicy, gdzie x. Łotocki i mój były kolega x. Wanczycki (?) wyszukali byli dla mnie odpowiednią partyę. Wtedy doręczył mi p. D. Zubrzycki pod jego [adresem] do mnie pisany ~~list~~ P. Pogodina z Moskwy, była to odpowiedź na mój list, gdzie wszystko com mógł kiedy się spodziewać podchlebnego jako literat z marzeniami szacunku i sławy urzeczywistniło się; szczególnie owe mianowanie mnie na członka korespondenta towarzystwa historii i starożytności rosyjskich. Odpis na ten list zatrzymał mnie do wielkanocy.

Зробимо тут маленьку перерву в оповіданю Вагилевича і попробуємо уявити собі його в тім моменті, до якого він довів своє оповіданє. Бачимо молодого чоловіка повного надїй на будуще, спеціяльно на наукову карієру. Він знайомий з широким кругом інтелїґентних і упривілейованих людий, часто подорожує по краю, збирає етноґрафічні та всякі иньші матеріяли, носить ся з науковими працями, про які згадують і заграничні публїкації та товариства, при тім пише й публїкує власні вірші та переклади, які мають деякий успіх бодай серед того круга, з яким він стикаєть ся. Але се не такий „морально-непорочный труженникъ“, яким малює нам його Головацький. Уривки з його записок із 1839 р. показують нам, що він крім старих руїн та хронїк уже й тодї пильно цїкавив ся жіночою красотою. В початку 1841 р. він має вже в своїм минулім цїлу любовну історію з Марією Зарицкою, панночкою очевидно попівського роду, коли його семінарські товариші, приїздячи в сїчнї 1841 р. до Львова до висьвяченя, вміють оповісти йому про сю панну інтімні деталї і знають, що вона його коханка. Очевидно був се один із довголїтнїх „теольоґічних“ романів, що повстають із вакаційних знайомостий та празників, а основують ся на обовязку руських богословів женити ся перед висьвяченем. Тай з того, що подає Вагилевич про своє панське окруженє, в якім очевидно був уже в р. 1840, не бачимо, щоб його положенє

було таке недостойне, як представляє Головацький. З наведених висше листів, писаних із Ожидова, бачимо, що Вагилевич жив там довший час і робив наукові екскурсії в околицю. З автобіографії бачимо, що там у Ожидові було досить інтересне товариство: панство Сєраковскі, а власне панна Анеля, властителька Ожидова, її батько й мати, що любили Вагилевича як сина; панни Ернестина і Юзефа Братковска (чи Бартковска), з якими Вагилевич товаришує а інколи й інтригує в міру того, як до них заскакують иньші паничі. Інтрига з якимось Криштофом Яновичем робить Вагилевичеви тепер і пізнійше деякі прикрости. Одним словом, звичайні історії в житю людий середно осьвічених і не змушених заробляти власною працею на хліб насущний, а ще до того в тих панщизняних часах, коли на панів працювали під канчуком мужики, а пани мали лише два способи заповнити своє житє: політичну конспірацію або любовні інтриги. Вагилевич до конспірації не пристав, хоч у гуртку, що купчив ся біля Борковского, були й конспіратори (Бельовский, Хмелєвский і певно й иньші); за те тим горячійше війшов у сіть інтриґ і пльоток і сальонових любощів. Те, що він говорить про свої зносини з панною Антоніною, найкраще характеризує його тодішнє житє у Львові; щоб та панна Антоніна грала з ним комедію за намовою Борковского, щоб і иньші особи згадані в тій частині автобіографії, мали його за блазня, сього, здаєть ся, ніхто не скаже, тим більше, що Вагилевич, як побачимо далї, був дуже чуткий на кождий фальшивий тон у товариськім поводженю. Ми не бачимо доси, щоб Борковский занадто менторував його і держав при собі; навпаки, Вагилевич живучи у нього має повну свободу рухів; на його власну просьбу Борковский вводить його до сальону панни Боратиньскої, але не силує його ходити туди з ним частійше. Що Вагилевич як Русин і попович без особливо прикрого почутя міг обертати ся в тих польсько-панських кругах, се також не буде дивувати нас, коли зміркуємо, що се був круг переважно молодих людий пронятих пропаґандою демократичних поглядів, ідеями збратаня народностий і вирівнаня соціяльних контрастів, хоч і як романтичні форми прибирали ті ідеї в їх головах. Гарний, талановитий попович, що вмів писати не погані польські вірші та говорити гладкі комліменти, не мусїв a priori бути такою комічною фіґурою в сальонах польських дїдичів, державців та лїсничих, бо се головно ті сфери, в яких обертаєть ся Вагилевичева автобіо-

ґрафія, як се виставляє Головацький. А тепер далї в автобіоґрафії!

W poniedziałek wielkanocny napomknął mi pan Józef, że pewna młoda osoba z dobrego domu życzy sobie ze mną się zapoznać. We wtorek po 5-tej przyszła młoda ładna panna z modremi, dużemi oczami, z szerokiem czołem, małemi ustami i jasnym włosem. Bawiła do 8-mej, rozmawiała dużo i rzeczywiście na pierwszym wstępie bardzo mnie była zajęła, jednakowo nie wziąłem ją za co innego, tylko za dziewczynę rozkoszy (lub raczej za osobę która nie będąc szczęśliwą za mężem szuka to szczęście za domem — сї слова перечеркнув автор і написав між рядками). Prawda, że drżała, że płonęła, ale się wcale nie opierała ani pół słowem, zresztą bardzo przyzwoite było jej zachowanie w akcie. (Użyłem na jej ciele rozkoszy — сї слова перечеркнено) i tak mi była bardzo przyjemną jak żadna (остатнє слово перечеркнено і над ним дописано: rzadko; далї йдуть ось які перечеркнені слова: być może, że była dotychczas nietknięta). Całowaliśmy się i ja wypytywałem się, jak się podobałem, na co odpowiedziała pocałowaniami; chciałem (ją do siebie przywiązać — сї слова перечеркнено і над ними написано:) z niej wybadać, skąd ona, co ją spowodowało, że do mnie przyszła; ale tylko się dowiedziałem, że się zowie Julcia i że mieszka na halickiem (тут вичеркнено два слова: za podsieniem, і далї дописано між рядками: i że będzie u mnie często. Wybadywania te odbyły się przed źwierciadłem i oboje patrzaliśmy się sobie oko w oko z tym ogniem rozkoszy, w którym nie żal i umierać). Odprowadziłem ją do małego domu na halickiem przedmieściu wziąwszy po pod rękę i wtedy być może że jej mówiłem i o ożenieniu się (над сим дописано між рядками, блїдим чорнилом: bardzo się lękała, aby ją kto nie widział, na pocieszenie jej). Na odchodzie pocałowaliśmy się. (Далї дописано пізнїйше між рядками: Prawda, że Julcia zrobiła na mnie przyjemne wrażenie. Ale widzenie się z nią Józefa na balu u P. O. potwierdziło moje mniemanie, że jest rozkosznicą z wyższej klasy i że stosunki z nią nie powinienem za nieistniejące. Ja się także dowiedziałem, że się ta osoba zowie się Julią B.

Над сим епізодом зупинимо ся хвилю, хоч сам собою, так як його представив Вагилевич, він не має в собі нїчого неправдоподібного анї навіть романтичного. Таких Юлїй із малого домика крутило ся тодї біля аристократичної молодїжи певно не менше як сьогоднї, але відносини між ними і їх селядонами були інтімнїйші, ближші, бо все те ремесло було ще більше патріархальне, не заражене міжнародньою спекуляцією так як тепер. І Вагилевич очевидно вірним чутєм відгадав, з ким має

діло, а факт, про який згадує зараз далї в своїй автобіоґрафії, мусів ще лїпше переконати його.

Та погляньмо, як про сей епізод пише Головацький! „Борковский почав від того, що розбудив у Вагилевича славолюбність: він величав нїби-красоту його ярко блискучих чорних очий, його чудово-гарне чорне волосє. У всїх товариствах, певно з намови Борковского, всї дами потверджували се з тисячами підхлїбних додатків. Вагилевич почав вірити сьому, що він красун не на жарт і може бути львівським дон-жуаном. Цїлими годинами він пересиджував перед зеркалом, робив ріжні вигадливі причіпки і любував ся своїми чорними очима. Борковский, розумієть ся, жартував над сим самолюбством свого клїєнта і підсичував його пристрасть. В приятельських розмовах вивідавши, який у нього ідеал красоти, Борковский настроїв Вагилевича, аби писав вірші, піддаючи йому теми і мотиви. Вагилевич писав мрійливі віршики і деклямував свої твори; декілька з них Борковский дав надрукувати в видаванім у Львові журналї „Dziennik mód paryskich". Всї дами були нїби то в захватї, весь польський учений кружок не знаходив досить слів похвали і з намови Борковского величав Вагилевича, порівнював його з Петраркою, Байроном, Міцкевичем і розумієть ся, ставив його висше всїх. Ідеал жіночої красоти у Вагилевича була бльондинка з голубими очима... і Борковский переконав його, що він повинен вишукати собі предмет любови так як усї великі поети. Борковский перебрав усї гарнозвучні жіночі імена і Вагилевичу більше всїх подобало ся імя Юлїя — бльондинка з голубими очима. Все товариство почало впевняти Вагилевича, що у нього поетичне, ясновидне прочутє, маґнетизм серця, несьвідомий потяг до незнайомої особи, що з таким самим симпатичним настроєм пристрасно любить його і марить про нього. По якімось часї Борковский виявив Вагилевичу секрет: єсть Юлїя, бльондинка з голубими очима, з високо аристократичного дому, смертельно закохана в чорні очи і чорні кучері Вагилевича. Вона вяне, терпить без надїї і т. д. і т. д. Хтось там, якась бабуся сказала тїтусї такого-то ґрафа, а ґраф такому й такому, і нарештї під секретом се донесли Борковскому. Зблизити ся з нею не можна — її обставини і особливо лиха мачуха не допускають до того. Вагилевич знов писав сонети, які Борковский знайшов змогу передавати через тїтусь, бабусь і т. и. самій Юлїї; завязав ся інтересний фантастичний роман розмріяного любовника з небувалою любовницею. Весь кружок Борковского,

особливо дами підхопили зі співчутєм завязану інтриґу. Пішла довга переписка. Вагилевич діставав через співчутливих тїтусь любовні листи від Юлїї і посилав сею самою дорогою свої пристрасні відповіди віршами і прозою. Нарештї мрійник почав сумнївати ся і забажав бачити предмет своєї любови, і Борковский уладив дїло так, що в означений день на елеґантській мші в єзуїтськім костелї, в такій і такій лавцї буде мнима Юлїя з тїткою і завидющою мачухою. Вагилевич пішов до єзуїтського костела і зза угла заглядав обережно, щоб незамітно стрітити ся з голубими очима мнимої Юлїї. Періпетії тої стрічі тягли ся довгий час; мої приятелї подавали менї ріжну всячину, неймовірні байки.

„Борковский був невичерпаний у фантастичних видумках. Раз він доніс Вагилевичу під секретом, що Юлїю вивезли за місто до с. Кривчиць „на дачу“, і вона бажає побачити ся зі своїм милим. За намовою Борковского Вагилевич ходив за шість верстов до Кривчиць, ждав у саду, а нарештї зважив ся зайти в саму „дачу“ і запитав: „Gdzie tu jest ta Julia, co ja ją kocham nad życie?“ Упереджені „дачники“ насьміяли ся доволї над полу-божевільним і відправили його нї з чим назад. Борковский упевняв, що лиха мачуха розбила все.

„Подібні історії повтаряли ся раз за разом. Закохана Юлїя буцїм то побажала обміняти ся перстенями з Вагилевичем. За посередництвом ріжних тїтусь, бабусь, вірних покоївок, льокаїв і т. и. Борковский ніби то здужав передати перстїнь від Вагилевича, і Юлїя ніби то передала свій перстїнь зі своєю шифрою і з ріжними емблємами. Йому закрутили голову до тої міри, що кождий міг видумати яку хочете нісенїтницю, а Вагилевич вірив усьому. Укладано ріжні проєкти — тїкати обом закоханим за границю — до Франції, Швайцарії, Анґлїї, Америки. Юлїя ніби то згоджувала ся на все. І Вагилевич снував мрії про якесь райське житє в далеких краях з предметом своєї пристрасної любови і виливав свої мрії в листах до Юлїї і одержував (ніби то) від неї такі самі любовні листи; але бистре око мачухи ніби то розбивало всї пляни; Юлїю годї було вивезти і т. д.

„Розпусна фантазія старого кавалєра Борковского придумала ще один огидний жарт, що дав новий матеріял до фантастичних байок. Борковский обіцяв уладити для ніби то обручених і в фантазії повінчаних Далибора і Юлїї шлюбну ніч (!), запевняючи, що такі історії трапляють ся в аристократичних

кругах. Вагилевич увірив, що Юлія згодила ся задля нього зробити такий крок. Одної прегарної ночи в часї запуст заїхала замаскована дама до кватири ґрафа. Борковский мовчки вказав їй кімнату, де було приготоване шлюбне ліжко. Ніби то Юлія розібрала ся і погасила сьвічку; на голос дзвінка Борковский впустив Вагилевича в самій білизнї до зовсїм темної кімнати, сказавши йому, в котрім кутї лежить Юлія і взявши від нього обіцянку „под гонорем“, що не промовить до неї анї одного слова. Тої самої ночи в означеній годинї від'їхала безмовна маска, якої Вагилевич не бачив більше“ (Кіевская Старина 1883, ст. 461—463).

Я навмисне подав у дословнім перекладї ціле се оповіданє, бо воно в порівнаню з оповіданєм самого Вагилевича дає найліпшу міру, яке фантастичне понятє мав Головацький про факти і про дурноту та недогадливість Вагилевича, як наївно і злорадно брав на віру „разныя разности и неимовѣрныя басни“, що наговорювали йому приятелї про Вагилевича та з яким беллетристичним талантом умів він ще приперчувати ті нісенїтницї. У всїм оповіданю Головацького, як бачимо, крім кількох імен осіб нема майже анї слова правди; вся історія з Юлїєю мала зовсїм иньший хід і початок і, як побачимо далї, иньший конець. Хоч і як легкомисний був спосіб житя Вагилевича в ту пору, то всеж таки не був він таким бездонним дурнем, як його малює Головацький, та мабуть і Борковский не був таким падлюкою та заразом таким всевладним суґестором, щоб міг нї сїло нї впало зробити ціле своє окруженє спільником у своїй глупій і безцїльній грі з Вагилевичем. Певна річ, Борковский позволив собі зажартувати з Вагилевича в стилю улюблених зрештою „панських жартів“, підсилаючи йому знану собі Юлїю, але требаж тямити, що се були панщизнянї часи, в яких ще й не так жартовано з людською гідністю; а по друге, жарт Борковского був на стілько прозорий, що Вагилевич, як бачимо з його автобіоґрафії, майже від першої хвилї не сумнївав ся що до характеру Юлїї і що до своїх зобовязань супроти неї. Історію суґестії Борковского, позаочних любощів Вагилевича з невиданою нїколи Юлїєю, позаочних заручин, кореспонденцій, плянів утеки, пошукувань у Кривчицях і т. і. — все се мусимо признати видумкою коли не самого Головацького, то тої сучасної сфери, яка інформувала його.

Правда, дальший роман Далибора й Юлїї приняв справдї фантастичний, неправдоподібний напрям, але зовсїм иньшого

змісту, нїж се могла збагнути фантазія Головацького тай ще до того в таких формах, які й Борковский усього менше мав би інтерес і охоту суґерувати свойому клієнтови-плебеєви. Подаю дальше оповіданє Вагилевича в повнї з його рукопису, признаючи з гори, що не вмію знайти крітерія для осудженя, де тут кінчить ся дійсність, а де починаєть ся манїя еротична і викликана нею божевільна фантасмаґорія.

We czwartek (пригадую, що попереднє оповіданє зупинило ся на вівтірку великодного тижня, як побачимо далї, на днї 16 цьвітня 1841 р.) byłem ostatni raz u Panny Antoniny Piwockiej (? назва замазана, як звичайно, але букви ckiej видно досить виразно) i przyjmywała mnie bardzo grzecznie, prosiła abym u niej często bywał.

W suboty [sic!] poczułem jakieś pieczenie w członku męskim; nie wiedząc co to takiego kryłem się z tem aż po użyciu kobiety, — a wtedy odkryłem się z tem przed Józefem, który to wziął za tryper, nie mogąc wierzyć, aby to pochodziło od Julii — obwiniał mię, żem się udawał z innemi kobietami ulicznemi, co zaś nie było. Jednakowo (jego uwaga że — сї три слова перечеркнені) wszelkie fenomena tej choroby były łagodne i ustawały powoli (bez leków, a z mojej że ustają bole brzucha, objawiły te cieczenie jako flegmowo-hemorhoidalny odpływ – те що в скобках, у рукописї перечеркнене). Trwała ta choroba od połowy kwietnia do (połowy maja — перечеркнено, а над рядком дописано:) końca czerwca, (odtąd zaczęła gasnąć — перечеркнено). Далї дописано на марґ.: W przeciągu maja Panna Antonina P. niepokoi się, że u niej nie bywam. Niepokój jej uderza Panią O., której dużo miłego nagadała o mnie. Z niepokoju powstaje smutek, a ze strony P. O. gniew. Wszystko to obija się o uszy mojego przyjaciela pana Józefa, który mnie tłumaczy chorobą, lecz nie przyjmują to tłumaczenie twierdząc, że często mnie widują chodzącego. Lecz rzeczywiście nie było niepodobnem nigdzie pójść prócz przechadzek na wolnem powietrzu, i to długich, a potem różne kłopoty tak mnie zajęły, że wolałem wszystko znieść, byle z nich wyleść. (Доси марґінальна дописка).

W końcu maja rozeszła się wieść, że dziewczyna ładna blondynka arfistka, co się utopiła w stawie pałczyńskim na Boże ciało, była zakochaną w mężczyznie z jaskrawemi oczami, długiemi włosami i czemarze niebieskiej z czarnem axamitnym kołnierzem (i że – перечеркн.) od czasu kiedy go raz ujrzała w traktierni, a nie widząc podobieństwa połączyć się z nim, będąc za uczciwą, aby się jemu oddać, życie sobie odebrała. Z opisu wykombinowano, że ten mężczyzna byłem ja. I rzeczywiście, żem dwa razy widział w zimie młodę ładnę blondynkę ar-

fistkę, raz w traktierni, a drugi raz w sieniach i oba razy (nie mogłem się jej napatrzyć — се перечеркнено і написано над рядком:) całą duszą wpatrzyłem się w jej duże modre oczy, a nawet z myślą, że bym sobie życzył taką mieć żonę.

Wtedy ujrzałem pierwszy raz z okna naprzeciw na balkonie ładną, bardzo ładną blondynkę z czystym greckim typem, i pierwsza moja uwaga do p. Józefa była: co to za anioł! Odtąd ile razy była na balkonie, z wielką radością patrzałem na nią. Aż jednego razu był u nas p. Xawery Jaworski (do ktorego dość lubiłem — ostatni był to pojaw miłości chłopcow) i wszyscy trzej stanęliśmy w oknie i na balkon patrzali. Wtedy X. Jaworski zdjęty ciekawością pytał się swojego kolegi: kto to jest taki? Z kolegium przyniósł wiadomość, że to jest panna Marja Baczyńska, córka adwokata i że ona i jej przyjaciółka słyszały te zapytanie jego i że się ze swej strony pytały o tych z naprzeciw, szczególnie o (mnie — перечерк.) tym w szlafroku patrzącym się przez lornetkę — byłem to ja. Odtąd rozpoczęła się moja miłość do panny Marji Baczyńskiej. Kazałem jej oświadczyć, że na pierwsze wejrzenie zrobiła na mnie wrażenie i że ja z duszy życzy [sic!) żyć z nią dozgonnie. Odtąd Maria uwiadomiała mnie, kiedy będzie u państwa R. z wizytą. I ja nie omieszkał z okna patrzyć na balkon i lubować jej oczami, rumieńcem i żółtym włosem.

Gdy się to dzieje, przychodzi do nas Pan Krz. J[anowicz] oświadczając panu Józefowi, że go z mojego natchnienia zrobił szpiegiem, rozszérzywszy, że on denunciował niejakiego Roberta Chmielewskiego emigranta, przy którego wzięciu byli zaaresztowani pp. Mar. hr. Z., W. S., K. H. i inni. Co zaszło między mną a nim, należy do mnie; czy on denuncjował, czy nie, nie mogę wiedzieć i na tej wiadomości nic mi nie zależy, — tak oświadczyłem moim znajomym na zapytanie, dodając, że zatrzymanie listu pisanego do p. Ernestyny Bartkowskiej i rozpieczętowanie xiążki nie da się niczem uniewinnić. Takowe napady działy się bardzo często, nie tylko u pana Józefa, ale i u D., P. Leona K[oreckiego], A. W., L. D. i A[ugusta] B[ielowskiego], z pogróżkami, że ma na to dokument, — był to mój list pisany do Ernestyny; gdyż zapytano go, skąd go dostał, odpowiedział, że mu go dał p. Władysław Sierakowski, indziej, że mu dała panna Ernestyna Bartkowska, że jej sam z rąk wydarł i t. d. Ale to śmieszna była napaść i p. Krzyst. J. został na końcu pośmiewiskiem świata.

Z początku czerwca dowiedziałem się pierwszy raz, że wskutek spółkowania z Julią ona została matką. Główne wrażenie było, że to jest kłamstwem, raz dla tego, że raz miałem z nią do czynienia (a drugi raz — сї слова перечеркнено, а над рядком дописано:), jednakowoż

chwilami miałem bardzo miłe wzruszenie radości, że dałem życie istocie, którą mogę nazwać moją, i sama matka odtąd nie była dla mnie obojętną, chociaż ja ją nie kochał wcale będąc rozmarzony miłą, ładną Marią, która mie chciała z duszy uszczęśliwić i którą ja chciał uszczęśliwić nawzajem.

Kilka listów od ojca i brata wiedamiło [sic!] mnie o zapytaniu konsystorza tyczące się [sic!] mojego prowadzenia po ukończeniu teologii. Aby przerwać te zapytania poszedłem do x. prefekta Malinowskiego i tu dowiedziałem się, że między pięcioma którzy zostali prenotowani w presidium jako podejrzani, i ja jestem wymieniony. Byłem u x. Rektora, podowczas Grz. Jachimowicza i ten mi uwiadomił, że to najwięcej o to idzie, że bywałem po różnych miejscach i zajmywałem się rzeczami nieodpowiedniemi stanowisku duchownemu, i radził abym wyjechał do rodziców, wnioskując, że nastąpi komisia fori mixti. Ale to była rada nie bardzo odpowiednia dla mnie, raz że moja choroba a potem i serce zajęte, głowa zakłopotana kazały [1]) mnie zatrzymać się we Lwowie. Tak ja napisałem do ojca, aby mnie przysłał od dziekana wezwanie do mnie. Tym czasem w domu na mój list matka i ojciec bardzo się niepokoją i ojciec do Lwowa wyjechał. Wtedy miałem tę przyjemność z przyjazdem P. Mag. widzieć trzeci i ostatni raz jego kuzynkę pannę Silwię S., która mię była tak zajęła w r. 1838 i przy której dziwne uspokojenie duszne czułem zawsze, ile razy przy niej byłem. Nie mówię, że ją kochałem, choć byłbym ją kochał i to tą miłością długą, powolną, którą tylko śmierć kończy. Z odezw do mnie pana D. M. mojego przyjaciela poznałem, że i ona to samo lub coś podobnego do mnie. Przed samym mojim wyjazdem byłem u państwa M. i pojrzałem jej w oczy; wtedy także mówiłem z nią dużo i pocałowałem ją w rękę.

Jeszcze miałem drugą wielką bardzo przyjemność: widziałem się z Panem Emerykiem K., moim niegdyś przyjacielem od serca, niewidzianego [sic!] od r. 1832. Widzenie to bardzo było zajmujące z mojej i jego strony — patrzaliśmy się na siebie przypominając każdy rys twarzy, nasze znajomość świata i wiedze dawniejsze odżyły w teraźniejszości.

Z przybyciem ojca jeszczem się wahał, czy wyjeżdżać, czy zostać, na końcu wyjechałem, — i to była pierwsza wielka pomyłka, którą zrobiłem i za którą do dziś dnia cierpię. Na wyjezdnem dałem zlecenie panu Józefowi, aby ile możności załatwił mój interes z Julią jeśli będzie można, a zresztą o wszystkiem doniósł, co zajdzie, bo nie chciał

[1]) В рукоп. kazyły.

bym, aby przezemnie została nieszczęśliwą, tem bardziej dziecię, które jako bękart zawsze będzie nieszczęśliwe. Prosiłem go także donieść mi co o Marii, którą kochałem, i o Antoninie, którą niechcący rozkochałem i o Silwii, której sprzyjałem.

W czwartek w największą słotę wyjechałem ze Lwowa, w niedzielę byłem u dziekana kałuskiego x. Gnidkowskiego, zainsynuowałem i dałem rewers na odebranie zlecenia konsystorialnego. Zresztą xiądz dziekan, starzec bardzo miły i miłośnik literatury sławiańskiej [1]). Rad byłem z poznania się z nim. Tego samego dnia przyjechałem do moich rodziców do Zawoja. We środę odwidziłem mojego byłego kolegi [sic!] x. Jana Hrehorowicza, kooperatora Bohorodczan. Wtedy otrzymałem list ze Lwowa od pana K. W. Z, był to właściwie list od pana Jana B., mojego byłego kolegi z sanockiego. Wkrótce potem drugi list od pana Józefa, były tam wiadomości o mojej, jak ją odtąd zacząłem nazywać, narzeczonej Julii, i ja napisałem do niej oświadczenie wystawiając siebie całkowicie jakim jestem z grumasami (nie wspominając przyczyny że sądziłem — сї слова перечеркнені, остатнє поправлено на) sądząc że pozna przyczynę tej mojej pisaniny. Było tam i uczucie, ale bardzo słabe. Czekałem odpowiedzi na mój list, lecz nie mogłem się doczekać. Działo się to w lipcu.

Następne miesięcy [sic!] minęły mi spokojnie przy pracach literackich, bo nie mogąc się doczekać śledztwa, na które się spodziewałem, oddałem się moim ulubionym pracom filologiczno-etnologicznym. Tyle tylko miałem jak dla mnie śmiesznych napadów oświadczyn państwa rodziców, że życzą sobie, abym się żenił z ich córkami, to samo mówili mi i rodzice, ale ja odpowiedziałem, że moją żonę gdzie indziej postanowiłem wynaleść. Zresztą bardzo mi się nudziło, bom przywykły do życia wielkiego świata literackiego. Przybycie mojego brata prawnika Mikołaja wielce mię ucieszyło. Z nim odbyłem pielgrzymkę do Maniawy w celu odwidzenia poświętego miejsca, rozwalin Skitu monastyra. Przy końcu listopada napisałem list do Pana Augusta (dla p. Józefa — сї три слова перечеркнено). Na co odebrałem odpis, w którym mi nie wyjaśniło się moje położenie presidialne, nawet więcej za-

---

[1]) Від о. Гнїдковського лишила ся гарна збірка нар. приповідок списана в Калущинї. По його смерти 1861 р. ся збірка невідомим способом опинила ся в Петербурзї між паперами Р. Ґеоґр. Товариства і була 1868 р. разом зі старшими збірками галицько-руських приповідок опублїкована якимось Вислоцким п. з. Пословицы и поговорки Галицкой и Угорской Руси (Записки Имп. Р. Географическаго Общества по отд. этнографіи, т. II, С. Петербургъ 1868, стор. 227—362, див. мої Галицько руські нар. приповідки, т. I, стор. VII—VIII.

wikłały. Na drugi list pisany do Pana J. tylem się dowiedział, że mój interes z Julią wcale się nie skończył. W grudniu wyjechałem z domu z Zawoja do (Kałusza — перечеркнено) Mościsk[1]) do dziekana z moim bratem w goście, było to oraz uwiadomienie go o moim wyjeździe do Głuchowic, które nastąpiło na drugi tydzień. Wyprowadzała mnie moja siostra do Kałusza po pożegnaniu się rzewnem z moimi rodzicami. Zresztą podróż odbyłem bardzo szczęśliwie, była pogoda, droga dobra i takiemi stronami, któremi nie jechałem jeszcze. Z Kałusza wyjechałem w poniedziałek, a stanąłem na noc we wtorek w Głuchowicach. Tu mi się wszystko wyjaśniło, co zaszło we Lwowie w mojej niebytności.

Panna Antonina P. po moim odjeździe płakała, chorowała. Ale to przeszło, uspokoiła się na końcu po wyjeździe Pani O. Panna Marja B. mniemając, że ja się gniewam, była się zdycydowała przyjść i mówić ze mną u mnie. Smutek jej i płacze nie uszły uwagi matki, i tej zeznała, że się kocha we mnie, i gdy jej matka ogadywaniem nie mogła wybić z głowy przedmiot miłości i oświadczyła, że jej [sic!] woli widzieć na katafalku, jak przy ołtarzu ze mną. Wtedy się koło niej kręcił Pan P. nie zalecający się ni powierzchownością ni wykształceniem, temu matka sama oddała córkę, tak że się zdziwił nad swojem szczęściem, widząc że panna i patrzyć się na niego nie chce. Tymczasem córce powiedziała matka, aby mu nie odmawiała, kiedy się będzie oświadczać, bo inaczej wszystkie jej żęby wytłucze; córka upadła matce do nóg prosząc ją o litość, powtórzyła się ta scena kilka razy i Maria padła ofiarą dziwactwa matki. Żal mi jej było bardzo, ale ratować już ją nie mogłem w żaden sposób, wnioskując, że się może już przyzwyczaiła lub że się przyzwyczai do męża nieluba.

Panna Silwia S. bawiła we Lwowie przy państwu Magnuszewskich miesiąc przeszło i wtedy się wiele o mnie dowiedziała, co w połowie przyjęła.

Od mojego wyjazdu od Julii co dnia zaczęli przychodzić posły i posłanki; gdy im powiedziano, żem wyjechał, pytali się, gdzie? Wtedy Julię wypędziła z domu matka, oświadczając jej, że sobie postąpiła lekkomyślnie i że przez to nie ozyskała wcale przywiązanie do siebie; a ciotka jej Pani starościna Ms. wzięła do siebie obiecawszy się, że się nią bardzo szczerze zajmie. I rzeczywiście wskutek tej obietnicy była z nią u pana Józefa, gdzie dużo, bardzo dużo mówiono o mnie. Treść tej rozmowy były obowiązki matki dla dziecka, że to są

---

[1]) Се не місточко Мостиска між Львовом і Перемишлем, а село Мостищі недалеко Калуша.

najświętsze obowiązki, przytem głośno i szeroko o familiach, które są skoligacone z nią. (Była tam wzmianka o niejakim Panu Ignacym K. który aby nadać większą wiarę swoim gadaniom o mnie nie bardzo pochlebnym powiadał, że jest moim krewnym i że mnie bardzo dobrze zna i moją rodzinę, w czem się pokazał nikczemnym — отсе речене дописано на марґ.). Sama Julia zachowała się bardzo skromnie, było to najczystsze uczucie uszczęśliwiające tym płodem pod sercem. Ale już wtenczas widać było, że się dostała do rąk osoby niemoralnej, jaką [była] jej ciotka, która ubiera się w larwę przyzwoitości, aby skorzystać z tego z ludzi cierpiących. Na list mój, który ją zaspokoił, dała odpis officialny, rozumie tu o obowiązkach ojca do dziecka. Bawiły obie 4 godzin i zakończyła się rozmowa tem, że przy końcu października jeszcze się raz zgłoszą, a wtedy ostatni raz chcą się dowiedzieć, co ja myślę, abym nie żałował. Odtąd byli posły i posłanki częstsze, sama Julia została ostrzeżoną od ciotki, spodziewała się, że ja przyjadę, ale ja o niczem nie wiedziałem, bo list, co pan Józef do mnie pisał, na poczcie przepadł.

W kilka dni po moim przyjeździe do Głuchowic byłem we Lwowie; wtedy dowiedziałem się, że pytanie, czy mam być ordynowany czy nie, jeszcze się nie było rozwinęło. W takim stanie uważając stosunki z Julią za nieistnące z przyczyn zerwanych warunków oświadczyłem się przez Pana D. M. pannie Silwii.

Jednakowoż wkrótce zbieg okoliczności zrobił mi Julię bardzo drogą. Pierwsza przyczyna była, że jej miłość do mnie była powszechnie znaną we Lwowie, a nawet to, że odemnie dziecko miała [1]). Drugie i niepokojność z przyczyn, jak się ten od niej zaczęty romans skończy, w którym ona zaczęła od początku odgrywać rolę męską, a ja żeńską nie wiedzieć skąd i dla czego. Dnia 23 grudnia przyjechaliśmy oba, ja i pan Józef do Lwowa. Nudziłem pana Józefa zaraz od początku, aby mi się dowiedział, co się dzieje z Julią, i rzeczywiście dowiedział [się], że bawi w Wiedniu, gdzie bywa często u pana M. Z. u którego i przez noc zostaje, i że ciotka chce ją za niego wydać. Przy tem była u nas jedna dziewica roskoszy, brunetka, niejaka Józia, która napomykała coś o Julii, że ją zna i o jej miłości do niejakiego bruneta. Ta brunetka była mi dość przyjemną. Byłem u niej w odwidzinach, drugiego dnia obiecała się przyjść, ale nie przyszła. Za nią

[1]) Се потверджує Головацький оповідаючи, що Юлія доносила Вагилевичу листами, „что она почувствовала плодъ ихъ любви, а послѣ 9 мѣсяцевъ, что она родила сына, здороваго, красиваго ребенка, точь въ точь отца, съ яркими, черными глазами и черными волосами“.

była druga dziewczyna, ładna i miła, niejaka Krancia, żydówka, na jej użyłem rozkoszy pół-siłą, i u niej byłem w odwidzinach. (Дописано на марґ.: Tu jako epizod dodaję, że niejaka kucharka, która była u pana Józefa, zostawszy brzemienną od lokaja Józefa, aby uniknąć urągania, na mnie złożyła. Dodaje to dlatego, że ta kucharka występuje później bardzo często u Julii).

Druga wiadomość była, że Julia i jej ciotka wybierały się do Lwowa i że wkrótce przyjadą, a nawet mają stać u państwa M. obok nas. — I istotnie przyjechała. Pierwsze jej zgłoszenie się było: czy jestem we Lwowie i czy się ożeniłem? Nowy rok rozpoczął się muzyką pode drzwiami, z czego wróżyłem sobie wiele przyjemności. Odtąd były posłanki częste z zapewnieniem miłości, i o dziecku wspominały, że jest syn i że się urodziło w Sandeckim a ochrzczone w Hołomucu; nawet chciała jednego razu posłać mi do widzenia. Ale już rozpoczynały się gwałty, które jej ciotka robiła przez jakiegoś pana Ignacego K. (człowieka, który aby się ożenić bogato, na wszystko się zważył, na czernienie drugich i siebie — ті слова перечеркнені, а на марґ. дописано:) Był to człowiek młody, jak się o nim wyraziła pani starościna, kawałek literata; zajęcie jego poezia, i przyznawali mu dosyć dowcipu ci co go znali, zresztą jako mój rywal okazał się tak jak zwykle okazują się ludzie słabi — przez czernienie. Opisywał mnie jako łotra, który przywdział na siebie powierzchowność błyszczącą, do tego wymyślał często mnóstwo zabawnych anekdot. Julia go wcale nie kochała, ale ciotka kazała jej go kochać, całować się z nim; nawet odtąd, kiedy otrzymała Julia odemnie najwyraźniejsze zapewnienie, że ją kocham, ciotka ze słowami: „Ty wszetecznico jeszcześ nie zapomniała na tego łajdaka? Ja ci każę, abyś go sobie z głowy wybiła! Ja się do ciebie inaczej zabiorę, będę cię léczyć homeopatycznie. Kochany I., zostaniesz tu na noc!" — i po zbiciu siostrzenica została z panem I. na noc zamkniętą. Takie zbicia i zamykania działy się bardzo często, nie działy się z przyczyn wyleczenia siostrzenicy z miłości, ale żeby młody, rzeźki chłopiec, trzymając się młodej, ładnej dziewczyny, która była mianowaną dziedziczką ciotki, dogadzał i samej ciotce, powszechnie znanej roskosznicy, która przez roskosz trzech mężów zabiła. Julia była wtedy biedna w całem znaczeniu tego słowa i tyle tylko miała ulgi, że się przy swoim synu dowoli napłakała i że pieszcząc się przy nim doznawała wszelkich roskosze, które matka doznaje przy dziecku, które jest podobne do ojca droższego od życia. Jej brat z gubernium bardzo się nią zajmywał, widać że mu nie było obojętnem szczęście jego siostry, i Julia kazała mi powiedzieć, że on chodzi koło tego, abym był wyordynowany i że istotnie będę ordynowany. Od czasu kiedy pan

Ignacy począł homeopatyczne kuracie, wtedy najwięcej cierpiałem dla Julii, widziałem jej upadek moralny i siebie obwiniałem i były chwile, w których pomimo hańby, jaką na siebie ściągnęła, byłbym upadł jej do nóg i poti klęczał, póki by mi nie przebaczyła. Ale i ukrywać się nie potrzebuję — ja nie dospał, nie dojadł w westchnieniach i łzach dnie i nocy trawiłem. Wtedy otrzymałem list od pana Władysława S., odpowiedź na mój list, wiele w nim czułego, były to zaprosiny do Ożydowa. Wtedy także byłem u x. Biskupa Jachimowicza, który mi oświadczył, że xiądz Metropolita dał swoje zdanie do presidium, że nie życzy sobie, aby święcić. Na co napisałem dwa listy do P. P. Pog. do M. prosząc go, aby się starał o miejsce dla mnie, i do M. do K. także w tym celu, chociaż pośrednio. Kiedy zaczął brat Julii chodzić około mego interesu, rozszerzyło się z konsystorza, że co się tyczy ordynowania mojego, ono jest „sub spe".

Wtedy przyjechał był Sierakowski i widziałem się z nim kilka razy, ale na zaprosiny jego odmówiłem, że nie mogę wyjechać, póki się moja sprawa nie skończy. Także widziałem się z moim byłym kolegą Panem Leonem I, wujem Marii Z. mojej niegdyś kochanki. Odtąd Julia była w swojem postepowaniu zawsze zasługująca na szacunek wielki i ja kochałem ją szczerze, ale od czasu homeopatycznych kuracii, które odbywał Pan I. K. po nocach całych na niej w celu, aby ją do siebie przywiązać, zacząłem nią chwilami pogardzać. I rzeczywiście Julia odtąd nabrała gustu do Pana Ignacego. Jak często odzywała się o mnie: „Ja wiem, że on za mną ginie, ale cóż, sercu nie można rozkazać, żałuję go, ale kochać nie mogę". Czasami odzywało się coś uczucia do mnie, ale ono coraz słablo. Znała się z nią owa Józia i z nią mówiła: „Jeśli ci się podobał, niech się żeni". I Józia zapewne z obrażonej dumy, że się na nią patrzyć nie chciał, zagniewała się na mnie. A ciotka zaczęła mi dawać tytuły: „Ten cygan, który często bardzo występywał w kompanii! W co ten cygan dufa, ja mu pokażę, gdzie pieprz rośnie". Trudno mi bardzo skreślić charakter tej pani Starościny: była to kobieta stara, twarz naróżowana, głowa nabita swojemi skoligaceniami, zawołana wszetecznica, która kazała obłapiać swoję siostrzenicę, aby ją obłapiano; a pańszczyzna ta odbywała się co dnia dwa razy. Tu muszę dodać, że jej mocno z ust tchnęło i że lubiła całować często. Obejście jej z Julią było brutalowate, niegodziwe, nazywała ją kurwą, świnią, biła w pyski a nawet rózgami, aby ją wydać za pana Ignacego. To się działo skrycie; publicznie opowiadała o krzywdzie, którą zrobiłem jej siostrzenicy i o skardze. Rozszerza się pogłoska, że panna Julia idzie zamąż za pana Ignacego K., od niej samej i od jej domowników ustają posłanki; wtedy

zaczęła mię Julia swatać ze swoją krewną Panną Emilią M. mówiąc, że ona weźmie mojego syna z Julii i będzie się nim opiekować. Gdy jej przedstawiała matka i córka, że się zrobią śmiesznemi, jak ja nie zechcę, odpowiedziała: „On musi się żenić, ja tak chcę, on mnie słuchać musi".

Tymczasem wydarza się śmieszna awantura: pan Ignacy widząc, że tak mocno siedzi u Pani staróściny, chcąc ukazać dobry humor, na jej groźby na mnie: „Ja mu pokażę, gdzie pieprz rośnie", odezwał się: „Proszę powiedzieć mi, gdzie ten pieprz rośnie?" Na to odrzekła zapérzona Pani: „W co ty dufasz?" Na odpowiedź zimno-flegmatyczną: „Juści że każdy człowiek w coś dufa, a więc i ja dufam" — odebrał w pysk. A gdy rzekł: — „Ja tu nie mam co robić", dodała: „Idź łajdaku!" Odezwał się głośny, szyderczy uśmiech panny Julii, ale i jej się dostało od ciotki. I pan Ignacy K. ztamtąd pojechał do domu i po krewnych Julii.

Działo się to w tydzień przed zapustami, ubawiło mnie to mocno i przypomniałem sobie ową przypowieść: Kto pod kim dołki kopie, sam w nie wpadnie. Nawet wziąłem dla siebie naukę, bo było kilka razy wspomniano, że albo Julię na klęczkach przeproszę, albo mam się spodziewać skargi, było wyznaczono miejsce u państwa i dzień. Tymczasem Julia za panem Ignacym zaczyna się rozbijać, lecą listy a nawet jadą posły, ale pan Ignacy odzywa się: że co było przyjemnego, użyłem, a roskoszy z Panią staróściną uszami mu się leją. Drugi konkurent weszedł do pani staróściny, był to jej kuzyn pan *M., lampart w całem znaczeniu tego słowa, i Julia była kapłanką orgij nocnych. P. *M. sam nie wiedział, skąd go takie szczęście spotkało, a pani staróścina odzywała się do Julii: „Obłapiaj się z nim, to do niego smaku nabierzesz". A gdy ta płakała i odzywała się: „A ciocia mnie zabija, a moje dziecko sierotą zostanie!" — biła ją rózgami i mówiła: „Wszetecznico, dawałas temu cyganowi i drugiemu złodziejowi, a temu poczciwemu chłopcu dać nie chcesz! A ja cię wydziedziczę, a jemu majątek mój zapiszę. Poczciwy *M., rozepnij fartuszek, pokaż jej! Zabierz spodniczkę, nie pierwszy to ci raz!" I gdy ta płakała, kazała ją rząć [sic!] w swojej przytomności. I pan *M. mówił, że ja się z tém nie powstydzę. Wtedy po mieście rozszerzyło się od pana *M., że piękne ciało, ale nie smaczna, a od panny Julii, że jej postępowanie jest takie, że ja jej nigdy nie przebaczę, a nawet nie powinienem przebaczyć. Na końcu i z P. *M. porozumiała się i nabrała do niego gustu, chociaż on do niej nie nabrał.

Jednakowoż Julia nie przestała mną się opiekować: z przyjazdem P. Ignacego K. przysłała do mnie Józię oświadczając, że jej życzeniem

jest, abym się żenił z Em. M. jej krewną, że ona lubi xiążki i że ona mię widziała, żem się jej podobał. Zachęcał mię do tego i pan Józef, ale ja mu odpowiedział, że nie chcę, i pan Józef odmówił. Na co rozgniewała się panna Julia: „Co, to on śmie swoją wolę mieć? On to powinien robić, co ja chcę". Wtedy był czas z mojej i jej strony zerwać stosunki wzajemnie, i rzeczywiście zerwaliśmy; i ja sobie tego życzyłem i ona; spotkałem się z nię kilka razy, pierwszy raz nie chciałem z nią mówić, aby jej okazać niegodziwość jej postępowania, drugi i trzeci raz zanadto uczuciem byłem przepełniony, abym co mógł mówić. Ostatni raz było z jej strony: dobra noc, a z mojej: dzień dobry, z tem my się z sobą pożegnali. — Tak sądziłem, alem się pomylił. Julia z przyczyny mojego bagatelnego jej traktowania szpieguje moje postępowanie, zbiera wiadomości o mnie. Wiersz mój wytłoczony w 4 num. Dzienn. mód paryskich stósuje do siebie, objeżdża swoich znajomych i czyta im dodając: „Jak on mnie mocno kocha!" Tymczasem dowiaduje się, żem się kochał w Marii B. i że byłem kochany wzajemnie; tu była jej dusza śmiertelnie urażoną: raz że się przekonała, że nie koniecznie jest taką miłą, że za nią ginąłem, a drugi, że się śmieszną zrobiła dla swego twierdzenia, że mnie nikt nie może kochać. Wtedy często przy dziecku. które jej troskliwość wynagradzać zaczynało szczebiotaniem, mawiała: „Jańciu, papuńcio nas porzucił, ale się wróci, bo do ciupki pójdzie". A do krewnych: „Jeśli mnie K. nie wezmie, to ja umrę"[1]).

Nie minął tydzień, zaszły rzeczy, o których ani mi się nie śniło. Julia mając upodobanie w nocnych orgiach, uraziła się, że ja tak postępuję, jak mi lubo; już była wynalazła Krancię i Krancia będąc odemnie w cięży [Julia] zaprosiła [ją] do siebie, gościła, aby ją namówić do skargi, lecz gdy Krancia odezwała się z tem, że zawsze musi pierwej mnie powiedzieć, jak to przyjmę, wygadywała niestworzone rzeczy, tak że Krancia zdziwiła się, co jej na tem zależy, i wtedy wystąpiło na sceny [sic!]: „Ja od niego mam dziecko, a on ani wiedzieć nic o tem nie chce". Przyjechał pan Ignacy K., do którego po dziesięć razy na dzień posyłała prosząc go do siebie. Przyjechała jej matka i z nią poszła z skargą na mnie do arcyksięcia i do presidenta i uzyskała dla siebie aretowanie, gdzie kolwiekbądź będę. Kupiła maszynę ogrodniczą do obcięcia jąder i próbki zrobiła na swoim synu. Powiadają, że się odbyła ta scena z płaczem krokodilim, a dziecko wysłane zostało w kobiałce, tak odbyło podróż siedem mil do jakiegoś xięzdzostwa.

---

1) В рукоп. muszę.

Było to na wieczorze, tam Pan Józef widział obu konkurentów, Julię z ciotką i matką, tu widział metrykę dziecka, w której ja nazwany jako ojciec, i matka i aretowanie, a tu się dowiedział o Kranci, o Miszelik, o kucharce, — słowem, interes mój okazał się być bardzo zabawnym. Kranciç lubiłem i byłem u niej a ona u mnie, i to wszystko z jej ust dowiedziałem [się], dałem jej poznać, że jej stan mnie bardzo obchodzi, bo zasłużyła na to przez uczucie. Ale Julia jej tego nie mogła przebaczyć. Zakazała jej u mnie bywać, płakała, biła ją, dawała jej pieniędzy, chwilami dziecko kupowała, chwilami chciała je zabić jakimś proszkiem. Jej ciotka tylko raz odezwała się o tem, żeby wylać dziecko. Obok Kranci wyszła na scenę i Józia, która także została w ciąży nie wiedząc, czy odemnie, czy od kogo innego, na końcu uznała za prawdę, że odemnie. Ta się Julii najwięcej podobała, bo ukazywała do mnie urazę; na zapytanie, czy ci byl przyjemny, [odpowiedziała]: „Wcale nie, taki nudziarz!“ — „Ty jedna mnie zrozumiała, a ta świnia Krancia mówi, że on taki przyjemny!“ I okazując swoją wdzięczność dała jej, jak mówią, 400 fl. k. m.

Występuje jeszcze stara żydówka nazwana Miszalik, która otrzymuje, że ją użyłem gwałtem i że w cięży jest. (На марґінесї дописано до сих слів: Prawda, że Miszalik użyłem, ale zato zapłaciłem, tak jak urynał się używa i nikomu nie przyszło do głowy, że ci co używają urynał, kochają się w urynale, tylko jednej Julii. Co się tyczy kucharki, tej nie znałem Podobnie jak Miszalikę użyłem wołoszkę Perlę i Ryfkę, a obie były rozkosznice. Zresztą — było to coś szczególnego, że tyle kobiet zostało — czy istotnie, czy nie, Bóg to raczy wiedzieć, ode mnie w cięży. Ale sam los strasznie się zemścił na Julii za jej oddawanie się na kuracie homeopatyczne z P. P. Ign. K. i *M. Kiedy te kobiety opowiedziały jej, że były ze mną, każda z nich dostała w pysk i pieniądze od 10 do 25 fl. k. m. Był tam i płacz i przeprosiny z ciotką). Występuje i kucharka dawna, obie zostają płatne, aby się prezentować gościom. Występuje jeszcze Wołoszka brunetka na imię Perla, i młoda blondynka na imię Ryfka, obie żydówki, obie odemnie w cięży; to wszystko u Julii się gromadzi we dnie, a w nocy trwają orgie z Panem *M.

Na końcu nastąpiły przeprosiny z panem Ignacym K. i on zaczął bywać u panny Julii, przyznaje że odtąd występywał przyzwoiciej; było tam kilka głupstw jego, ale dziecinnych: wzmianka o moim wierszu, który niby ja miał z płaczem ponieść do redakcii mód paryskich, wiersz który napisałem w Ożydowie 19 maja r. 1840, natchniony ideałem żeńskim uzbieranym z włosów Silwii, twarzy Marii i ócz Anieli. Zresztą pan Ignacy K. łagodził Julię, kiedy wybuchała gniewem prze

ciw mnie, powiadał jej, że przez to samo będę się chełpił mówiąc: „Patrzcie, jak za mną szaleje, ale ja wolę Kranciç, bo ta (kocha swoje dziecko i jest — сї слова, що в скобках, у рукоп. перечеркнені) od niej milsza. Zresztą mam cały zbiór piękności do wyboru“.

Dzieje się to przed wielkanocą; chciałem się z matką Julii widzieć w celu, aby raz na zawsze oswobodzić się ze stosunków tak głupich, ale matka odpowiedziała, że mię nie zna, lecz jeśli mam taki interes pilny, mogę napisać, a jeśli nie, to po świętach mogę się z nią widzieć. Wtedy jakaś pani młoda, która z mężem dzieci nie miała mimo wód i użycia mężczyzny za zezwoleniem męża, postanawia oddać się mnie, lecz Julia o tem się dowiaduje, i pani mówi, że się nie chce wystawić na przycinki Julii. Wtedy także zakochała się we mnie młoda ładna, bardzo ładna blondynka, bogatego kupca córka, żydówka, niejaka Dafna i życzyła sobie zabrać znajomość ze mną. Dowiaduje się o tem Julia i wzywa ją do siebie, ale ta nie idzie, a na Julii czernienie mnie odpowiada: „Czemu się panna starościanka w nim kochała?“ Dafna bierze u ojca pieniędzy 4000 fl. Julia odkrywa romans Dafny przed ojcem listem, w którym mnie i ją czerni, i Dafna zostaje zbitą i oddaną do domu poprawy. (To była druga zdrada Julii — сї слова перечеркнені).

Myśmy widzieli Julią jak została kurwą, potem zabójczynią swego dziecka, teraz oczernicielką dziewczyny niewinnej i poczciwej. Zobaczymy jej dalsze postępowanie, które jest tylko konsekwennią [sic!] poprzedzającego.

W zimie kiedy sercu Julii gwałt robiła jej ciotka, odzywała się Julia do moich znajomych zawsze z wielkiem uczuciem o mnie: że on mi taką przyjemność sprawił, że go do śmierci nie zapomnę. Jednakowo uczucie to ćmiła duma osobistej wartości. I wskutek walki uczucia z dumą często odzywała się z tem, że on poprzestanie być mężczyzną. Wtedy oświadczyła, że przyjdzie do mnie, ale chce aby bez światła była widzianą Co uczynić nie chciałem. Kiedy wystąpił pan *M., ustały jej chęci widzenia się ze mną. Dopiero od czasu wystąpienia tych kobiet gdy wybuchło silniej jak niegdyś uczucie z obrażoną dumą, i wtedy odzywała się Julia, że przekonuje się że on mnie nigdy nie kochał, kiedy ja dla niego tyle cierpiała i obiecywałam sobie w pożyciu z nim być szczęśliwą: on na łonie rozpusty zapomniał o mnie i to żeby z jedną się udawał, ale z kobietami, które są straszydła w porównaniu ze mną“. Zarzucono jej, że i ona tak postępowała, że moje postępowanie wcale ją obchodzić nie może; na co odpowiadała, że ja mogę robić, co mi się chce, a on musi to robić co ja chcę. Jeśli mu kiedy mam przebaczyć, to pod strasznemi kondyciami.

Znowu rozchodzi się wieść o zamążpójściu jej za pana Ignacego K. Sama Julia to mówi, mówi to i Pan Ignacy K. dodając, że co wolno pannie Julii, nie wolno będzie pani K., spodziewam się, że ustaną te wszystkie śmieszne, głupie i złośliwe postępowania Julii do mnie. Odbywają [się] sceny homeopatyczne z Panem Ignacym K., ale i o mnie nie zapomina. Mówi o swoim i moim synie, że go usposobiła na spiewaka i że mnie chce usposobić. Daje Kranci 200 fl., aby mnie pobudziła do aktu i w akcie urwała członek męski, a gdy ta oświadczyła, że tego nie zrobi, zakazuje jej u mnie bywać. Krancia oświadcza, że ona jest do mnie przywiązana i że jej na tem wiele zależy, że będąc odemnie matką ma prawo odemnie żądać opieki dla dziecka, — odbiera w pysk. Wyrazy jej: „Niech pani uważa, że jestem w ciąży",— odzywa się Julia: „Ja cię z brzucha wydrę dziecko". Odtąd Krancia musiała u niej bywać ile razy zachciała, jeśli nie chce żeby ją do policii oddała. Ostatni raz była u niej Krancia na wielkanoc; wtedy znudzona jej obejściem się, gdy się całowała z panem Ignacym K. i rzekła do niej: „Patrzaj jakiego pięknego chłopca będę miała za męża", — odpowiedziała: „Prawda, i pan D. I. W. nie zazdrości, zwłaszcza że do mnie przywiązany i do dziecka mojego, które kocha". Julia uderzyła ją w brzuch, a gdy ta potoczyła się na sofę, porwała za włosy i rzekła: „Ja ci śmierć zapowiadam, ty go nie ośmielaj się kochać, bo i ty i on pójdziecie do taczek". Tu jej dawała jakiś proszek do zażycia obiecując jej 500 flkm., dodając, że poronione dziecko aby jej oddała i że on będzie jak Saturn swoje dziecko jeść Na odchodzie dała jej pieniądze i istotnie odtąd Kranci u siebie nie widziałem.

To była ostatnia wiadomość o Julii z przyczyny choroby pana Józefa, oprócz tego że Julia odzywała się z tem, że ja ją napadam po ulicach, chociaż ja ją nie widziałem oprócz jednego razu w kościele jezuickim, ale wtedy spojrzałem na nią z pogardą, chociaż zaraz i żal mi się jej zrobiło, że tak upadła. Na to Julia odezwała się: „Panicz się zachmurzył, przypomnęło mi to mysz, co się chmurzy na kota, aż potem patrzy się, aż jego spojrzenia błagają miłości Ja się jeszcze doczekam, że on u nóg moich będzie prosić przebaczenia". Odtąd znowu były częste, bardzo częste wzmianki o mnie; dawała Julia od 2·0) do 8000 temu, kto by mi obciął członek męski w chwilach gniewu; a w chwilach uczucia odzywała się, że jeśli by wiedziała, że wart jestem tego, to by u nóg moich przebaczenia prosiła, że wiele zrobiła złego z namowy, wiele o niej nagadano Przy tem było wiele płaczu, a od ciotki bicia. I ciotka odzywała się do niej: „Idź raz za Pana Ignacego K., narobiłaś wstydu familii, czas ten wstyd pokryć, a tego cygana zapomnij". Julia odrzekła, że „ja pójdę za Pana Ignacego K.,

ale będę wiecznie nieszczęśliwą". A do moich znajomych: „Ja muszę swój zamiar osiągnąć i przełamać upór ciotki".

Od początku kwietnia zacząłem pisać Tablice chronologiczne, dzieło mozolne i wielce pożyteczne. Wtedy mię przedstawił pan Stanisław G. państwu B. Dowiedziawszy się o tem panna Antonina i zagadała go: „Pana D. I. W. wprowadził w dom państ. B., aby kiedy panu to na źle nie wzięto". I Julia się dowiedziała i gdy go ujrzała na balu u państ. ***, zachmurzyła się na niego. Indziej odrzekła: „Ten szałaput G. zaprowadził go do państ. B., jeszcze jak te dziewczęta rozkocha i porzuci, wtedy dopiero aż zostanie niegodziwym". Ostatnie jej zlecenie było, że żąda odemnie, [abym] w przeciągu 4 miesięcy wygotował Symbolikę, swoje arcydzieło, i że to jest kondycia przebaczenia [wszystkiego], com jej zrobił. Zaszła jedna scena z Kran̨cią, z którą się widziałem, za co się rozgni[ewała], i wtedy pan Ignacy K. ukląkł przed nią prosząc ją o rękę, a ona mu odmówiła, a .... w pysk wzięła od ciotki, wyrwała się i uciekła. Na końcu dowiedziała się o tem, że .... wyjedzie do Szczawnicy, i sama tam z ciotką postanowiła pojechać. Ostatni raz kiedym wi........, zrobiła te uwagi, że „oczy jego błyszczą się jak brylanty", zresztą dodała: „dowiaduję się, że ....wać niech będzie pewny, że go solenna nagroda czeka".

Wtedy wskutek mojego oświadczenia Silwii uwiadomiła o tem Julii, donosząc jej, że .... oświadczenia, żąda od niej dowiedzieć się, czy istnieją jakie stosunki ze mną, dla tego .... ją uważać idąc zamąż za mnie. I to na niczem spełzło, bo się oparło o Julię.

Szczególnie udało mi się, że się do niej doniósł przez sen odemnie wymówione: „Julio d........ syna, oddaj mi moje dziecko!" Na co Julia odrzekła: że mu nie oddam te dziecię, które .... oświaty w Galicii ma nawet więcej jak potrzebuje. Wysłałam go na wieś, bom się bała .... nie zabiła patrząc się na niego i przypominając krzywdę jego ojca. On myśli, że się ..... bała! Nie! śmierci się nie lękam, on mi odebrał wszystko, wszystko mu byłam oddała, [kochałam] go jak Boga, a on nic o mnie wiedzieć nie chciał, wyjechał na wieś; ale to jeszcze by[ło do prze]baczenia, ale udawanie się jego z wszetecznicami, to zabójczem jest. Ale i to mu przebaczę, [niech pra]cuje, aby się z niego aż pot lał. Ja wiem o wszystkiem, co on robi: wstaje o szóstej, pisze do ...... i wychodzi, a i to aby się spotkać z Krancią, a po południu chodzi po pokoju i patrzy na .... a o niczem nie myśli tylko o kobietach".

Działo się to w maju. Tego samego miesiąca dowiedziałem się coś o Marji (первісно було: o obu Mariąch i o tej, co mi odmówiła, która .... i o B.) zamężnej, która jest bardzo nieszczęśliwą, tak

że powiadają, że się chce rozwieść. Widziałem się także z ojcem, który był z x. biskupem sufraganem w sprawie, ale mało co mógł się dowiedzić, oprócz tyle, że to poszło na dilatę z zapytaniami po urzędach obwodowych. Jednak wkrótce rozwinęło się: po dwóch tygodniach positywe, i jam otrzymał pozwolenie ordynowania się.

III.

На сьому кінчать ся Вагилевичеві записки. Як бачимо, вони доходять ледви до червня 1842 р. і уривають ся на двох звістках однаково хибних: те, що Вагилевич у маю 1842 р. одержав дозвіл ордпнувати ся; як уже було згадано, такий дозвіл одержав він аж на початку 1844 р. Так само невірне було те кінцеве вражінє, яке можна вивести з записок, що вже в маю 1842 р. його зносини з Юлією були на все порвані. Рукописний матеріял, який маємо в руках, сягає ще троха далї. Лишаю на боцї цитований висше „цироґраф“ з датою 28 січня 1842 р., яким Вагилевич обіцюєть ся мовчати в Глуховичах[1]) і не згадувати про Юлію заявляючи, що в противнім разї його праця „Symbolika“ zostaje własnością mojego przyjaciela“. Записки не дають нам ніякого натяку на те, яке значінє міг мати сей цироґраф, який звязок мовчанка про Юлію мала би з Глуховичами і з Симболїкою, і хто був той приятель, що ставив таке дивовижне жаданє. З огляду, що „цироґраф“ писаний значно відмінним почерком, ніж автентичні писаня Вагилевича, хоч очевидно з наслїдуванєм його почерка (на обороті картки написано мабуть тою самою, не Вагилевичевою рукою чорнилом: Nic), я вважаю сю цидулку фальсіфікатом, про який Вагилевич не знав нічого. Далеко цікавійші два його листи до Юлїї, один без дати, писаний у Львові (бо на адресї зам. Львів стоїть просто: odbierze tu), в цьвітні або маю, в тім часї, про який говорять записки згадуючи при кінцї про остатню пробу Вагилевича навязати зносини з Сільвією, і про те, як Юлїя розбила сю пробу.

Зміст сього листу, як бачимо, відповідає змістови тих уступів записок, де говорить ся про весну 1842 р. Вагилевича просять їхати до Ожидова — з записок видно, що просив його сам пан

---

[1]) Глуховичі, село львівського пов. належало в р. 1840 і дальших до ґр. Станїслава Борковского.

Владислав Стшелецкий, але він не їде. Надіючи ся позискати руку Сільвії, що живе у Маґнушевских десь у Коломийщині, він вибпраєть ся туди, але почувши про інтриґи Юлії обертаєть ся до неї з виразною просьбою на мішати йому в заходах коло позисканя Сільвії. З короткої фрази записок, що „na niczem spełzło, bo się oparło o Julię“ можемо догадувати ся, що Юлїя справді розбила його заходи коло Сільвії.

Слідуючий лист показує нам зовсім змінену і несподівану ситуацію. Вагилевич уже д. 1 серпня, ще у Львові, обертаєть ся до Юлії дуже ніжними словами, як до нареченої, хоч і кінчить погрозами, які в такій ситуації, здавалось би, зовсім не на місці. Взагалї сей лист, на якім уриваєть ся доступний нам матеріял до сього епізоду, не то що не вияснює загадок, яких повно в тім епізоді, але додає ще нові, лишаючи нас без ключа до їх розвязаня.

Що нема ніякої підстави допускати інтриґу Осипа Борковского против Вагилевича з Юлією, на се маємо доказ у переписці з ним иньшої дами, Польки Павліни Вільконьскої, що починаєть ся днем 4 марта 1845 із Кракова, а кінчить ся листом із дня 24 липня 1846 із Варшави[1]). Дама, лїтератка і видавниця краківського „Dwutygodnika naukowego“, була з кінцем 1844 р. у Львові, де познайомила ся з Вагилевичем і здобула собі його симпатію так, що він чуючи її наріканя в листах, предкладає їй свою руку. Вона відсуває його предложенє раз тому, що вона замужна, а узисканє дозволу дуже трудне або й неможливе, а друге тому, бо й його положенє зовсім не обезпечене. Вона радить йому старати ся о узисканє університетської катедри чи то в Яссах, чи в Познані, чи в Варшаві. Його наукова діяльність імпонує їй, та при тім вона має велике довіре до його характеру і вродженого таланту. Зносини Вагилевича з тою дамою перервали ся аж тоді, коли Вагилевич оженив ся з Амалїєю Пекарською і ординував ся на священника в початку 1846 р. Як бачимо, житє його було богате на любовні авантури. Я не трачу надії знайти ще деякі матеріяли до виясненя всіх тих загадок.

[1]) Див. Ф. И. Свистунъ, Любовное приключеніе Ивана Вагилевича (Вѣстникъ „Народнаго Дома“, Львовъ январь 1906, годъ XXIV, ч. 1, стор. 3—12).

Імена, назви і прозвища

У селян с. Мшанця, Старосамбірського повіта.

Написав **Михайло Зубрицький.**

Народить ся дитина, несуть її як найскорше охрестити, хоч би і змерком, а навіть деколи і в ночи приходять до сьвященика і домагають ся, щоби охрестив дитину, бо інакше треба цілу ніч при нехрещеній дитині сьвітити, а се родичам не подобаєть ся. Дуже не люблять, як уродить ся нежива дитина, бо се може вадити на пляц (зашкодити). Один ґазда прийшов повісти, що уродила ся нежива дитина і додав: волївим погоріти, ніж мало ся таке стати.

На запит сьвященика, за чим парохіянин прийшов, повідає батько: „Бог дав гаразд, народила ся дитина“, а часом повість: „Богу дяковати уродив ся хлопець“ і додає неодин: „діти просили, би дали мня Іван, Кася“, або як йому любо. Сї діти, що просили, то старші брати чи сестри народженої дитини. Иньший батько повідає: „няй буде мня, яке си приніс“, то значить, якого сьвятого в сей день припадає. Усї люди в селї не люблять такого імени, якого в селї до сього часу не було. Якесь незвичайне імя надавали давнійше неправесній дитинї — букартови, як Йов, Мокрій (Мокій). Де які імена нелюбі, бо їх властителї чим небудь в селї осьмішили ся.

Перед кількадесяти лїтами жив в селї ґазда Савка, мав гроші і носив їх в мішку з кози. В „роботи“, себто в жнива, пішов далеко від села косити овес, взяв з собою мішок з грішми і запхав в кіл з снопами (снопи повязані складають в кіл, по 30 штук, щоби висхли), а сам почав косити овес. Вечером іде

до кола по гроші, а мішка нема, хтось його звідти спрятав. Провідавши люди про сю приключку Савки почали з нього насьмівати ся і в сварці ще довго, ба і тепер бесідують один другому: „Ти такий мудрий як Савка, як сховав гроші в ків, тогди них видїв“! Батьки тепер дуже боять ся, щоби їм не нахрестити сина Савкою, бо міг би хто посьміяти ся.

В 1885 р. прийшов ґазда до мене і просив, щоби охрестити дитину. Я йому повідаю, що буде Теофіль, а він не годить ся: „ей нї, то хоба́ в Плоскім був Теофіль злодїй“! Треба було нахрестити Василь.

Часом батько просить, щоби дати таке імя дитинї, яке носить його батько, мати, або якась старша особа дома, прим. у приймичів ті, що їх взяли на своє ґаздівство. Батьки нерадо здрібнїють імена, в якім видї появляє ся імя дітвака, в такім лишає ся і для старого чоловіка. Вправдї родичі деколи промовляють до дїтий пестотливо: „Михавцю, Федуню, Марисуню“, одначе загально імя має сталу свою форму раз на все, як Василь, Федьо, Митро, Щифан, Луць, Настуня, Анця, Кася, Пазя, Матрона, Феня, Тикля і ин. Навіть ви́сьмівають таких родичів, що занадто часто до своїх дїтий пестотливо промовляють. Недавно умер старший ґазда, якого поза очи з насьміхом називали „Михавцьо“, бо так називали його часто родичі. Повісти хлопцеви в школї „Івасю“, то не злюбить сього і повідає: „я не Івась, ай Іван“! Деколи батьки дома урадять, яке має бути імя, і прикликана баба хрестить дитину, та надає імя, і як сьвященик не зважаючи на той хрест нахрестить дитину инакше, то родичі кличуть її тим іменем, яке самі урадили перед хрещенєм в церкві. А буває, що перемінюють імя, хотяй дома баба не хрестила, як воно їм не подобаєть ся. Під сю пору кличуть ґазду Никифора Николаєм, дївку Харитину Юстиною, невісту Агафію Галею, Теодозія і Февронїя в селї Феня, Вартоломея кличуть Мартином, Меланїю Марисею. В селї живуть також Цигани і не беруть шлюбу в церкві, то з ними не дуже панькають ся при хрещеню циганчат, і Цигани замінюють також не любе для них імя на ладне.

Назви в Мшанци під теперішну пору суть такі: Бара́н (люди деколи повідають: Барани́ць), Барди́ц (урядово: Бердиц), Бари́ло, жінка Бариля́нка і Барили́ха, Біля́к, Бриля́к і Буні́й, Вовка́нич, Волошинівський, Волоща́к, Гірня́к, Голо́вка, Грине́вич, Гри́нів, Грица́к, Грицу́на, Ґе́рґель, Ґуд:, Ґу́ла, Дему́шка, Демяно́вський, Джура́к, Ди́лин (в польських урядах Дилень), Ди́цман,

Дубе́й, Заміща́к, Зуба́ль, Ітрина (в нар. устах Вітрина), Ки́бало, Кісько́, Кіхта́н, Кіща́к, Когу́т, Краве́ць, Куча́к, Лема́к (Ли́мак), Ліни́нський, Лучке́вич, Мака́р, Матійчик, Мазурке́вич, Мисів, Моска́ль (Маскаль), Наги́на, Оліща́к, Паращა́к, Петі́шка, Петричко́вич, Пізна́к, Рябі́нець, Сеньків, Сива́к, Сини́да (урядово Сенеда), жінка Сенедя́нка, Сиси́н, Сімінцький, Стаси́шин, Стець, Стецко́вич, Сухи́й (в пол. урядах деколи Сухей — 2 від. Сухея, незвичайна диковина), Терле́цький, Шевя́к, Цмай, Янківський. Петричковичів є 23 родин, Стецковичів 12, Сисиних 12, Пізнаків 11, Дилиних 8, Вовканичів 7, і кожда родина має свою власну хижу і ґаздівські будинки. Се назви урядові вписані до метрик, табулї і т. д. Деякі з них в селї не звісні, як Петричковичі, Сисині, Дилині, Стецковичі, Стасишині. Не звісні вони о стілько, що як хто хоче означити когось, що повисшу назву має, не назве його нею, а мають в селї свої иньші прозвища, якими тих людий означують. Ті назви вписують ся в метрики, ними кличуть молодих людий до військового побору, дітваків в школї і в урядових письмах з суду, староства, на пашпортах на худобу. Тепер вже люди знають і про сї назви, а давнїйше знав про свою назву лиш сам ґазда, а його жона і діти мабуть нї, одначе і тепер тих назв в селї люди не уживають. Всїх таких назв не уживаних в селї є 16. Деякі назви, хоч уживають ся в селї, то не прикладають ся до властителїв, а до людий иньшої назви. Пізнаків є 11 родин, а лиш одного ґазду називають Пізнаковим, бо його дїдо по матери писав ся Пізнак, а його зять писав ся Ґула. Завважити треба, що люди бесїдуючи про когось, чи уживаючи урядової назви, чи прозвища, не повідають такий а такий, а кладуть назву в 2-ім відмінку один. числа, або назву замінюють на прикметник, а по нїм імя в 1 від., прим. Грицаків Гриць, Шивяків Михайло, Сухого Іван, Янківського Мирон, Петришин Гриць, Євчин Іван, Бариляничин, Барилишин і т. д. Кождий чоловік чи жінка, не самостійні, самі свої, а все чиїмись потомками, чиєюсь власностию. Ся форма назв се останки давного спільного житя дворищами, де все було спільне, а при тім власностию спільного начальника — голови.

Селові назви чи прозвища тепер такі в Мшанци:

Ба́бин син, мати відбирала діти при породах.

Бабо́нин, лишив ся був син з матерію по смерти батька.

Багу́н, на Подїлю називають так свинський жолудок, один бурлака вернувши відтам повів се слово, і ним його в селї назвали.

Біля́вчик, мабуть предок його був білявий.

Біля́тчин, син Білячки, доньки Біляка.

Би́бчин, до Бибки пристав Цмай і дістав сю назву.

Бра́нка, був в неволи в Франції.

Буштаків.

Васїв, давно була се назва урядова.

Ва́яцїв, Ваяцьова Таця.

Вітиків, потомок властителя війтівства.

Во́йтків, так називають ся потомки Войтка Янківського по донцї.

Гану́син, пасерб Ганусї, так зовуть і його зятя.

Гануся́к, потомок Ганусї.

Ге́пало, чоловік грубий, неповоротний, що не може складно рушати ся, як бє довбнею в топір, як коле дерево, то за кождим ударом мовить: ге! По нїм і потомки наслїдили назву.

Гірняків — був якийсь час в горах, а потім вернув в село.

Головчи́шичин, пасерб Головки.

Го́льчик, син Гольки, так прозивали матїр.

Гриб, потомок грубого, приземистого чоловіка, якого назвали Грибом.

Гу́йванів, Гу́йвасилів — був колись чоловік цікавий, вересівний, скорий, гулько, мабуть один був Василь, другий Іван, оба сини Гулька.

Ґаджій.

Ґарцїв, батько прийшовши до Лїмної до бранки, випив ґарнець молока.

Ґе́рма, грубий, неповоротний.

Ґули́шин, син Ґулихи, доньки Ґули.

Данчи́шин, син Данчихи, жінки Данька.

Деревя́ний, Деревя́ник, чоловік неповоротний, камаковатий (кімаковатий).

Ди́бичів.

Дизинти́рів, крівняк такого, що втік з війська.

Дзьо́бало, мав довгий ніс закривлений.

Джу́ма, жінка з лиця погана.

До́рошів, потомки зятя Дороша.

Драбанів, зять Драбана.

Драба́нчин, пристав до Драбанки, якої мати походила з Драбанів. Батько її мав прозвище Ваяцїв, то деколи і її ґазду називають Ваяцьовим.

Дралю́к, син Дралї. Була се баба цікава, скоро ходила, то

і повідали: задрала селом.

Дри́мбало.

Дяків, син дяка, а також братанич, що пристав до дякової пасербиці.

Євчин, потомок Євки.

Зарі́чний, сидить за рікою.

Зук, Зуї́.

Зя́тів, потомок зятя.

Єльчищів, потомок Ільчища, Ілька.

Ка́бик. Малі хлопці бавили ся так, що вирізували на палиці, пруті, хрестики і карбики. Один держав палицю закривши знаки, а другий відгадував, що слідує, чи хрестик чи карб. Дотичний хлопець відгадуючи сказав замість карбик — кабик.

Ка́йтанів, молодий урльопник вийшов з війська і любив часто оповідати про свого капітана Каєтана.

Ка́пралїв, приймич капраля.

Ка́пшичка, мабуть від капшука.

Квик.

Кирили́шин, внук Кирилихи.

Кіща́тчин, потомок Кіщачки, жінки Кіщака.

Кіська́нин, син Кіськанї, доньки Кіська.

Климовичів, потомок в жіночій лінії Климовича.

Князь, гордий, гонорни́стий, скритий.

Ковалїв.

Коза. Так назвали одну жінку і ся назва переходить і на кожду жінку на тім пляцу.

Ко́бза, Кобздиха.

Кома́рик, дуже малий і слабий чоловік.

Ко́ндаш, пас давнїйше свинї на Уграх, а там такий пастух називає ся кондаш.

Ко́палїв, зять ґазди, якого так прозивали.

Кравців.

Кра́йників, потомок такого, що сидів на краю[1]).

Кра́сного, батько був красний з лиця.

Кри́вого, колись був там кривий на ногу.

Польський ксендз — в часі холери 1873 р. ховали без сьвященика людий, а дотичний чоловік помагав ховати і співав при тім.

[1]) Скорше мабуть потомок Крайника, старшини над селами волоського права. *Ред.*

Ку́хтин, сидить на пляцу кухти.

Кухтя́нчин, потомок Кухтянки.

Лайбіцик, жінка велика, як один жид мшанецький.

Ла́манців.

Лациша́к, потомок Лацишака в жіночій лінії.

Лесів, потомок Леся.

Лисчин, якийсь стріляв лисів, прозвище перейшло і на його наслідків.

Лінинського, сестрінець Лінни.

Лукачів, потомок внука по матери Лукача.

Луци́шин, потомок Луцихи, жінки Луця.

Ма́дяр, був давнійше на Уграх.

Мали́нин, потомок Малини по матери.

Матій, пише ся Матійчик, люди називають його просто Матій.

Ма́тчин, син матки.

Ма́чало, від мачати, мачало, мішана страва рідка, в якій мачають хліб.

Ми́сиків, зять Мисика, назва перейшла і на його дітий, хоч він другий раз оженив ся, а донька Мисика не лишила потомства.

Му́шин, потомок Мухи в жіночій лінії.

Муха́ня, мати, жінка Мушиного.

Опаля́тчин, зять Опаляка.

Орехти́ха, походить з роду Орехти (Арефти).

Осаґа́чка, одна дівка не вимовляла правильно букв л, р, замість с л а в а мовила с р а в а, зам. діра — дія, вона пасла у батька салаш, а надійшов якийсь чоловік і питаєть ся її: „що робиш Марисьо?“ — „От саяш пасу“ — відповіла і від того часу почали її називати Осаґачка, а її сина називають Осаґач, Осаґаш і Осаґатчин.

Павлів Прокіп, потомок Павла.

Па́вців.

Па́зин, внуки і правнуки Пазї.

Пазяків, потомок Пазяка по Пазї.

Паламарів, приймич паламаря.

Па́нцьо піднебесний.

Пачкарів, батько взяв пачку тютюну і не заплатив, бодай так жид повідав.

Пашків.

Пенди́шин, Пиндик, Пендиха.

Петі́шчин, потомок Петїшки по матери.

Пе́трик, так називають ґазду по якімсь Петрику.

Петри́шин, потомок Петрихи. Хотяй Петрихи вже давно нема на сьвіті, то часом повідають люди пр.: „пішов до Петрихи“.

Петри́щів, потомок Петрища — Петра.

Пи́сарів, праправнук громадського писаря.

Подоляків, потомок в жіночій лїнії від ґазди, якого пан привіз з собою з долів і посадив на частинї війтівства.

Попівнин, потомок попівни.

Попо́вичів, потомок поповича.

Пору́баного, зять ґазди, що любив глядати собі напасти; в бійцї противник утяв його топором.

Пренц, бурлака, який ходить за прошеним хлїбом, десь мав грозити, як йому не хотїли дати милостинї, що він пімстить ся, бо він пренц, не леда хто.

Пренци́зна. Одна жінка сварила ся зі своїм зятем і повіла йому слово правди: „Ти не вартував моїх пренцизни!“ Тай відтак на сю молоду жінку почали всї повідати, що вона пренцизна.

Приста́рш, пристаршів. Прадїд сього ґазди пристав на сей пляц, де він тепер сидить.

Пси́ків, може від виклику: псик!?

Саґа́н, мабуть від посудини саґан.

Сави́шин, поток Савихи.

Са́вчин, потомок Савки.

Саракі́в, його жінка Са́раканя від слова: сарака, бідний, нещасливий.

Саранчуки́, мабуть від саранчі.

Сива́тчин. Ґазда Сивак був бездїтний і приняв на ґаздівство братанича жінки і по тій Сивачцї названо його Сиватчиним.

Сиготників, син Сиготника, який був колись в Подїлю і вернувши в село против місцевому звичаєви говорив: „сегодне“.

Сво́рин, потомок Свори. Свора се дерево приладжене з задвійної ялицї для сполуки задної телїги з передною при воловім возї до возженя сїна і збіжа. Сворою назвали мабуть жінку високу ростом.

Солонинчин, давне прозвище.

Старо́го, прабаба тепер иньшого ґазди була донькою Ігната Паращака, якого називали для його старости старим.

Старя́вського. Старявський будучи бездітним приняв приймимича, який оженив ся з сестрою його (Старявського) жінки, від нього дістав прозвище.

Су́ка.

Та́нин, потомок Таньки, одну жінку з роду Таньки по матери таки Танькою називають.

Тирле́цького.

Тиро́ля, була показьна, огрядна жінка, назвали її Тиролею.

Ту́рків, якусь жінку мали взяти в полон Турки, вона вернула в село і її потомків названо Турковими.

Тю́почка, дрібний чоловік і дрібно бесідував, його наслїдники, а то неправесний син його жінки і його власні сини називають ся Тюпотчин, Тюпотчині.

Фішель, подібний парібок трохи на Жида, шибе на Жида.

Фу́кса.

Ха́йносів, давне прозвище.

Хана́вка.

Хома́, Хоми́ха, Хомишина. Потомки ґазди, який писав ся Хома, в жіночій лінії.

Ча́йка, Чайчин, Чайчина.

Чеґе́льський, чи́ґлик, подібний до щиголя.

Чопови́й, чоловік лазив часто в млинї коло чопа при валї.

Ши́нда, шиндяк, жінка була висока а суха (шинда дранка відлупана з ялового або смерекового дерева).

Шевчи́шчин, син Шевчихи.

Шевців.

Щифа́нів, внук Стефана.

Щифанойків.

Юри́нин, внук Юрини.

Яні́в.

Яцеїв.

Яциків.

Деякі прозвища не образливі і їх виповість дехто принагідно і в присутности властителя, пр. Васів, Танин, Юринин, иньші ображаючі як Саранчуки, Сука, Чоповий і в присутности властителя його нїхто не виповість. При сварцї таки не щадять собі образливих прозвищ.

Придививши ся селовим прозвищам побачить ся, що вони всїляко утворені і я подам їх тут по схемі дра Володимира Охримовича в його статї „Про сільські прозвища“ (див. Житє і Слово, II рік, книжка II, стор. 302—307).

I. Система матерня, при якій дитина одержує назву від: а) хрестного імени матери: Пазя, Пазин, Пазина, Пазиного, Пазины; Танька, Танин, Танины, також Таньчик; Євчин; Юринин; Ганусин; Ганусяків; Пазяків.

б) Прозвище ґазда одержує від назви своєї жінки, а по нїм їх дїти. Паращак, в селї Подоляків, Данько пристав до Шевця, його називають Шевчиків Данько, а сина Шевчиків Митро. До вдови по Грицаковім Михайлї пристав Стецкович Іван, тепер його і його синів називають Грицаковими.

в) Прозвище дитини творить ся від імени батька не просто, а посередно через маму, як Данько, Данчиха, Данчишин; Петро, Петриха, Петришин, Петришина — Петришины; Сава, Савиха — Савишин; Луць — Луциха — Луцишин; Барило — Барилянка, Барилянчин і Барилиха — Барилишин; Ґула — Ґулиха, Ґулишин.

г) Від слова мати утворено прозвище Матчин, від баба Бабин і Бабонин.

д) Від занятя батька: Швець — Шевчиха — Шевчишин.

По матери дають людям прозвище, як вона лишивши ся вдовою через довгі лїта сама з дїтьми проживала і ґаздовала, або хоть жив її чоловік, вона більше дома порядковала. Назва Ганусин надана по мачосї, бо та баба визначала ся уродою, цїкава була до бесїди, до забави, а навіть брала ся деколи помагати людям в слабостях. Деякі назви матерної системи задержали ся ще і в V поколїню і мабуть ще довго не забудуть ся в селї.

е) Одну жінку назвали Голькою, її сина прозвали Гольчиком, Гольчиним.

II. Родова система. Назва надає ся комусь по якімсь предку. Се вже показує ся з висше сказаного. Назви Гринів, Васїв знані були в селї вже в XVII віцї. Мабуть сюди треба поставити два прозвища: Гуйванів, Гуйвасилів, які вже від давна знані в селї.

III. Батьківська система буває тодї, коли дитина одержує прозвище по батькови, яке по тім переходить і на дальших потомків. Був ґазда Савка, його потомки називають ся Савчиними. Мокрій, жінка Мокрійка, син Мокрійчик.

IV. Ґрунтова система, а) проявляє ся в тім, що той, хто пристане до дївчини, одержує назву тої особи, на якої ґрунтї осів. Максим Пізняк, прозваний Ґерґелїв по своїм дїду по матери пристав до доньки Сисиного Гриця, який мав три про-

звища, а то Павців, Солонинчин і по мачусї Ганусин, ті всї три назви прикладають і до Максима. Іван Цмай пристав до Бибки, від сього назвали його Бибчиним і та назва лишила ся і при його дїтях. Андрій Стецкович оженив ся з донькою Івана Драбана і його тепер називають Драбанів Андрій, а иньшого ґазду Драбанчин.

б) Бездїтні люде приймають на свій ґрунт або свояків, або чужих людий, або одно з молодого подружя їм чуже. Той, що пристає на ґрунт називає ся пристарш і в селї є один ґазда, якого називають по його прадїдї Пристаршів, а обоє разом були зведенята. Такі зведенята одержують назву, чи прозвище від своїх добродіїв. Василь Сивак приняв приймича Федя Ґудза, братанича своєї жінки, якого назвали Сиватчиним від його тітки Сивачки. Сенько Стецкович, бездїтний, оженив Данька Пізнака з своєю сестріницею, а що був довгі часи паламарем, то його приймича називають „Паламарів Данько". До вдови пристав був Гриць Когут, мшанецький дяк. До своєї пасербицї приняв за зятя свого братанича Михайла, якого називали Дяків Михайло.

Прозвища утворені від особистих прикмет: згрубілих імен: Єлько, Єльчище, його потомок Єльчищів, Єльчищовы; Петро, Петрище, Петрищів, Петрищовы. Від занятя: один чоловік був на Угорщинї і мабуть пас там свинї, і його прозвали кондашом, бо там так називають пастуха свиней. Часто підглянуть люди щось для них сьмішного в мові, або поведеню другого і з того надають дотичній особі прозвище. Пішов був чоловік в тісні роки в Поділє, а вернувши бесїдовав: „сéгодне", від того назвали його Сиготник а його сина Сиготників. Вернув з війська урльопник і все оповідав про свого капітана Каєтана, його прозвали Кайтаном, а його зятя Кайтановим. Від чопа при валї в млинї назвали одного ґазду Чоповим, бо він любив туди в молодих лїтах лазити. Був в селї чоловік дуплавий, грубий і приземистий, назвали його Грибом, а потомків його Грибовими. Від слова піп утворено Поповичів, а є в селї і Польський Ксендз або Польський Піп. Є ґазди, що мають по кілька назв чи прозвищ. Один ґазда пише ся Пізнак, а називають його Лимаків, бо так писав ся материн батько, Юринин, бо матери було на імя Юрина (Ірена) і Сука. Перші дві назви ще уйдуть, але третя зневажлива. Василь Петричкович має такі прозвища: Матчин, Зуї і Псиків. Іван Макар називає ся Поповичів і Буштаків, бо на пляцу жили Поповичі, предки його жінки і Буш-

таків, а Максим Пізнак, про якого була згадка висше — Ґерґелів, Ганусин, Павців і Солонинчин.

Назви на ят, про які основнійше пише др. Іван Франко в своїй студії: „До української ономастики“ в Науковім Збірнику присв. проф. М. Грушевському, в Мшанци не лучають ся, але були давнійше в уживаню, мабуть ще в часи дворищного землеволодіня. В грамотах села Мшанця, надрукованих в Записках Наук. Тов. ім. Шевченка т. 70 і далї, стрічають ся назви: Коршулят, Трушовят, Шманьовят, а дві назви заціліли ще до сього часу в назві двох кусників поля: Барничат грьадка, Грицунчат грьадка. Є в Мшанци кут, який насьмішливо називають містечко, бо хижі стоять в круг, в коло побудовані. Людий з того круга називають: Ґеревя́та, Деревята. Можливо, що колись, дуже давно було там дворище, а в нім жила родина Деревят.

В серединї родини приходять такі назви: отиць, мати, дїдо, баба; прадїд, прабаба не знані, бодай не уживають їх, зате описують: вітців дїдо, баба, материн дїдо, материна баба. Син називає ся хлопчейко, донька дївка, прим. „у нашої дївки Бог дав роди́ни“. Внук, унука. Вітчин, мачоха, пасерб, пасербиця. Муж доньки зять і так його називають усї, брати і сестри дотичної жінки. Братя, сестри. Голова дому ґазда, його жінка ґаздиня, жінка сина то невіста для всїх домашних, брат батька стрик, його жінка стрина́, сестра батька або матери тїтка, її муж дїдо, брат матери вуйко, його жінка ву́йчина; син брата братанич, донька братанка, син сестри сестрінець, донька сестрінка; сини стрика стричаники, доньки стричанки; сини вуйка вуйчаники, доньки вуйчанки; брат мужа дївирь, сестра мужа зовиця, сестра жінки сьвість, брат жінки шваґер, батько мужа свекор, мати свекра; батько жінки тесть, мати теща; жінка брата братова, дві або більше братових між собою ятрівки.

Се назви, що виходять з родинних відносин, одначе одна особа промавляючи до другої спорідненої не ужиє деяких тут поданих назв, але уживає иньшого способу в промові. Дїти мовлять тату, мамо, а родичі кличуть дїтий по імю, а батько або мати бесїдуючи про сина повість: наш хлопчейко. Унуки кличуть: дїду, бабо, а ті унуків по імени, тестя й тещу кличе зять тату, мамо, також повідають: стрику, стрино, вуйку, вуйчино, стричанику, вуйчанику, деколи і зятю, але нїхто не кличе свекре, свекро, вітчиме, мачохо, зовице, сьвісте, ятрівко. Ґазда промовляє до ґаздинї: „ци чуєш?“, як вже старші, повідає: „ста́ра!“ Таксамо і ґаздиня не називає нїколи по імю, а по за

очи повідають: „наш пішов косити, на ярмарок до Літовищ", а ґазда: „наша пішла в ріку прати, булї копати" і т. и.

Люди чужі для себе також не кличуть ся ніколи селовими назвами чи прозвищами. Ровесники тикаютьс обі: ти; молодший мовить старшому: нанашку, нанашко, чи він або вона держали його чи її до хресту або нї. Ті що держать у себе дїти до хресту викають собі, хочби два рідні брати або сестри. Молодший брат чи сестра старшому братови чи сестрі не викає, хиба як дїти у себе до хресту держать. Старша особа молодшій тикає і кличе по імю. Дуже розширений звичай кликати другого куме, кумо; як лише держить котре дитину в якімсь домі, то всї домашні кумають ся. Таксамо кличуть ся: свату і свахо, як лиш оженив ся одної особи далекий свояк чи кревняк з далекою кревною або своячкою другої особи. А деколи промовляє один до одного: „ци чуєте? ци чуєш?" Старого чоловіка кличуть цїлком йому чужі люди: дїду, а жінку: бабо, і нїхто тому не противить ся, а одного знатного, а бездїтного ґазду кликали всї сусїди: стрику, бо його брат молодший, що жив з ним разом, мав кількоро дїтий, а ті кликали його стрику, а за ними і сусїди.

Часто буває і таке, що старшу особу в родинї так кличуть старші як і малі дїти. Два брати женаті жиють в однїй хижи, старший бездїтний, дїти молодшого кличуть: стрино, так само і їх мати, навіть по за очи повідає: „наша стрина пішли". В иньшій хижи живе брат і сестра, братні дїти кличуть тїтку: бабо, так кличе і їх мати. Буває і таке, що приняті зведенята, особливо жінка кличе стару ґаздиню: мамо. Як хто узлостить ся, закипить гнївом, то повідає до якої жінки: христянко, пр. „христянко, дай ми покі". Деколи так бесїдують і про жидівки, пр. Роня гідна христя́нка. Тай і старша жінка повідає про себе: „Я вже ста́ра христянка, минї не таке в голові!" По деяких селах, прим. коло Турки старший промовляючи до молодшого, як має таке саме імя хрестне, мовить: теску, або похрестнику. Такий вислів у Мшанци не приходить нїколи, найбільше дехто повідає про другого: „то мій хрестний". Як хто робить яку роботу на поли, в лїсї або і на обійстю, а надійде другий, то все повідає: „Дай Боже щестя!" А той відповідає: „Дай Боже, дай Боже і вам!" хочби відповідав і малому дїтвакови, нехай і 10-лїтному. Не побажати щастя комусь при роботї уважають глупотою, не знанєм добрих форм товариських, а навіть дотична особа гнївала би ся. Як хто гнїваєть ся з другим і не бесїдує з ним, то ще деколи повість: „Дай Боже щестя!"

Неправесні родини бувають у Мшанци дуже рідко, в нещасливих випадках радять собі всіляко. Перед 40 літами побили жонатого чоловіка, що звів дївку, намоченим мотузом на цминтари коло церкви. Як приключить ся нещасте дївцї, то її ще перед народженєм дитини повязують як невісту, дають їй чипець і завязують волосє хусткою і називають її завитка, бо дївка так не повязує голови, як невіста. Має вона ще другу назву: кóпивка, а її дитина: бýкарт, найдух, найда (на Українї байстрюк, а в Галичинї також копив, пiджаливник, жалива-кропива). В злости повість дехто другому, хоч він і слюбна дитина: ти нáйдо, як в селї знають, що його мати найшла собі його по за слюбним звязком.

Miscellanea.

До колядки про св. Софію в Київі.

Нова праця дра Ів. Франка, друкована тепер у нашім журналі п. т. „Студії над народніми піснями“, стане певно спонукою до докладнійшого розсліджуваня наших народнїх пісень, доси так мало ще опрацьованих науково, та викличе певно також неодно доповнене, що при теперішнім станї фолькльору, розрослого в безконечність, зовсїм натуральне. Власне одно таке доповнене бажаю тут подати.

Говорячи про „Колядку про св. Софію в Київі“ [1]) др. Ів. Франко зовсїм справедливо завважує, що колядка складаєть ся з окремих двох лєґенд, тому й відмовляє їй всякого мітичного характеру, що хотїв доказати пок. А. Веселовский. На доказ своїх слів наводить він другу лєґенду зі старшої нашої лїтератури — про облогу монастира і про чудесне освободжене його від облоги, яка певно знайдеть ся також у народнїх оповіданях — а до першої цитує тільки штучну переробку Р. Зморского: „Wieża siedmiu wodzów“ із дописокою автора до неї та зазначує на тїй підставі, що „факт істнованя серед українського люду традиції про чудесну будову церкви видаєть ся менї безсумнївним“.

Вже по виході „Записок“ прийшла до Львова також перша книжка „Извѣстій отдѣленія рус. языка и словесности имп. Академіи Наукъ“ за 1907 р. зі статею д. М. Янчука: „Къ вопросу объ отраженіи апокрифовъ въ народномъ творчествѣ“ [2]), в якій він як раз розбирає лєґенду про чудесну будову церкви і подає свій запис її з Сїдлецької ґубернії. При тім каже він ось що:

---

[1]) Записки, т. 78, ст. 108—122. [2]) Извѣстія, 1907, 1, ст. 126—143.

„Коли в українській етноґрафічній літературі сей переказ невідомий, то се можна пояснити чистим припадком, що його ніхто не записав, або тим, що належачи до дуже давних, при тім можливо вандрівних, сей переказ швидко затратив ся в памяти народа“. І далї: „Тому я запитую: не переховав ся таки де серед українського або польського народа переказ, подібний до нашого?“ [1]).

Куди належить сїдлецький варіянт, записаний д. Янчуком, я не знаю, а він не пояснює того. Судячи по теріторії запису, можна припускати, що він або український або польський; по мові він російський. Та се для нас байдуже, бо навіть поминувши його, ми маємо українські варіянти леґенди, і то аж пять; з того три варіянти записані Поляками, два Українцями.

Варіянти, записані Поляками, такі: 1) Варіянт, записаний Р. Зморским, дальший від колядки, який став канвою для його „Wieży siedmiu wodzów“, записаний „na Rusi podlaskiej, pomiędzy Janowem i Terespolem“ [2]). 2) Варіянт Ол. Ґрози, записаний десь у Київщинї, знаний також Р. Зморскому, надрукований у книжцї: Władysław, wyciąg z pamiętników nie bardzo starych, т. II, ст. 173 [3]). 3) Варіянт А. Новосельского (Марцїнковского), записаний також у Київщинї, дуже гарний і повний, надрукований в його книжцї „Lud ukraiński“, т. II, ст. 119—122. Сей варіянт зробив ся у нас дуже популярний і відомий через те, що його принято до шкільних читанок, звідки йому легко розширити ся й між простим народом [4]).

Варіянти, записані Українцями, такі: 1) Перший, походить із російської України, записаний П. Кулїшем і надрукований в його оповіданю: „Огняний змій“ [5]). 2) Другий, записаний А. Веретельником у Каменеччинї в Галичинї і надрукований мною в „Галицько-руських народнїх леґендах“ [6]). Отсей другий варіянт подаю тут у цїлости, хоч він друкований у доступнім виданю, а то тому, щоб не стерти з нього характеристичного кольориту, та тому, що лише він має всї прикмети чисто народнього

---

[1]) Тамже, ст. 132. [2]) Записки, т. 78, ст. 117.

[3]) Извѣстія, 1907, 1, ст. 132 і Записки, т. 78, ст. 118.

[4]) Читанка руска для першої кляси шкіл середних. Львів, 1905, ст. 138—140: Як мурували лаврівску дзвіницю в Києві.

[5]) Вечерницѣ, Львів, 1862, ч. 20, ст. 158. Се оповіданє друковане первісно по російськи, а для „Вечерниць“ переклав його Кс. Климкович.

[6]) Етноґрафічний Збірник, т. XII, ст. 186, ч. 180: Про київську лавру.

запису, а всї иньші по давнїй модї поперероблювані зовсїм довільно.

„Там в Россії є вилики таке місто Київ і там є найвища на цїлий сьвіт церква і називає-цї Лавра, бо той майстир, що ї поставив, називав сї Лавро. Той майстир мав ще одинанцїть братів і всї були такими майстрами, як він; а він був дужи побожним і як мав ставити ту церкву, то три дни постив і молив сї і просив Бога, щоби поміг їму виставити церкву таку, шо ше нїгде нима такої.

„І взяли сї всї двананцїть братів ставити церкву і шо за день поставили, то за ніч то увійшло в землю. Молодші брати дивували сї с того, але найстарший нїц ни казав. Ставили вони так двананцїть років і шо поставили, то всьо ввійшло в землю. Аж нарештї каже Лавро: Доста, братя, треба вже нам завиршити.

„Тей взяли і завиршили, як має бути гет, дали копулу, хрест і всьо, тей скінчили ставити. Тей всї дивували сї, шо то с того буди. Аж ту зачала церква з зимлї виходити так, як входила і шо ночі вийшла трохи. І так за одинанцїть ночів вийшла вся, же сї люди здивували; така висока, шо нех Бог боронит. Тей люди тодї поміркували тей кажут: „Ага! видиш, як то Бог зробив, то церква так в землю входила, щоб виставити ї таку високу, бо інакше нїгди би такої ни виставив“. А ті майстри зараз повмирали, тілько наймолодчий зістав сї і пішов сибі в сьвіт. А тих поховали всїх в пещерах під тею церквою, кожному дали труну і так повідкриваних поставили разом, бо вони сьвятї зістали. Минуло шось одинанцїть лїт, аж той наймолодчий брат почув, шо буди вмирати вже тей пішов просто до Києва в ті пещери, тей став обходити своїх братів і заглядати до них, аж прийшов до найстаршого Лаври тей кажи: „Посунь сї, брате, нех ляжу коли тебе“. І той вмерлий брат посунув сї, а той лїг коли него, али ни мав ше де їдної ноги положити, то поставив ї на другій свої нозї так, шо зігнув кулїно. І там так воно є всьо і до нинї, всї лижать як живі, звичайно сьвятї люди“.

Варіант Кулїша розяснює в дечім та доповнює варіант А. Веретельника. В ньому брати будують не церкву, але дзвінницю лаврівську. Закінчувати її каже не сам старший брат, але Мати Божа, що явила ся йому в снї. Так само являєть ся Мати Божа у снї усім уже братам по виходї дзвінниці з під землї і запитує їх, якої бажають нагороди за свій вчинок. Одинайцять бажає, щоб їх поховано в печерах лаври, а дванайцятий великих

маєтків. Старших ховають, а дванайцятий йде в сьвіт, але швидко обридає йому все так, що він приходить і лягає між братів на вічний сон, а задля браку місця скулює одну ногу, як і в галицькім варіянтї.

В варіянтї А. Новосельского будують брати (також 12) і церкву і монастир і дзвінницю. Мати Божа у снї каже їм завершувати дзвінницю, окувати баню чистим золотом і поставити по серединї золотий хрест. Дзвінниця виходить із під землї, а Мати Божа у снї запитує знов братів, якої нагороди бажають за довершене діло. Одинайцять вибирають похоронене в печерах, викопаних св. Антоном і Теодозієм і зараз умирають; дванайцятий вибирає богацтва, волочить ся якийсь час по сьвітї, але не знаходить внутрішнього задоволеня, тому йде до братів, лягає і засипляє на віки, виставивши одну ногу з печери, для якої не стало місця.

Варіянти Куліша й Новосельского дуже близькі собі і можуть походити з одного спільного жерела. Оба вони, як і варіянт Веретельника, поясняють усї неясности першої половини колядки (по 30 вірш) з виїмком перших стрічок про початок сьвіта та остатнїх про відправу служби самим Господом. Але що до сього можна приймити цїлковито вияснене дра І. Франка, якого не можна буде інакше викладати.

Лишаєть ся ще два питаня, що стоять у звязи з колядкою: 1) Чи популярна на стілько між народом леґенда про чудесну будову церкви, аби на її основі могла витворити ся пісня? 2) Чи та леґенда питомий витвір українського народа, чи захожий?

Що до першого, то тут не може бути ніякого сумнїву. Навіть тепер маємо її пять варіянтів, записаних у ріжних сторонах нашої етноґрафічної теріторії і то досить віддалених. Колиж би хто почав спеціяльні пошукуваня за нею, то певно зібрав би дуже багато її записів. Зрештою сам брак записів не говорить іще про непопулярність якогось твору, а вказує тілько, що на нього не звертано уваги і не шукано його.

Що до другого, то характер леґенди безперечно мандрівний. Се зазначує і др. І. Франко, згадуючи, що паралельні перекази переховали ся у Сербів — про будову Скадра і в Румунів — про будову монастиря в Арґісї[1]; те саме потверджує і д. М.

[1]) Записки, т. 78, ст. 116. Паралельний польський переказ, цитований дром І. Франком, не належить сюди, бо Зморский заявляє виразно, де записав його.

Янчук, зазначуючи, що подібна леґенда оповідаєть ся про будову славної катедри в Кельні[1]). Шкода тілько, що оба автори не цитують тих леґенд, бо се було би заразом і найкрасшим доказом їх великої популярности і то не тілько у нашого народа, але й у иньших.

Се очевидно не стоїть на перешкоді, аби оріґінал української леґенди про чудесну будову церкви не знайшов ся в старшій українській літературі, до якої він перейшов від чужинців, а потім розширив ся між народом, як і тому, аби не записано між народом леґенди про чудесне знївечене полків, що нападали на церкву, якої оріґінал віднайдений в нашій старшій літературі, наведений у праці дра І. Франка. В ніякім разї не можна одначе нї одної, нї другої леґенди звязувати з великоруським „Сказаніемъ о праведном Єноху“, як се зробив д. М. Янчук, бо то зовсїм иньша справа. *Вол. Гнатюк.*

Бібліоґрафічний куріоз.

Так хиба прийдеть ся назвати: „Пїєснь ѡ Пáнꙋ Їєзꙋсїє въ Тꙋринїéцкимъ Обрáзїє, цодзїєннéмѣ Ласкáмѣ и Цꙋдáмѣ слинóнцимъ, ѿ Певнегѡ Набожнегѡ до Тéгожъ Ôбразꙋ Гржешнѣка Каплáна зложóна, на тѐ нóте, ıакъ: Знїєвáлашъ мóй Їéзꙋ до жалю“ надруковану на листї жовтавого бібулоèватого паперу під „Prawdziwym Wizerunkiem Zbawiciela Chrystusa Pana W Turynieckim obrazie Cudami y Łaskami słynącego“ ритім на сталї „T. Kornacholski-м Sc. Leop.“ разом з другим таким самим стальоритом і Piesn(-ią) o Panu Jezusie w Turynieckim Obrazie, Cudami y Łaskami słynącym, od XX. Missionarzów Ruskim Dyalektem wydaną, na tę notę, jak: Straszliwego Majestatu Panie C.“ — Оба листки були видані туринецьким парохом, протонотаріем апостольскім і екзамінатором синодальним Алексїєм Пясецким, про що сьвідчить третїй друкований летучий лист з ширшою звісткою про чудотворний Туринецький образ і про надане папою Климентом XIII сїй церкві право відпустів та про торжественне засноване при нїй 1767 р. конфратернії (брацтва) мужеської і женської під „Naysłodszym Imieniem Zbawiciela naszego Jezusa Chry-

[1]) Извѣстія, 1907, 1, ст. 131.

stusa w Obrazie Turynieckim Łaskami słynącego“. Здогадуючи ся зі змісту, сей летучий лист був виданий в 1767 р., а судячи з черенок, у Львові. Оба нові екземпляри пісні були вложені в нерозтятий аркуш звістки каноніка Пясецкого в конволюті актів XVIII в., переданім в архив Церковного Музея у Львові. Всьо то позваляє нам звязати появу пісень з іменем туринецького пароха Пясецького, тим більше, що ритовник Корнахольський був його сучасником. Самі тексти, не дуже цікаві змістом, зложені силябічним стихом форми: „Ахъ Слóдкій Збавѣціелю Пáніе, въ Туринíецкимъ Обрáзіе, | Ты чи́нѣшъ цуда ніепршебрáне, Гди́ каждéму въ ти́мъ рáзіе: | Пршибы́вашъ на пóмоцъ скутéчніе, | Ты оушéдлъ дочéсніе и віéчніе: | Суровéго карáніа“, або: „Myłoserdny Isuse sładczayszy, Zbawytelu nasz Nayukochańszy. | Hrisznych zowesz do pokuty, by wsy w Nebi mohły buty | Y z. Toboju“ або (Piesn Druga na wzwyż wyrazoną Notę): „Myrskia dneś yzyidite łyki, pred Obrazem błahaho Władyki, | Na kolina upadayte, sercem usty wychwalayte, | Że nowaja Darow Rika, na potichu czełowika | Jest otwerzta“. Пісня польська кирилицею має 13 строф, пісня руська перша латинкою має 8, а друга 10 чотиростихів. Ся остання ще найцікавша зі всіх трьох, бо говорить про два чуда: народжене живої дитини умираючою женщиною і уздоровлене сліпого. Найважнійшим для нас може бути: в кирильськім тексті — пізнане польської фонетики в устах і транскрипції Русина, а в латино-руськім стиху константоване впливу польської мови на руський наголос. І так польські носівки ą, ę передані в кирильськім тексті через **о** і **ен**, напр. „чéрпіо, спущáіо, свáтлосціо, зіонженце“; мягкі співголосні перед голосними не передають ся звичайно: оувіенча (uwieńcza), цалосць (całość), вшелкей (wszelkiey), або зазначені тілько конвенціонально, як напр. свáтлосціо. Польське шипяче (мягке) р (rz) передане на два лади — пршиВіéрже, патршіонци, пóсржодъ, кторжи, Гржеховим, пржизвонто; przy передано тілько сей один раз через пржи — зрештою пршы. Замітимо ще: „крóліовъ“ і „муй, „подрýжи“; „страцóній“ і „кáждый“; ѣ замість і, и зам. у.

В руських текстах належить завважити наголоси: storóny — ikóny, ódday, sýły — poruszýły, ýmia Sładczayszáho, neprebránny Pane, móiem, żałosływy — dobrotłýwy, dáiesz, móia — та польонїзми: obfitošt, neprebranny (2-а піс.), w bolésty, wołałeś, człowecze... zapamiatały, ufnostyju (1-а піс.). Чи обі пісні перерібки з польського, сказати не вміємо на певно, але

можна сподїватись, що оригінального в них не богато, коли зважити велику залежність иньших сего рода церковних пісень, складаних з половини XVIII в. нашими Василіанами в Польській Річи-посполитій. *І. Свєнціцкий.*

Маловідома статя Костомарова з 1846 р.

В науковій спадщинї Костомарова, взагалї ще мало розробленій критично, є одна статя, яка майже зовсїм на себе не звертала уваги біографів і критиків наукової дїяльности покійного історика. Се „Мысли объ исторіи Малороссіи" в часописї „Библіотека для ~~Чтенія~~" 1846, IX, ст. 21—42[1]). Не згадує про сю статю Костомаров в своїм скротенькім оглядї своїх наукових праць, не занотовано її в одинокім показчику[2]) його наукових видань і статей, але на її приналежність Костомарову є певні вказівки. З одного боку згадує про неї сам Костомаров, хоч тільки побіжно, не називаючи навіть заголовка, в пізнїйшій своїй часописній статї, де збиває хибний погляд польських істориків на кольонїзацію України; з другого боку, вже називаючи повністю заголовок, зазначує сю статю автор в своїх відповідях на запити поставлені йому на допросї в „III Отдѣленіи".

Статя ся написана з приводу дїяльности київської археографічної комісії, але разом з тим цїкава для характеристики тодїшнїх поглядів історика і через те варта більшої уваги. Після перших вступних вказівок про історію України, автор застановляєть ся більш детально на виясненню значіння українського козацтва: для нього важно зазначити і підкреслити безпосереднї звязки козаччини з попереднїм періодом українського життя. „Страна южно-русская, въ самое время паденія, воскрешаетъ въ себѣ прежнія угасающія начала: является козачество. До сихъ поръ у насъ никто не хотѣлъ видѣть въ козачествѣ древней русской жизни. Ученые наши думали провозвѣстить великія истины, когда говорили, будто козаки произошли изъ смѣшенія

---

[1]) Підпису нема, занотовано тільки — сообщено изъ Кіева. Вказівки самого Костомарова — „Отечественныя Записки" 1857, N. IX, ст. 13 (на підставі сього і у Лазаревського — „Указатель источниковъ для изученія малороссійскаго края" під N. 342) і в автобіографічній замітцї з р. 1860; також в що йно надрукованих матеріалах „Признанія Н. И. Костомарова въ III Отдѣленіи" Былое 1907, VIII, 217 і 219.

[2]) Литературное Наслѣдіе. Спб. 1890.

народовъ: были попытки видѣть въ чертахъ лица и нравахъ нынѣшнихъ Южно-руссовъ азіятское, а не славянское, производили ихъ и отъ Берендневъ, Половцевъ и отъ Норманновъ и на основаніи подобныхъ заключеній видѣли въ устроинствѣ козацкомъ нерусское начало...“

Поруч з сими хибними поглядами збиває автор і иньший, звязаний з тими, але прийнятий в основу иньшої історичної схеми — поглядів про першорядні кольонізаційні заслуги польського суспільства. Хибною вважає Костомаров гадку, „будто со времени нашествія Монголовъ, вся южная Русь или Малороссія, въ обширномъ смыслѣ этого слова, была, исключая Кіева, чистая степь, населенная впослѣдствіи литовскими и польскими дворянами, выводившими на пустопорожнія и никому не принадлежавшія земли своихъ рабовъ изъ Литвы, Бѣлоруссіи и Польши“. В сім коротенькім витягу з чужих поглядів легко признати ту хибну і ненаукову схему польських культурних впливів і завойовань, яка — на жаль — і досї закорінилась в широких верствах польської інтеліґенції і досї заховує своє значіннє навіть для польських вчених.

З сих двох прикладів ми можемо бачити, що загальні погляди молодого ще вченого в порівнанню з його харьковськими статями виступають тепер більш різко і яскраво: в основі своїй вони цїлком згожують ся з тими, але деталї більш придумані, більш розроблені, а деякі подробиці спірних і непорішених питань тепер виступають у перх, їх не було в харківських статях. Ми бачили там загальний погляд на Хмельниччину, на роль самого проводиря сього руху — Хмельницького — і на значіннє участи народнїх мас, за те тепер автор застановляєть ся більш уважно на звязках козаччини з попереднїми часами, а разом з тим і на питанню про етноґрафічний склад тодїшнього українського суспільства. Посуваючи далї задуману ще в Харкові працю про Хмельниччину, розробляючи її деталї та аналїзуючи походження козацтва з давнїйших часів, автор тим самим мусів перейти до критики спірних питань. Але в умовах тодїшнього життя — окрім того — були на те певні причини, і ми мусимо близше над ними застановитись.

Покинувши Харків, Костомаров в Ровнї і в Київі попав в відмінні в дечім умови життя, прийшов в стичність з польською інтеліґенцією, принаймнї з деякими її осьвідомленими представниками. Погляди про польські культурні впливи та про польські кольонїзаційні заслуги переходять з сторінок науко-

вих видань та популярних статей в щоденне уживаннє і Костомаров зустрічаєть ся з такими поглядами в своїх розмовах з знайомими Поляками. Ми знаємо з автобіоґрафічних споминів Костомарова і Куліша досить цікаву фіґуру Свідзіньского, иньших імен ми там не знаходимо, але там є богато натяків на знайомости та дебати в польськім кругу. Гадки про азіятське походженнє козацтва або про руїну українського життя після Монґолів висловлювали ся в ті часи і в иньших кругах, але в польських верствах в ті часи се були популярні погляди, які переходили в щоденне уживаннє і клали ся в підвалину далекосяглих виводів про роль та завдання польського елемента. Коли певна наукова теорія переходить і приймаєть ся в широких верствах суспільства, коли вона стає вже без усяких застережень загально-прийнятим поглядом, коли її повторюють, не застановляючи ся критично, коли з неї роблять практичні виводи і кладуть в основу загальних поглядів і національних проґрам, тоді полєміка і критика такої теорії приймає нові відтїнки, яких звичайно не буває в цїлком наукових дебатах і дискусіях. І як раз такі відтїнки легко відчути, коли перечитуєш відповідні місця статї Костомарова.

Треба занотувати тут ще одну подробицю. Дїло в тім, що сї полємічні відтїнки статї Костомарова стоять в звязку не тільки з поглядами та гадками більш осьвіченої та осьвідомленої частини польської інтеліґенції: було ще одне, що також викликало потребу критики і відповіди. Се деякі статї тодїшньої російської журналїстики. Відкладаючи до иньшої нагоди детальне виясненнє причини антіпатій до українства у деяких російських гуртків та часописей, зверну увагу лише на часопись „Библіотека для Чтенія“. Посилаючи свою статю спеціяльно до сієї редакції, чи не мав Костомаров на метї спеціяльно спростовання тих помилок та вигадок що до української історії, які ми нераз знаходимо на сторінках сього видання? Наведу кілька прикладів. Ось, наприклад, з приводу книжки Скальковського „Исторія Новой Сѣчи“ ми знаходимо кілька дуже ефектовних порівнань Січи з яничарським військом. „Внутреннее устройство запорожскаго войска представляетъ разительное сходство съ устройствомъ янычаръ: тоже раздѣленіе, тѣ же чины, та же управа... Если бы авторъ зналъ исторію янычаръ, то онъ былъ пораженъ примѣчательнымъ сходствомъ запорожцевъ съ ними...“ Другий приклад — се критична статя про Історію Маркевича: тут трошки инакше, але також є дивне порівнаннє запорожців — на сей раз

вже з мамелюками єґіпетськими і ріжні далекосяглі з того виводи (я відріжняю тут цілком зрозумілу у редактора Бібліотеки quasi-гумористику про саму Історію Маркевича від його вказівок про українську історію взагалї). Нарештї, ще оден приклад — з критичної замітки про Кулїшеву повість „Михайло Чарнышенко“: тут ми знайдемо цікаві відгомони поглядів про кольонїзацію України, наприклад отсї рядки про Литву — як вона почала заселяти українську пустиню „людьми выводимыми изъ своихъ же областей, изъ пинскихъ болотъ, изъ Сѣверной Волыни и изъ Червленной Руси: эти то переселенцы принесло съ собою въ Малороссію и тотъ языкъ, который нынѣ извѣстенъ подъ названіемъ малороссійскаго“.[1]) З сих прикладів легко зрозуміти, яке неприємне вражіннє робили сї статї на українське суспільство тих часів.

Таким чином старі вражіння, відновлені новими зустрічами і новими поглядами, дали себе знати в сїй статї Костомарова. Через те вона важна і цікава не тільки як певний момент в ґенезї історичних поглядів самого Костомарова, але — окрім того — як симптом реакції української інтеліґенції на хибні погляди суспільства та недотепне глузуваннє деяких „часописей“ — отже як сторінка з життя української інтеліґенції сорокових років.

Олександр Грушевський.

[1]) р. 1842, т. LII, стор. 16—28; р. 1843, т. LVI, стор. 25—30; р. 1843, т. LVII, стор. 50—61.

Наукова хроніка.

Етноґрафія в західно-европейських часописях за 1905 р.*)

5. Часописи територіяльні (Landeskunde) й історичні.

Historische Zeitschrift, hrg. von Sybel, XCIV, XCX, 1905, XCVI, XCVII, XCVIII, 1906. К. Гампе обговорює леґенду про Франца з Ассізі, Die Wundmale des hl. Franz von Assizi (96, 385—412). Почавши від тому 97-ого виходить часопись в зреформованім виді під редакцією Fr. Meinecke; в двох остатніх томах уміщено між иньшим статї E. Troeltsch'a, Die Bedeutung des Protestantismus für die Entstehung der modernen Welt (97, 1—66), Л. Ергардта, Die Anfänge u. Grundbedingungen der Geschichte (98, 237—262), Е. Фабріція, Das römische Heer in Obergermanien u. Rätien (1—29), B. Niese, Über Wehrverfassung, Dienstpflicht u. Heerwesen Griechenlands (263—301, 473—506, 98) і W. Goetze, Mittelalter u. Renaissance (30—54, 98).

Historische Vierteljahrsschrift, VIII, 1905. З цілого річника лишаєть ся до занотованя критична статя Зееліґера про працю Рацеля „Geschichte, Völkerkunde und historische Perspektive" (Geschichte und Völkerkunde), де обговорено відносини історії до етноґрафії і методольоґічну працю O. Dittrich'a, Die Grenzen der Geschichte (153—180), в якій виступаєть ся остро проти поглядам Ґотіля, немовби історія людства, антропольоґія, ґеольоґія, космоґонія і т. д. не були історикови потрібні. Праці Зееліґера, Forschungen zur Geschichte der Grundherrschaft im früheren Mittelalter (305—361)

*) Початок див. т. LXXVIII.

і Л. Ергардта, Die Einwanderung der Germanen in Deutschland u. die Ursitze der Indogermanen належать також в обсяг нашого реферату, особливо остатня. Ергардт опираєть ся тільки па історичнім жерельнім матеріялї, бо преісторія не дійшла ще так далеко, щоби при її помочи можна розвязати квестію походженя Ґерманів і правітчини Індоґерманців, обговорює Ґерманїю Тацита і поодинокі племена ґерманські та констатує, що з нїмецької кітловини посунули ся Ґермани на північ і полудне, витиснувши Кельтів. Правітчину Індоґерманів видить автор па Кавказї, звідки в остатнїх сотках літ третього тисячлїтя пер. Хр. почала ся еміґрація.

Archiv f. österreichische Geschichte, за остатні два роки мабуть не вийшов.

Neues Archiv der Gesellschaft f. ältere deutsche Geschichtskunde, XXX і XXXI, 1905. Про обробітку т. зв. Sybilla erithrea пише О. Гольдер-Еґґер, Italienische Prophetieen des 13 Jahrh.

Mitteilungen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung, 1904, XXXV, 4, 1905, XXVI, 1—4, 1906, 1. M. Landwehr von Pragenau, дає причинок Zur Geschichte Iwans III Wassiljevič (XXV, 605-687), де обговорює історію першого новгородського походу (1470—72), другої виправи (1477—8) і відносини Литви, Крима і Золотої Орди до Москви. Перльбах критикує Кентржинського в статї Der deutsche Orden in Siebenbürgen (XXVI, 415—430) і доказує автентичність грамоти короля Андрія з р. 1222. A. Schönbach містить виїмки з Des Barthol. Anglicus Beschreibung Deutschlands gegen 1240 (54—90).

Deutsche Geschichtsblätter, VI, VII, 1905. (VI) Преісторичного змісту: M. Hörnes, D. Hallstatperiode (97—106). До етнольоґії і історії культури належать статї: Th. Lohmeyer, Unsere Flussnamen (29-42), W. Nelle, D. Gesangsbuch u. d. Heimatkunde (292—316), M. Manitius, D. latein. Lit. d. Mittelalters (265—280) Згадаю ще статї Вернера про церковну і соціяльно-полїтичну публїцистику середновікових часів. (VII) J. Rübsam, Postavisi u. Postconti aus d. J. 1599 bis 1624 (8—19), P. Zinck, Zur Geschichte unserer Vornamen (39—53): віставлені імена села Баальсдорф коло Липська за час від 1574 1870. Справоздане зі з'їзду товариства усїх нїмецьких істор. товариств в Бамберґ (1905) де м. и. читав Гельвіґ про саські деревляні хрести, а Бреннер про справу розслїдженя типу домів.

Historisches Jahrbuch der Görres Gesellschaft, XXVI, 1905. Schrörs, D. pseudo-isidorische Exceptio spolii bei Papst

Nikolaus I. (275—298), Функ, D. Echtheit d. Kanones V. Sardika (1—18, 255—274). Цікавий матеріял в розвідці Г. Ґрівар'а, Der „gute Trunk" in den Lutheranklagen (479—507). П. Баумґартен, D. Übersendung d. roten Hutes (99—103). Льоренц, D. Alter d. heutigen jüdischen Kalenders (84—99). K. Lübeck, Zur ältesten Verehrung d. hl. Michael in Konstantinopel (773—783), леґенда Малали, про причини повстаня імени Состенїон не можна сказати нічого певного.

Revue des questions historiques, 75, 76, 1904, 77, 78, 1905. (75.) C. Daux, Le Cens Pontifical dans l'église de France (5—73), на підставі твору P. Fabre і Duchesne подає спис монастирів, церков і приватних осіб, що платили ценз римській курії в грошах і в натураліях. L. Legrand, Les pelerinages en Terre sainte au moyen âge (383—402), з р. 1335—1455, між иньшим і цікаві поміченя про край і про людий. (76.) E. Rodocanachi, Le mariage en Italie à l'époque de la Renaissance (29—60), дані про народні звичаї і обряди, пири і обходи при заручинах і на весїлю. Ch de la Roncière, Les routes de l' Inde, le passage par les poles et l'isthme de Panama au temps de Henri IV (157—209). (77.) I. Guiraud, Les idées morales chez les hétérodoxes latins au début de XIIIe s. (185—190): автор добачує в науках сект ідеал христіянського житя в XIII столїтю. P. de Paissière, Une paroisse rurale sous l'ancien régime Raulhac — en Carladès (207—215), історія і статистика парохії. (78.) E. Rodocanacchi, L'éducation des femmes en Italie (460—490): монастирське виховане по мужеським взірцям.

Revue historique, 1904, 1905, LXXXV—LXXXIX, 1906, CX—CXII. (87.) Огляд Кохановского польської історіоґрафії в другій половині XIX ст. (309—374). (90.) G. Glotz, Les ordalies en Grèce (1—17). В 88, 89 і 90 томі огляд Ґолля чеської історіоґрафії.

Revue d' histoire moderne et contemporaine, VI, 1905. H. Sée, Les classes rurales en Bretagne, du XVIe siècle à la Revolution.

Forschungen und Mitteilungen zur Geschichte Tirols und Voralbergs, hrg. v. M. Mayr, II, 1905. A. Pernthaler, Passionsdarstellungen in Klausen (153—163). R. Röhricht, Jerusalemfahrt des Grafen Gaudenz von Kirchberg (1770) (97—152). A. Sikora, Das Verbot der Volksschauspiele (1751) und seine Folgen (199—209). К. Кляар, Ein vom Teufel besessener Knabe in Frastanz (1652) (69 і д.). L. Schönach, Beitrag zur Geschichte der Meistersinger in Schwaz. P. Цінґерле, Zur Sage von Kaiser Max auf der Martinswand (164—8). Для кольонїзації важне М. Юффінґер, Wirtschaftliche Streiflichter über den Gerichtsbezirk Kufstein (181—198).

Carinthia, XC, V, 1905. R. Durnwirth подає замітки про Steinbier (10—19) і його виріб. Фр. Кордон оголошує Sagen aus dem Liser und Malteinertale (19—25). Камінь в слїдами ніг, die drei Bichl, перекази про засипані хати, остатні селяни в околици Ґмінд, про ледівиції. Bergmännlein відвдячуєть ся золотом за приєм, про скарби, походжене Лїзери. M. Морер, St. Christoph in Kärnten (25—30): історія церкви. Kärntner Grabsteine (31—32, 56—57): написи. M. Вутте, Aus Friesachs Vergangenheit (37—50), про звичай вибираня і заприсяженя судиї. A. Якш, Die Reise des Bischofes Georg III vom Bamberg nach Kärnten 1521 (50—56, 94—117, 133—175). E. Новотни, Bericht über die neuesten mit Unterstützung d. Min. vorgenommenen Grabungen des Geschichtsvereins für Kärnten bis Sommer 1904 (73—78). J. Quitt, Beiträge zur Bau- und Kunstgeschichte des Schlosses Strassburg (78—93). R. Dürnwirth, Volkswirtschaftliches aus Kärnten vor hundert Jahren (117—126).

Mitteilungen des Musealvereines für Krain, XVIII, 1905. Дві статї з археольоґії В. Шміда, Das Gräberfeld von Krainburg (81—96) і E. Новотного, Das römische Gräberfeld an der Wiener Strasse in Laibach (188—198). Цікава стятя Шміда, Der bildliche Schmuck der Krainer Bienenstöcke (103—107): образи, уміщувані на улицях, з домового, господарського і релїґійного житя.

Steirische Zeitschrift für Geschichte, 1905, IV. Рецензія па Atlas ziem rus. Яблоновского. Deutsch, Beiträge zur Geschichte des Grazer Theaters (101—127). Fr. v. Ainbach, Wer war die Urbevölkerung des Murbodens und wie erfolgte die spätere Besiedelung (148—178): автор „доказує" на підставі преісторичних розкопок, що людність була славянська „und zwar das Volk der Veneter, auch Illyrer oder Winden genannt" і що істнує „Zusammenhang der Winden mit deren Stammesbrüdern den Wenden in Meklemburg". В. Шмід, Steirische Ortsnamen (197—201): реасумує погляди Штрекеля про стирийські топоґрафічні назви (Časopis za zgodov. in narodopisje 1904).

Monatsblatt d. Ver. f. Landeskunde v. Niederösterreich, 1905, був вже обговорений.

Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte d. Steiermark, VI, Graz, 1.

Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens, IX, X, 1905, 1906. (IX.) Берґер, Die Kolonisation der deutschen Dörfer Nordmährens. Кнафлїч, Einiges über die schauspielernde Tätigkeit der Troppauer Ordensleute (продовжене). Ржезак, Ein Bronzefund bei Wollenau і Ein altertüm-

liches Vorratsgefäss. Браузеветтер, Prokops Werk über die Kunstgeschichte Mährens. (X.) Дві статї Ржезака, Beiträge zur Kenntniss der Bronzezeit in Mähren (167—171) і Ein Grab der La Tène Zeit im Weichbilde der Stadt Brünn. Фріч, Das Zoll-recte Mautwesen in Mähren bis zum Ausgange des XIV Jahrh. (155 - 229).

Zeitschrift des Vereines für Geschichte und Altertumskunde Schlesiens XXIX, XL, 1905, 1906. Лише статї культурно-історичного змісту: Баух, Beiträge zur Literaturgeschichte des schlesischen Humanismus (156 - 198 і XL, 140 - 184). (XL.) F. Friedensburg, Die schlesischen Getreidepreise vor 1740 (5 45). G. Schoenaich, Zur Geschichte des schlesischen Schützenwesens (185 - 216).

Mitteilungen d. Ges. f. Salzburger Landeskunde, XLV, 1905. Сей річник має впімково більше статей етноґрафічного (і преісторичного змісту). A. Riegl прецизує Salzburgs Stellung in d. Kunstgeschichte (1 - 22). Л. Пецольд дає цікаві замітки Über Bürger u. Bürgertum d. Stadt Salzburg (23 - 36). Ф. П. містить замітку Nochmal Hexenturm u. Hexenkessel, з якої видно, що переказ про вежу чарівниць спочиває на дїйсних фактах. O. Klose описує D. Hugelgräber bei d. Fischer-Mühle u. bei Schleedorf (1 - 26) і знахідки з гальштатської епохи. Велику вартість має праця К. Адріяна, Salzburger Volksspiele, Aufzüge u. Tänze (1—160), в якій описано понад 100 забав і танців (з ілюстр.). Неменьше важна студія S. Greiderer'a, Volkskunst in Salzburg (1 - 34) богато ілюстрована.

Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde, N. F., XXX, 1, 1905, приносить працю Ґ. Кіша, Vergleichendes Wörterbuch der Nösner (siebenbürgischen) u. moselfränkisch-luxemburgischen Mundart nebst siebenbürgisch-niederrheinischen Orts- u. Familiennamenverzeichniss sowie einer Karte über die Urheimat der Siebenbürger Deutschen (273+[I]+мапа). Другий і третїй зошит містить велику збірку румунських казок П. Шуллерус, які будуть обговорені в дальшім огляді, бо появили ся в р. 1906.

Korespondenzblatt des Vereines für siebenbürgische Landeskunde, 1904, 1905. С. Фішер, Rumänische Termini. Г. Унґар, Sprüche und Reime aus Preussen. Sigerus, Patenbriefe.

Mitteilungen d. Ver. f. d. Gesch. d. Deutschen in Böhmen, Prag 1905, I—IV. П. Ледерер, Zur Geschichte d. Wollenzeugfabrik in Neugedein (124 - 134): причинок до історії чеського промислу. Інтересні з культурно-історичного боку також статї В. Шмідта, Ein Gojauer Pfarrinventar a. d. Ende 15 Jhr. (180—209), Е. Недера, D. Papiermühle zu Bensen 1569—1884 (220—234),

I. Льоверта, D. Haus Stubenberg u. d. böhmischen Brüder (256—264). E. Blümml оголошує Johanneslied з інсбруцького рукопису (270—2).

Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreich-Schlesiens, hrg. von K. Knaflitsch, I, 1905. I для етноґрафа цікаві деякі сторінки праці Цукаля, Das Stadtgebiet von Troppau am Ende des 17 Jahrh. (3—23, 51—66). Браун, Alt-Troppauer Goldschmiedekunst (24—38). Браун, Troppauer Goldschmiedearbeiten auf der Aufstellung von schlesischen Goldarbeiten in Breslau і його ж виїмки з грамот і реґестів про історію штуки в австрийській Шлевії. Статі Кнафліча, Der Prozess gegen die Wahrsagerin Justina Fleischer (67—74) і Schlesische Volkskunst, з нагоди віденської вистави. Г. Вельцль, Zur Kunstgeschichte Schlesiens (89—92).

Alemannia, Z. f. alem. u. fränkische, Geschichte, Volkskunde, Kunst u. Sprache, IV, V, VI. L. Sütterlin, Alte Volksmedezin vom mittleren Neckar. B. Kahle, Über einige Volkslieder Varianten, O. Гаффнер, Die Pflege der Volkskunde in Baden.

Altneuland, Monatsschrift für die wirtschaftliche Erschliessung Palästinas, Berlin, 1905. „Bezalel", Gesellschaft zur Begründung jüdischer Hausindustrie und Kunstgewerbe in Palästina.

Annalen des Vereins für nassauische Altertumskunde und Geschichtsforschung, 1905, XXXV. L. Beck, Die Familie Remy und die Industrie am Mittelrhein (1—129). H. Behlen, Das nass. Bauernhaus (237—263): не лише про дім але й про обістє в порівнаню з иньшими домами на сході і на заході і з передісторичними знахідками. E. Ріттерлінґ, Römische Baureste auf der Rentmauer bei Wiesbaden (264—279).

Archiv des historischen Vereines von Aschaffenburg und Unterfranken, 1903, 1904.

Archiv f. Hessische Geschichte u. Altertumskunde, hrg. von Dr. E. Anthes, Darmstadt, 1903—1905, містить в додатках Beiträge zur Hessischen Kirchengeschichte, т. II, що мають подекуди культурно-історичний інтерес. Передовсім варта уваги праця Й. Р. Дітеріха, Reformationsgeschichte von Oppenheim (49—120), до якої приложено цікаві документи і листи, і розвідка Chr. Bross'а, Die kirchlichen Einnahmen in d. oberhess. Dorfgemeinde Pohlgöns u. d. Verwendung d. Almosen in 17 Jhrh.

Altpreussische Monatsschrift N. F., XLII. Статї Бонка, Das Lochstädter Tief in histor. Zeit, Сембржицкого, Die Memeler Edelschmiedekunst und ihre Vertreter i Adel und Bürgerstand in und um Memel i Зоммерфельдта, Verhandlungen Polens mit dem Kurfürsten Georg Wilhelm im Dez. 1627.

Beiträge zur Geschichte Niedersachsens u. Westfalens, 1, 1905. М. Гартманн, Geschichte der Handwerkerverbände der Stadt Hildesheim im Mittelalter.

Beiträge zur Geschichte der Stadt Rostock, 1905, IV, 2. Статї Коппманна, Das Vogteigebände zu Warnemünde (1—20) i Gereimte Rollen der Goldschmiede- und Barbier-Lehrlinge (41—43). E. Draggendorff, Aus der älteren Geschichte des Amts der Buchbinder zu Rostock (21—40).

Brandenburgia, XIII, 1904.

Braunschweigisches Magazin, IX, 1904. Статя Hänselmann'a, Drei weltliche Lieder aus dem 17 Jahrhundert.

Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte N. F. d. Mark. Forschungen des Vereines f. Geschichte d. M. Brandenburg, XVII, XVIII, 1904, 1905. (17.) W. Stieda, Zur Geschichte der Porzellanfabrikation in der Mark Brandenburg (XVIII столїтю), Thimme, Die Mission Knesebecks nach Petersburg 1812 in neuem Lichte — проти Дункера і Лемана. (18.) H. Plehn, Zur Geschichte der Agrarverfassung von Ost- und Westpreusen: на підставі протоколів, між иньшим і про кольонїзацію. Ц. Барделебен, Über das Kriegswesen in der Mark Brandenburg zur Zeit von Kurfürsten Joachim I.

Forschungen zur Geschichte Bayerns v. M. Doeberl u. K. v. Reinhardstöttner, XII, München, 1904. Дві статї Doeberl'a, Innere Regierung Bayerns nach den 30-jährigen Kriege і Grundherrschaft in Bayern von 10—13 Jahrh. Г. Шорер, Das Bettlertum in Kurbayern in der zweiten Hälfte des XVIII Jahrh.: автор доказує, що тодї було богато дїдів не лише в Баварії, але і по иньших краях.

Hansische Geschichtsblätter, Leipzig 1904/5. Статя Die Lübeckischen Pfundzollbücher (від 1492 до 1496 р.).

Hannowersche Geschichtsblätter, VII, 1904.

Hessenland, XVIII, 1904, XIX, 1905. (18.) Гольмквіст, Weihnachtsbilder. (19.) Г. Кесслер, Über die Kolonisation des Ostens und das Städtewesen. Eisentraut, Spiessruten- oder Gassenlaufen.

Historische Monatsblätter für die Provinz Posen будуть обговорені в дальшім огляді.

Jahresbericht des Vereines für Geschichte der Stadt Nürnberg, 1905. Статя Mummenhoff'a, Freie Kunst und Handwerk in Nürnberg.

Jahrbücher des Vereines für meklemburgische Geschichte und Altertumskunde, hrg. v. Grotefend, Schwerin, 1905. F. Uldall, Schwesterglaken aus d. Mittelalter in Grossherzogtum Mecklemburg-Schwerin und d. Königr. Dänemark (153—178). Ф. Техен, Von einem über Wismar im Jahre 1637 beobachteten Wunderzeiche (183—190): битва льва в орлом. U. v. Oeynhausen, Glashütten in Mecklemburg (267—312).

Korrespondenzblatt der Westdeutschen Zeitschrift für Geschichte und Kunst, XXIV. Keune, Altertumsfunde zu Metz, Dreigötterstein in Metz. Cramer, Ausgrabung eines römischen Wohnhauses in Eschweiler bei Aachen. Keune, Römisch-Friedhof zu Sablon bei Metz. Poppelreuter, Römische Statuette der Minerva a. Köln. Бальдес, Grössere gallorömische Ansiedlung im Walde Wasserschied. Krüger, Unterbauten unter der Arena des Amphiteaters in Trier. F. Koepp, Ausgrabungen bei Haltern in W. 1905.

Korrespondenzblatt des Gesammtvereins der deutschen Geschichts- und Altertumsvereine, 1905, містить реферати, виголошені на загальних зборах в Данську, між якими реферати Бреннера, Anbahnung einer genauen geographischen Statistik der Haustypen і Шмідконца, Deutsche Sagen und Geschichtswissenschaft im wechselseitigen Dienste. Крім того статї Anthes'a, Römisch-germanische Funde und Forschungen і Götze (1), Vorgeschichtliche Forschungen und Funde (3).

Mannheimer Geschichtsblätter, VI, 1905.

Mitteilungen des Altertumsvereines zu Plauen й Mitteilungen des Vereines für Chemnitzer Geschichte — вийшли в роцї 1907.

Mitteilungen der Gesellschaft für Kieler Stadtgeschichte, XXI, XXII, 1904, 1906 (с. XXXIX+167 і VI+116). Й. Бернацкі видав Kieler Schlossrechnungen d. 17 Jahrh. 1—73 зі звістками про жите ремісників і про інвентар.

Mitteilungen der Vereinigung für Gottaische Geschichte und Altertumsforschung, 1905.

Mitteilungen des Vereines für Geschichte Dresdens, 1905.

Mitteilungen des Oberhessischen Geschichtsvereines, XIII, 1904.

Mitteilungen d. historischen Vereines für Donauwörth und Umgebung, II, 1905.

Monatsblätter d. Gesell. für pommersche Geschichte und Altertumskunde, 1905.

Mitteilungen des Geschichts- und Altertumsvereines zu Leisnig, 1905.

Mühlhäuser Geschichtsblätter, IV, V, VI, 1904, 1905. (5.) Wiesenthal, ~~Aus~~ der Geschichte des Mühlhäuser Postwesens. Йордан, Alte Handelswege im Gebiete M.; він же говорить далї про історію імен на підставі м. церковних книжок. E. Heydenreich, Die Jenaer Immatriculationsurkunde des Ernst W. Petri a. M. v. J. 1752 i Aus den studentischen Gewohnheiten jener Zeit. Йордан пише про чарівницї і дїдьків в М.

Neues Archiv für sächsische Gesch. u. Altertumsk., XXVI, 1905. O. Клемен, Paul Bachmann, Abt v. Altzelle (10—40): в часів Лютра, анекдоти про Лютра, антихрист. O. Fürsen, D. Kursächsische Salzwesen seit dem Tode d. K. F. August u. seine Bedeutung (63—106).

Neues Archiv für die Geschichte der Stadt Heidelberg und der rheinischen Pfalz, VI, 1904—1905. H. Roth, Kirchen- und Bildersturm bei der Einführung der Reformation in der Pfalz (229—254).

Neue Heidelberger Jahrbücher, XV, 1905. Праця Баґрата Халятянца (16—38), Die armenische Litteratur des XIX Jhr. Г. Ротт, Briefe des heidelb. Theologen Zacharias Ursinus aus Heid. u. Neustadt a. H. (39-172): причинок до історії культури XVI ст.; в листах згадки про Польщу, про Остророґа.

Oberschlesien, 1905. Wahner, Volksweisen von der schlesisch-österr. Grenze. Шляуер, Die St. Stanislaus Kirche in Bielitz. Sage und Geschichte. B. Каммер, Oberschlesisch. Volkstum in der Literatur. A. Шіллер, Aus d. Oberschlesischen Sagenwelt. K. Müller, Sitten und Gebräuche aus Dorf Schönfeld.

Oberschlesische Heimat hrg. v. O. Wilpert, Oppeln, 1905. I. (1, 2, 3). Schneider, Streiflichter auf die kirchliche Baukunst Oberschlesiens.

Oberbayerisch. Archiv für vaterl. Geschichte, 1905, LIII.

Pommersche Jahrbücher hrg. v. Rügisch. Pomm. Geschichtsverein zu Greifswald und Stralsund, VI, 1905.

Protocolle über die Sitzungen des Vereines für d. Geschichte Göttingens, IV, 1904.

Quellensammlung der Ges. für schleswig-holst. Geschichte, VI, Kiel, 1904.

Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte, N. F. 2, 4. München, 1905.

Veröffentlichungen des Vereines für Geschichte der Mark Brandenburg, Lp., 1905. Форберґ, Kirchenbücher in Bez. d. Gen. Sup. Berlin.

Württembergische Vierteljahrshefte für Landeskunde, XIV, 1905. Schöllkopf, Das Schulwesen im ehemaligen Deutschordensgebiet d. Königr. Würt. unter der Herrschaft des Ordens (293—334). C. F. Aichele, Baulastenstreit zwischen der Reichstadt Ulm u. d. Chorstift Wiesensteig (219—233). F. Hertlein, Die Stöckenburg bei Vellberg (238—42) i Die Pfarrkirchen Altenmümter und Crailsheim (243—246).

Westdeutsche Zeitschrift, XXIV. Trier. Куске Б., Der Kölner Fischhandel von 14—17 J. (227—313). Л. Радермахер, Venus in Ketten (219—227): автор обговорює звичай накладати кайдани на богів, щоби не утїкли з міста і наводить анальоґії. E. Suchier, Ein röm. Ziegelofen in Nied (11—18). E. Krüger, Glasflascheln aus Heimersheim. Крім того справозданя про знахідки.

Zeitschrift des Vereines für Hamburgische Geschichte, XII. Р. Фербер, Die volkstümlichen Lieder auf Hamburgs Wollergehen im 18 u. 19 Jahrh.

Zeitschrift des historischen Vereines für Schwaben und Neuburg, XXXI. Augsburg. О. Клемен, Ein Schwank Künzens von der Rosen bei Melanchton i Album Ottoburanum Ліндмера про опатів і монахів в Ottobeuern.

Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins, XX, Heidelberg 1905. K. Obser, Drei badische Fürstenbildnisse d. 16 Jhr. (146—152). M. Wingenroth, Die in den letzten zwanzig Jahren aufgedeckten Wandgemälder in Gr. Baden (293 і д., 428 і д.). В. Бееманн, Der Hexenprozess gegen die Grossmutter des Dichters Jakob Balde (359 і д.)

Zeitschrift f. schleswig-holsteinsche Geschichte, XXXIV, Kiel, 1904.

Zeitschrift des Vereines für hessische Geschichte und Landeskunde, N. F. XXVII, Kassel 1903, XXVIII, 1904.

Zeitschrift für vaterl. Geschichte und Altertumskunde Westfalens, LXII, 1904, LXIII, 1905. (62.) Статя Ґоттльоба, D. Diarium der Warburger Dominikanerpioren d. 17 u. 18 Jahrh. (1—103). (63.) R. Reiche, Das Portal des Paradieses am Dom zu Paderborn (91—166). Vüllers, Über einige Deutungen der älteren Eddalieder und ihre Beziehungen zu Norddeutschland speziell zu Westphalen (169—194); проти Schierenberg'a, потверджує дещо з гіпотези Зеельгейма.

Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins, N. F. XIX, 1904. P. Darmstädter, Die Verwaltung d. Unterelsasses Unter Napoleon I (1799—1814). W. Stieda, Anfänge d. badischen Fayence- und Porzellan-Industrie.

Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins, Danzig, XLVII, 1904. Статї Freytag'a про пруський гуманїзм до 1550 р. (41—64) і Bär'a, Gerichtsverfassung in Preussen während der polnischen Herrschaft (65—95). З етнольоґічного боку інтересна статя Шніппеля, Fischermarken und Giebelkronen aus Hela (253—279).

Zeitschrift des Vereines für thüringische Geschichte und Altertumskunde. N. F. XIV. Jena 1903, 1904. Eichhorn, Die vor- und frühgeschichtlichen Funde d. Graffschaft Camburg (97—144, 269—330).

Zeitschrift des historischen Vereines für Niedersachsen, 1905. C. Schuchhardt, Pfahlbaufunde aus dem Steinhuder Meere і його ж, Die Steingräber bei Grundoldendorf.

Zeitschrift d. historischen Gesellschaft für die Provinz Posen zugleich Zeitschrift f. d. historischen Gesells. f. den Netzedistrikt zu Bromberg, XX, 1905. P. Voigt, Alte Lissauer Grabdenkmäler (111—148): опис нагробників і написи на них. B. Варшауер, Aus den Posener Stadtrechnungen, besonders des XVI Jahr. (249—292): для історика культури. R. Prümers, Der Hostiendiebstall zu Posen im J. 1396 (293 і д.). Познанських Жидів посуджувано о те, що украли в р. 1399 Сьв. Причастіє і прокололи його ножами. Автор займаєть ся розслїдом того переказу і на основі фондацийного документу короля Яґайла з р. 1406 доказує, що спершу була лише мова про знайдене божого тїла. Длуґош говорить уже в своїй хронїцї, що якась жінка відступила Жидам сьв. Причастіє, а Михайло Янович зробив вже з сего леґенду про обезчещене Причастія в пивници і про сховане в болотї, де його знайшли пастухи. Єзуїт

Третер зробив вже з того (1609) цілу „історію“ з 3 гостіями і всїлякими прикрасами.

Basler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde, IV, V, 1905. Статї E. A. Stückelberger'а, Ein Bild des Bischofs Germanus von Besançon, Die goldene Altartafel und ihre Nachbildung im hist. Museum, Губера, Regesten betreffend Basler Künstler und Techniker des 17 und 18 Jahrh., K. Stehlin'а, Basler Baumeister des XV J.

Archiv des historischen Vereines des Kantons Bern, XVIII, 1905.

Anzeiger für schweizerische Geschichte, XXXVI, 1905. Th. Rivier, J. Porcherot und seine Frau Johanneta verkaufen der Willermeta Bochieri ein Rebstück im Bezirke von Prez, 1320. E. Wymann, Zur Sittengeschichte des 15 Jahrh. in der Diözese Basel. T. v. Liebenau, Abergläubisches aus dem Tessin. H. Türler, Aus der savoyischen Kriegsrechnung über den Walliserkrieg von 1384.

Beiträge zur St. Gallischen Geschichte.

Blätter für bernische Geschichte, Kunst und Altertumskunde hrg. v. G. Grunau, Bern I, 1905. I. Wiedmer-Stern, Alamannengräber bei Trimstein, I. Stammler, Statuten der Beatusbruderschaft in Zürich, v. 16 Jan. 1516, H. Kasser, Die bernischen Feldzeichen, L. Gerster, Älteste Bibliothekszeichen Berns. Огляди знахідок. Статї Stammler'а з обсягу штуки і народного будівництва. Steck, Kulturgeschichtliches aus den Akten des Jetzerprozesses. R. Schwab, Die Pest im Emmental. Wiedmer-Stern, Die neuesten Flachgräberfunde im bernischen Mittelland.

Der Geschichtsfreund, 1905.

34. Jahresbericht der hist.-antiquar. Gesells. von Graubünden, 1904.

Jahrbuch für schweizerische Geschichte, Zürich, XXX.

Mitteilungen des histor. Vereines des Kantons Schwyz, XV, 1905. Дві статї важні з культурно-історичного боку А. Деттлїнґа, Die Schweizer Hexenprozesse, про роки 1571—1753 і М. Гельблїнґа, Reise des P. Joseph Dietrich von Einsiedeln auf den Frankfurter Büchermarkt im J. 1684.

Revue historique vaudoise, XIII, 1905. A. Noef, Les mosaiques de Boscéaz (Orbe).

Zürcher Taschenbuch, 1905.

Argovia, Aargau, XXXI, 1905. Heierli, Vindonissa: жерела і лїтература про знане Castrum Vindonissence.

Schriften d. Vereines für d. Geschichte des Bodensees und seiner Umgebung, XXXII, 1903, 1904.

Archivalische Zeitschrift, N. F. 1904, XI, 1905, XII. (11.) Г. Шорер, Die Vornahme der Kurbayerischen Volkszählung von 1771/81. (12.) F. Mühlbauer, Die oberpfälzischen Landstände und ihr Einfluss auf das Steuerwesen, besonders das Ungeld (1—78): на підставі протоколів сойму. Ц. Баур, Bemerkungen zur Konservierung von Archivalien (156–170). Замітки Міллера про військовий архів в Speyer (107 і д.), Брайтенбаха про історію архіву в Neuburg і т. д.

Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken, VII, 1904.

6. Часописи історично-літературні, фільольоґічні і педаґоґічні.

а) Часописи, присьвячені орієнталїстиці.

Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde, XLI, 1904. O. Rubensohn і F. Knatz дають Bericht über die Ausgrabungen bei Abusir el Mäläg im J. 1903 (1—21). G. Schweinfur, Ein neuentdeckter Tempel in Theben (22—25). H. Schäfer доказує в Zur Geschichte des Uräus am Kopfschmucke des Königs (62—65), що се поява середнїх часів египет. держави. Його ж, Darstellung eines Beisetzung im alten Reich (65–67) на підставі папірусу. Його ж статї Der Speer des Horus als Rückenbrett von Mumien und als Amulet (68–70) і Zauberpapyrus Harris VIII, 9 - IX, 14 und Plutarchs Erzählung vom Tode des Osiris (81–83). E. Meyer, Die Entwickelung der Kulte von Abydos und die sogenannten Schakalsgötter (97—107). H. Schäfer, Das Osirisgrab von Abydos und der Baum pkr (107—110). Г. Мадзен, Aus dem Hohenpriestergrabe zu Memphis (110—113): релїєфи зі сценами, де вмальовано похорони. F. v. Oefele, Astrologisches in d. altägypt. Medizin (117–125): в папірусу 8279. Ф. В. Біссінґ, Ausradierungen im Tempel Amenophis III zu El Kab (126—130).

Beiträge zur Assyriologie und semitisch. Sprachwissenschaft, 1905, Revue égyptologique, 1905 і Zeitschrift für Assyriologie, 1905 будуть обговорені в дальшім огляді.

Zeitschrift d. Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 59, Lpzg, 1905. Й. Гертель пише про Eine zweite Rezension des Tantrākhyāyika (1—30), а именно про молодшу реценвію, A. Francke оголошує Musikalische Studien in Westtibet (91—104),

L. H. Mills продовжене The Pahlavi texts of the Yasna Haptanghāiti (105—115, Yasna 35—41 (42). Еберг. Бауманн приходить до неґативного результату в статї Kehrverspsalmen (129—144), Müller і Zimmern полемізують зі собою в справі книжки про Гаммурабі (Zur Hammurabi-Kritik, 145—154). I. Oestrup доказує (Zu Matth. VII, 6, 155—158), що зворот „кидати перли перед свинї" перенятий з народнїх уст, Г. Ольденберґ перечить істноване солярного бога Савітара в статї Noch einmal der vedische Savitar (253—264). Р. Шмідт і И. Гертель публїкують Amitagati's Subhāsitasamdoha (265-340, 523—588). W. W. Baudissin дає обширну працю про фенїкійського бога Есмун (D. phönizische Gott Esmun, 459—522). Згадаю ще працї Й. Гелля, Al Tarazdak's Lieder auf die Muhallabiten (589—621), Г. Ольденберґа, Altindisches und Christliches (625—8), Th. Nöldeke, Zu Kalīla wa Dimna (794 - 806).

Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, XIX, 1905. L. Schroeder оголошує свій відчит Über den Glauben an ein höchstens Gutes Wesen bei den Ariern (1—23, В. Ґрубе продовжене працї Proben der mongolischen Umgangssprache (29—61), Й. Гертель дає замітки про Bühler-Mss. des Pancatantra (62—76). З інтересною статею виступає A. Büchler, Das Schneiden des Haares als Strafe der Ehebrecher bei den Semiten (91—138) і на численних примірах показує загальне розповсюджене сього звичаю навіть в приміненю до мущин. D. H. Müller боронить ся в статї Das syrisch-römische Rechtsbuch und Hammurabi (139—196) проти закидів Mitteis'a (Z. d. Savigny-Stiftung f. Rechtsgeschichte, R. ab. XXV, 1904 (284—287). (В другій статї Hammurabi-Kritiken (371—388) обговорює автор иньші рецензії своїї працї). Müller дає далї нотатку про Erbrecht der Töchter (389—92). Th. Zachariae дає нові доповненя до переміни через перевязане ниткою (Verwandlung durch Umbinden eines Fadens, 240—243). D. H. Müller ставить тезу Der Prophet Ezechiel entlehnt eine Stelle des Propheten Zephanja und glossiert sie (263—270). А. Гаффнер оголошує в статї Erinnerungen aus dem Orient (271—288) 7 переказів і пісень і кілька поговірок.

Ex Oriente lux hrg. v. H. Winckler, I. A. Wünsche, Die Sagen vom Lebensbaum und Lebenswasser. Altorientalische Mythen (IV+108). В. Ляндау, Die Bedeutung der Phönizier im Völkerleben.

Ost und West. Illustr. Monatsschrift f. modernes Iudentum, hrg. von Leo Winz, Berlin V, 1905. Між статями про сучасне становище положеня Жидів стрічаємо тут цїлий ряд етноґрафічних причинків. Редакція присьвячувала і до тепер досить місця

жидівському фолькльорови, але з сим річником розширила свою програму і звернула пильнійшу увагу на житє і бутє жидівського племени, завізвавши своїх співробітників до участи окремою статєю Zur jüdischen Volkskunde (1—6). Етноґрафічна частина покищо незначна, однак добрий початок вже зроблено. Бар-Амі подав 9 переказів і оповідань (Aus der jüdischen Sagen- u. Märchenwelt (37—44, 93—102, 281-6, 353—4, 357-360, 519—522, 595—598), а Liwschütz, Надель, Ґібянскі і Захер згармонїзувала кільканацять жидівських народнїх пісень (46, Verlassen, Chassid. Lied, 170, Her nor du schön Mejdele (280), Chazkele, 355—6, Du Meidele, du scheins, 589—590, колисанка в Коломиї, 701—702. Иньші статї дотикають взагалї культурного житя Жидів. Проф. Wünsche зіставляє цитати з Сьвятого письма про воду (Das Wasser im Bilderschmucke der alttestamentlichen Dichter und Propheten, 57—67), А. Ґутманн збирає деякі звістки про Ізраілитян в статї Was erzählen d. Monumente Aegyptens ueber Israel (115—122), M. Steif обговорює D. Purimfeier in historischer Beleuchtung (171—179), Ґ. Кутна і Günzburg дають статї в обсягу штуки (Die biblischen Gestalten in der bildenden Kunst (549—568, 690—700) i Jüdische Nationalkunst (705-708, 775-780). Для нас має ще інтерес і статистична розвідка Б. Ґольдберґа, Die Juden unter der städtischen Bevölkerung Russlands (655—664).

б) Часописи присьвячені клясичній фільольоґії.

Hermes, 1905, XL. В. Гельбіґ, D. Castores als Schutzgötter d. römischen Equitatus (101—115). U. Wilken, Zur ägyptischen Prophetie (544-560): розбирає напірус, виданий Весселїм, реконструує і інтерпретує його, через що упадають здогади Райценштайна що до Перзів і Птолемейців. E. Meyer, D. Mauerbau d. Themistocles (561—69): модифікує Штерна.

Beiträge zur alten Geschichte, Leipzig, 1905, V, H. 1, 2. L. Weniger, D. Hochfest des Zeus in Olympia (1—38, 184-218) про олїмпійське раховане часу і про божий мир. Е. Корнеман подає в статї Polis u. Urbs (72 і д.) ріжницї між обома оселями і початки їх повставання. W. Soltau займаєть ся питанєм „Inwieweit kann d. Apostelgeschichte als historische Quelle gelten?“ (117—123) і виказує цїлий ряд місць, що не мають для історика жадного значіня (приміром Петра діян. 1—5; 8, 5—40; 9, 32—11, 17; 12). K. Regling пише про Ausgleichung von Münzfüssen (124-127), Lehmann, Zu Sarapis (133—4), Körte, Zum Orakel über d. ἱερὰ ὀργάς (280—2). В додатку надрукована праця Ростовцева, Römische Bleitesserae, Ein Beitrag zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte d. römischen Kaiserzeit

(IX+131), в якій обговорено значіне марки tesserae і її уживане при розділюваню збіжа і гроший, в приватнім господарстві, в театрі, в товариствах і т. д.

Rheinisches Museum f. Philologie hrg. v. F. Bücheler, H. Usener, A. Brinkmann, LX, 1905. H. U., Keraunos (1—30): уперзоніфікована громова стрілка стає богом, Зевесом. F. Jacoby, Zur Entstehung d. römischen Elegie (39—105): елеґія витворила ся в аттицької комедії. M. P. Nilsson, Κατάπλοι (161—189): про старойонську літературу про кораблї, пристанї і мореплавбу. C. Thulin, Minerva auf d. Capitol u. Fortuna in Praeneste (256—261): культ Мінерви перейшов в Етрурії, де було знане означене Фортуна. Tittel, D. Pinienzapfen als Röhrenschmuck (297—306): автор приходить до неґативного результату, що ужите пінії на прикрасу не може ще рішити питаня про початок середновічної христ. штуки, не годить ся на гадку Стржиґовського і шукає початків хр. штуки в старинї. Л. Радермахер, Lucian, Philopseudes Cap. 11 u. 24 (315—7): замовлюваня від вужів, вплив свистаня. H. Willers, Ein neuerer Kämmereibericht aus Tauromenion (321—360): на основі нової написи. A. Körte, Inschriftliches zur Gesch. d. Attischen Komödie (425 447). H. Usener, Sol invictus (465—491): про атрибути і значіне сього бога, якого память сьвяткувало ся 25 грудня: щоб відтягнути християн від сьвяткованя, перенесено в 4 стол. Різдво в 6 січня на той же день. Радермахер, Zur Hadesmythologie (584—593): автор обговорює підземних демонів і виказує, що усї страшні боги прибрали у Греків скоро кавкову одіж.

Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Literatur, VIII (XV, XVI), 1905. P. Cauer, Erfundenes und überliefertes bei Homer (1—18). Strzygowski, Die Schicksale des Hellenismus in der bildenden Kunst (19—33). E. Samter, Antike und moderne Totengebräuche (34—45): 1) сьвічене сьвічок має очищуючу силу, 2) класти умершого на земли, 3) душа як пара, 4) замітати дім по мерци, аби не вернув. O. Schroeder, Binnenresponsion in den Singversen der Griechen (93—112), O. Вавер, Das hellenistische Reliefbild (113—131). В. Нестле вказує в статї Anfänge einer Götterlehre bei Homer (161—81) дорогу від Гомера до комедії. A. Müller, Sterbekassen und Vereine mit Begräbnisfürsorge in der römischen Kaiserzeit (183—201): уряджeня. H. Blümner пише статю Die Maltechnik d. Altertums (202—219) в нагоди книжки Берґера (1904, XII+314). Ільберґ, Aus Galens Praxis (276—312). A. Gercke, Thelegonie und Odyssee (313—332). К. Рейшель, G. u. d. deutsche Volkskunde (345—358). A. Thumb, Griechische Dialektforschung und Stammesgeschichte (385—399) в нагоди

праці Meister'a: Dorer und Achäer (1904). F. Koepp, Ausgrabungen d. königl. preussischen Museen in Kleinasien (476—499). C. Fries, Zum antiken Totenkult (623—627), виступає проти Замтера. Е. Петерзен, Die Leichenwagen Alexanders des Grossen (698—710), причинок до праці Müller'a. B. Kahle, Dänisch. Volksglaube in Holbergs Schriften (711—722). Про культурні відносини Польщі П. Гааке, Polen am Ausgang des XVII Jahrh. (723—736). (XVI.) Е. Швабе, Studien zur Entstehungsgeschichte der Kursächsischen Kirchen und Schulordnung von 1580 (212—235): приписи. A. Bömer, Ein vergessener Vorläufer der Dunkelmännerbriefe (280—287): Niovis i Dialyus.

Wiener Studien, Z. f. klass. Philologie. Supplement d. Z. f. öst. Gymn., hrg. v. E. Hauler, H. v. Arnim, XXVI, XXVII, Wien, 1904, 1905. Річник 1904 не містить нічого для нас з виїмкою статейки I. Jüthner'a, Ein alter Euphemismus (155—157), де доказуєть ся, що славянське слово курва самостійного походженя, а грец. *κορϝα* витворило ся з часом з *κώρα, κούρη* = дївчина. (1905). F. Hauler, D. in Ciceros Galliana erwähnten convivia poetarum ac philos. u. ihr Verfasser (95—105): згадуєть ся також про мімів. J. Endt, D. Gebrauch d. Apostrophe bei den latein. Epikern (106—120); дуже часто уживана. А. Свобода, Über neue Bruchstücke eines gnostischen Psalmes v. Christi Höllenfahrt (299—301): з папіруса з II ст. по Хр.

Philologus. Zeits. f. d. klassische Alterthum, hrg. v. O. Crusius, LXIII, LXIV. (XVIII) Leipzig, 1904, 1905. (1904). В. Кролль, Ein astrologischer Dichterling (135—8). А. Моммзен, Attische Jahrbestimmung (161—185), H. Meltzer, Der Fetisch im Heiligtum des Zeus Ammon (186—223). (1905). Зелїнскі, Marginalien (1—26) м. и. Genius u. Juno (20) сім головних гріхів (21 д). Ґ. Ґергардт, Untersuchungen zur Gesch. d. griech. Briefes (27—65). Engelbert-Drerup, Beiträge zur Topographie von Alt-Athen (66—94). E. Bickell, Zur Bedeutung d. Ammon-Orakels (149—150): а. вказує на культурно-історичне значіне культу. В. Отто, Juno, Beiträge zum Verständnisse d. ältesten u. wichtigsten Thatsachen ihres Kultes (161—223). A. Matthaei, D. Geisselwesen bei d. Römern (224—247). M. Mayer, Πέδιλα (248—253): подана також історія теми. В. Нестле, Heraklit u. d. Orphiker (367—384): їх вплив. Fr. Zucker, Euhemeros u. seine Ἱερὰ ἀναγραφή bei den christlichen Schriftstellern (465—472): Ляктанцій, Авґустин, Евсевій. L. Deubner, Zur Iosage (481—492). O. Immisch, Zum Margites (633—4): звістка у Т. Мётохіта з XIV ст. В додатку (Supplement IX) уміщена статя Ростовцева, Gesch. d. Staatspackt in d. römischen Kaiserreiche (320—512).

Archiv f. lateinische Lexikographie u. Grammatik mit Einschluss d. älteren Mittelalters, hrg. v. Ed. v. Wölfflin, XIV, 1–3, Leipzig 1905. J. Wackernagel, Zu den lateinischen Ethnika (1—23) обговорює назви поодиноких народів, племен і місцевостий. Й. Целлер, Vicus, platea, platiodanni (301–315), H. Stadler, Neue Bruchstücke d. Quaestiones medicinales d. Pseudo-Soranus (361—368): в рук. капітули в Chartres (cod. 62, 115). C. Thulin, Fulgur, fulmen u. Wortfamilie (369–391): походжене слів, релїґїйне значінє, назви.

в) Часописи присьвячені індоґерманській фільольоґі і порівняній історії лїтератури.

Indogermanische Forschungen, XVIII, 1905. K. Brugmann, Zur Wortzusammensetzung in den indogerm. Sprache (59—76). Праця Мерінґера, Wörter und Sachen (204, 295) буде обговорена враз з 2-ма першими частинами.

Anzeiger für indogermanische Sprach- und Altertumskunde, 1905 — бібліоґрафічний відділ.

Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogerm. Sprachen, XL (XX) 1905. Статї Мерінґера і Шенкля, Zu ἄμαξα und zur Geschichte des Wagens (217—233) і Zu ἄμαξα.

Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen, XXIX, 1905. Статї Вондрака, Altk. sěnь, stěnь, těnь Schatten und tělo „corpus", Zu den Nasalen im Slavischen і Das slavische Imperativ und sein Verhältnis zum littauischen Präteritum. Крім того статї A. Fick'a, M. Much, Die Heimat der Indogermanen і O. Wiedemann'a, Litu-Slavisches.

Zeitschrift für keltische Philologie буде зреферована в дальшім огляді.

Revue celtique, Gaidoz, XXV, 1904. Статї Cumont'a, Le dieu celtique Medros (47—50), S. Reinach'a, Les carnasiers antrophages dans l'art Gallo-romain (208—224). V. Tourneur'a, Le mystère de Saint Crépin et Saint Crépinien (299—343, 420–435).

Archiv f. d. Studium d. neueren Sprachen u. Literaturen, 1905, 114, 115. (114.) Fr. v. d. Leyen дає продовженє праці Zur Entstehung d. Märchens (1—24, 1—22) яка буде по укінченю обговорена окремо. Вінтерфельд містить цікаву статю Hrotsvits literarische Stellung (25–75), де обговорює мотив: нарікане дївчини, перенятий в леґенди, долїшно-саксонську народну штуку в середновічних часах, леґенду про сьв. Agnes, любов в середновічю і ролю мімів.

Продовжене буде. І. Больте наводить ще один текст про Bigorne u. Chicheface (80—86). Л. Йордан містить Studien zur fränkischen Sagengeschichte (92—114, 354—367), де вближує один епізод (Folko-Aupais) в Girart в Rossillon — в Alphaid (і темою про Берту). (II. Clothars Sachsenkrieg auf d. Arnulfing Ansigisel übertragen). Ф. Гольтгаувен додає доповненя до статї Арферта (D. Motiv v. d. untergeschobenen Braut, 430 - 1) і наводить в La vie et avantures du seigneur Rozelli паралелю до The Discovery. Л. Йордан старається доказати, що Quelle d. Hervis v. Metz (432—440) треба шукати на Сходї. З. Больте публїкує D. Liederbuch Ms Ravlinson Poet 185 (326—357). На увагу заслугує ще праця Dübi, Cyrano de Bergerac (115—145, 371—396, CXV, 133—161). (115.) A. Haufen, Niklas Praun u. Pandolfo Collenuccio (22—29): їх залежність. E. K. Blümml містить далї Volkslied-Miszellen (30—66) дуже ріжнородного змісту, де введено богато порівнуючого матеріялу і опублїковано рукописні нїмецькі і латинські піснї. Між дрібними замітками находимо 1) M. Förster, Eine verlorene Hs. d. Sprüche Hendings (165—7), Ф. Ерлеманн Zum 90 angelsächs. Räthsel (391—2) i Förster, Ein altengl. Prosaräthsel (392—3).

Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte hrg. v. W. Wetz u. I. Collin, N. F. Berlin 1904, 1905, XV, XVI. (1904). П. Горн характеризує творчість европейців і східних народів в статї Morgenland und Abendland (9—20), причім звертає увагу на деякі спільні мотиви і на спосіб їх оброблення. В статях K. Vossler'a, Wie erklärt sich der späte Beginn der Vulgärlitteratur in Italien (21—32), P. A. Becker'a, Johann Barclay 1582 - 1621 (33—118), Ф. Вільмвена, Ossians Einfluss auf Byrons Jugendgedichte (119—148) i Lommatzsch'a, Litterarische Bewegungen in Rom im vierten u. fünften Jahrh. n. Ch. (177—192) знайдеть ся не одно для етнольоґа. M. Manitius подає кілька примірів про Mittelalterliche Umdeutung antiker Sagenstoffe (149—158), W. Hüttemann розбирає мотиви і зміст нїмецьких казок і віддїлює місцеві витвори від чужих, особливо від індийських, яким автор приписує велике значінє (Eigenes u. Fremdes im deutschen Volksmärchen, 159—163): мотиви про переміни і вандрівку душ випроваджує також звідтам. Й. Больте оголошує Ein Schwank von der Rache eines betrogenen Edelmannes (163—167) в 17 ст. з метелика берлїнської бібліотеки (Yd. 7853, 37), що пригадує 3 новелю в Cent nouvelles Antoine de la Sale: La pêche de l'anneau і може бути первовзором анонїмного нїдерляндського жарту Klucht van de Schoêster, of Gelijke monniken, Gelijke kappen (Dortrecht 1660). Зміст такий: швець хоче пімститися на шляхтичу, що ходить до його

жінки, забирає йому одїж, зловивши його раз у своєї жінки і йде до його жінки на ніч. M. Jacobi дає коротку але цікаву статю D. sagengeschichtlichen Grundlagen in Goethes Braut von Korinth (346—351). (1905) A. Glock, Über den Zusammenhang des römischen Mimus u. einer dramatischen Tätigkeit mittelalterlichen Spielleute mit dem neueren komischen Drama (25—45, 172—193). З иньших статей можу згадати лише про статю C. A. Mayer'a, Brünhilde, Eine Untersuchung zur deutschen Heldensage (119—171).

Studien zur vergleichenden Literaturgeschichte, V, 1905 — будуть ще докладнійше обговорені. Покищо згадую продовжене праці Тольдо, Leben und Wunder der Heiligen im Mittelalter і розвідки Förster'a, Kaiser Julian in der Dichtung alter und neuer Zeit, Тарделя, Zum Volkslied von den 2 Raben і Гертеля, Eine indische Quelle zu Lafontaine Contes et nouvelles I, 11.

Forschungen zur neueren Literaturgeschichte hrg. von Fr. Muncker, Berlin, 1905, XXVIII. К. Люцерна, Die südslavische Ballade von Asan Agas Gattin und ihre Nachbildung durch Goethe (IV+70). Авторка розслїджує ґеневу пісні, її розмір, значіне, відносини до иньших народнїх пісень і перерібку Ґете і робить замітки про історію познайомленя Німцїв з полудново-славянською поезією. XXIX праця Шіка про естетику Ґрільпарцера. XXX. Герм. Тардель, „Der arme Heinrich" in der neueren Dichtung ([IV]+69): між иньшим і про переклади з Гартмана фон дер Ауе. Попередні зошити принесли слїдуючі працї: Фр. Ґоттгельф, Das deutsche Altertum in den Anschauungen des 16 und 17 Jahrhunderts (N. 13), Герм. Тардель, Die Sage vom Robert dem Teufel in neueren deutschen Dichtungen und in Meyerbeers Oper (N. 14), H. May, Die Behandlungen der Sage von Eginhard und Emma (N. 16), St. Hock, Die Vampyrsagen und ihre Verwertung in der deutschen Literatur (N. 17), E. Шмідт, Die Bühnenverhältnisse des deutschen Schuldramas und seiner volkstümlichen Ableger im XVI Jahrh. (N. 24), O. Driesen, Der Ursprung des Harlekin (N. XXV).

Breslauer Beiträge zur Literaturgeschichte hrg. v. M. Koch u. Gregor Sarrazin, Leipzig, 1904—1905, I—VI. В 1 зошитї праця П. Ляндауа, Karl v. Holteis Romane, в 2-ім Е. Ґнеріх, Andreas Gryphius und seine Herodes Epen, в 3-ім студія Зульцер-Ґебінґа про Гуґо фон Гофманcталь, в 4-ім H. B. G. Speck, Katilina im Drama der Weltliteratur (VII+98), в 5-ім E. Meinck, Friedrich Hebbels und Richard Wagners Nibelungen Trilogien (критичний причинок до історії нових обробіток Нібелюнґів), в 6-ім К. Менне,

про Ґетового Вертера в нідерляндській літературі, в 7-ім A. Lowack'a, Die Mundarten im hochdeutschen Drama.

г) *Часописи присьвячені романській фільольоґії.*

Romanische Forschungen, XVII, XVIII, XIX, 1, 2, XX, 1, XXI, 2. 17-ий і 18-ий том містить Rätoromanische Chrestomathie C. Decurtins'a. (XIX, 1). Wenderoth, G., Estienne Pasquiers poetische Theorien und seine Tätigkeit als Literarhistoriker, з причинками до фіґур і тропів. (XIX, 2). Fiset, Fr., D. altfranzösische Jeu-Parti (407—544): говорить ся про „Спори“ в провансальській і французькій літературі, які знані в иньших формах загально в західній Европі. E. Fehse, Sprichwort und Sentenz bei Eustache Deschamps und Dichtern seiner Zeit (545—594): зібрані пословиці з творів D. і иньших писателів $^1/_2$ пол. 14 століття. Поділ ось який: A) Природа, I) анорґанічна (огонь, вода, воздух і т. д.). II. Орґанічна природа: а) ростинний сьвіт, б) звіринний. В). Чоловік: 1) фізично, людське тіло, а) його складові части, б) прояви, 2) психічно: а) рухи тіла, б) змисли, в) афекти. III. Етика: а) природа (звичаї), б) виховане, α) добрі прикмети, β) злі прикмети, γ) відносини чоловіка до Бога і сьвіта, в) мова, г) стан, держава, д) занятє. Друга частина: замітки про будову пословиць: 1) „Einkleidung“, 2) форма, 3) вік і походженє, 4) де виступають і 5) значінє пословиць. Я. Ульріх, Drei romanische Fassungen bei den Jakobsbrüdern: про вірність приятелїв (Grimm, H. M. N. 6, Köhler, Aufsätze 1904, 24). (XX, 1). Л. Йордан, Sage von den vier Haimonskindern (1—198): автор вказує на найдавнїйшу полудневофранцузьку форму і доказує, що і в Ґасконії, в Бордо був центр французької поезії і що стоїть в звязи з иньшими центрами. (XXI, 2), Lewent, Kurt, Das altprovenzalische Kreuzlied (321—448): подано вискази трубадурів проти хрестоносних походів, про саму назву, вичислено ті пісні в їх історичній звязи, і наведено їх зміст, розвій і форми. Початок праці A. Heiss'a, Studien über die burleske Modedichtung Frankreichs im XVII Jahrh. (449—640).

Romania, XXXIV, 1905. G. Huet [La version néerlandaise des Lorrains. Nouvelles études (1—20)] дає доповненя до своєї статї в р. 1892 і обстає при своїй теорії. P. Meyer, Notice au ms 9225 de la Bibl. roy. de Belgique (Légendier français) (21—43). Автор застанавляєть ся над змістом леґенд і винаходить близькість і споріднене з иньшими рукописами. A. Thomas наводить зміст латинської переробки з XVII ст. романа про Goufier'a de Lastours (Le Roman d. G. d. L. 55—65), що міг повстати в 13 ст. G. Huet доходить в статї Sur quelques formes de la légende du Chevalier du Cygne (206—214)

до результату, що істнувала давнїйша редакція твору, як се видно в порівнаня Naissance au cygne в лат. Dolopathos і що оповіданє про Лебедині дїти, як його знаємо в латинської редакції оксфордського тексту, вказує на істнованє давнїйшого взірця. P. Meyer дає далї Notice du ms. 305 de Queen's College, Oxford (Légendier français), R. Weeks продовженє студії Etude sur Aliscans (237—277) а A. Piaget дальші причинки La belle dame sans merci (375—428, 559—682), де публїкує чотири тексти і винаходить їх жерела. P. Meyer оголошує Fragments de manuscrits français (429—457), а іменно 4 фраґменти (Fragment de Garin le Lorrain в 13 ст., Fr. de Girbert de Metz, в 13 ст., Fr. de Brasenose College in Oxford, Fr. de Girart de Vienne в 13 ст. і Fr. de la Branche XI de Renart в 15 ст.). Важна ще збірка A. Jeanroy'а, Poésies du Troubadour Gavaudan (497—539). В віддїлї дрібних заміток входять в наш обсяг статї P. Meyer'а, La chanson de Clovechons (в 13 ст.), L' inscription en vers de l'épée de Gauvdin, Jessie L. Weston'а, Wauchier de Denain and Bleheris, A. Th, Pour un „Dictié de la Vierge Marie" fait divers pariscen.

Zeitschrift für romanische Philologie, hrg. v. Gröber, XXVIII, XXIX, 1904, 1905. (1904). Рецензія Michaëlis de Vasconcellos на H. R. Lang, Cancioneiro Gallego-Castelhano (200—231). K. Meyer дає ще один причинок до погляду про кельтийське походженє Трістана і Ізольде („Tristan und Isolde" und keltische Sage, 353—4). (1905). Статя Foerster'а, Der Pflug in Frankreich u. Vers 296 in Karl des Grossen Wallfart nach Jerusalem (1—18) присьвячена сконстатованю форм плуга у Франції. L. Foulet оголошує працю Marie de France et les Lais bretons (18—56, 293—322). Г. Шухардт зіставляє походженє кількох імен і назв в статї Ibero-romanisches (226—227), його ж інтересна порівнуюча студія Lat-galla (323—32), Л. Йордан доповнює і простує статю Префера в розвідцї Zur Entwicklung desgottes gerichtlichen Zweikampfs in Frankreich (385—401). З культурно-історичного боку важні також статї проф. Meyer-Lübke, Wortgeschichtliches (402—412), Шухардта, Zur Wortgeschichte (449—451), його ж, Ibero-romanisches und Romano-baskisches (552—565), A. Горнінґа, Lat. Ambitus im Romanischen (513—551 і H. Suchier'а, Vivien (641—682). Незвичайно цїнні примітки C. Michaelis de Vasconcellos, Randglossen zum altportugiesischen Liederbuch (683—711), варта уваги коротка замітка Шухарта, Wörter und Sachen, в якій взиває до порівняних студій над словами і річами. З під пера Шухардта вийшла також нотатка Niedermain cosaque „Schober" (455—6), де автор противить ся гадцї Горнінґа і виводить, що cosaque не має нїчого спільного з козаками а скорше

з славянською назвою коза, козел, козельц, що означає також оборіг і перейшла до мадярського та знана у Тирольців і Каринтийців.

Münchener Beiträge zur romanischen und englischen Philologie, hrg. v. H. Breymann und I. Schick, XXV, 1905. Th. Roth, Der Einfluss von Ariost's Orlando furioso auf das französische Theater (c. XXII—263): важна праця для фолькльориста і історика літератури. Перша частина особливо цікава, бо трактує про вплив італійської літератури на францувьку, і то в ліриці, епосї, романї і драмі, та обіймає розвій театру. Користаючи з нагоди подаю також зміст попереднїх томів, о скілько вони входять в обсяг нашого реферата: A. Rauschmaier, Über den figürlichen Gebrauch der Zahlen im Altfranzösischen (N. 3), P. Maurus, Die Wielandsage in der Litteratur (N. 25).

Studj di filologia romanza publ. da E. Monaci e C. de Lollis, XXXVI. Pavlo Savj-Lopez, Il canzionere provenzale. A. Ferretto, Notizie intorno a Calega Panzano, trovatore genovese e alla sulla famiglia (1248 -1313).

Revue de philologie française et de littérature, XIX, 1905. Продовжене і конець збірки Casse et Chaminade, Vieilles chansons patoises du Périgord (48 і д., 176 і д., 266 і д.), де переважають любовні піснї, рідше приходять піснї церковного і патріотичного змісту, на яких деколи замітний вплив штучної літератури. До кождої піснї долучено ритмічний переклад і ноти. I. Reinhold, Quelques remarques sur les sources de Floire et Blanceflor (153—175), автор відпирає гадку Huet'a про орієнтальне походжене твору, арґументуючи тим, що подібні ситуації викликали подібні мотиви як вежа дївчат, гарем і т. д.

Revue des langues romanes, XLVIII, 1905. K. Sneyders de Vogel доказує в статї La suite du Parthénopeu de Blois et la version hollandaise (5—29), що голляндська верзія сходить ся докладно з старофранцузькою β і що продовжене остатньої міг написати той сам автор, що й початок. F. Castets, I dodici canti (compléments à l'introduction) (208—240, 396—410). B. Шішмарев, Contenances de table en vers provençaux (289—295): текст. E. Kastner, Les versions francaises inédites de la descente de saint Paul en enfer (385—395): опублїкована анґльо-романська верзія (Bibl. nat. f. fr. 24862).

Studi romanzi, editi a cura di E. Monaci, II, 1904, III, 1905. (1904). Поміщені статї V. Crescini, La redazione velletrana del cantare di Fiorio e Biancifiore (5- 26), A. Parducci, Stanze rusticali in dialetto lucchese del sec. XVII (106- 122), Fogo-

lari, La leggende di Barlaam e Josafat in un codice del 1311 (135—140. (1905). Ascoli, Ricordi concernenti la toponomastica italiana (7-14).

Archivio glottologico italiano... la direz. di C. Salvioni, Torino 1904, 1905, Vol. XVI, H. 1-3. G. Salvioni, Poesie in dialetto di Caverguo (Volmaggia) 549-590): подано 12 пісень і 2 оповідання.

Studi glottologici italiani, diretti da Giacomo de Gregorio.

Giornale storico e letterario della Liguria, V, VI, 1904, 1905.

Zeitschrift für französische Sprache und Litteratur, XXVII, XXVIII, XXIX. Е. Бруґґер, Beiträge zur Erklärung der arthurischen Geographie, II Gorre (1—71). C. Friesland подає Französische Sprichwörterbibliographie (260-287) від р. 1847. Е. Бруґґер, L' enserrement Merlin. Studien zur Merlinsage. I Die Quellen und ihr Verhältnis zu einander (XXIX, 56—140).

Giornale Storico della Letteratura Italiana, XXII, vol. XLIII, XLIV, XLV, XXIII v. XLVI, XLVII, XLVIII, 1904, 1905. Sabbadini R. містить більшу працю Briciole umanistiche (43, 244—258, 46, 65—81, 48 і д.). В 44 томі стрічаємо дуже інтересні праці Let. di Francia, Alcune novelle del „Decameron" illustrate nelle fonti (1—103) і П. Тольдо, Note Poggiane (117—125). З 45-го можна занотувати статї L. Frati, I Bentivoglio nella poesia contemporanea (1—34) і G. Bertoni, I codici di rime italiane di Gio. Maria Barbieri (35—47). (46). G. Lega, Una ballata politica del secolo XIII (82—99), зложена Тосканцем в р. 1267.

д) Часописи з обсягу ґерманїстики і анґлїстики.

Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Litteratur, XLVIII, 1906. Rieger, Zum Hildebrandsliede (1—9) і Zum Kampf in Finnsburg (9—12). Больте оголошує Zehn Gedichte auf den Pfennig (13—56) і подає та обговорює лїтературу про уперзоніфіковане гроша від латинських часів почавши аж до нинї. У Франції удержуєть ся примїром повіре про лїтаючого дїдька, що розсипує гроші, а люди старають ся його спіймати. Воно знане також в Італії і в Нїмеччинї і дійшло аж в Росію (I. G. Kohl, Reisen in Russland, 1841, I, 137), де удержало ся в народних картинках (Ровинскій, Русск. нар. картинки, 1881, I, 243). Heusler A., Zur Skiöldungendichtung (57—87). Статї К. Краус'а, Schrete und Wasserbär (99—102) і Zur Kritik der Rittertreue (103—128) займають ся текстом. G. Roethe

оголошує Günser Bruchstück des Renout von Montalbaen (129—146). S. Neckel дає Studien über Fródi (163—186). P. Wuest російджує Zwei neue Handschriften von Caedmons Hymnus (205—226), Schönbach відривки псалтира Aus einem Marienpsalter (365—370). F. D. Blöte, Die arkelsche Schwanrittersage (370—399). Г. Фішер, Sapo, Cinnabar und verwandtes (400—408) і Die sogenannten „Ratschläge für Liebende" (421—425). Борхлінґ оголошує Schwiebuser Bruchstücke eines mhd. Cato und Facetus (425—435). L. Schücking, Das angelsächsische Gedicht von der „Klage der Frau" (436-449). K. Droege, Zur Geschichte des Nibelungenliedes (471—503), Ґрафффундер оголошує Daniels Traumdeutungen (507—531).

Anzeiger f. deuts. Altertum, XXX, 1906.

Zeitschrift f. deut. Philologie, 1905, XXXVII (с. 576). F. Holthausen, Zur Quelle von Cynewulfs Elene (1—18): коли Glöde в Anglia (IX, 271 і д.) знав лише як жерело латинські верзії леґенди в Acta Sanctorum, вичисляє автор 1 сирийський текст леґенди, 5 грецьких текстів, 6 латинських, 4 середно-анґлїйських, 3 середно-німецькі і по одному текстови старо-ісляндському, старо-шведському і старо-анґлїйському. G. Neckel (19—28) дає причинки Zur Volsunga Saga u. den Eddaliedern der lücke. W. F. Gombault публїкує Die fränkischen Psalmenfragmente (29—39). H. König доходить в статї Pamphilius Gengenbach als Verfasser der Totenfresser u. der Novella (40—65, 207—282) до цїлком нових результатів: Ґ. не мусить походити з Норимберґи, коли його мова має алеманський характер; фільольоґічні критерії промавляють за авторством Новелї і Totenfresser. A. Götze, Urban Regius als Satiriker (66—112). Holthausen подає Beiträge zur Erklärung d. altengl. Epos (113—125) фільольоґічного змісту. A. Götze доказує, що автором твору з часів реформації „Von dem Pfründmarkt der Courtisanen u. Tempelknechte (1521) є Seb. Meyer (193—206). R. Boer містить Untersuchungen über d. Ursprung u. d. Entwickelung d. Nibelungensage (289—348 і 438—505), початок працї, в якій подано критичні замітки про Гаґена і Зіґфріда, заґу про Брунгільду, піснї в codex regius, про борбу з зміями і Нїбелюнґи, про жіночі імена Нїбелюнґів, про походжене Зіґфріда і про т. зв. Казки про Зіґфріда; на кінцї зіставлено і начеркнено розвиток заґи про Зіґфріда. Гефнер, D. Ochsenfurther Fragmente der Alexandreis d. Ulrich von Eschenbach (348—351) з 13 століття. H. Jaekel, Zur friesischen Volksepik (433—438) про слїди епіки у Фризів.

Beiträge zur Gesch. d. deut. Sprache u. Lit., 1905, XXX, XXXI, 1. (30). Ehrismann доказує в Märchen im höfischen Epos (14 54), що героїчні партії епічних творів про Артуса лише

оброблюють казки, що знов вийшли з ірийських героїчних переказів головно про Хухулїнна: для тої цїли розслїджує автор поодинокі мотиви. O. Behaghel (Ein bulgarischer Ödipus, 207) вказує на болгарську пісню у Strauss'a 1895, c. 218 і на працю Драгоманова, що дають паралелї до леґенди про Григорія. З того найлїпше видно, як мало ще знають Нїмцї славянську лїтературу. На увагу заслугує студія М. Шейнерта, D. Adjectiva im Beowulfepos als Darstellungsmittel (345—430) і подібна, хоча о много інтереснїйша праця Behaghel'a, Zur Technik d. mittelhochdeutschen Dichtung (431—564)[1]). (31, 1). E. Blümml, містить з нагоди збірки каринтийських пісень Лїблейтнера статю про рим і ритміку нїмецьких шнадагіпфлїв, що відповідають нашим коломийкам і козачкам (Das Kärntner Schnaderhüpfel, 1—42). A. Trampe-Bödtker подає в статї Ivens Saga und Bevis Saga порівнане рукописий.

Zeitschrift f. deutsche Wortforschung, VII, 1905/6. A. Götze, Teufels Grossmutter (28 - 35). Баба міняє часто ролю з матїрю чорта: автор наводить богато примірів з староНїм. лїтератури. Ф. Клюґе спиняєть ся над питанем про час появи імен для псів (Hundenamen, 38—40) і доказує, що початки надаваня імен сягають поганських часів. H. Wehrle обговорює D. deuts. Namen d. Himmelsrichtungen u. Winde (62—136), Gombert дає Weitere Belege zu farbigen Worten (136—151).

Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung, XXX, XXXI, 1904, 1905. (1904.) H. Carstens оголошує Sprichwörter und Redensarten aus Stapelholm (78—80), F. Breucker публїкує довшу розвідку Gedichte Brunos von Schonebeck (81—146), де знайдеть ся чимало матеріялу для фолькльориста, E. A. Kock дає поясненя Zu Meister Stephan Schachbuch (147—153). (1905.) F. Mentz випроваджує Altvil (Ein neuer Erklärungsversuch, 1—19) з *alftwil або *albtwil. Поговірку Dat Ei was intwei (19) відносить R. Sprenger до старинної казки, знаної зі збірки Езопа, про те як змій пробував вірність приятеля. A. Römer подає Eine Sammlung plattdeutscher Sprichwörter und Kernsprüche nebst Erzählungsbruchstücken von John Brinckman (29—35), F. Goebel, Bruchstücke von Bruder Philipps Marienleben aus dem Jahre 1324 (36—98) i Ein niederdeutsches Lied auf die Schlacht an der Conzer Brücke am 1/8 1675 (39—43). Carstens оголошує дальшу частину пословиць і поговорок (58—60), Sprenger приміток про шахову книгу (62—4).

---

[1]) У Славян нема покищо иньшої працї крім Мікльошічевої, D. Darstellung im slawischen Volksepos, Denks. d. Wien. Akad., ph. hist. Kl. 38, 1890, III, 26 і д.

З історичного і культурно-історичного боку важна статя Th. v. Riekhoff'a, Niederdeutsche Dichtungen Altlivlands (44—57).

Zeitschrift f. hochdeutsche Mundarten, 1905. M. Follmann, Über Herkunft u. Sprache d. Deutsch-Lothringer (1—19), W. Unseld, Schwäbische Sprichwörtar u. Redensarten (31—37 і 242—246) продовжене, мужеські і жіночі прозвища і звороти що до їди. Інтересна замітка Ґ. Кіша, Rumänische Elemente im Siebenbürgischen (53 і д.) звернена против статї Ґріґоровіци (Rum. Elemente і т. д. Z. f. hd. M. 1901, 1—5). E. Blümml публїкує долїшно-баварський вірш з пол. XVII ст. „Der Bauernsohn in d. Kirche" (228—236) і порівнує зі знаними верзіями. Він же оголошує Kinderreime u. Kinderlieder aus N. Österreich" (236—241) зі збірки Вурта.

Korrespondenzblatt des Vereines für niederdeutsche Sprachforschung, XXVI, 1905. E. A. Kock, Zum Gedichte von der Seele und dem Leichnam і його ж, Zum Lübecker Totentanz von 1520. R. Sprenger, Zum Rostocker Reinecke-Fuchs (1650). Г. Йоахім, Aberglaube bei Namengebung. H. Schönhoff, Volksreime aus dem Münsterlande і Rätsel aus d. Münsterlande. Ґрабов, Aberglaube bei Namengebung.

Zeitsch. d. allg. deut. Sprachvereins, XX, 1905. П. Льоренц, Schillers Stellung zur Eigenart d. deutschen Volkstums (133—141). Ґомолїнскі підносить D. Bedeutung d. Mundarten (337—341), думаючи, що „Sprachkunde ist Volkskunde".

Göthejahrbuch, XXVI, 1905.

Chronik des Wiener Göthe-Vereines, XIX, 1905.

Stunden mit Goethe hrg. v. W. Bode, 1905, I приносять ряд дрібнїйших статей про Ґетого і його твори.

Euphorion, XII, 1905. Цїлий том присьвячений Шіллерови: між иньшим опублїковано деякі листи. Для нас нема нїчого.

Abhandlungen hrg. v. der Gesells. f. deuts. Sprache in Zürich, 1905, XI не мав нагоди бачити.

Jahrbuch der Grillparzer Gesellschaft, XV, 1905.

Prager deutsche Studien, I, 1905.

Hermaea. Ausgewählte Arbeiten aus dem germanischen Seminar zu Halle hrg. von Ph. Strauch, Halle, 1905, Hft. 2, 3. (3.) E. Кеґель, Die Verbreitung der mittelhochdeutschen erzählenden Litteratur im Mittel- und Niederdeutschland nachgewiesen auf Grund der Personennamen (X+140)

Untersuchungen zur neueren Sprach- und Literaturgeschichte hrg. v. Walzl, 1905, Hft. 5, 6, 7, 8.

Quellen und Forschungen zur Sprach- und Kultur-

geschichte der germanischen Völker hrg. v. A. Brande Martin, Schmidt. Strassburg 1905, Hft. 95, 96, 97, 98. (97.) V. Beyer, Die Begründung der ersten Ballade durch Bürger (с. 113).

Germanistische Abhandlungen v. Vogt, 1905, H. 24, 25. (24.) Ot. Beckers, d. Spiel von den zehn Jungfrauen u. d. Katharinenspiel (VIII+157). Автор оголошує оба тексти, описує їх палеоґрафічно і фільольоґічно і обговорює докладно зміст, жерела і оброблене теми, додаючи до того обширний розділ про традицію духовної драми. (25.) K. Euling, d. Priamel bis Hans Rosenplüt. Studien zur Volkspoesie (VIII+583). Се праця великої вартости, основана на великім матеріялї з обсягу середновічної лїтератури і народної устної словесности. Автор усталює насамперед суть Priamel і подає свою дефініцію, що Priamel „самостійний рід первісно епіґраматичних імпровізацій (XV столїтя), що старають ся звести в цїлість ряд паралельних подробиць в сталих формах „mit künstlericher Abricht" (с. 15). Відтак виказує ріжниції між Pr. і приповідками, акростихами, дрібушками, загадками і подібними творами, спинюєть ся над іменами пріямель (40—62), над їх перехованем в лїтературі (63—80) та їх характер у всесьвітних лїтературах (81—141) і присьвячує більшу увагу теоріям про повстане і початки того рода поезії (142—165), про чотировіршові (166—417) і двовіршові пріямель (418—460) і кінчить їх характеристикою в творах міннезенґерів і майстерзенґерів а передовсїм в творах Rosenplüta (418—581). Славянська поезія використана досить слабо.

Nord und Süd, 1905, 112, 113, 114, 115. (115.) К. В. Ґольдшмідт, Rasse und Individualismus (201—210), А. Роґалля, Reiseskizze aus Norwegen (119—124). (114.) K. Breysig, Stoff und Formenkunst bei den italienischen Malern des ausgehenden 15 Jahrh. (106—130). I. Pflugk-Harttung, Die Städte Siziliens (131—134): стани, занятя. Beda Prilipp, Aus altirländ. Sagenlitteratur (394 — 403).

Berliner Beiträge zur germanischen und romanischen Philologie, veröff. v. E. Ebering. XXVIII, XXIX Germ. Abteil. N. 15, 16. (15.) Фішер А. В., Über die volkstümlichen Elemente in den Gedichten Heines (1905, 1—150). Автор зазначує голоси давних критиків, що Гейне черпав з народної поезії і доказує се на підставі основно переведених студій. Наперед розслїджує автор форму поезий Гейне в порівнаню з народнїми піснями, як мову, стиль, метрику, архаїзми, нар. слова, початки і формальну будову стрічок, повторюваня, відтак переходить до змісту і обговорює поодинокі мотиви і образи, до яких находимо паралелї в нар. піснях, приміром: бажаня, любов мерця, мерцї воскресають, карають невірність, липа і соловій,

оживлене природи, переміна дівчат в цьвіти і т. д. (XXIX, 16.) Й. Льохнер, Thomas Prischuchs Gedichte auf das Konzil von Konstanz (1906, 1—167).

Anglia, 1905, XXVIII. Eleonor Prescott Hammond, Two British Mus. Manuscripts (Harley 2251 and Adds 34360). A Contribution to the Bibliography of John Lydgate (1—28, 143—144). Докінчене статї Wülfing'a, D. Bild u. d. bildliche Verneinung im Laud-Troy-Book (29—80). A. Лянґе, Lyndesay's Monarche und d. Chronika Carionis (81 і д.): автор виказує залежність Monarche від Chr. C., в пляні, в головній основі і подробицях і присьвячує кілька слів иньшим жерелам Lyndesay. — M. Lissner, Sir Charles Sedley's Leben u. Werke (145—254), м. и. причинки до оброблень деяких клясичних мотивів. E. Flügel, Eine mittelenglische Claudianübersetzung (255—299 і 421—38). Автор публїкує текст (Brit. M. Add. Ms. 11814) і подає поясненя. Г. Ґускар, Fletchers Monsieur Thomas u. seine Quellen (397—420): початок працї, де обговорено зміст і історичний та культурно-історичний підклад драми. Klaeber подає поправки тексту Беовульфа (439—456).

Wiener Beiträge zur englischen Philologie hrg. v. I. Schipper, XIX, Wien u. Leipzig, 1904, XX, XXI, XXII, 1905. (19.) E. Освальд, Thomas Hood und die soziale Tendenzdichtung seiner Zeit (I—VIII+120). (20.) A. Eichler, John Hookham Fiere sein Leben und seine Werke, sein Einfluss auf Lord Byron (VIII+192—[II]). (21.) Marg. Rösler, Die Fassungen der Alexiuslegende mit besonderer Berücksichtigung der mittelenglischer Versionen (IX+197): авторка обговорює жерела леґенди, розвій студій, тексти, а специяльно розслїджує поодинокі мотиви леґенди в всїляких текстах (26 мотивів), яким присьвячує окремий роздїл. Зводить також спільні черти в усїх 6-ох середноанґлїйських верзіях і спинюєть ся над їх відносинами до жерел. В додатку оголошує 6 текстів (MS. Grec 1488, Brit. Mus. Ms. Hare 4775, Bibl. Nat. Ms. Grec 1604; Bibl. Reg. Brux. cod. II. 992 & Ms. Franç. 412 і 3 італ. тексти). (22.) К. Бениндорф, Die englische Pädagogik im 16 Jahrhundert, wie sie dargestellt wird im Wirken und in den Werken von Elyot, Ascham u. Mulcaster (XII+84).

Bonner Beiträge zur Anglistik hrg. von M. Trautmann, Bonn 1905, XVII. Otto Grüters, Über einige Beziehungen zwischen altsächsischer und altenglischer Dichtung (1—50), а то що часть старосаксонської книги Битія і одно місце в Гелїанд зависиме від староанґлїйської поезії. W. Heuser, Das frühmittelenglische Josephslied (83—121): текст і поясненя. Вкінци статї Траутманна, Der Heliand, eine Übersetzung aus dem Altenglischen (123—141), Die Auf-

lösung des 11-ten (9-ten) Rätsels (142): котвиця, Auch zum Beowulf (143—174) і Die neueste Beowulfausgabe und die altenglische Verslehre (175—191).

Bausteine. Z. f. neuenglische Wortforschung, hrg. v. L. Kellner. Berlin—Schöneberg, 1905. I. (H. 1—3), 1906, I (H. 4). Нова часопись — не приносить для нас нічого.

Englische Studien, hrg. v. J. Hoops, XXXV, 1905. G. Sarrazin, Neue Beowulf-Studien. V (19—27): тим разом про товаришів Беовульфа. P. Leendertz iun. (350—358), Die Quellen der ältesten mittelenglischen Version der „Assumptio Mariae". Brie, Zum Fortleben der Havelok-sage (359—371).

Marburger Studien zur englischen Philologie, Marburg, 1905, IX, X, XI.

Materialien des älteren englischen Dramas, hrg. von W. Bang, Leipzig, 1905, IX, X, XI.

Jahrbuch d. deut. Shakespeare-Gesell., 1905, XLI. R. Büttner, Zu „Coriolan" u. seiner Quelle (45—53). A. Marquardsen, Christopher Marlowes Kosmologie (54—80). H. Reich, Zur Quelle des „Cymbelin" (177—181) не годить ся з гадкою Шенка (Germania IX, 458) і доказує, що Шекспір переймив мотив з Золотого осла Апулея. В статї Zum Manne mit dem Eselskopf (207—210) дає автор нові причинки про міма.

e) Педаґоґічні часописи.

Zeitschrift für den deutschen Unterricht, XIX, 1905. І сього року призначено досить місця фолькльорови. Ф. Клїнкгардт пише про Edelsteine und insbesondere Diamant im Spiegel der Poesie (440—447), цитуючи головно виїмки з штучної поезії. Культурно-історичний інтерес мають статейки Е. Нестле, Sprachliches aus der vorlutherischen deutschen Bibel (454—5) і Spälter'a, Die Sutte (455—457). К. Гессель подає в статї Die Echtheit der Loreleisage (481—492) розвій переказу і доказує його старинне походжене. Згадаю тут далї інтересну статю проф. O. Weise, Lautmalerei im Deutschen (510—528). R. Sprenger простує погляд Вутте, немовби то 13-тка повстала під впливом ґерманської віри в 13 богів Вальгаллї, бо подібне віруване, що 13-та особа при столї умре, стрічаєть ся і у романських народів. Можна потїшити автора, що віра в 13 сягає ще трохи далї і знана і у Славян. A. Seide оголошує Ein Kinderreim (599), Наґель поясненя кількох діялектичних слів (663—5) прим. цек і бунцен, уживаних при дїточих забавах.

Zeitschrift für österreichische Gymnasien, LVI,

1905, (hrg. von Huemer, Hauler, Arnim). Fr. Stolz виступає проти Кайндля з нагоди його відріжнюваня фолькльористичної і історично-фільольоґічної методи при розслїджуваню місцевостий (в Volkskunde) і справляє його погляди на Прінціпґера і тирольську номенклятуру (Volkskundliche Ortsnamenforschung, 193—196). Р. Ф. Арнольд і І. Пріятель подають Schiller Übersetzungen in Österreich-Ungarn (298—305, 706—708) доповнюючи матеріял, зібраний Кохом в 5 томі Grundriss'а Ґедеке з узглядненєм книжок, що вийшли окремими книжками. В українськім відділї зазначено сїм перекладів: Й. Левицького: Дзвін, Борба со смоком, Нурок, Білиловського (Дзвін), Кмицикевича (Тель), Горницького (Орлеанська діва), Ґрінченка (Марія Стюарт).

Österreichische Mittelschule, XIX, Wien, 1905.

Zeitschrift für das Realschulwesen hrg. v. E. Czuber, XXX, 1905. R. Müller, Die Karikatur in unseren Märchen (521—533).

Pädagogische Studien, XXVI, Dresden 1905. A. Simon, Ein volkskundliches Landschaftsbild (241—255) промовляє за наукою етноґрафії в школї і дає огляд кольонїзацийних перемін в Фоґтляндї.

Blätter für das Gymnasialschulwesen, München, XLI, 1905. N. Spiegel, Die Verwendung von Farbe an den Baudenkmälern und Bildwerken des klassischen Altertums (417—439). Мусґнуґ оголошує Ein Schülerbrief aus dem XVI Jahrh. (721—22), з р. 1543, по латинї.

Das humanistische Gymnasium, hrg v. Jäger und Uhlig, XVI, 1905.

Gymnasium, Paderborn, XXIII, 1905. Статя Фроммельта, Die Heimatkunde in der Schule (9).

Lehrproben und Lehrgänge a. der Praxis. d. Gymnas. und Realschulen, hrg. von W. Fries, R. Menge, 1905. Лїндеманн, Die Sagen des klassischen Altertums als Einführung in den Atlas antiquus.

Pädagogische Blätter v. Kehr, hrg. v. Muthesius, 1905.

Die deutsche Schule, IX, 1905.

Monatsblätter für höhere Schulen, IV, 1905.

Der deutsche Schulmann, A. Г., Robinsohn und die Robinsonaden in unserer Jugendliteratur.

Pädagogisches Archiv, XLVII, 1905.

Die neueren Sprachen. Z. f. d. neusprachlichen Unterricht in Verbindung mit Fr. Dörr u. Ad. Rambeau hrg. v. W. Viëtor. Marburg in Hessen 1905. Heft 1—8. Нова часопись виходить як продовженє „Фонетичних Студій“ від цьвітня 1905 р.

і містить статї, що відносять ся до методи учення. Між иньшим стрічаємо тут статю Grote, Realienkunde u. Realienkenntniss (10—18), в якій автор звертає увагу на важність студійованя народнїх звичаїв і культурного житя. Інтересна і цікава — хоть не етнографічного змісту — статя Есперзена, Zur Geschichte der Phonetik (H. 4, 7 і 9 за 1906 рік).

7. Часописи мішаного змісту (етнографія, географія, історія, фільольогія, історія культури).

Globus, LXXXVII—LXXXVIII, 1905. (87.) В порівнаню з попереднїми томами заступлена в 87 томі досить богато преісторія. Тут належать статї Mehlis'a, Die neuen Ausgrabungen im neolithischen Dorfe Wallböhl bei Neustadt a. d. H. und ihre Bedeutung für die Kulturgeschichte (28—34) і Eine neue neolitische Station in der Vorderpfalz (337 і д.), Вільзера, Urgeschichtliche Neger in Europa (45—48), Фукса, Über ein prähistorisches Almenhaus (85—90, 151—156, 275), Ляша, Gregory über die ältesten Spuren des Menschen in Australien (90—91), Fuhse, Hügelgräber in der Nähe von Gandersheim (125—128), Шмідта, Die prähistorischen Pygmäen (309—312), 325—329) і Götz'a, Bulgariens ungehobene archäologische Bodenschätze (373—376), де між иньшим згадуеть ся обширнійше і про українські степові могили. До антропольоґії належать статї Kate, Die blauen Geburtsfleke (53—58), Шмідта, Die Grösse der Zwerge und der sogenannten Zwergvölker (121—125), Kollmann'a, Neue Gedanken über das alte Problem von der Abstammung des Menschen (140—148) і Stenin'a, Dr. A. A. Ivanovskys Anthropologie Russlands (198—200), докладний реферат з працї Івановського. В етноґрафічнім віддїлї маємо одначе найбільше до занотованя. S. Weissenberg обговорює Die Fest- und Fasttage der südrussischen Juden in ethnographischer Beziehung (262—271), шабас, місяць елюль, новий рік, 10 днів покутних, Йом-Кіпур, Кучки, сьвято Махабеїв, Пурім, Пассах, schebhuoth, збурене сьвятинї, Рош-ходеш. Rhamm дає дві статї Die Ethnographie im Dienst der germanischen Altertumskunde (131—136) і Ehe und Schwiegerschaft bei den Indogermanen (285—289). Thilenius містить статю Kröte und Gebärmutter (105—110), Гельвіґ, Die jüdischen Freistädte in ethnologischer Beleuchtung (213—216), Preuss, Der Ursprung der Religion und Kunst, Andree, Böhmische Sprachenkarten (350—351), Тецнер, Zur Volkskunde der Slowaken (376—380). Иньші розвідки трактують про позаевропейські народи. (88.) 88-ий том біднїйший в статї для нашого реферата. Mehlis пише про Eolitische Näpfchensteine, Вільзер про крапінського чоловіка,

Швальбе, Zur Frage der Abstammung des Menschen (159—161), Höfler про Kröte und Gebärmutter (25—27), Stephan, Beiträge zur Psychologie der Bewohner von Neupommern (215—210, 216—221), Negelein про Pflanze im Volksglauben (318—320, 347—349). Кайндль подає кілька доповнень до відчиту Шрадера про Totenhochzeit в житя Гуцулів (306—307). Статю T. de Arauzadi згадую окремо в бібліоґрафії.

Schau ins Land, 1904, XXXI. Між иньшим статї: Der Dornauszieher am Schwabentor zu Freiburg (1—15), де доказуєть ся, що сей мотив був знаний і в середних часах. H. Schweizer, D. Bilderteppiche uud Stickereien ~~in der~~ städtischen Altertumsammlung zu Freiburg (35—60). Ф. Ґайґес, Der alte Fensterschmuck d. Freiburger Münsters (65—132). О. Ляпґер, D. ehemalige Frauenkloster in Altbreisach (123—140).

Mitteilungen d. deuts. Ges f. Natur- u. Völkerkunde Ostasiens, Tokyo, X, 1905. I. Wada, D. Schmuck- u. Edelsteine bei den Chinesen (1—16). Г. Гаас, D. hlg. Kanon d. Buddhismus in Japan (79—132). F. Thiel, D. Kojitsu Sōsho (Sammlung alter Gebräuche) des Teijō (133—156): збірка японського писателя в кінця XVIII ст. містить цїлий звичаїв. Шінцінґер, Pfeil u. Bogen in Japan (122—240): опис, клясифікація. М. Оствальд, Japanische Hochzeitsgebräuche (251—272): на підставі других творів.

Monatsschrift f. Gesch. u. Wissenschaft d. Judentums, 1905. В. Бахер, Raschi u. Maimuni (1—11). A. Büchler, D. Ausgiessen von Wein u. Öl als Ehrung bei d. Juden (12 і д.), м. и. поливане дороги перед молодими, весільні обряди, червона нитка відганяє духів і чари (23), поливане мерця (29 і д.), посипуванє молодих збіжем (35 і д.); сї звичаї удержали ся довго в Галилеї і служили против злих духів. П. Бльох, D. Kabbalah auf ihrem Höhepunkt u. ihre Meister (130—166). A. Ackermann, D. märkische Hostienschändungsprocess vom Jahre 1510 (167—182, 286—299). С. Ямпель, Esther (405—426, 513—533). С. Функ, D. Juden in Babylonien unter Sabur II (309, 382), (с. 534—556). H. Gross, Zwei kabbalistischen Traditionsketten (692—700). I. Markon, D. slavischen Glossen bei Isaak en Mose Or Sarua (707—721) і статя Штейншнейдера про математику у Жидів.

Der ferne Osten, Shanghai, 1905. Містить ряд дрібнїйших статей в обсягу орієнтальної культури і етноґрафії і богато добрих ілюстрацій. Не вичисляючи усїх заміток наводжу найважнїйші. Sinophilus, Ein Besuch bei den Ureinwohnern Chinas (53—69). А. Г. Бах, Land u. Volk v. Pakkoi u. Hinterland (114—120). J. D. C., Kinder in

China (158—160). Вільгельм, Chinesische Umgangsformen (161—174). W. W., Wo u. wie lebt der Chinese d. Mittelstandes (226—240). Kingsmill, Felsengräber in Szechuan (281—292). Крім того переклади з хінської літератури, і т. д.

Дальші зошити часописи Finnisch-ugrische Forschungen ще не появили ся.

Forschungen zur deutschen Landes- und Volkskunde, XVI, Hft. 1, 2, 1905, 1906. В числї першім праця Г. Вітте, Wendische Bevölkerungsreste in Mecklemburg (124+1 м.).

Beiträge zur Landes- und Volkskunde von Elsass-Lothringen, P. XXX містить працю Hoepffner'а, Der Pfarrer G. J. Eissen, seine Freunde und seine Zeitgenossen. Ein Strassburger Zeitbild aus dem 18 Jahrh. (стор. 127): на підставі архівальних матеріялів.

Beiträge zur Geschichte, Landes- und Volkskunde der Altmark, II. Статї Кунки, Neue altmärkische Gräberfelder mit Gefässen des ältesten Lausitzer Typus, Das La Tène Gräberfeld bei Hämerten a. E. і Beiträge zur Volksheilkunde. Ц. Воллезен, Ältere Abendmahlsgeräte in Weiben und Umgegend. A. Pohlmann, Neue Sagen aus der Altmark.

Archiv für Kulturgeschichte, hrg. v. Georg Steinhausen, II, Berlin, 1904 (с. 512), III, 1905 (512) і Ergänzungsheft I. (III+92). (1904.) Крім статей методольоґічних богато матеріялів до історії культури. Так подає Фріденсбурґ конець статї Reisebeschreibung des Vincenzo Laurefici, Вінкельманн оголошує інтересні Strassburger Trauenbriefe des 16 Jahrh. В статї О. Гейнеманна, D. Taufe des Herzogs Philipp Julius von Pommern Wolgast подибуємо опис хрестин, пиру і спис подарунків. Й. Кнеппер займаєть ся медичними сатирами Бальда (Ein deutscher Jesuit als medizinischer Satiriker). Цікавий матеріял приносять також статї Ґ. Ґроша, Geldgeschäfte hansischer Kaufleute mit englischen Königin im 13 u. 14 Jahrh. і Ф. Льоренц, Zensur des Schriftwesens in Bayern, з кінцем 18 і з початком 19 ст. (1905). R. M. Meyer дає статю про франкфуртського лїкаря Гофмана, Ґ. Баух про першого вандрівного гуманїста Флявія В. Р. Мітрідатеса. А. Гаас виступає з замітками про надворних блазнїв на поморськім дворі в 14—17 ст. Zur Geschichte der Liebe als „Krankheit" затитуловав H. Crohns статю про погляди на любов від найдавнїйших часів аж до середних віків. Матеріяли оголошують H. Freytag, Preussische Jerusalemspilger vom 14 bis 16 Jahr, і Л. Йордан, Materialen zur Geschichte der arabischen Zahlzeichen in Frankreich. Інтересна також розвідка F. Burckhardt'а, Norddeutschland unter dem Ein-

fluss römischer und frühchristlicher Kultur, написана на підставі запозичених слів. До 15, 16 і 17 століття належать статї Е. Фінка, Abenteuer eines Alchemisten aus dem 17 Jahrh., Гаґельстанґе, Nachrichten über Baudenkmäler, sowie Kunst- u. Kuriositätenkammern in einer handschriftlichen Reisebeschreibung 1706 і Ю. Гасгаґена, Beiträge zur Geschichte der Sittenzustände in Köln im 15 u 16 Jahr. (запозичені в кольонських судових актів). З заміток можна навести Urteile über das Tanzen aus der Reformationszeit, О. Клемена.

Die Kultur, V. 1904. Проф. N. Schlögl, Wissenschaft und Bibel Betrachtungen über Prof. Delitzsch' Vorträge: Babel und Bibel (1—10): автор виступає проти Деліча. O. Schleinitz, Die Kelten des britischen Inselreiches und die heutigen Versuche zur Wiederbelebung ihrer Literatur (91—104). Згадати ще можна переклад Schönbach'а латинської рукописи з 15 століття Die Geschichte des Freiherrn Rudolf von Schlüsselberg (478—496).

Umschau, IX, 1905, приносить і за сей рік цїлий ряд дрібних заміток: більших або важнїйших нема до занотованя.

8. Часописи присьвячені студіям релїґії і теольоґії

Archiv für Religionswissenschaft, Leipzig, VIII, 1905. 21/10 1905 помер Герман Узенер, найбільший авторитет порівняних студиях релїґії: A. Dieterich присьвятив йому теплу згадку (I—XI). Dieterich розпочинає серію артикулів, що мають мати спільний заголовок Volksreligion. Versuche über die Grundformen religiösen Denkens. В першій частинї, затитулованій Mutter Erde (1—50) переводить автор гадку про почитанє землї як матери. Се видно по перше вже з давного і досить загального звичаю, класти дитину по уродженю на землю і підносити її. Вже Авґустин згадує про той звичай, що богиня Левана „levat" дїти „de terra", а нинї стрічаємо ся з ним у всїляких народів приміром у Італїйців (Pitré, Curiositá popolari tradizionali, 1894, 67 і д.), у Нїмців (E. H. Meyer, Badisches Volksleben, 1900, 15) і т. д. Також у старих Ґерман і Скандинавців було се в звичаю (Weinhold, Deutsche Frauen I, 96). За тою-ж гадкою промовляє і віруванє, що дїти беруть ся з землї і що денекуди мусить ся їх по смерти до певного віку ховати тільки в землю, так як і звичай, класти мерця на землю. Г. Остгофф дає далї Etymologische Beiträge zur Mythologie und Religionsgeschichte (51—68), тим разом про πέλωρ і τέρας, O. Schroeder пише про Hyperboreer (69—84), Fr. Schwally оголошує статю Zur Heiligenverehrung im modernen Islam Syriens u. Nordafrikas (85 96), К. Фоллєрс, Die Symbolik des Mash in den semitischen Sprachen (97—103), Д. Вестерманн, Über die Begriffe

Seele, Geist, Schicksal bei dem Ewe- und Tschivolk (104–113). Th. Nöldeke, дає доповненя до праці Дітеріха (Mutter Erde und Verwandtes bei den Semiten, 161—166). Далї нотую статї R. Reitzensteina, Zwei hellenistische Hymnen (169—190), A. Furtwängler'a, Charon, eine altattische Malerei (191–202), P. Stengel'a Αἴθηρ κλυτόπωλος (203–213), W. Köhler'a, Die Schlüssel des Petrus, Versuch einer religionsgeschichtlichen Erklärung von Matth. 16, 18, 19 (214—243), L. Sternberg'a, Die Religion der Giljaken (244–274, 456—473), Т. Зелїньского, Hermes und die Hermetik (321 - 372). F. C. Conybeare оголошує початок працї Die jungfränliche Kirche und die jungfräuliche Mutter, Eine Studie über den Ursprung des Mariendienstes (373–389), M. Siebourg описує і обговорює Zwei griechische Goldtänien aus der Sammlung C. A. Niessen in Köln (390—410). E. Lehmann займаєть ся ґенеальоґією дідьчої мами (Teufels Gottesmutter, 411–430), ввязує її в староґ. Trollmutter, Huldren, das alte Riesenweib", але не доходить до певного результату. B. Kahle містить початок статї Der Ragnarökmythus (431–455). Богато заміток знаходимо в відділї записок. В хронїцї уміщено огляд Kauffmann'a староґерманської релїґії, C. Becker'a студий про іслям, Schwally про стару семітську релїґію, Бецольда про сирийські і етиопські студії, Дітеріха про грецьку і римську релїґію, Ґ. Каро про археольоґічні знахідки і дослїди і Fay'a про Австралїю. Славянського огляду нема.

Zeit. f. d. alttestamentliche Wissenschaft, 1905, XXV. A. Büchler, D. Brandopfer neben dem Passah in II Chron. 30, 15 u. 35, 12, 14, 16 (1—46). Сьвято Пасхи складало ся за часів хронїста з властивої Пасхи, з пиру і з паленої жертви, яку викопував сам князь. J. Speer, Zur Exegese von Hiob 19, 95–27 (47–140). A. Marmorstein, D. Namen d. Schwestern Kains u. Abels in d. midraschischen u. in d. apokryphen Literatur (141—144) з фільольоґічного боку. M. Löhr, Alphabetische u. alphabetisierende Lieder im alten Testament (173–198): вичисленє, обговоренє, час походженя. Нестле, Miscellen (201—223) 22 дрібних заміток: Жиди не носили ковтків. H. Schmidt, D. Komposition d. Buches Jona (286—310 і 360—367). C. Познаньскі, Zu den Namen der Frauen Kain's u. Abel's (340 - 342) імена жінок К. і Л. не приходять в Мідраш, за те подибують ся в пізнійшій жидівській лїтературі.

Biblische Zeitschrift in Verbindung mit der Redaktion der „Biblischen Studien", III, Freiburg i Br. 1905. O. Барденгевер, Neue exegetische Schriften des hl. Hippolytus (1–16). O. Гаппель, Der Turmbau zu Babel (17—31): про час будови вежі. M. Seisenberger, Das Grösste Wunder Jesu (40—43): бужденє з мертвих.

Він же заперечує Syneisaktentum im ersten Korintherbriefe (44—69), з чим годить ся Г. Кох в статї Vater und Tochter im ersten Korintherbriefe (401—407). J. Döller (Zum Namen „Moses“, 151-3) думає, що Мойсей значить син. Барденгевер дає студію Zu Maria Verkündigung (154—176) і доказує, як трудно пояснити евангельське оповідане. Й. Мадер доказує (Markusschluss, 269—272), що конець єв. Марка не вийшов з під пера евангелиста і представляє можливо конець твору Пресвитера Арістіона. К. Мікетта, Das Sothisdatum des zweiten Papyrusfundes von Kahun und die byblisch-ägyptischen Synchronismen (337—354).

Zeits. f. d. neutestamentliche Wissenschaft, 1905, VI. E. Schürer, D. Siebentägige Woche im Gebrauche d. christlichen Kirche d. ersten Jahrhunderte. Автор доказує, що христ. церков переймила уживане 7-дневого тижня від Жидів, а скомбіновала се з тижнем планетним. G. Krüger, D. Taufbekenntniss d. römischen Gemeinde als Niederschlag d. Kampfes gegen Marcion (72—79). G. H. Box, The Gospel narratires of the Nativity and the alleged influence of heathen ideas (80—101). P. Кабіш, D. Enstehungszeit d Apokalypse Mose (109—134). Автор думає, що книжка жидівського походженя і спочиває на устних і писаних переказах з часів апостолів: списано її мабуть в 1 пол. 2 столїтя. B. W. Bacon, The Markan Theory of Demonic Recognition of the Christ (153—158). S. A Friess, Was bedeutet d. Fürst d. Welt in Joh. 12, 13; 14, 30; 16, 11 (159—179), з культу Мітри. D. W. Bousset, Beiträge zur Archikarlegende (180-193). Початок розвідки, в якій доказуеть ся по порівнаню орієнтальних верзій, що леґенда про А. не жидівського тільки перського походженя. Vollmer, D. König mit d. Dornenkrone (194—198). Вахер, Cena pura (200—202): означала вечерю в пятницю, а відтак і саму пятницю. B. Ваґнер, Über σώζειν u. seine Derivata im Neuen Testament (205—235). H. Gebhardt, D. an d. Heiden gerichtete Missionsrede d. Apostel u. d. Johannesevangelium (236—49). I. Меркель, D. Begnadigung am Passahfeste (293—316). Cramer, D. erste Apologie Justius (III, 347—368).

Zeits. f. wissenschaftliche Theologie, 48, 1905. Ф. Ліпсіус, D. moderne Welt- u. Lebensanschauung u. d. Christentum (1—20). A. Гільґенфельд, D. Einleitungsschriften d. Pseudo-Clementinen (21—71). J. Dräseke, Zu Basileios v. Achrida (112—120). J Cullen, D. Urdeuteronomium (181-193) відповідь на критики. A. Гільґенфельд, D. Urchristentum u. Ernst v. Dobschütz (260-304, 517—559), Idem, D. neuesten Logia-Funde v. Oxyrhynchus (343—352). Вебер В., D. Unsterblichkelt d. Weisheit Salomo's (409-444): най-

правдоподібнїйше нема впливу грецької науки про безсмертність душі. А. Гільґенфельд, Eine dreiste Fälschung in alter Zeit u. deren neueste Verteidigung (444—458): Vita Polycarpii. Idem, D. Kleinasiatische Johannes u. W. Bossouet (560 -7).

Zeitschrift für katholische Theologie XXIX, 1905. Дунїн Борковскі, Methodologische Vorfragen zur urchristlichen Verfassungsgeschichte (28 - 52, 211—257). Й. Шмідлїн, Die Eschatologie Ottos von Freising (445—481) і Дорш, D. Wahrheit der biblischen Geschichte in den Anschauungen der alten christlichen Kirche (631—653). Е. Міхаель, Das deutsche Kirchenlied im Mittelalter (714—721).

Theologische Studien und Kritiken, Gotha, 1905.

Zeitschrift für Kirchengeschichte, hrg. v. Th. Brieger u. B. Bess, XXVI, Gotha, 1905. Ербес, D. syrische Martyrologium u. d. Weihnachfestkreis (1—58). Clemen, D. Elbogener Kirchenordnung v. 1522 (82—94). Dibelius, Poimandres (167—189) проти Рейценштейна. Veeck, D. Abschaffung d. Seniorats in d. bremischen Kirche (214—234). Caspari, Untersuchungen zum Kirchengesang im Altertum (317—349, 425-446): конець буде. Варта уваги бібліоґрафія (Bibl. d. Kircheng. Literatur, 1, 90).

Theologische Quartalschrift, LXXXVII, 1905. Дві статї I. B. Sägmüller'a, Die Ehe Heinrichs II. d. Heiligen mit Kunigunde (78—95) і Vetter'a, Das Buch Tobias und die Archikarsage (321—370, 497—546).

Archiv für katholisches Kirchenrecht, 85, 1905. Статя Freisen'a про корпорацийні права католицьких громад в протестантських державах (633—638).

Der Katholik, LXXXV, 1905. Продовжене працї Hagiologisches aus Alt-Livland von einem Livländer (128—137, 217—230, 282—94): про почитане деяких сьвятих, спис церков і патронів.

Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und für Kirchengeschichte, XVIII, 1904. Статї Вааля: Das Opfer Abrahams auf einer orientalischen Lampe (21—34), Tierbilder in Verbindung mit heiligen Zeichen auf altchristlichen Monumenten (260—264) і Altchristliche Tonschüsseln (308—321).

Studien und Mitteilungen a. d. Benediktiner und Zisterzienorden, XXVI, 1905.

Revue Bénédictine, XXI, XXII, 1904, 1905. H. Leclerq, Mélanges d' epigraphie chrétienne (65—90, 429—436), Moriu, Textes inédits relatifs au symbole et à la vie chrétienne.

Archiv für die Geschichte der Diözese Linz, II, 1905. Статя Берґера Kirchliche Verhältnisse des Innviertels in der Mitte des

XVI Jahrh. (3—84), написана на підставі візитацнй з р. 1558.

Theologisch-praktische Monatsschrift, XV, 1905. Лїппль, Die Gesetzessammlung des Königs Hammurabi von Babel. Doergens, Die spanische Inquisition im Lichte der neueren Forschungen. Лїппль, Der „Babel-Bibel“ Streit. Редемптус а Круце, Wunder oder Hypnose.

Oriens christianus, IV. Cöln, Vorjustinianische kirchliche Bauten in Edessa.

Schriften des Vereines für schleswig-holsteinsche Kirchengeschichte, II, III, 4, Kiel, 1905.

Analecta Bollandiana, XXIV, 1905. H. Delehaye, Catalogus codicum hagiographicorum graecorum bibliothecae D. Marci Venetiarum (169—256). I. de Quibert, Saint Victor de Césarée (257—264). H. Quentin, Passio St. Dioscori (321—372): текст незнаної до тепер пасії. A. Poncelet, La date de la fête des SS. Félix et Regula (373—8). A. Peeters, Historia St. Abramii ex apographo arabico (349—356). H. Moretus, Catal. codicum hagiogr. latin. Bibl. Bollandianae (425—472). H. Delehaye, Hesychii Hierosolymarum presbyterii Laudatio S. Procopii Persae (473—482): cod. vat. 679.

9. Збірники (виданя наукових товариств) і бібліоґрафія.

Sitzungsberichte der phil.-histor. Klasse der Akad. d. Wiss. in Wien, 149 Band, 150, 151, 1905, 152, 1905/6. (149.) 1) Sonter, De codicibus Augustini, quae feruntur quaestionum Veteris et Novi Testamenti CXXVII. 2) Meyer-Lübke, Romanische Namenstudien I. Die altportugiesischen Personennamen germanischen Ursprungs. 4) Steinschneider, Die europäischen Übersetzungen aus dem Arabischen bis Mitte 17 Jahrh. (150.) Три статї Schönbach'а, Sprüche des Bruder Wernter, про Ґутольфа з Гайлїґенкрайц і про Германа з Reuen. (151.) 1) Steinschneider, Die eur. Überset. друга часть. 2) Schönbach, Studien zur altdeutschen Predigt, IV. Überlieferung der Werke Bartholds von Regensburg I (стор. 184). 3) Шмідт, Buch des Ragawan, der Königsgeschichte (стор. 196). 4) Rhodokanakis, Die ältesten Handschriften der k. k. Hofbibliothek in Wien (c. 93). 5) Sieveking, Die Handlungsbücher der Medici I. (c. 65). (152.) Jahn, Somalitexte (c. 136). 7) Schönbach, Studien zur Geschichte d. altd. Predigt. II. Bert. v. Regensburg, II (ст. 112).

Denkschriften d. kais. Akad. d. Wiss. Phil.-histor. Klasse, будуть обговорені пізнїйше.

Abhandlungen d. kön. Gesel. zu Göttingen. Phil.-hist. Klasse. 1905, VII. N. 3) Schulthess Fr., Christlich-Palästinische

Fragmente aus d. Omajjaden Moschee zu Damaskus. Bearb. u. hrg., 1905, с. 138, 40+5 табл. N. 4) A. Schulten, Numantia. Eine topographisch-historische Untersuchung. Mit 3 Karten u. 11 Figuren im Text, 1905, с. X+112. N. 5) Leo Fr., D. Saturnische Vers, 1905, с. 79. Abhandlungen, mathem.-phys. Kl., 1905. N. 4 містить працю Verworn'a M., Die archaeolithische Cultur in den Hipparionsschichten von Aurillac (Cantal), 1905, с. 56+V табл.

Sitzungsberichte d. phil.-philolog. u. d. hist. Klasse d. K. B. Akad. d. Wiss. zu München, 1905, H. 1, статї Пруца про автономію закону Темплярiїв і Хріста про грецькі звістки про про Італїю (59 131). H. 2 містить м. и. статю Furtwängler'a, Neue Denkmäler antiker Kuust. III. Antiken in den Museen von Amerika (241 - 280). Heft 3: K. Krumbacher, Ein vulgärgriechischer Weiberspiegel (335 і д.); видане тексту, замітки про мову і про автора. A. Furtwängler, D. Giebelgruppen d. alten Hekatompedon auf d. Akropolis zu Athen (433 - 466). H. 4. Al. Mayr, Aus d. phönikischen Nekropolen von Malta (467 і д.); опис гробів, нагробників, саркофаґів, глиняних маск і иньших виробів з глини, як дзбанків, мисок, ламп, амулетів і прикрас. Окремий роздїл трактує про обряди при хороненю (палене).

Sitzungsb. d. mathem. physik. Kl., 1905, H. 1, 2.

Abhandlungen der philos.-histor. Kl. d. bayerischen Akademie d. Wiss., XXIII, München, 1905. К. ф. Аміра, Die Handgebärden in den Bilderhandschriften des Sachsenspiegels (163 —263).

Abhandlungen der sächsischen Gesellschaft, Hist.-phil. Kl. Leipzig, 1900—1905. Томи 18—24. (18.) Hults, Die Gerichte des Altertums nach ihrem Zusammenhang dargestellt, 1898. А. Соцін, Diwan aus Centralarabien. (I—III.) I. Тексти, ґльосси і екскурзи, 1900. II. Переклад, 1900. III. Вступ, Ґльоссар, показчики і доповненя, 1901. (20.) 1903, I—VI. II) Рошер, Ephialtes, eine path. mythol. Abhandlung über Alpträume und Alpdämonen des klassischen Altertums, 1900. III) Герм. Петер, Der Brief in der römischen Literatur. Literargeschichtliche Untersuchungen und Zusammenfassungen, 1901. (21.) 1903. II) T. Schreiber, Studien über das Bildniss Alex. d. Grossen. Ein Beitrag zur alexandrinischen Kunstgeschichte mit einem Anhang über die Anfänge des Alexanderkultus з 13 таблицями і 36 фіґурами. 1903. [Рец. S. R. в Rev. Arch. 1903, II, с. 430—1]. (22.) V) Й. Гертель, Über die Tantrakhyayika, die kaśnurische Rezension des Pancatantra: з текстом рукописи Decc. Coll. VIII, 145. 1904. Иньші працї були згадані в попереднім огляді [1906, LXXII, 182]. (23.)

1905. E. Sievers, Metrische Studien, II, III. (24.) В. Г. Рошер, Die Sieben und Neunzahl in Kultus und Mythus, der Griechen nebst einem Anhang: Nachträge zu den „enneadischen und hebdomadischen Fristen und Wochen, 1904 (стор. 126): 1) велике значінє сімки і девятки, Аполльо, культ Дионїзія, жиди, 2) вихідна точка для сімки, сїмковий уклад, що знов вказує на великий вплив місяця і його сім відмін, 3) всїлякого рода сімки: 7 місяцїв, 7 лїт, 4) 7 героїв, богів, 5) випливу вавилонського культу планет не видно, 6) девятковий уклад, 7) сїмка старша як 9. R. Meister, Dorer und Achäer. I. Lpz. 1904 (ст. 99): вступ, Дор. і Ах. в Лякедемонї, в Арґолїс, на Креті. Fr. Eulenburg, Die Frequenz der deutschen Universitäten von ihrer Gründung bis zur Gegenwart. N. II. З картою і 8 ґрафічними таблицями (1904, XI+1 нен. +323): 1) задачі і метода, цифри, вписи, 2) середновічні корпорації, їх загальний характер, поодинокі заведеня, соціяльне походженє студентів, 3) епоха унїверситетів, 4) XVIII столїтє, 5) внутрішні відносини, 6) результати.

Abhandlungen, Math.-phys. Klasse, XXVIII. Продовженє працї Фішера, Der Gang des Menschen.

Schriften der physikal.-ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg i. P., 46, 1905.

Atti della Reale Accad. dei Lincei. Rendiconti, XIV, 1905.

Rendiconti della reale Accademia dei Lincei, XIV, 1905. Trivero, La storia e la preistoria (1–9).

Allgemeines Literaturblatt, XIV, 1905. Рецензії на Записки т. 57–62 (стор. 579, Кайндль), на Шпойнаровского, Schewtschenko's Ausg. Gedichte (с. 414; mit Versmass und Reim... [wird] doch gar zu sorglos verfahren) і на Етнольоґ. Матер. VII (с. 437).

Literarisches Centrallblatt, 56, 1905.

Literaturblatt für germanische und romanische Philologie, hrg. v. Behaghel u. F. Neumann, XXVII, 1905.

Deutsche Literaturzeitung, 1905.

10. Музеї.

63 Jahresbericht d. Museum Francisko-Carolinum (Nebst 57 Lieferung d. Beiträge zur Landeskunde v. Öst. ob der Enns), Linz, 1905. Побіч справоздання обширна праця K. Schiffmann'a, Drama und Theater in Öster. ob der Enns bis zum Jahre 1803, де зібрано богато культурно-історичного матеріялу і подано історію театру зі вступом про драму в середновічних часах, гуманїзм, меньші провінціональні театри, а вкінци спис акторів і репертуар.

Jahresbericht d. städtischen Museum Carolino-Auguteum in Salzburg, 1905 — справозданя.

XCIV Jahresber. d. steiermärkischen Landesmuseums Johanneum über d. J. 1905, 1906: справозданя і звістки про деякі розкопки.

Anzeiger des germanischen Nationalmuseums, 1905. А. Гаґельштанґе, Jörg Breu's Holzschnitte in Konstanzer Brevier von 1516. H. Stegmann, Die Holzmöbel d. germ. Museums (VIII). Шульц, Drei figurliche Holzschnitte von Peter Flötner, Eine Nürnberger Hauskapelle i Das von Bibrasche Zimmer im G. Natm. W. Josephi, Die Frühwerke der Holzplastik im Germ. Nat. Museum.

Jahrbuch d. Bukowiner Landes-Museums, XII, 1904, Czern. 1905. К. Ромсторфер, D. Fürstengräber in d. gr.-ort. Klosterkichte Putna (1—39): опублїкований протокол з р. 1856 і дотичні документи. I. Полек, D. Armenier in d. Bukowina (40—80). Перша часть працї, що складаєть ся з 3 роздїлів: в першім подано замітки про вітчину Вірмен, в другім про їх мову і релїґію, а в третїм найважнїйшім, опертім на новім матеріялї, про кольонїзацію на Буковинї. В додатку надруковано 10 документів з р. 1776—1780.

Musée Neuchâtelois, 1905.

Mitteilungen aus dem Städtischen Museum für Völkerkunde zu Leipzig, I, Lpz. 1905, містить працю Г. Ефраїма, Über die Entwickelung der Webetechnik und ihre Verbreitung ausserhalb Europas.

З. Кузеля.

Часописи (за р. 1905) обговорені в сїм оглядї:

Historische Zeitschrift.
Historische Vierteljahrsschrift.
Neues Archiv der Gesellschaft f. ältere deutsche Geschichtskunde.
Mitteilungen des Institutes f. österreichische Geschichtsforschung.
Deutsche Geschichtsblätter.
Historisches Jahrbuch der Görres Gesellschaft.
Revue des questions historiques.
Revue historique.
Revue d' histoire moderne et contemporaine.
Forschungen u. Mitteilungen zur Geschichte Tirols u. Voralbergs.
Carinthia.
Mitteilungen des Musealvereines für Krain.

Steirische Zeitschrift für Geschichte.

Zeitschrift des deutschen Ver. für die Geschichte Mährens u. Schlesiens.

Zeitschrift des Vereines für Geschichte und Altertumskunde Schlesiens.

Mitteilungen d. Ges. f. Salzburger Landeskunde.

Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde.

Korespondenzblatt des Vereines für siebenbürgische Landeskunde.

Mitteilungen d. Ver. f. d. Gesch. d. Deutschen in Böhmen.

Zeitschrift f. Geschichte u. Kulturgeschichte Österreich-Schlesieds.

Alemannia.

Annalen des Vereins für nassauische Altertumskunde und Geschichtsforschung.

Archiv f. Hessische Geschichte u. Altertumskunde.

Altpreussische Monatsschrift N. F.

Beiträge zur Geschichte Niedersachsens u. Westfalens.

Beiträge zur Geschichte der Stadt Rostock.

Braunschweigisches Magazin.

Forschnngen zur Brandenburgischen u. Preussischen Geschichte.

Forschungen zur Geschichte Beyerns.

Hansische Geschichtsblätter.

Hessenland.

Jahresbericht des Vereines für Geschichte der Stadt Nürnberg.

Jahrbücher des Vereines für meklemburgische Geschichte und Altertumskunde.

Korrespondenzblatt der Westdeutschen Zeitschrift für Geschichte und Kunst.

Korrespondenzblatt des Gesammtvereins der deutschen Geschichts- und Altertumsvereine.

Mitteilungen der Gesellschaft für Kieler Stadtgeschichte.

Mühlhäuser Geschichtsblätter.

Neues Archiv für sächsische Gesch. u. Altertumsk.

Neues Archiv für die Geschichte der Stadt Heidelberg und der rheinischen Pfalz.

Neue Heidelberger Jahrbücher.

Oberschlesien.

Oberschlesische Heimat.

Veröffentlichungen des Vereines für Geschichte der Mark Brandenburg.

Württembergische Vierteljahrshefte für Landeskunde.

Westdeutsche Zeitschrift.

Zeitschrift des Vereines für Hamburgische Geschichte.
Zeitschrift des historischen Vereines für Schwaben u. Neuburg.
Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins.
Zeitschrift f. vaterl. Geschichte u. Altertumskunde Westfalens.
Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins.
Zeitschrift des Westpreessiscben Geschichtsvereins.
Zeitschrift d. Vereines f. thüringische Gesch. u. Altertumskunde.
Zeitschrift des historischen Vereines für Niedersachsen.
Zeitschrift d. hist. Gesellschaft für die Provinz Posen.
Basler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde.
Anzeiger für schweizerische Ceschichte.
Blätter f. bernische Geschichte, Kunst u. Altertumskunde.
Mitteilungen des histor. Vereines des Kantons Schwyz.
Revue historique vaudoise.
Argovia.
Archivalische Zeitschrift.
Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde.
Zeitschrift d. Deutschen Morgenländischen Gesellschaft.
Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes.
Ex Oriente lux.
Ost und West.
Hermes.
Beiträge zur alten Geschichte.
Rheinisches Museum f. Philologie.
Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Literatur.
Wiener Studien.
Philologus.
Archiv f. lateinische Lexikographie n. Grammatik.
Indogermanische Forschungen.
Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete d. indogerm. Sprachen.
Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen.
Revue celtique.
Archiv f. d. Studium d. neueren Sprachen u. Literaturen.
Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte.
Studien zur vergleichenden Literaturgeschichte.
Forschungen zur neueren Literaturgeschichte.
Breslauer Beiträge zur Literaturgeschichte.
Romanische Forschungen.
Romania.

Zeitschrift für romanische Philologie.
Münchener Beiträge zur romanischen u. englischen Philologie.
Studj di filologia romanza.
Revue de philologie française et de littérature.
Revue des langues romanes.
Stndi romanzi.
Archivio glottologico italiano.
Zeitschrift für französische Sprache und Litteratur.
Giornale Storico della Letteratura Italiana.
Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Litteratur.
Zeitschrift f. deut. Philologie.
Beiträge zur Gesch. d. deut. Sprache u. Lit.
Zeitschrift f. deutsche Wortforschung.
Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung.
Zeitschrift f. hoehdeutsche Mundarten.
Korrespondenzblatt des Vereines für niederdeutsche Sprachforschung.
Zeitsch. d. allg. deut. Sprachvereins.
Hermaea.
Quellen und Forschungen zur Sprach- und Kulturgeschichte der germanischen Völker.
Germanistische Abhandlungen.
Nord und Süd.
Berliner Beiträge zur germanischen u. romanischen Philologie.
Anglia.
Wiener Beiträge zur englischen Philologie.
Bonner Beiträge zur Anglistik.
Englische Studien.
Jahrbuch d. deut. Shakespeare-Gesell.
Zeitschrift für den deutschen Unterricht.
Zeitschrift fur österreichische Gymnasien.
Zeitschrift für das Realschulwesen.
Pädagogische Studien.
Blätter für das Gymnasialschulwesen.
Gymnasium.
Lehrproben und Lehrgänge a. der Praxis. d. Gymnas. u. Realschulen.
Der deutsche Schulman.
Die neueren Sprachen.
Globus.
Schau ins Land.

Mitteilungen d. deuts. Ges. f. Natur- u. Völkerkunde Ostasiens.
Monatsschrift f. Gesch. u. Wissenschaft d. Judentums.
Der ferne Osten.
Forschungen zur deutschen Landes- und Volkskunde.
Beiträge zur Landes- u. Volkskunde v. Elsass-Lothringen.
Beiträge zur Geschichte, Landes- u. Volkskunde der Altmark.
Archiv für Kulturgeschichte.
Die Kultur.
Archiv für Religionswissenschaft.
Zeit. f. d. alttestamentliche Wissenschaft.
Biblische Zeitschrift.
Zeits. f. d. neutestamentliche Wissenschaft.
Zeits. f. wissenschaftliche Theologie.
Zeitschrift für katholische Theologie.
Zeitschrift für Kirchengeschichte.
Theologische Quartalschrift.
Archiv für katholisches Kirchenrecht.
Der Katholik.
Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und für Kirchengeschichte.
Revue Bénédictine.
Archiv für die Geschichte der Diözese Linz.
Theologisch-praktische Monatsschrift.
Oriens christianus.
Analecta Bollandiana.
Sitzungsberichte d. phil.-hist. Klasse d. Akad. d. Wiss. in Wien.
Abhandlungen d. kön. Gesel. zu Göttingen.
Sitzungsberichte d. phil.-philolog. u. d. hist. Klasse d. K. B. Akad. d. Wiss. zu München.
Abhandlungen d. philos.-histor. Kl. d. bayerischen Akad. d. Wiss.
Abhandlungen der sächsischen Gesellschaft.
Abhandlungen, Math.-phys. Klasse.
Rendiconti della reale Accademia dei Lincei.
Allgemeines Literaturblatt.
63 Jahresbericht d. Museum Francisko-Carolinum.
Anzeiger des germanischen Nationalmuseums.
Jahrbuch d. Bukoviner Landes-Museums.
Mitteilungen aus dem Städtischen Museum für Völkerkunde zu Leipzig.

Бібліоґрафія

(рецензії й справоздання).

Е. Голубинскій, Херсонскіе священномученики, память которыхъ 7-го марта. (Извѣстія отдѣленія русскаго языка, 1907, I, ст. 263—272).

З приводу виданя сеї леґенди Латишевим у грецькім тексті ак. Ґолубінский написав невеличку увагу, в якій піддає корсунську леґенду критичному розборови і зі звичайним своїм панованем над темою виказує її повну неісторичність. Автор ось як формулує свої висновки: „В часї Діоклетіянового гоненя Тавріда належала до Ґотів, що появили ся на північнім березї Чорного моря в другій половині II віка і стали її володарями до другої половини IV віка, до приходу Гуннів, а власне Остґоти, їх східня половина. Нападаючи на грецьку імперію, для чого перепливали Чорне море і висїдали на південнім його березї, вони вивозили з імперії богато полоняників, між якими були й християне, що поклали між ними початки християнства. Між такими полоняниками могли бути й епископи, а з тих полонених епископів могли бути корсунські священномученики. Що через полонених християн було насаджене християнство між Ґотами, які жили в Тавріді власне близько Херсонеза (і лишили ся на своїм місцї як кольоністи й по віддаленю їх свояків на захід), про се свідчить може — на жаль невідомо коли й де (до чи по згаданого тут відходу) засноване кримське епископство ґотське, якого катедральним по пізнїйшим свідоцтвам було не істнуюче тепер місто Теодоро, що лежало на розї Ай Тодор, вісїм верст на південь від Ялти“.

Автор задає собі питане, відки взяла ся та корсунська леґенда і не знаходить на нього иньшої відповіди понад те, що Корсуняни прий-

маючи сучасного початкам своєї християнізації єрусалимського епископа за патріарха, бажали усвоєнєм йому першого насадженя християнства в Корсуні окружити се певне наданє особливою славою... Можна подумати, що корсунські епископи, приписуючи своїй катедрі славне буцїм то походженє, бажали окружити її блиском, щоб стати прим. митрополитами епархій таврійського півострова. На сї й дальші уваги акад. Ґолубінского можу вказати на свою працю про св. Климента, в якій я обробив між иншим і сю леґенду і виказав також її початок далеко докладнїйше та детальнїйше, ніж ак. Ґолубінский. *Ів. Фр.*

П. П. Мельгуновъ — Очерки по исторiи русской торговли IX—XVIII вв., Мва, 1905, ст. 279.

Се посмертне виданнє курса, читаного автором в московській торговельній академії ще в 1870-х рр. Видавець признає, що курс на теперішнїй час перестарів ся, але вважає потрібним його видати з огляду на „отсутствiе въ нашей научно-популярной литературѣ аналогичнаго пособiя". І дуже сумне сьвідоцтво сїй „нашей литературѣ" дає виданнє, за браком чогось лїпшого, отсеї книжки. Не тільки вона перестаріла, а й взагалї нездала. Вона не держить ся своєї теми і вічно розпливаєть ся в історії економіки та культури взагалї, або як евфемістично каже видавець — „разсматриваетъ исторiю русской торговли въ связи съ общей исторической эволюцiей Россiи". Коли додати ще досить нескладний, непроворний виклад, перемішуваннє загальних відомостей з епізодиками — може для більшої „популярности", то буде ясно, що читач із сеї книги не поживить ся. Фактичний матеріял бідний і поданий лихо.

Починаєть ся отся історія торговлї IX – X віком — старша для автора не істнує. Вірний схемі російської історії, з XII віком він кидає Україну, а з пізнїйшого включає тільки огляд чорноморських італїйських факторій і поза тим займаєть ся тільки Московщиною.

М. Грушевський.

В. А. Келтуяла, Курсъ исторiи русской литературы. Пособiе для самообразованiя. Часть I. Исторiя древней русской литературы. Книга первая, Спб., 1906, ст. XVI+764.

Книжка д. Келтуяли — інтересна проба популярного викладу історії нашого письменства найстаршої доби. Автор узяв собі задачу познайомити пересїчного Росіянина, що не має анї часу анї коштів на спеціяльні студії над історією лїтератури, з її історичним і артистичним розвоєм, подаючи йому поперед усього як найдокладнїйші зміст тих творів з уьглядненєм результатів новочасної наукової працї над їх поясненєм. Плян без сумніву добрий і виконаний автором не без таланту

Його виклад простий і прозорий, систематика природна і зовсїм відповідна, так що він справедливо говорить при кінцї передмови, що хоча в його курсї знайдуть ся численні помилки та докази неповного знаня або невірного продуманя теми, та все таки сей курс „намѣчаетъ основныя звенья въ процессѣ развитія русской литературы, и читатель изучившій его или просто прочитавшій его вынесетъ относительно русской литературы представленіе нѣсколько отличное отъ того, которое навѣвается другими курсами". Але хоч се зовсїм вірне, особливо що до деяких частин курсу, та все таки треба сказати, що автор по за тими своїми благими інтенціями дав докази дуже плиткого думаня і дивної на перший погляд іґноранції.

Книжка складаєть ся з просторого вступу і з двох частин, із яких перша, „Первоначальныя основы древнерусской литературы" дає огляд з разу „народньої основи староруської лїтератури", далї жидівсько-византійсько-болгарської основи, а в другій частинї починаєть ся сама історія староруської лїтератури, а власне після просторого вступу про економічні, громадські та полїтичні відносини в старій Руси і про її історичну долю автор подає огляд: 1. князївсько-дружинної устної творчости, 2. князївсько-дружинної писаної творчости, 3. церковної лїтератури і 4. церковно-дружинної писаної творчости. Щоб сей плян був зовсїм ясний і мотивований фактами, сього не можна сказати; роздроблюванє староруської писаної творчости на стілько ріжних катеґорій менї видаєть ся зайвим і власне шкідливим для суцїльного зрозуміння розвою тої лїтератури, в якій аж надто часто зливали ся і переплїтали ся найріжнїйші впливи й течії.

Дуже гарно при всїй його популярности уложений вступ (стор. 3—86), де автор на основі новочасних дослїдів подає образ розвою людства від найнизших ступнів аж до повстаня староруської держави, отже говорить про первісний комунїзм з матріархатом, про пізнїйшу патріархально-родову орґанїзацію, про розселенє Славян, про ріжницю між житєм Славян і романо-ґерманських народів, про впливи Византії, про Кирила і Мефодія, про старе болгарське царство і його лїтературу, про витворенє церковно-славянської мови, про початки державного устрою на Руси, про приняте християнства і двоєвірє. Як бачимо, зазначено тут усї важні елементи початків староруської цївілїзації і зазначено здебільшого вірно.

В роздїлї про народні основи староруської лїтератури подано огляд устної словесности і її коллективного характеру, і детально розглянено: замовляня і заклинаня, празничні пісні звязані з порами року, побутові пісні, а власне весїльні та похоронні, казки, загадки і приказки. Автор черпає переважно із великоруського матеріялу, отже не знає ні-

чого про колядки мітичного характеру, дає неповний образ сімейних пісень і т. и.

В другім розділї сеї „основноï“ частини розібрано детально переклади з єврейськоï і византійськоï лїтератури, отже книги св. письма, апокріфи (стор. 163—201), гаґіоґрафічні памятки, твори отців церкви, твори з обсягу природовіданя, твори історичні на жидівсько-християнській основі, книги забобонні та ворожильні, збірники і памятки перекладаноï беллєтристики. В розділї про апокріфи автор богато наплутав, прим. на стор. 179 перемішавши апокріфічне „Видѣніе пророка Исаіи“ із староруським „Пророчествомъ Исаіи сына Амосова о послѣднихъ днехъ“, іґноруючи зовсїм апокріфічні апостольські діяня, подаючи невірний зміст другоï части Нікодимового євангелія, зовсїм недостаточну переповідку „Бесѣды трехъ святителей“ і т. и. Наплутано і в розділї про забобонні та ворожильні книги, де „Рафлї“ названо астрономічною книгою, в якій роздивлюєть ся вплив звізд на житє чоловіка, — твердженє зовсїм невірне.

Дуже детальну та в своїй основі на мою думку зовсїм невірну розвідку присьвятив д. Келтуяла великоруським билїнам. Київське походженє тих творів і час їх повстаня — князївсько-дружинна доба не підлягають для автора нїякому сумнївови. Лишаю сей розділ без розбору, може доведеть ся ще вернути ся до нього.

Три остатнї розділи (стор. 556—764) присвячені писаній лїтературі староï Руси. Автор не дає повного образу тоï лїтератури, а розбирає лише: „Поученіе“ Мономахове, „Слово о полку Игоревѣ“, „Моленіе“ Данила Заточника і „Слово о погибели земли русской“, далї писаня митрополитів і руських церковних письменників, спеціяльно Жидяти, Іларіона, Теодосія печерського, Якова Мниха, Нестора, Данила Паломника, митрополита Никифора, Теодосія Грека, Климента Смолятича, Кирила Турівського, Кирика і архієпископа Іллї, розглядає великоруського паломника Добриню Ядрійковича, Новгородця, та Аврамія Смоленського, а нарештї присвячує просторий розбір Київо печерському Патерикови та коротко згадує „Слово нѣкоего Христолюбца“ звернене против двоєвіря староï Руси. Остатнїй розділ присвячено оглядови староруських лїтописів, розділ інтересний спеціяльно задля розбору хрональоґії лїтописів, та недокладний при вичисленю жерел; прим. автор уважає Василя, автора оповіданя про осліпленє Василька теребовельського священником, хоч сего з тексту лїтописи зовсїм не видно, т. и.

Ів. Франко.

А. И. Соболевскій, Два русскихъ поученія съ именемъ Григорія (Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Акодеміи Наукъ, 1907, I, стор. 250—262).

Проф. Соболевский публікує отсї „Слова“ як причинки до історії староруського письменства домонгольської пори. Оба Слова звернені проти пянства і визначають ся яркою, афористичною фразеольоґією та живим малюнком житєвих сцен. Автор вказує цїлий ряд иньших слів приписуваних то Григорію Богослову, то Івану Золотоустому, то Григорію Чорноризцю то Григорію папі римському, які одначе не мають нїчого спільного з творами тих отцїв церкви і виявляють або староруське, або південно-славянське походжене. *Ів. Франко.*

Rudolf Abicht, Das südrússische Igorjlied und sein Zusammenhang mit der nordgermanischen Dichtung. Вроцлав, 1906 (Sonderabdruck aus dem Jahresbericht der Schlesischen Gesellschaft für vaterländische Cultur. Sektion für neuere Philologie. Sitzung vom 16 Februar 1906), стор. 1–23.

Отся тепло і з запалом до теми написана брошура розвиває деякі погляди на нашу староруську поему, які хоч самі собою не новість і в формі догадок були висловлювані вже від перших часів славянського відродженя, між иншим і батьком славянської фільольоґії Йосифом Добровським, та все таки доси даремно дожидали ся основнїйшого оброблення. Не дає його й праця Абіхта, та в усякім разї дає богато вірних вказівок, що можуть повернути працю над „Словом о полку Игореві“ на зовсїм иншу дорогу, нїж доси, і то дорогу, в якої можна надїяти ся вияснення не одної загадки звязаної з тою старою поемою.

Найважнїйші догадки сформуловані Абіхтом він висловлює ось у яких трьох точках:

1. Слово о полку Игореві, се не людова пісня, але памятка двірської артистичної творчости київської Руси.

2. Двірська артистична поезія мусїла цвисти на Руси довгі столїтя, щоб могла витворити такий твір.

3. Двірська артистична поезія на староруській мові виросла в звязку з північно-нїмецькою поезією скальдів, яких репрезентанти (Сіґват і Гаральд Гардраді) рівночасно зі славянськими співаками (Трояном (?) і Бояном) пробували, як відомо, в XI віці на дворах руських князів, так що й Слово о полку Игоревім наскрізь надихане духом скальдівських пісень.

Автор досить детально, хоч і не скрізь влучно мотивує свої тези. Розуміеть ся, що перша з них уже давно і рішучо була висловлена По-

тебнею, хоч сей потім відрік ся від неї, а що до третьої, то, як згадано, вже Добровський відчував близькість нашого Игоря до пісень Едди. Пізнійші дослїдники повіднаходили численні паралелї в старих датських, шведських та ісляндських заґах до наших лїтописних заґ та до Слова о полку Игоревім, і нема ніякого сумніву, що дальші пошукуваня в тій богатій, а доси мало ще відомій північній поезії дадуть іще не один цінний причинок і до пізнаня нашої старої історії та письменства.

На жаль, повторяю, д. Абіхт задовольнив ся інтересними натяками не вишукуючи фактичного матеріялу, на який лише дає вказівки. При тім у нього видно декуди зовсїм невироблені думки про устрій старої київської Руси та її мови. Зараз на першій сторінці його реферату попадаєть ся немила помилка, що Половці „drängten seit Jahrhunderten gegen die besiedelten Gebiete Südrusslands an“, коли відомо, що Половцї перший раз появили ся в українських степах аж 1080 року, значить, несповна 100 лїт перед Игоревим походом. Автор усе ще вірить в численні польонїзми в Слові о полку Игоревім і в старих лїтописях, перекладає „когана хоти“ на Gelüste des Chakans, уважає „канину“ за назву ріки, що повинна заступити назву Каяли і т. и. Все се одначе не уймає вартости його працї власне задля головного її імпульса — студіованя Слова в звязку з північно- і загалом західно-европейською лїтературою середнїх віків. *І. Франко.*

Monografia xx. Sanguszków oraz innych potomków Lubarta - Fedora Olgerdowicza x. ratnenskiego, tom I, opracował Z. L. Radziminski, Льв., 1906, ст. XI+535, 4⁰.

Маґнатське виданнє справдї! Письмо — хоч збирай, папір — як лубок, важить книжка як і чотири на дешевім папері не заважили-б. Обчислено воно на кілька томів. Перший отсей присьвячений родоначальникам роду і старшій лїнії його — несухоїжській; він не обіймає цїлої історії сього роду, й останнїм репрезентантам його буде присьвячений т. II; т. III займе історія лїнії коширської, т. IV і дальші — лїнії ковельської; як епізод обіцяно й історію „Острозької ординації“.

Наукова вартість публїкації не вповнї дорівнює її коштовности й має характер роботи ділєтантської, не вважаючи на всї благі заміри її автора — почавши від її титула і скромних виправдувань, що ся книжка nie historya w szerokiem znaczeniu, ale skromna kronika rodzinna, przeważnie dla rodziny napisana (с. X). Богато місця займають документи, передруковані з загально або досить приступних видань (руські

в латинській транскрипції). Але поза тим всім дослідник знайде неодно й інтересне — з актів невиданих і з комбінацій автора.

Більш загальний інтерес мають вступні сторінки праці. Автор виступає в обороні гіпотези двоіменности Федора-Любарта Ольгердовича, яку давнійше поборював. В звязку з тим боронить він реєстр Ольгердовичів поданий Длуґошем, доводячи, що він подає литовські йменя князів, в иньших реєстрах звісних з самими християнськими йменнями, і що всї Ольгердовичі мали литовські йменя. Все се має одначе характер вповнї гіпотетичний, і нї на оборону Длуґошевого реєстра, нї двоіменности Федора Ольгердовича не наведено тут нїяких певних фактів. Більше інтересу мають сторінки присьвячені сучаснику й одноіменнику Федора Ольгердовича — Федору Любартовичу. Автор відкидає всї жидачівські документи Любартовича як фальсіфікати і вважає його панованнє в Жидачівщинї фіктивним; противставляє тому всьому документи про Топольський манастир, де державцем Жидачівщини виступає Федор Ольгердович, і його вважає дїйсним володарем жидачівським. Одначе для рішучого розвязання справи треба обережнїйшого і докладнїйшого перестудіовання. Більш позитивний характер має иньше виясненнє: що Федір Любартович був володарем Коропецької волости, в Галицькій землї. Автор наводить (с. 27) невидану грамоту його з Коропця з 1423 р., звісну в потвердженню 1444 р., досить непідозрілу, хоч і не проаналїзовану ним близше, і дуже правдоподібно доводить, що князї Андрушко й Митко, звісні в Галицькій землї в 1430-х рр.. були синами Любартовича (с. 28 — 9). За те безпідставною й непотрібною гіпотезою вважаю здогад, що у Федора Ольгердовича був старший син Федюшко, що се він фіґурує в записках краківського двору 1413 – 8 рр. і що йому, а не Любартовичу надав Ягайло Володимир в 1431 р. Автор полягає на те, що Длуґош називає сього Федюшка кн. володимирського nepos germanus Ягайла: що тут мова про р і д н о г о братанича Ягайлового. Але се занадто хитка підстава, а більше нї в чім не маємо слїду істнування такого Федюшка Федоровича.

В питання загальнїйші — поза відносини чисто ґенеальоґічні й маєткові, автор не входить. Діяльність старших репрезентантів роду не спокусила його до нїяких екскурсів в ширші полїтичні справи. Навіть важна для історії рода доля кн. Ратенського зовсїм зістала ся невиясненою; автор навіть і не пробував сього, крім глухого і маловартного здогаду, що Ратно було забрано до Польщі по традиції трактату 1366 р. В ґенеальоґічнім і маєтковім матеріялї є теж, розумієть ся, інтересні річи — можна вказати напр. на нові відомости про кн. Гурковичів в Холмщинї й ин. Можна-б одначе бажати собі більш критицизму (напр. прикро бачити слїпе користуваннє з хронїки т. зв. Биховця, з деяких

Свитригайлових грамот) і меньше віри в авторитети. Фамілїйна хронїка від сього теж не потерпіла-б, а й історія могла дещо скористати з того.

М. Грушевський.

Dr. Fryderyk Papée — Polska i Litwa na przełomie wieków średnich, tom I: Ostatnie dwunastolecie Kazimierza Jagiellończyka, Кр., 1903, ст. 423 + мапа.

Книжка ся була піддана докладній аналїзї, в рядї иньших новинок до історії в. кн. Литовського XV в. нашим, так передчасно страченим співробітником Б. Бучинським (див. т. LXXV). Але сповняючи обіцянку, дану мною авторови — подати оцїнку його працї, я хочу сповнити її, хоч і з деяким опізненнєм, тим більше, що попереднїй рецензент і не мав заміру дати загальну оцїнку, а тільки аналїв. Вважаю се тим потрібнїйшим, що ся книга — тільки перша частина задуманої роботи і мої замітки будуть мати якесь значіннє не тільки pro praeterito, але і pro futuro, при продовженню сеї цїнної працї.

В кождій роботї, в залежности чи то від стану оброблення даної партії, чи то від особистих уподобань автора, переважає звичайно або сторона аналїтична, або синтетична. Дана праця займаєть ся часами і справами переважно дуже мало, або й зовсїм необробленими і автор її мусїв входити в аналїтичну, джерелову роботу, й дав місцями деталїчно оброблені більш або меньш цїнні й вартні партії. Але з другого боку над ним брав перевагу потяг до синтези, до широких виводів, узагальнень, або до загальних, ширших образків, „гарно написаних“, до чого ще й досї мають непереборений нахил польські письменники й історики, радо жертвуючи докладність, прецизію гарній фразї, зверхнїй привабности. Автор місцями вибив ся з під сеї манери, але не всюди. І так бореть ся в нїм аналїтик і синтетист на протягу цїлої книги, не розмежувавши добре сфер свого володїння. На с. 355 напр. автор поясняє, що не вважає потрібним цитувати докладно всїх подробиць і стараєть ся дати тільки вказівки dla obznajomionego ze źródłami owej epoki czytelnika. В сфері так мало обробленій рахувати на докладне обізнаннє читача з джерелами не можна, не кажучи вже, що пишучи „для обізнаних“, автор тим самим непотрібно затїснює круг своєї авдиторії. В деяких частях, правда, автор входить в детальний перегляд справи, цитує докладно джерела. Але такі аналїтичні екскурси не завсїди вяжуть ся з його загальними виводами, або і між самими собою. Напр. що до його горячої апольоґії полїтики Казимира: його толкованнє новгородського епізоду, або кампанії 1480 р. має характер сильного натягання для виправдання Казимира. Загальна теза: перелом у східнїй полїтицї Казимира — перенесеннє центра ваги на Чорноморе, віде не знаходить докладнїйшого

вияснення й прослїдження. Як приклад механїчного сполучення аналїтичних епізодів вкажу напр. на § 3 і 4 в першій части: нужденну ролю Казимира в 1480 р. автор поясняє викритєм княжої конспірації в осени 1480 р., але в дальшім роздїлї про сю конспірацію не виходить зовсїм з сеї тези, і міркує так, як начеб Казимир тої конспірації зовсїм не викривав в 1480 р. Механїчним являєть ся сам головний подїл книги на частину литовську й польську. Цїле столїтє вже польська полїтика старала ся кермувати полїтикою литовською, і власне 2-ою половиною XV в. датують ся початки тїснїйших звязків Литви й Польщі, які переходять потім в тїсну унію. Столїтє трівають сильні культурні впливи Польщі на Литву, яким автор признає таке величезне значінне. І за всїм тим, поза нечисленними, спорадичними, відокремленими замітками, ми майже не чуємо внутрішньої одности в полїтиці сих держав — хоч Казимир, як великий майстер в полїтиці, по гадцї автора, повинен був би внести одну полїтичну ідею в полїтику і тої і сеї держави. Не чуємо тої культурної й соціяльно-полїтичної ендосмози, яка безперечно була дуже сильна. Не бачимо впливів її на полїтичну, соціяльну й культурно-національну еволюцію в. кн. Литовського.

Взагалї соціяльний і культурний процес автор лишив на другім плянї і всю увагу скупив на полїтиці зверхнїй. Особливо се дає себе прикро відчувати для в. кн. Литовського. Автор обмежив ся тут вступним роздїлом і кількома принагідними замітками, а й тут стрічаємо дуже богато поглядів хибних, неарґументованих, які вказують на те, що автор не заглубляв ся особливо в соціяльну й культурну історію в. кн. Литовського (вкажу напр. у вступнім роздїлї такі погляди, що цїла територія в. кн. Литовського — в тім напр. Волинь, Побуже і т. д. — була з культурного боку вповнї перелогом — leżała jeszcze jakby na nowinie, jak gdyby „na surowym korzeniu“ — с. 10; що західня цивілїзація — і з тим усяка цивілїзація — могла в тих часах іти до в. кн. Литовського тільки з Польщі с. 17, 21; погляди на історію селянської верстви в вел. князївстві, с. 20—1; виводи про значінне Волини для в. кн. Литовського — що Луцьк stanowił drugie ognisko ich państwa — с. 22). Другу кардинальну хибу в огляді в. кн. Литовського становить те, що автор, хоч зазначив уже на самім вступі тодїшнїй антаґонїзм елементу литовського й руського в в. кн. Литовськім, трактує се в. кн. Литовске як одну цїлість чи в полїтичнім, чи в культурнім житю, хоч се були два зовсїм осібні сьвіти. З тим і вплив сього роздвоєння на полїтичне житє в. князївства — на його відносини до Польщі, на московську полїтику і т. и. не прослїджені відповідно.

Вказувати, що нового і цїнного дає праця дра Папе, тут не буду — се зроблено вже пок. Бучинським. Не буду входити і в розбір та

полеміку в деяких, близших для нас питаннях — в деяких справах піддаю критиці погляди дра Папе в другім виданню IV тому, що виходить тепер (перше видание мого IV тому вийшло перед виходом книги дра Папе, і я не міг сього зробити в нім; чи встиг познайомити ся др. Папе з моєю книгою перед випуском своєї — не знаю). Я хотів дати загальну оцінку роботи автора. До сказаного вище додам, що автор старав ся докладно зазнайомити ся з джерелами, хоч тут можна вказати все таки на деякі другорядні недогляди (напр. не розумію, чому покликуєть ся він на Федьків реєстр в рукописи Лит. Метрики, коли він виданий — с. 15, або неоправдане довіре до деяких не дуже авторитетних джерел, як лїтопись т. зв. Биховця або Стрийковский). Він навіть попнсуєть ся своїм очитаннєм в російській науковій літературі — принаймні спеціальній, що в польській історіоґрафії все ще зістаєть ся до певної міри екзотикою. Не завсїди се виходить щасливо — коли напр. слова „недругъ больший, недругъ вопчий“ автор перекладає wróg ciężki i powszechny (с. 49), або коли наводить як terminus technicus для верхівських князїв tak zw.: *mełkije* albo *służebnyje* kniazia (с. 29). Але завсїди сї старання автора зазнайомити ся близше з тим, що лежить за межами утертих в польській історіоґрафії стежок, варто признання. І підносячи ріжні хиби і слабші сторони працї, я не зменьшаю через те вартости самостійних, аналїтичних партій її й кінчу свої замітки бажаннєм, щоб як скорше появило ся її продовженне — по можности свобідне від тих хиб, які я вказав отут. *М. Грушевський.*

Андрій Яковлев — Бунтъ черкасцевъ и каневцевъ въ 1536 году (Україна 1907, т. І, стор. 81—96).

— З історії регистарації українських козаків в 1-й пол. XVI в. (ibidem 1907, т. І, стор. 265—279).

Обі замітки приносять новий, а принаймение незвісний в повнім видї матеріял до відносин міщанства і козацтва в другій четвертині XVI в.

В першій з них оповідає ся про звісне повстанне черкаських і канівських міщан против старости Василя Тишкевича. Староста зачав заводити ріжні нові податки і тягарі на міщан: казав їм косити сїно для замку, возити дрова, робити ріжні „роботизни“; забирав міські уходи, зборонив ходити на лови й за рибою, варити меди, тримати коршми, а маєтки по померших конфіскував на свою користь. Міщанство спершу посилало делеґації з жалями до короля, а коли се не помогло, прогнало Тишкевича з города. Правительство не пустило сього бунту вільно, лиш вислало до Канева і Черкас віддїл київського війська, зроблено малий погром і настав порядок. Міщане підупали на дусї і бачучи свою без-

сильність, мусїли згодити ся на домагання старости: з люстрації 1552 р. видно, що вони вже покірно сповняють усї служебности для замку; те, що вважалось 1536 р. надужитєм, пятнацять років пізнїйше стало вже правом. Але нелеґальна боротьба все таки не перестає й лише переходить в иньшу форму, так сказати, в пасивний опір: по українських містах являє ся характеристичний тип „непослушних“ людей, що сидять на маєтностях у містї, але не признають власти города і не платять податків. Сї непослушні, — сього вже автор не доповів, — се нїхто иньший, лиш козаки. Вони беруть на себе боротьбу залишену міщанством; свобода від служб для замку, воля ловів, рибальства, варення напоїв, дідичення відумерщин — все те головні постуляти козаччини.

Друга замітка займає ся вже також звісними пробами орґанїзації козаків за кор. Жиґимонта, пробами заведення реєстру 1541 р. Нове приносить лиш одно: дотепер звязувано сї проби лише з київськими козаками, але з актів поданих автором виходить, що в орґанїзацію мали бути введені також канївські і черкаські козаки.

Крім звісток до сих двох справ, матеріяли долучені до розвідок дають також дещо нових даних до козацьких нападів на Татар, Турків, московські посольства і ин. Акти бере д. Яковлев з варшавської копії Литовської метрики.. *Ів. Крипякевич.*

Историко-юридическіе матеріалы, извлеченные изъ актовыхъ книгъ губерній Витебской и Могилевской, выпускъ 32-й, Витебск, 1906, вел. 8, с. XXXIV+167—283+292.

Ся книжка подїляєть ся на дві нерівні частини: в першій маємо акти могилївського маґістрату 1577 р. від 5 жовтня і кінчучи 19 грудня; в другій частинї — більшій, маємо акти тогож маґістрату за 1578 від 3 січня до 11 липня. Документи отсих актових книг — звичайні для маґістратської практики і можна занотувати лише кілька поодиноких більш цїкавого змісту. Кілька раз згадуєть ся в наведених актах, що „уріад писару своему мескому присіаглому Ивану Богдановичу руку писарскую по-руску подписати велел“ или „писмомъ рускимъ“ (№ 402, № 407 і д). Занотуємо деякі вказівки на кодекси маґдебурського права — як наприклад уряд „угленувши у порядокъ права магдебургскаго“ знайшов там норму „застава жадное давности не маеть“, або „давность близкости вшелякое не большъ одно рок и шесть недѣль“, з такими детальними поясненнями: „права майдебурскаго части 4, листа 130 вынятый на второй страницы виршу писаного“ (№ 37, № 463, № 181). Виберемо ще кілька фактів з історії тодїшнього економічного житя. В 1577 р. шинкарі і шинкарки вийняті були з „присуду и послушен-

ства враду замкового" і перейшли „подъ послушенство справецъ арендарскихъ"; але одна шинкарка Ганна Циборовска не признавала над собою присуду в справах арендарських, „выламуючи ся с послушенства, а щытечи ся обороною прысуду местскаго". Таким чином вийшов конфлікт між сею шинкаркою і контролею шинкарського промислу з причини незаплаченого податку. Згадуєть ся при тім і загальне зібраннє усіх „шинкарок могилївських" (№ 209). Є кілька актів з житя цехового. Згадуєть ся цех кушнірський і в нім могилївський міщанин Ждан Богданович, який каже про себе — „иж дей я маючи от них в порученю и в заведаню своемъ цех кушнерский и будучи пилнымъ перестегачомъ того, абы кождый кушнер под ведомостю моею был..." (№ 324). Але в кушнірськім цеху ще не все було упорядковано і — скаржить ся Ждан Богданович — „некоторыи ремесники з места, не оповедываючи ся, выходят и покутъне по розным местцамъ работы, которые нигде инде, ено в месте мели быти справованы, мевают, а инымъ перекаву чинят, щого место приходит ку знищеню, а реместницы в немъ мешкаючие ку втрате..." І ось „обмовивши ся зо всимъ посполъствомъ, мещаны Могилевскимы" Ждан Богданович подає для запису в книги „врада войтовства Могилевского" вироблені спільно всіми приписи кушнірського цеху (№ 324). *Ол. Грушевський.*

Zbory i Senatorowie protestantscy w Dawnej Rzeczypospolitej, opracował H. M., Варшава, 1905, ст. 139.

Невважаючи на ряд цінних праць по історії реформаційного руху в землях Польсько-литовської держави, які появили ся в останніх десятолітях, наші понятя про нього сильнїйші квалїтативно, ніж квантітативно. Загальні осуди про характер реформаційного руху, його скороминущий характер, його неглубокість в суспільних верствах потрібують ще богато підставового матеріялу, щоб стати твердо на ноги, й треба їм ще богато дат хрональоґічних, статистичних, ґеоґрафічних про розповсюдненнє сього руху, його флюктуації, здобутки й утрати. Автор сеї книжки (H. Merczyng) повзяв добру гадку — зладити реєстр звісних нам протестантських громад в землях Польсько-литовської держави, як ревізію й доповненнє звісних реєстрів Венґєрского і Лукашевича. Використав до нього літературу й приступні йому рукописні джерела, на мапі визначив всї громади, які можна було докладно льокалїзувати, й зробив тим справжну прислугу науці. Була б вона ще значнїйша, як би джерела були вказані докладнїйше (цитованнє дуже загальне, а богато громад не мають зовсїм нїякої вказівки на джерело звістки), а з недрукованих джерел були подані витяги. Се діло будучого дослїдника. Реєстр д. М. розумієть ся не остатнїй: не вважаючи на всю старанність його, наші відомости,

а з тим і його реєстр ще дуже неповні, далекі від дійсности. Вказати напр. лише, як розширило наші звістки про антитрінітарство на Волини студіованнє місцевих актів ґродських — Волинь являєть ся тепер найбільшим гніздом антитрінітарства, як показує нинїшнїй реєстр теж може бути ще і з иньшими землями.

Крім реєстра протестантських громад автор подав іще катальоґ сенаторів-протестантів. Річ теж користна, хоч нам не зовсїм ясно — чому тільки сенаторів? Автор, пророблюючи свій матеріял, міг би дати реєстр взагалї протестантських родин і осіб, і се було б далеко користнійше — хоч би сей реєстр не міг претендувати на повноту — як не може претендувати й реєстр громад.

Маленький закид, який можна б іще зробити — чисто формальної натури: брак не тільки показчиків, але навіть і простого змісту.

М. Грушевський.

В. И. Перетцъ, Новыя данныя для исторіи старинной украинской лирики. (Извѣстія отдѣленія русскаго языка Академіи наукъ, 1907, I, стор. 144—184).

Підносячи високе культурне значінє українських народнїх і напівнароднїх пісень між иньшим і для великоруської поетичної творчости проф. Перетц подає нову збірку тих пісень, по части з мельодіями, із рукописних співанників XVIII, а по части й XVII в., а власне з рукописного Богогласника Виленської публ. бібліотеки ч. 234 три пісні писані польською азбукою, з яких дві любовні, а одна моралїзацийного характеру; далї з бібліотеки синодального училища церковного співу в Москві ч. 316 із рукопису писаного ріжними руками, з разу українським скорописом, потім полууставом, а на кінцї великоруським полууставом; із того співанника автор подає 12 пісень, в тім числї пісню про чайку і оріґінальні перерібки пісень про попадю, про перепеличеньку, про кума з кумою. Далї йдуть виписки із співанника Даниловича, про який була відомість уже в однїй його працї з 1905 р. З сього співанника, що містить у собі переважно вірші духовного змісту, подає автор віршу „Чего ты ради, младенче“, звісну і в галицько-руських копіях з початку XVIII в., далї „Пѣснь свѣтову“, що починаєть ся словами: „Въ чемъ ми, скажѣте, ахъ какъ вамъ не нравлю“, більше московську, ніж українську, і третю „Пісню про нещасне кохане“, властиво про пташкипосли, широко розповсюджену в XVIII в. також і в Галичинї і надруковану в збірцї Вацлава з Олеська. Нарештї маємо 7 пісень із збірки кантів, що зберігаєть ся в бібліотецї Тверського Музея і була описана М. Сперанским. З тої збірки автор подає піснї: Бідна моя головонька, Чи яж тому виноват, що ти учинила, Ішла дївчина до Днїпра по воду

— інтересний варіянт пісні про Подолянку, далї пісню „Бистренькії річеньки, холоднії водоньки“, відому пісню „Да під вишнею, під черешнею“, пісню „Ішов козак з України, мушкет за плечима“ з її варіянтом друкованим у збірці Новікова (з р. 1780, т. IV, стор. 158, ч. 174) і нарештї пісню „Тужив, гукав жалїсно голуб на бучинї“.

Вірно завважує проф. Перетц у вступі до своєї розвідки, що не віддїлює пісень штучних від народнїх уже хоч би тому, що в українській поезії, яка давно зробила ся висловом настрою, думок і почуття всеї культурної верстви, надзвичайно важко виділити і без того умовно зрозумілу штучну лїрику від полународної і народної. Дуже часто те, що було штучне в кінцї XVII в., під кінець XVIII в. вже до такого ступня робило ся привичним і звичайним, до тої міри згідним з загальним настроєм тодїшнього „народнього“ репертуару, що являєть ся неможливим ізолювати і виділяти ті пісні з ряду народнїх. А студії польської лїрики, що своїми формулами й ідейним змістом в значній мірі притикає до італїйської лїрики пізного ренесансу, показують нам, що українська поезія, навіть т. зв. народня, зложена під впливом польської, богата чисто лїтературною спадщиною в видї фразеольоґії, манери трактованя сюжетів, самих тем., і що ся спадщина належить до богатої штучної і при тім заграничної лїрики, чужої Українцям“. *Ів. Франко.*

А. И. Лотоцкій — На поворотѣ, Спб., 1907, ст. 67.

Стаття навіяна сучасними змаганнями православного духовенства в Росії — його плянами основних реформ російської церкви, увільнення з теперішнього гнету сьвітської власти, і заразом — його реакційним становищем супроти сучасного визвільного руху Росії. Сучасне житє духовенства, пише автор (с. 4), повторяє фази, які вже мали місце в його історії — два віки тому. Духовенство також стояло на повороті від старих відносин до реформи; деякі верхи його брали навіть діяльну участь в виробленню й переведенню реформи.... І тодї (як здаєть ся — й тепер) духовенство показало ся зовсїм не приготованим до реформи і хоч трохи активного становища супроти неї. Під захистом непохитного авторитету, що розслабляв його, духовенство спускало ся поволї в своїм житю до того рівеня, на якім стояла вся некультурна маса народу. Поворот, наступивши, знайшов собі ґрунт у внутрішнїм розкладї духовного стану і в результатї привів до дуже невеселого стану духовенство, особливо низших його верств“. І автор малює перед нами образ духовенства в Росії в XVIII в. — його лихого матеріяльного стану, пониження, темноти й деморалїзації, користуючи ся до того як друкованим, так і деякими недрукованим матеріялом (для України). Не перший раз трактує він сю тему (див. його Суспільне становище бі-

лого духовенства у XVIII в. в наших Записках т. XXIII), і начеркнув живий і богатий подробицями образ, що сьвідчить про „духове банкроцтво сього стану“ (с. 66). „Реформа задавила тих, хто був слабий і не вмів покористувати ся могутною зброєю — поступом, яку давала вона в руки тих, що могли його держати. І воно (духовенство) було роздавлене реформою першим ділом. Духовний стан розірвав свої внутрішнї звязки і з осьвіченою верствою, що зневажливо бачила в духовенстві втїленнє темноти й обскурантизму, і з народньою масою, супроти якої воно стало орґаном гнету в сьвятая сьвятих народа — його релїґійній совісти“. І наслїдком того був як матеріальний так і моральний упадок духовенства.

Можна вказати ще одну ріжницю в становищу духовенства тепер і під час реформи XVIII в., що ще більше погіршує його шанси. Як тепер, і тодї духовенство, вірне старій русько-візантийській традиції союзу з державною властию, вірно тримало ся правительства. Тільки тодї правительство було паном ситуації, чинником будущини, і реформа йшла від нього. Тепер чинником будущини безперечно стала суспільність, реформа йде від неї против правительства. Духовенство в XVIII в. потерпіло від нельояльности свого союзника, що перейнявши ся раціоналїстичним сьвітоглядом XVIII в., постановив держати свого помічника — духовенство — в чорнім тїлї. Тепер, вістаючи ся по його сторонї, духовенство засуджує себе на вповні безвиглядну ролю.

М. Грушевський.

П. Кропоткинъ, Идеалы и дѣйствительность въ русской литературѣ, Спб., 1907, ст. 367.

Перед кількома місяцями появилась отся книжка заходом петербурського товариства „Знаніе“. В основу її лягли відчити, які мав Кропоткін в інститутї Льоуелля, в Бостонї. Книжка написана живо, легко, приступно, місцями з властивим автору белетристичним талантом, а для нас цікава не лише з огляду на питанє, як дивить ся автор голосних книжок Paroles d' un Révolté і La conquête du pain на російську лїтературу, але також і з огляду на принагідні слова, які містять ся в тій книжці під адресою України.

Фіґура Петра Кропоткіна — відома; тому я скажу тут про нього лише декілька слів. Князь Петро Алексієвич Кропоткін родив ся в 1842 роцї в Москві. По батьку він — Росіянин (виводить свій рід від Рурика), по матері — Українець. Від 1862—1867 р. він був офіцером амурських козаків. Від 1867—1871 р. він учив ся в Петербурзї математики і ґеоґрафії; тодї він був також секретарем „Географическаго Общества“. В 1872 р. відбув він подорож по Бельґії і Швайцарії, де пристав до Інтернаціонального Робітничого Союза, якого представниками

були Маркс і Бакунін. В тім же році вернув він у Петербург і став видним членом тайного кружка Чайківців. За революційну аґітацію між петербурськими робітниками його увязнили в 1874 р. Йому одначе вдало ся втекти два роки пізнійше в Анґлію. Від того часу він живе постійно поза кордоном Росії, головно в Анґлії, де написав багато праць з обсягу ґеоґрафії, фільософії права, політичної економії і політики. Кропоткін називає своє вчене анархізмом.

Коли ми тепер знаємо, що в жилах Кропоткіна пливе російська й українська кров, що належав він до гуртка людий найбільше поступових і радикальних у Росії, що від 1876 р. постійно живе поза межами Росії й від того часу інформації про неї, а тимсамим і про нас бере не безпосередно з жерела, лише з других рук, то зрозумілими будуть для нас його симпатії до нас, ясними будуть і ті його помилки, які він робить, говорячи про нас.

„Малоруська або українська мова, що являєть ся мовою майже пятнацяти-міліонового народа (sic) і посїдає власне письменство (так народне, як і літературне у властивім значіню того слова), — пише Кропоткін — безперечно представляє окрему мову, в тій мірі, що норвежська або датська супроти шведської, або портуґальська і катальонська супроти кастильської або еспанської. Малоросія значно ріжнить ся від центральних частий імперії, себто від ґуберній, що лежать довкола Москви, і відомі під іменем Великоросії. Малоросія лежить більше на полудне, а все полудневе завжди має особлившу принаду для мешканців півночи. Села Малоросії не упорядковані вулицями, як у Великоросії; їх вибілені хати розсипані, як у Західній Европі, й окружені мальовничими садками. Більше мягкий клімат, теплі ночи, музикальна мова, вродлива людність, яка правдоподібно представляє мішанину полудново славянської з турецькою та польською кровю, живописна одїж і ліричні пісні, — все те робить Малоросію незвичайно привабливою в очах Великоросів. Крім того житє в малоруських оселях носить характер більше поетичний, ніж у великоруських селах. У Малоросії більша свобода в відносинах між молодими людьми обох полів: дївчата й парубки можуть свобідно стрічати ся до замужя; затворництво, що являєть ся результатом византийських впливів на Москву, не істнувало в Малоросії, в якій переважав вплив Польщі. Малороси зберегли при тім численні переказп, епічні поеми і пісні, що говорять про ті часи, коли вони були вольними козаками й били ся з Поляками на півночи і Турками на полудни. Їм приходило ся боронити православія від тих двох ворогів і до сеї пори вони глубоко привязані до православної церкви; але в малоруських селах нема тої пристрасти до богословських спорів з поводу букви писаня, а не духа, яка так характерна для великоруських

раскольників. Релїґія Малоросів має також більше поетичний характер. Малоруська мова в порівнаню з великоруською більше мельодийна і в теперішню пору помічаеть ся серіозний рух, що має метою лїтературний розвиток тої мови; але все-ж вона пробуває в еволюційній стадії навіть тепер, і тому Гоголь поступив дуже розумно, що почав писати на великоруській мові, себто прилучив ся до мови Жуковского, Пушкіна і Лермонтова. Таким способом ми маємо в Гоголю рід звена, що лучить обі національности..."

З українських письменників згадує Кропоткін у своїй книжцї лише про Костомарова, Мордовцева і Драгоманова; розмірно більші характеристики дає Шевченка й Марка Вовчка.

Про Шевченка (в роздїлї „Менше визначні поети"!) мовить Кропоткін: „...Його епічні поеми з козацького житя давнїх часів, його драстичні малюнки мужицького житя під кріпацьким правом, і його лїричні вірші — всї написані на малоруській мові, відзначають ся гарною формою і глубиною змісту, будучи в тойже самий час глубоко-народнїми. Твори Шевченка можуть бути поставлені поряд із лїпшими творами всесьвітньої поезії".

Марка Вовчка (в роздїлї п. з. „Ранїйші белетристи-народники") характеризує так: „Тепер повісти й оповіданя Марка Вовчка можуть здати ся над міру сантиментальними — славна повість Гаррієти Бічер Стоу теж робить тепер подібне вражінє, — але в ті часи, коли найбільшим питанєм для Росиї було: чи будуть освободжені селяне, і коли всї найлїпші сили Росії йшли на боротьбу за освободженє, — в ті роки цїла осьвічена Росія упивала ся повістями Марка Вовчка і ридала над судьбою героїнь-мужичок. Але й крім тої служби потребам момента (а на мою гадку штука обовязана йти на службу суспільства, особливо в часи подібних кріз), нариси Марка Вовчка мали серіозну цїну. Їх „сантиментальність" зовсїм не була сантиментальністю XIX віка, за якою скривав ся брак дїйсного чутя. Навпаки, в них чуло ся горяче битє любячого серця; в них розлита правдива поезія; в них чув ся подих глубоко-поетичної української народньої поезії, поетичних пісень України. З тою народньою поезією Маркович була на стільки знайома, що, як помічали критики, вона доповняла своє нецїлковите знанє дїйсного народнього житя, вводячи митецьким способом багато рисів, натхнених народньою поезією і піснями України. Її герої не були реальні, в них було дещо вигадане, але в тих нарисах ви чуєте овію українського села, бачите краски місцевого житя причасні тим нарисам; мягка поетична задума українського люду змальована мягким пензлем женщини-артистки..."

Як бачимо признає Українї Кропоткін самостійність і відрубність від

Росії з погляду лінґвістичного і етноґрафічного, признає навіть з деяких поглядів висшість над Росіянами, — але при всім тім на дні тих його поглядів звучить якась фальшива нота. Кропоткін не боїть ся вжити назв „Україна“, „український“, але частійше й con amore вживає офіціяльних назв „Малороссія“, „малоруський“ (в протиставленю до „Великороссія“, „великоруський“). Він ставить твори Шевченка „поряд із ліпшими творами всесьвітньої поезії“, але се цілком не стає йому перепоною помістити Шевченка в ряді „менше видних поетів“ побіч Дельвіґа, Баратинского, Язикова, Марлінского, Заґоскіна і т. и. Ну, та се ще байка! Важнійше, що він з одного боку признає Українцям самостійність, відрубність, говорить компліменти, а з другого боку вирокує, що та українська мова, яку він називає „музикальною“, „більше мельодийною мовою в порівнаню з великоруською“, — пробуває „навіть тепер“ „у еволюційній стадії“. Ми не гніваємо ся на Кропоткіна за слово „еволюція“, — адже найбільше досконала мова не спочиває в певних сталих, мертвих формах, тільки, коли вона жива, переображуєть ся, розвиваєть ся, — але тут Кропоткін сказав щось инше; він, як се слідує з другої половини реченя, сказав ні більше ні менше як те, що українська мова при всім стараню „серіозного руху“ розвинути її літературно, всеж іще не літературна мова, лише сирий матеріял, який поки що не надаєть ся до поважного трактованя, себ то на нїй іще не можна писати таких величнїх творів, які понаписували на російській Жуковский, Пушкін, Лермонтов, Гоголь, Турґенев, Толстой ин. Колиб инакше був думав Кропоткін, не написав би був у другій половині реченя, що „Гоголь поступив дуже розумно, коли почав писати на великоруській мові, себто прилучив ся до мови Жуковского, Пушкіна й Лермонтова“.

Чиж не криєть ся отже в тих словах Кропоткіна бажанє побачити Українців у всеросійськім морі? Се міг сказати лише Росіянин, що боров ся у душі Кропоткіна з Українцем і побідив його — і міг сказати лише на основі давнійшої недокладної інформації, або на основі фальшивих теперішних інформацій! *М. Мочульський.*

В. Доманицький, Критичний розслід над текстом „Кобзаря“, К. 1907, стор. IV+365.

Те, що повинно було бути зроблене ще за житя Шевченка або швидко по його смерти — підготованє матеріялів для повного критичного виданя його творів, зроблено аж тепер, на наших очах, майже півстоліття по його смерти. Яким скандальним легковаженем і недбальством визначали ся попередні поколїня до памяти Шевченка і його безсмертних творів, доказують такі святотатські вчинки, як львівське виданє

Партицького і та ноншалянсія, з якою було зроблене праське видане по свідоцтву Драгоманова (Листи до Ів. Франка II, ст. 176—178). Не вважаючи на деякі пізнійші проби, такі як Кониського „Проба хронологічного влаштування Шевченкових творів“, як інтересні, та з зовсім неважним і неповним апаратом роблені проби М. Кр—ського та Романчука, ся праця лишала ся безплодною і безґрунтовою власне задля браку і недоступности перших жерел. В. Доманицькому припала честь доконати сеї праці з порученя громади, що отворила йому приватні архіви та музеї і уможливила доконане важного діла. Ніякий з наших поетів не домагав ся сього діла більше від Шевченка, що — здавало ся до недавна — мало дбав про зверхню форму своїх творів, кидав їх, так сказати, на вітер, роздавав знайомим і позволяв робити в них ріжні самовільні зміни та поправки чужими руками. Тепер, по виданю праці В. Доманицького ми переконуємо ся, що всї ті догади і докори були безпідставні, що Шевченко іноді аж над міру педантично дбав не лише за композицію, але також за зверхню форму своїх поезій, незлїчені уступи в них переробляв, шліфував та вигладжував не згірше самого Пушкіна. Тепер, по доконаню хронольоґічного впорядкованя його творів ми можемо докладно заглядати в робітню його духа, слідити могутні хвилї його творчої сили від кінця 1844 до марта 1847 р. і ступневий їх упадок і новий зріст у пізнійших часах неволї та освободженя. Праця В. Доманицького видобула на сьвіт значну масу невідомого доси рукописного матеріялу, використала в значній мірі друкований матеріял і дала нам можність пізнати Шевченка такого, яким він був, з ясною, а вічно неспокійною і невичерпано творчою душею. Що до самого виконаня задачі, то В. Доманицький ужив найкращої методи, обробляючи кождий твір відповідно до хронольоґічної канви його написаня, передивляючи його виданя і нотуючи їх відміни і навіть дрібні помилки.

Висловляючи повну пошану для праці й запалу, який вніс до неї В. Доманицький, не можемо ощадити йому одного докору: легкодушного довіря, з яким він опер ся на зовсїм невірних інформаціях, яких достарчив йому д. Романчук що до деяких публїкацій Шевченкового тексту. Ті інформації доторкають ся поезій Чигирин, Кавказ, Холодний яр і подабають на якусь злобну містіфікацію, якої мотивів я не берусь зрозуміти. Той же Романчук подав В. Доманицькому хибні варіянти також з иньших Шевченкових творів друкованих у Вечерницях, як ось у Русалці. Справді годї збагнути, як воно се зроблено.

Можна би ще закинути В. Доманицькому, що при початку „Кобзаря“ замало звертав уваги на перводруки, а більше на так зв. „Чигиринський Кобзарь“, що зовсїм не заслугує на таку ласку. Там, де автор обертаєть

ся на ґрунті відомих і приступних йому матеріялів, праця виходить бездоганною і заслугує на всяке признане. *Ів. Франко.*

Lud peczeniżyński. Szkic etnograficzny, napisał Józef Sznajder (Lud, 1906, ст. 277-308).

Zwyczaje wielkanocne w Sanockiem, zebrał Józef Sulisz (ibid., ст. 309—318).

Ant. Siewiński — Opowiadania ludu w powiecie sokalskim i buczackim (ibid., ст. 250—263)

В давнійших річниках „Ludu" друковано вже праці Ю. Шнайдра і про одну більшу „Z kraju Huculów" була в нас мова. Видно, що автор познайомлений досить з народнім житєм, що обсервує його радо та хотів би з ним познайомити ширші круги своїх земляків. На жаль йому бракує потрібного теоретично-наукового підготованя, тому хоч подає нераз цікаві матеріяли, то не так, як треба. При тім не має очевидно на чім взорувати ся. В сій статї обговорює ось які роздїли: 1) Історичний нарис. 2) Ґеоґрафічне положене. 3) Місцеві назви. 4) Статистичні дати. 5) Етноґрафічні границї. 6) Ноша. 7) Обістє. 8) Пожива. 9) Господарка. 10) Годівля товару. 11) Промисл. 12) Торговля. 13) Спів. 14) Музика. 15) Танець. З виїмком одначе 3, 6 і 7 роздїлу всї иньші зроблені зовсїм побіжно і цїлковито не вичерпують предмету, що навіть трудно було би зробити на двох аркушах друку. Крім того до таких роздїлів, як опис ноші або обістя безумовно потрібні малюнки, а автор не подає ні одного. Деякі-ж роздїли не дають ніякісінького понятя про предмет, обговорюваний в них, прим. роздїл про музику або спів. Усе таки належить зазначити добру волю автора і колиб він бодай трохи познайомив ся з важнїйшими етноґрафічними працями, міг би виконати не одну корисну роботу.

Ю. Сулїш подає збірку великодних вірувань, а що сяніцький повіт мішаний, замешканий Поляками й Русинами, то подає віруваня одних і других в окремих роздїлах. З поміж останнїх наведу отсї дві забави, деінде мабуть незнані: „У східній частинї повіта роблять дївчата по полудни гайок (gaik). Беруть молоду яличку або смерічку, убирають вінками з цьвітів, зеленею і стяжками та обходять із тим по селї другого дня сьвят (великдень), співаючи ріжні піснї. Вечером сходять ся в одно місце і там забавляють ся разом при назбираних подарунках. Парубки знов уряджують когута. Се величезний когут, зроблений з дерева і прибраний когутячим пірєм; він має також прилад до піяня. Його котять перед собою на колїсцятах по селї і піють перед кождою хатою, співаючи піснї. За назбирані складки справляють собі вечером спільну забаву" (ст. 317). Як видно, з сього опису не мо-

жна виробити собі погляду на ті забави. Варто було би проте, щоби хто описав їх докладнійше та навів співані при тім пісні (гаївки чи весняики?).

Що до оповідань поданих А. Сєвіньским, то тільки в деяких натяків можна зміркувати, що отсї оповіданя належать до нашого фолькльору, бо сам записувач не згадує про се ні слова. Вправді теріторія сокальського й бучацького повіта українська, але є там і польські кольонії, можна було б отже припускати, що записувач вібрав оповіданя як раз у них. Та се не можливе раз, що він не згадує нічого про ті кольонії — що певно зробив би, колиб у них був — друге, що се стояло би в суперечности з додатками, які він подекуди робить, прим.: „Przy powitaniu należy zawsze powiedzieć Pochwalony Jezus Chrystus“ lub „Sława Isusu Chrystu“. Lud chętnie nawet mówi po polsku, chociażby nawet był greckiego obrządku, nie patrzy on na mowę, tylko radby poznać istotę tego, kto z nim mówi“ (ст. 261). В иньшім місци знов цитує в польськім оповіданю українські реченя: „Нині піст сьвятий, пятниця, гріх був би поскоромити ся“ (ст. 258). Та найліпшим доказом про се служить його оповіданє про лірника Златарського з Жижномира, бучацького повіта, якого репертуар я записав цілий і надрукував його в „Етн. Збірнику“ т. II (Лірники). Звідти міг би він також дізнати ся, яку то Златарський співав польську пісню. Оповіданя, зібрані д. Сєвіньским, майже всї знані; новиною буде тілько одно про пасїчника (ст. 262). Всї оповіданя подає він не тілько польською мовою, але ще й своїми словами, при чім не обходить ся без довільних додатків. При дослїдах можна проте користувати ся ними тілько з великою обережністю, инакше можна легко дійти до фальшивих висновків. *В. Гнатюк.*

R. F. Kaindl, Die Hochzeitsfeier bei den Ruthenen in Berhometh am Pruth (Bukowina) (Globus, 1907, LXXXV, ст. 281—288.

Статя проф. Кайндля опираєть ся на рукописних звістках недавно помершого письменника Гр. Купчанка і належить до давнїйших часів. Змальовані в ній докладно весїльні звичаї буковинського села Бергомету, правдоподібно з початку четвертої частини 19 столїтя, з усіми подробицями, в якими зрештою стрічаємо ся і в більшій працї Купчанка з 1875 р.: Нѣкоторыя историко-географическія свѣдѣнія о Буковинѣ.

Нова праця Кайндля, прикрашена 8 ілюстраціями, віддасть свою услугу дослїдникам, що не знають славянських мов. *З. К.*

И. С. Абрамовъ — По волынскимъ захолустямъ (Живая Старина, 1906, ст. 155—164).

Се більше белетристика в етноґрафічною закраскою, як сама етноґрафія. Автор належав до екскурзії, яку уряджував два рази барон Штайнґель для доповненя ріжних збірок заложеного ним музея, перейшов як член екскурзії ряд сіл і на підставі того написав свої коротенькі вражіня з подорожи, яким сам надав побічний титул: „Эскизы изъ дорожнаго альбома“. Згадує він тут про розвалини Коростеня, який колись мала спалити княгиня Ольга Деревлянам, про Ольжині купальні, про скали, прозвані „чортовими плїчми“, про Ігореву могилу, а в кінци описує коротенько вечер під Івана Купала, при чім не приносить нїяких нових матеріялів. Цїкава згадка про образ на царських воротах у церкві в селї Ходакові, який представляє царя Давида: з грудий Давида виростає виноградна лоза. Так само цїкава згадка, що на Волини переховали ся ще останки чумацтва; на жаль автор не подає про се нїяких матеріялів, анї не згадує, чи переховують ся там іще чумацькі піснї. А шкода велика, бо звісно, що чумацтво належить уже до культурних пережитків. *В. Гнатюк.*

Ali-Baba i četrdeset razbojnika. Prilog komparativnome izučavańu narodnih pripovijedaka. Napisao Dr. D. Polívka. (Preštampano iz „Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena“, kńiga XII. sv. I.) Загреб, 1907, ст. 48.

У славнім арабськім збірнику казок, „Тисячі й одній ночи“, подане одно таке оповіданє[1]): Бідний дроворуб Алї-Баба, пішовши до лїса по дрова, підглянув розбійників у хвили, як вони підійшли до скали і сказавши: Сезаме, отвори ся! — ввійшли до неї. Коли вони вийшли, Алї-Баба виліз зі свого сховку, увійшов у середину скали, набрав золота на три осли і завіз до дому. Його жінка, бажаючи знати, кілько чоловік привіз золота, післала до його богатого брата по мірку, аби нею зміряти золото. Та богачева жінка бажала знати, що бідний буде міряти, тому вимазала дно лойом, до якого приліпив ся один дукат. З того пізнала, що міряв гроші. Видусивши від бідного тайну, богач пішов і собі до скали, але там зловили його розбійники і порубали на кавалки. Його служниця казала позшивати одначе кавалки і богача поховали так, як буцїм би то він умер природною смертю. Тимчасом ватажко розбійників спостеріг, що хтось проти його волї ґаздує в його хатї, тому вислав одного розбій-

[1]) Пор. Tausend und eine Nacht. Aus dem Arabischen übertragen von Max Henning. XXI, ст. 59—92 (виданє Рекляма).

ника, аби вислідив виновника. Але ні один, ні другий посол не зробив того, аж сам ватажко, перебраний за торговельника оливою відкрив Алі-Бабу, що вже оженив ся зі своєю братовою і переніс ся до її хати. Він упросив ся до нього на ніч зі своїми мулами, обладованими нїби мішками з оливою, а в дійсности в кождім мішку сидів один розбійник. Служниця відкрила припадком сей підступ, наварила зараз оливи і запарила нею на смерть усїх розбійників, крім ватажка, що втік. Одначе й він не уйшов своєї судьби, бо коли заїхав у друге до Алї-Баби, як купець, служниця пізнала його і забила. Алї - Баба оженив із вдячности зі служницею свого сина, а сам заходив до скали і забирав накопичені там скарби, доки стало.

Жерело казки відоме отже і автор не слідить за її родоводом, але слїдить, як вона переходячи від одного народа до другого зміняла ся та підлягала ріжним перерібкам і скороченям або доповненям. Для того розбиває він її на окремі сюжети і порівнує їх із собою. До порівнаня втягає збірки казок майже всіх европейських народів і деяких позаевропейських. Як добрий знавець фолькльору використує всьо, що можна, так що ледви знайшли би ся які доповненя до його праці з бібліоґрафічного боку, з виїмком хиба яких непершорядних збірок або періодичних провінціяльних видань, які зрештою не можуть ніколи брати ся в рахубу. Українських відмін наводить чотири: з Л. Семенського (Podania i legendy polskie, ruskie i litewskie), І. Рудченка (Южнорус. сказки), О. Роздольського (Галицькі народнї казки) та мій угроруський варіянт (Етноґр. матер. з Угор. Руси, І).

Як кожде народне оповіданє, так і ся казка блукаючи по всій Европі, не переховала ся в первісній чистоті всюди. В багатьох місцях оповідачі вплїтали в неї мотиви, взяті з иньших казок, як мотив про закопані скарби, про здобутє міста вояками (пор. пісню про здобутє Азова), про Правду і Кривду, про мельникову доньку і розбійників, про кімнату, до якої не можна входити, про долю і т. д. Деякі з тих мотивів розросли ся навіть в окремі казки, прим. про мельникову доньку і розбійників. Усе те зазначує автор дуже старанно у своїй праці.

Що до часу, в якім казка розширила ся по Европі, то на думку автора, його не можна далеко посувати назад і на границю треба поставити половину XVIII ст., особливо що тикаєть ся німецьких, польських і російських верзій, які дуже близькі до себе і всї разом близькі до оріґінала. Стало ся се, на думку автора, наслідком російського перекладу Ґалляндового виданя „Тисячі й одної ночи“ (1763—1771) і польського (1768—1772) і розуміеть ся — німецького. Та автор не звернув відповідної уваги на те, що казка могла ширити ся між народом незалежно від друкованого її виданя і що так ширить ся пере-

важна частина народніх творів. Так, приміром, в українській літературі маємо лише деякі виїмки тай то недавні з „Тисячі й одної ночи“, але казки Семеньского і Рудченка записані доволї давно і певно не прийшли до нас нї через Польщу, нї через Московщину, а просто дорогою устної традиції від ісламських народів, із якими український народ стикав ся довгі столїтя тай до нинї декуди стикаєть ся. Те саме можна приложити і до полудневих Славян. Не диво проте, що автор розбираючи сюжети казки, переконав ся, що полуднево-східні европейські версії творять для себе окрему громаду та що вони не стоять у звязи з Ґаллявдовою відміною. Як із одного боку не можна заперечити книжного впливу на простий народ, так із другого при порішуваню питаня, чи якийсь твір ширив ся книжною дорогою між народом, треба зважати все, як відома і популярна була якась книжка, і хто між народом був письменний та міг популяризувати книжні відомости, бож перед XIX ст. се не була така легка річ, як нинї. Так само не кождому „народному“ варіянтови казки можна вірити, що він народнїй, особливо коли походить із давнїйших часів, бож нинї кождому відомо, як перші етноґрафи поводили ся безцеремонно з народніми творами та як їх фальшували. В данім разї не може підлягати сумнївови, що казка про бідака й розбійників мала початок в арабській збірцї, а вже якою дорогою дістала ся вона до сього або того народа — се треба окремо дослїдити.

В. Гнатюк.

Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslaven, von Dr. M. Murko (Separatabdruck aus Band XXXV XXXVI der Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien). Відень, 1906, ст. 98, 4⁰.

Отся студія проф. М. Мурка викликана анальоґічними працями Рудольфа Мерінґера, а саме: „Das volkstümliche Haus in Bosnien und Herzegowina“, „Die Stellung des bosnischen Hauses und Etymologien zum Hausrat“ і „Beiträge zur Hausforschung“, в яких автор прийшов до таких двох головних висновків: 1) Боснїйський дім належить у найважнїйших частинах до тої середноевропейської культури, що спільна Ґерманам і одній части Славян. 2) Брак культурного горізонта (das Fehlen des Kulturhorizonts, т. зн. що усе домашне житє відбуваєть ся на земли) в Боснії і Герцеґовинї (а також у Чорногорі, в висших околицях Дальматії та Сербії) не можна вважати родом реґресу наслїдком турецької інвазії, але первістним степенем культури, на якій колись стояли споріднені европейські народи. Проф. М. Мурко мав на сї працї написати рецензію. Показало ся одначе в часї студіованя праць Мерінґера, що для докладної рецензії треба не лише переглянути дотичну лі-

ратуру предмета, але й дещо особисто розслідити. Проф. М. Мурко вибрав ся проте в дорогу, розглянув ріжні типи будівель, описуваних Мерінґером, переконав ся про правдивість його висновків, а при тім поробив і свої власні обсервації. Забравшись знов до переглядуваня дотичної літератури, переконав ся, що в тім напрямі зроблено у полудневих Славян уже дуже богато, хоч і не одно ще треба доповнити. Особливу заслугу поклали тут: хорватська Академія Наук у Загребі, що видає від 1896 р. „Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena", сербська Академія Наук у Бельґраді, що видає від 1894 р. „Српски Етнографски Зборник" та болгарське міністерство просьвіти, що видавало від 1889—1899 (разом 17 великих томів): Сборникъ за народни умотворення, наука и книжнина" (від 1901 р. видає сей збірник болгарське літературне товариство). У всїх тих виданях зібрані правдиві копальні ріжних відомостий про житє полудневих Славян. Але й поодинокі люди, поза тими офіціяльними виданями, причинили ся богато до вияснення справи будівлї дому. Досить згадати тут П. Ровинського з його великою працею „Черногорія", Канчова з його працею про Македонїю і т. д. Всю ту полудневославянську лїтературу використав проф. Мурко вповнї і витягнув із неї для своєї працї все, що можна було. Крім того знає він також важнїйші працї иньших Славян, що дотикають сього питаня і подає короткий їх огляд у першім роздїлї п. н. „Die einschlägige slavische Literatur". Із наших праць знає проф. М. Мурко: Гуцульщину, В. Шухевича і „Будівництво в Черниґівській ґубернїї", друковані в „Мат. до укр.-р. етнольоґії", за те не знає праць проф. Р. Кайндля, особливо більшої з них: Haus und Hof bei den Huzulen. Праця дра І. Франка про бойківський дім, друкована в тихже „Mitteilungen", написана пізнїйше, тому на неї не міг покликати ся. Про иньші працї на ту тему, друковані по ріжних виданях у Росії, не згадую, бо вони й у нас не дуже приступні, а потім не все зроблені докладно і деталїчно, тому й не можуть послужити першорядним жерелом до такої студії.

В другім роздїлї оцїнює автор працї Р. Мерінґера („Meringers Arbeiten über das bosnisch-herzegowinische Haus. Das „oberdeutsche" Haus in den Nachbarländern") і приймає майже всї його висновки. В третїм роздїлї описує словінський дім („Das Haus der Slovenen"), а в четвертім застановляєть ся над його розвоем („Entwicklung des Hauses. Schlafkammer. Nebenhäuschen. Häuser im Felde und auf der Alm). Із працї виходить, що майже ввесь культурний доробок полудневих Славян на поли будівництва дуже нової дати, та що він ішов двома шляхами до них із західної Европи: від Нїмцїв та від Італїйцїв. Відповідно до того подибують ся предмети, що належать раз

до ґерманської, другий раз до романської культури. Численні пережитки вовсім примітивних уладжень у домах полудневих Славян заховали ся, не вважаючи на ті дві культурні течії, до нині. Пятий розділ („Die südslawischen Bezeichnungen für Haus, Herdraum und Stube. Allgemeine Bemerkungen über die slawischen Fremdwörter aus dem Germanischen und besonders über die mit dem „oberdeutschen Hause“ einhergehenden“) присьвячений розглядови будівельної термінольоґії у полудневих Славян та виказаню в ній елементів чужого походженя. В шестім розділї говорить про стіл („Der Tisch bei den Südslawen“) і виказує, що полудневі Славяни прийшли до сього предмету не давно, бо в давнїйших часах їли з одної миски разом, посїдавши довкола неї на землі. Се виказав сербський археольоґ Троянович на підставі розслідів мови і звичаїв у статї: Стародавні сербські потрави й напитки.

Хоч праця проф. М. Мурка написана трохи за сухо і може занадто дрібничково, то все результати її цікаві для кождого історика культури. З неї можна наглядно переконати ся, як богато цінного матеріялу подають сумлїнні етноґрафічні праці та як незвичайно важні розсліди їх на підставі порівняної методи. Булоб дуже бажаним, аби у нас звертано вже старшій шкільній молодїжи пильну увагу на потребу етноґрафічної працї, бо на сім поли можна дійти до сьвітлих результатів лише спільними силами, які одначе треба вперед виробити.

В. Гнатюк.

Чтенія въ церковно-историческомъ и археологическомъ обществѣ при Кіевской Духовной Академіи, выпускъ VIII, 1907, с. 192.

Ся восьма книжка Чтеній починаєть ся статею Петрова „Кіевская Академія въ царствованіе имп. Екатерины II (1762—1796)“ (с. 1—121). Сей період автор поділяє на 3 частини в звязку з тодїшнїми 3 київськими митрополитами — Арсенієм Могилянським (1758—1770), Гаврилом Кремінецьким (1770–1783) і Самуілом Мисловським (1783—1796) та ставить в заголовку кожного розділу голосне слово — епоха. В невеличкім загальнім вступі характеризує політику Катерини II що до України взагалї і до українського духовенства спеціяльно, але все се розглядає автор занадто побіжно, на шістьох перших сторінках. Історію академії викладає по прийнятому в попередніх розвідках пляну. Виходячи за межі властивої історії академії, він подає і цікаві архівні вказівки про загальне становище українського духовенства в ті часи. Занотуємо між иньшим уваги про пляни реформи духовних шкіл в 1763—66 рр. (с. 15–22).

Окрім сієї статї д. Петров умістив ще бібліоґрафічну замітку про

книжку Кондакова „Изображенія княжеской семьи“, де переповідає її зміст і головні виводи. Між доповненнями — взагалі характеру другорядного — занотуємо лише згадку про монети з іменами кн. Дмитра і Петра (с. 128). В статї Дроздова присьвяченій недавно помершому Модестову († 13/II 1907) зазначимо ті місця, де оповідаєть ся про побут Модестова в Київі і про тодішній стан київського унїверситету (с. 145—150), хоч в значній мірі се засновано на споминках самогож Модестова, вже надрукованих („Историческій Вѣстникъ“ 1885, № 11—12).

Ол. Грушевський.

Труды Полтавской Ученой Архивной Коммиссіи, выпускъ третій, Полтава, 1907, с. 278.

Між уміщеними в сїм томі статями найбільша стаття Николайчика — „Ильинская ярмарка въ періодъ ея существованія въ гор. Ромнахъ“, себ то до 1852 р., коли її перенесено було в Полтаву. На гадку автора се було переломом, з якого починаєть ся занепад відомого колись ярмарку. Статя відкриваєть ся вступними замітками про давню історію міста Ромен, почавши з часів князївських, потім автор коротенько переглядає, на жаль, скупі відомости про істнованнє сього ярмарку в минулі часи. Першою більш повною і докладною звісткою про роменський ярмарок являєть ся у д. Николайчика уривок із дневника Марковича і з сього уривку можна бачити, коли саме відбував ся сей ярмарок, хто на нього приїздив і що купувала собі там місцева українська шляхта. Цікавий наведений тут зі слів Лазаревського уривок із Румянцевської описи про Роменський ярмарок і торг на нїм (с. 27). З 1790 р. починають ся для роменського ярмарку документи з архіва роменської городської думи і через те звістки стають більш повними і докладними. Окрім офіціяльних вказівок автор наводить також деякі відповідні уривки з лїтературних творів (нпр. Шалїкова, Погорельского), з описів подорожий (нпр. Коля), з споминів сучасних чи по переказам. Богато вказівок дає праця Аксакова. В додатках надруковано деякі папери з офіціяльної кореспонденції 1828—1863 рр.

Друга велика статя се В. Л. Василевського — „Полтавская гимназія съ 1808 по 1831 годъ“. Але се по звичайному шабльону написана історія заснования та перших часів істнування полтавської ґімназії дає мало вказівок для характеристики тодішньої полтавської суспільности. Занотуємо лише кинену побіжно замітку про побут і звичаї „казеннокоштныхъ воспитанниковъ дома призрѣнія бѣдныхъ дворянъ“, де був завідателем Котляревський (с. 212 і 228).

Мальцев надрукував замітку, де порівнює дві умови прихожан з попом в селї Нехаївцї 1782 і 1814 рр.: зазначує побільшеннє вина-

городження за треби і шукає сьому пояснення в змінах економічного житя і цін за сї трядцять років. Останї дві замітки присьвячено: першу — невільному перебуванню в Полтавськім монастирі в 1854—1850 рр. відомого раскольницького діяча С. К. Ковилїна (с. 3—16), а другу — розвязанню питання, де поховано Шведів вбитих в Полтавськім бою 1709 р. (с. 273—278). *Ол. Грушевський.*

Видання й статї обговорені в сїм томі:

С. Буличъ — Очерки исторіи языковнанія въ Россіи, 1904.

Е. Голубинскій — Херсонскіе священномученики, память которыхъ 7-го марта, 1907.

П. Мельгуновъ — Очерки по исторіи русской торговли IX—XVIII вв., 1905.

В. Келтуяла — Курсъ исторіи русской литературы, I, 1906.

А Соболевскій — Два русскихъ поученія съ именемъ Григорія, 1907.

R. Abicht — Das südrussische Igorjlied und sein Zusammenhang mit der nordgermanischen Dichtung, 1906.

Z. Radzimiński — Monografia xx. Sanguszków oraz innych potomków Lubarta-Fedora Olgerdowicza x. ratnenskiego, I, 1905.

F. Papée — Polska i Litwa na przełomie wieków średnich, I, 1903.

А. Яковлев — Бунтъ черкасцевъ и каневцевъ въ 1536 году, 1907.

— З історії регистрацїї українських козаків в 1-й пол. XVI в., 1907.

Историко-юридическіе матеріалы, извлеченные изъ актовыхъ книгъ губерній Витебской и Могилевской, XXXII, 1906.

H. M. — Zbory i Senatorowie protestantscy w Dawnej Rrzeczypospolitej, 1905.

В. Перетцъ — Новыя данныя для исторіи старинной украинской лирики, 1907.

А. Лотоцкій — На повороть, 1907.

П. Кропоткинъ — Идеалы и дѣйствительность въ русской литературѣ, 1907.

В. Доманицький — Критичний розслїд над текстом „Кобзаря", 1907.

J. Sznajder — Lud peczeniżyński, 1906.

J. Sulisz — Zwyczaje wielkanocne w Sanockiem, 1906.

A. Siewiński — Opowiadania ludu w powiecie sokalskim i buczackim, 1906.

R. Kaindl — Hochzeitsfeier bei den Ruthenen in Berhometh am Pruth, 1907.

И. Абрамовъ — По волынскимъ захолустямъ, 1906.

D. Polívka — Ali-Baba i četrdeset razbojnika, 1907.

M. Murko — Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslaven, 1906.

Чтенiя въ церковно-историческомъ и археологическомъ обществѣ при Кiевской Духовной Академiи, VIII, 1907.

Труды Полтавской Ученой Архивной Коммиссiи, III, 1907.

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

у Львові, ул. Театральна, ч. 1

має на складї між иньшими отсї книжки:

	Корон
Адріян. Аґрарний процес у Добростанах	1·—
Антонович В. Польсько-українські відносини XVII ст.	0·40
„ Чари на Українї	0·45
Барвінський В. Дослїди з поля статистики	0 20
Бодянський О. Українські казки, зі вступом і поясненнями	0 50
Боровиковський Л. Маруся, теж	0·26
Брайтенбах В. Біольоґія в XIX в.	0 26
Будзиновський В. Хлопська посїлість в Галичинї	2·—
О. Вайсмаєр. Про туберкульозу	0.90
Верн М.. Біблїя, студія	0·40
„ Євангеліє, студія	0·40
Верхратський Ів. — Начерк соматольоґії	3·—
„ Знадоби для пізнаня угро-руських говорів, т. 1—2 по	2·—
„ Про говор долівський	1·30
Візнер Ю. Житє ростин у морі	0·10
Гнатюк Вол. Словацький опришок Яношік в народнїй поезиї	0·50
„ Русини Пряшівської епархії і їх говори	0·70
„ Словаки чи Русини?	0·80
„ Hungarico Ruthenica	0·20
„ Пісенні новотвори в укр.-р. народ словесности	0·55
„ Угроруські духовні вірші	2·50
Грушевський М. Історія України-Руси, т. I, II, III і IV вид. 2, по	7·50
„ т. V див. Збірник іст.-філ. секції.	
„ Люстрації королївщин в руських землях XVI в., т. I—IV — див. Жерела.	
„ Виїмки з жерел до історії України-Руси: ч. I, до пол. XI в.	2·00
„ Розвідки й материяли до історії України-Руси, II—V	12·00
„ Останнї романи Г. Сінкевича	0·40
„ Вступний виклад з історії давньої Руси	0·20
„ Хмельницький і Хмельнищина	0·20
„ Звенигород галицький	0·70
„ Похоронне поле в с. Чехах	0·60
„ Описи Ратенського староства	0·60
„ Хронольоґія подій Галицько-волинської лїтописи	1·00
„ Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва?	0·50
„ Економічний стан селян в Львівській королївщинї XVI в.	0·50
„ Звичайна схема „русскої“ історії й справа раціонального укладу історії східнього словянства	0·20
„ Етноґрафічні катеґорії й культурно-археольоґічні типи в сучасних студиях східньої Европи	0·30
„ Спірні питання староруської етноґрафії	0·50
„ Справа українсько-руського унїверситету у Львові	0·50
„ Справа українських катедр і наукові потреби українства	0·45
„ Про давні часи на Українї (коротка історія України з ілюстр.)	0·60
„ Матеріяли до історії суспільно-політичних і економічних відносин на Українї	3·00
З. Ґінтер. Історія ґеоґрафічних відкрить у XV—XVI ст.	2·20
Драгоманів М. — Листочки до вінка на могилу Шевченка	0·20
„ Рай і поступ 2 вид.	1·00
„ Микола Ів. Костомарів	0·16
„ Лїтературно-суспільні партії в Галичинї	1·80
„ Козаки	0·30
Драгоманів М. Листи до Ів. Франка і инших, т. I.	3·40
„ Шевченко, українофіли й соціялїзм	2·00
Еґан Е. Економічне положенє руських селян на Угорщинї	0·26

Корон

Енґельс Ф. Людвік Фаербах . . . . 0·50
Енґельс Ф. Початки родини, приватної власности і держави . . . 1·50
Етноґрафічний збірник т. I—IV, VII—X і XII по 3·— кор., т. V, VI XIII—XV XVIII—XIX по 4·00 кор., т. XI . . . . . 6·00
Єфремов С. Національне питанє в Норвеґії . . . . 0·30
Жерела до історії України-Руси, т. I. — Люстрації королївщин в землях Галицькій і Перемишльській . . . . 4·00
„ т. II: Люстрації королївщин в землях Перемишльській і Сяноцькій 4·00
„ т. III: теж — в землях Холмській, Львівській і Белзській . . 5·00
„ т. IV: Галицькі акти з р. 1648—9 . . . . 4·00
„ т. V: теж — з р. 1649—51 . . . . 4·00
„ т. VII: — Люстрація королївщин з р. 1570 . . . . . . 4·00
Житє і Слово, вістник лїтератури історії і фолькльору, рік 1 і 2 по 10, рік 3 по . . . . 5·00
Заклинський Ром. — Чи можна Федьковича Косованом звати? . . 0·40
Заневич — Знесенє панщини в Галичинї . . . . 1·00
Записки Наукового Товариства імени Шевченка т. I—XXII, XXV—XXX, XXXIII, XXXIV, XXXVII—LXXXIX по 3·00, т. XXIII—IV, XXXI—II, XXXV—XXXVI по 5·00, комплети I—XX по 48·00, I—L по . . 120·00
Збірник фільольоґічної секциї т. I: Т. Шевченко, хроніка його житя, т. I., нап. О. Кониський, 3·—, на лїпшім папері 4·00, в оправі . . 5·00
„ т. II: Розвідки М. Драгоманова, про українську народню словесність і письменство, т. I. 3·00, на лїпшім папері . . . . 4·00
„ т. III: Розвідки М. Драгоманова т. II. 3·00, на лїпшім папері . 4·00
„ т. IV: Т. Шевченко, хроніка його житя, т. II., нап. О. Кониський 4·00
„ т. V: Про говор галицьких Лемків, нап. I. Верхратський . . 5·00
„ т. VI: Посмертні працї М. Дикарева . . . . 4·00
„ т. VII: Розвідки М. Драгоманова про українську народню словесність і письменство, т. III. . . . . 4·00
„ т. VIII—IX: Кореспонденція Якова Головацького в лїтах 1850—1862 7·00
Збірник історично-фільософічної секциї т. I—IV розійшли ся (Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, вид. друге, див. М. Грушевський) т. V: Матеріяли до історії духового житя Галицької Руси XVIII—XIX віку . . . . 4·00
„ т. VI і VII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. IV. 4·50, на лїпшім папері . . . . 5·50
„ т. VIII і IX: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. V 7·50
Збірник математично-природописно-лїкарської секциї, т. I, II, III і IX по 3·—, т. IV—VIII (кождий в двох окремих випусках) і IX—X по 2·00, т. XI . . . . 5·00
„Зоря“, письмо лїтературно-наукове, р. II і V по 6·00, р. VI і IX по 10·00
„ „ лїтерат.-наук. ілюстроване, річ. XIII, XV, XVI, XVII і XVIII по . . . . 12·00
Історична бібліотека:
т. I. С. Качала — Коротка історія Руси . . . . 2·40
т. II. М. Костомаров — Дві рус. народности й ин. статї . . 4·00
т. III. і IV. Д. Іловайський — Княжий період України-Руси . 6·80
т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, I. Шараневич — Гал. Русь . 3·00
т. VI. Антонович Вол. і Іловайський Д. — Історія вел. кн. литовського . . . . 3·20
т. VII. Іван Линниченко: Суспільні верстви Галицької Руси XIV—XV в. . . . . ?·20
т. VIII. Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI—XVIII вв. . . . . 2·00
IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький . . . . . 12·80
XIII. М. Костомаров — Гетьманованє Виговського і Ю. Хмельницького . . . . 3·20
XIV—XVI. М. Костомаров — Руїна . . . . 8·40
XVII—XVIII. М. Костомаров — Мазепа і Мазепинцї, В. Антонович. Останні часи козаччини на Правобережі . . . 6·60

	Корон
XIX. Розвідки про народні рухи на Україні-Руси в XVIII в.	3·60
XX. Шульгин — Начерк Колїївщини	3·00
XXI і XXII. Розвідки про селяньство на Україні-Руси в XV—XVIII ст.	5·00
XXIII і XXIV. Розвідки про міста і міщанство	5·00
Інґрем Дж. Історія полїтичної економії	4·00
Кавцкі Кароль, Народність і її початки	0·60
Калитовський Ом. Др. — Матеріяли до лїтератури апокрифічної	0·70
Кельнер Л. Др. — Історія педаґоґії	1·20
Кареєв М. Фільософія історії	0·25
„ Фільософія культурної й соціяльної історії	2·80
Колесса Ол. Др. — Юрий Косован-Федькович	0·60
Кониський О. Листи про Ірляндію	0·45
Конрад и. Національна економія	2·30
Костомарів М. — Руська історія в житеписах ч. II і III по	1·00
„ Письмо до ред. Колокола	2·00
Кримський А. Мусулманство і його будучність	1·70
Левицький Нечуй І. — Сьвітогляд українського народу	0·60
Левицький К. Др. — Німецько-руський правничий словар	7·00
„ Руська Правда	1·00
Лїтературно-науковий Вістник, річна передплата 16·00, повні річники 1899—1906 по 16·00, книжки V—XII за 1898, з додатком розпочатих у попередніх книжках статей	12·00
Ляссаль Ф. Про суть конституції	0·30
Масарик Т. Ідеали гуманности	0·36
Ж. Масперо. Старинна історія східних народів, т. I	2·80
Л. Маячанець. Про шлюб на Україні-Руси в XVI—XVII ст.	0·30
Матеріяли до українсько-руської етнольоґії т. I, III і VI	17·00
„ т. II, IV—V і VII (містять моноґрафію проф. Шухевича про Гуцулів)	22·00
„ т. VIII.	4·00
Миколаєвич Я. — Опис каменецького повіту	2·00
Міцкевич А. До галицьких приятелів, зі вступом і поясненнями	0·46
Огоновський Ом. Др. Історія руської лїтератури, т. III. 8·00, т. IV.	2·00
„ Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache	3·00
Олехнович В. Раси Европи	0·70
Онишкевич Г. — Руська біблїотека т. III	3·00
Памятки українсько-руської мови і лїтератури, т. I. Апокріфи старозавітні	4·00
„ „ „ „ „ т. II і III. Апокріфи новозавітні по	5·00
„ т. IV. Апокріфи і леґенди з українських рукописів	8·00
„ т. V. Памятки полемічного письменства кінця XVI і поч. XVII в.	6·00
Павлик М. — Про читальні	1·00
„ М. П. Драгоманів, его ювілей, похорон, автобіоґрафія і спис творів	4·00
„ Якуб Ґаватович	1·00
Партицький О. — Старинна історія Галичини	6·00
„ Словянська держава перед двома тисячами лїт	0·20
„ Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка	0·70
„ Скандинавщина в давній Руси	0·40
„ Слово о полку Ігоревім	1·60
„ Темні місця в Слові о полку Ігоревім	2.80
Правнича часопись, річник IV—V по 6·00, VI, VII — X по	2.00
Правнича біблїотека т. I вип. 1, т. II вип. 1 і 2	—
Правнича і економічна часопись, т. I—III по 3·00, т. IV—V і VI—VII по 4·00, т. VIII—IX по	5·00
„Правда“ письмо лїтературно-наукове з 1873, 76, 77, 79, 89—96 по	4·00
„ з р. 1878 2·00, річн. XIII з доповненем	3·00
Пулюй І., Непропаща сила	0·20
„ Нові і перемінні звізди	0·16

	Корон
Раковський І., Вік нашої землї	0·10
„ Вулькани	0·30
Рудницький С. — Українські козаки в 1625—1630 р.	1·00
„ Руські землї Польської Корони при кінцї XV в.	0·80
Сеньобó Ш., Австрія в XIX ст.	0·80
„ Міжнародні революційні партії	0·40
„ Церква й католицькі партії в XIX ст.	0·45
Ф. Сірко. Тарас Шевченко і його думки про громадське житє	0·60
Спис творів Ів. Франка за 25 лїт його лїтературної дїяльности	1·00
П. Стороженко. Історія західно-европейських лїтератур до кінця XVIII ст.	4·40
Стоцький С. — Буковинська Русь	2·40
Студинський К. Др. — Лїрники, студія	0·40
„ Пересторога, історично-лїтературна студія	2·00
Тен Г., Фільософія штуки	1·00
„ Нариси із старинного сьвіта	0·65
Терлецький О. Москвофіли й народовцї	0·30
Томашівський С. Народнї рухи в Галицькій Руси 1648 р.	2·00
„ Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі	3·00
„ Київська Козаччина 1855 р.	0·10
„ Маруся Богуславка в українській лїтературі	2·00
Уайт Д. А., Розвій ґеоґрафічних поглядів	0·30
„ Розвій астрономічних поглядів	0·46
„ Розвій поглядів на лихву	0·30
„ Розвій поглядів на вселенну	0·90
„ Розмови з Л. Толстим	0·30
Українсько-руський Архів. Т. І: Др. Іл. Свєнціцкий, Опис рукописів Народного Дому	4·00
Т. II: Др. І. Франко, Громадські шпихлїрі в Галичинї 1784—1840 р.	4·00
Українсько-руська біблїотека т. І, 6·00, II, 4·00, IV, 3·00, оправні о 1·20 дорожші.	
Уманець і Спілка — Словар росийсько-український т. І—IV	12·00
Фер Л. Будда і Буддізм	0·80
Ферріер Е. Дарвінїзм	1·30
Флямаріон К. Про небо	2·00
Франко Ів. Нарис історії фільозофії	0·60
„ Наші коляди	0·40
„ Іван Вишенський	2·00
„ Про панщину і її знесене 1848 р.	0·60
„ Хмельнищина 1648—9 р. в сучасних віршах	2·00
„ Слово о Лазаревѣ воскресеніи	0·50
„ Апокріфічне евангелие Псевдо-Матвія	0·30
„ Шевченко героєм польської революційної леґенди	0·40
Др. А. Форель. Гіґієна нервового і духового житя	2·40
„ „ Про алькоголїзм	0·30
Е. Фрас. Нарис ґеольоґії	1·60
Е. Цеклер. Єзуїти	0·75
Целевич Ю. Др. — Історія Скиту Манявського	2·40
Целевич О. Причинки до зносин П. Дорошенка з Польщею	0·40
„ Участь козаків в Смоленській війнї 1633—4 рр.	1·00
Е. Шірер. Полїтична історія Палестини	3·50
Щурат Чернеча република на Афонї	0·20
„ „Чернець“ Т. Шевченка, студія	0·20

Publicationen

der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Czarnecki-Gasse 26.

Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, redigiert von Prof. Michael Hruševskyj, bis jetzt erschienen Bde I—LXXIX (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Litteraturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis: Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr., Bd. XXIII—XXIV (Doppelband) 5 Kr., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI (Doppelbände) à 6 Kr.

Publicationen der Sectionen und Commissionen der Ševčenko Gesellschaft:

A Die historisch-philosophische Section publizierte bis jetzt:
1. Neue Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filozofičnoi sekcyi) B. I—IV u. VI—IX enth. eine Geschichte der Ukraine von Prof. M. Hruševskyj (I. Theil bis Anfang des XI Jahrh., II — bis Mitte des XIII Jahr., III—IV bis zum J. 1340, VI-VII bis zum J. 1569), VIII—IX Verfassung und sozialle Verhältnisse im XIV—XVII Jhrh. Preis I, II u. V B. à 4 Kr., III u. IV B. 5 Kr., VI u. VII B. 4·50, VIII u. IX B. 4·50. Bd. V. enthält Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. Preis 2 Kr.
2. Historische Bibliothek, bis jetzt erschienen B. I—XXIV.
3. Ukrainisch-ruthenisches Archiv I Band: Die Handschriften des Musäums des Narodnyj Dom in Lemberg — 3 Kr. II Band: Materialen zur Geschichte des Bauerntums und der Oekonomik Galiziens im XVIII—XIX Jhdt. — 4 Kr.
4. Juridische Zeitschrift, bis jetzt X Bde, à 2 Kr.
5. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt IX Bde à 3 Kr.
6. Juridische Bibliothek, bis jetzt III B. à 2 u. 3 Kr.

B. Die philologische Section publizierte bis jetzt 9 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoi sekcyi), enthaltend: Bd. I. und IV. eine Biographie des ukrainischen Dichters Taras Ševčenko, von A. Koniskyj, Preis à 3 Kr. Bd. II. u. III. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde und Literatur, von Michael Dragomanov (erster Theil). Preis à 4 Kr. Bd. V. Die Mundart der Lemken, von I. Verchratskyj, 6 Kr. B. VI. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde von M. Dykariv. Preis 4 Kr. Bd. VII. Abhandlungen aus der ukrainischen Volkskunde und Literatur von Michael Dragomanov (Zweiter Theil). Preis 5 Kr. Bd. VIII—IX, Die Korrespondenz d. J. Holowaćkyj, Preis 7 Kr.
Ukrainische Bibliothek, Bd. I—III. Sämmtliche Werke von J. v. Fed'kovyč, Bd. I. Gedichte, Preis 6 Kr., B. II. Erzählungen, Preis 4 Kr., Bd. III. Dramatische Werke 1A Theil, Preis 3 Kr., 2 Theil, Preis 3 Kr.

C. Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medicinische Section publizirte bis jetzt 11 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk). Die beiden ersten Bände kosten à 3 Kr., Bd. III—VIII erschienen jeder in zwei Abtheilungen, jede unter einer besonderen Redaction; die mathematisch-naturwissenschaftliche red. von Iv. Verchratskyj und Vlad. Levickyj, die medizinische red. von Dr. E. Ozarkevyč. Preis jeder Abtheilung 2 Kr. Bände IX—XI à 5 Kr.

D. Die Archaeographische Commission publizierte bis jetzt folgende Werke:
1. Quellen zur Geschichte der Ukraine, Bd. I (Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66); Bd. II (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565); Bd. III (Lustrationen de königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Belz und Lemberg im J. 1564—5); Bd. IV u. V (Galizische Akten aus den J. 1648—1659). Bd. VII (Lustration vom J. 1570). Jeder Bd. kostet 4 Kronen, III Bd. 5 Kr.
2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I. Alttestamentliche Apokryphen; Bd. II. Neutestamentliche Apokryphen A. Evan-

gelienkreis. Bd. III. B. Apokryphe Apostelgeschichten. Bd. IV, Eschatologische Apokryphen, IV. B. V, Denkmäler der religiösen Polemik aus dem XVI—XVII Jh. Bdtd. I u. V. Preis 4 Kr., Bd. II u. III à 5 Kronen.

3. Kotljarevskyj, Die travestierte Aeneïs, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798, Preis 60 Heller.

4. Akten Sammlung zur Geschichte der Social-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, Preis 3 Kr.

E. Die Ethnographische Commission publiziert:

1. Das Ethnographische Sammelwerk (Etnografičnyj Zbirnyk); bis jetz. erschienen 19 Bände. Preis Bd. I—IV u. VII—X u. XII—XIII à 3 Kronen, Bd. V—VI u. XVII—XIX à 4 Kr. Bd. XVI u. XXI à 6 Kr. 2. Materialen zur ukrainischen Ethnologie, Bd. I, Preis 8 Kr. (Enthält Abhandlungen über neueste archäologische Funde, uber die Lebens- und Arbeitsweise der ukr. Fischer in der Dobrudža, der galizischen Kürschner usw., sowie auch eine Abhandlung über die farbigen Ostereier, ihre Herstellung und Ornamentik, mit 13 chromolithographischen Tafeln und zahlreichen Illustrationen im Text). Bd. II, 4 Kr. Die Huzulen, Land, Leute, Lebensweise, Industrie. Sitte und Brauch, religiöse Vorstellungen usw., mit über 300 Illustrationen, Bd. III, 4 Kr. (Neue archäologische Funde, Volkskalender, Aus der galiz. Volksindustrie, Hochzeitslieder und Gebräuche a. d. Gouv. Černyhiv, Die Corporationen der Dorfjugend in der Ukraine, Bd. IV, 4 Kr. Die Huzulen (zweiter Theil), Bd. V, 6 Kr. Die Huzulen (dritter Theil). Bd. VII. Die Huzulen (vierter Theil) 6 Kr. Bd. VIII. Das Kind in der ukr. Volkskunde, 4 Kr.

Chronik der Gesellschaft, enthält die Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft, Sectionen und Commissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen N. 1—30 ukrainisch und deutsch.

Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlung der Ševčenko-Gesellschaft in Lemberg, Theaterstr. 1, vorrätig.

